

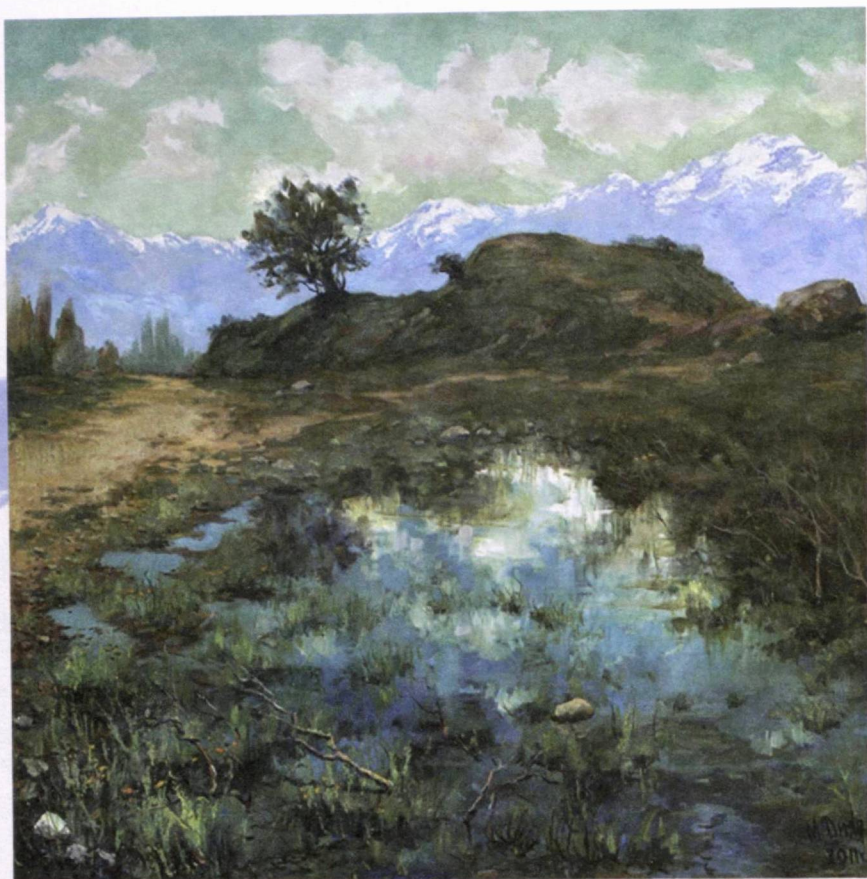
ISSN 2010-5517

Jahon **ADABIYOTI**

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Mart – 2020

Дилором Мамедова.
“Емгирдан кейин”

Дилором Мамедова.
“Баҳор гуллари”

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

Жамоатчилик кенгаши:

Сирожиддин САЙИИД
Наим КАРИМОВ
Иномжон МАЖИДОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Эркин АЪЗАМОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
Шухрат РИЗАЕВ
Минҳожиддин МИРЗО
Баҳодир КАРИМОВ
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЎНАВИЯТ
ВА МАЎРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Журнал

1997 йил июндан
чиқа бошлаган

Бош муҳаррир:

Аҳмаджон
МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Муҳиддин РАҲИМ
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБ
Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. Сегоҳ сеҳри. *(Нусратулло Жумахўжа шарҳи)*.3

МУҲАРРИР МИНБАРИ

А.МЕЛИБОЕВ. Буюк илоҳий мувозанат.8

НАСР

Ғ. МУСРЕПОВ. Япон балладаси. *(Қозоқ тилидан Носир Ғозилов тарж.)*.15

Ҳ.ШАЙХОВ. Иблис билан мулоқот. Ҳикоялар.31

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

С.ЕСЕНИН. *(Рус тилидан Зикрилла Неъмат тарж.)*.25

Б.ПЕТТИН. *(Инглиз тилидан Мақсадхон Қодинова тарж.)*.86

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Э.Хемингуэй. Борлиқ ва йўқлик. Роман. *(Инглиз тилидан Қ.Юсупова тарж.)*.44

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

А. АКМАТАЛИЕВ. Чингиз Айтматов ижодида инсон ва космос муносабатлари.
(Рус тилидан А.Мелибоев тарж.).89

И.КЛЕХ. Масалнинг хазина дунёси. *(Рус тилидан Мухтор Худойқулов тарж.)*.101

ДРАМА

А.ВАМПИЛОВ. Тўнғич ўғил. *(Рус тилидан Шароф Бошбеков тарж.)*.111

ЕССЕ

Ч.ЧАПЛИН. Тўлиқ метражли ҳаёт. *(Рус тилидан М. Муҳаммадаминова тарж.)*.142

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

Ш.БРОНТЕ. Жейн Эйр. Роман. *(Рус тилидан Шахло Аҳророва тарж.)*.155

Муқовамизда.202

Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмун.206

NAVOIY SABOQLARI

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

СЕГОҲ СЕҲРИ

Нусратулло ЖУМАХЎЖА
шарҳи

Биз Алишер Навоийнинг “Сегоҳ” куйи-ла айтилувчи “Холу хаттинг хаёлидин, эй сарви гулғузор” бу ғазалини шарҳлашни 40 йилдан бери орзу қиламиз. Лекин ўзимизда шунга етарли тайёргарлик ва журъат сезмаймиз. Бунга сабаб шуки, ғазалнинг мусикий ижролари жуда баланд, авжли пардаларда куйланган. Шашмаком куйларининг ҳазин нолалари, маҳоратли ҳофизларимизнинг инсонларни ларзага солиб, юракларни ўртовчи фарёду фиғонлари ғазал сатрларига сеҳрли қўшимча маънолар юклаганки, асарни улардан ажратиб, фақат ғазал сифатида шарҳланса, гўёки жўн бир мазмун чиқадигандек туюлади. Шунинг учун ушбу ғазални ашула – санъат асари сифатида мукамал шарҳлаш мақсадга мувофикдир. Аммо биз мақоланинг имкониятини инобатга олиб, биринчи боскичда ғазалнинг ўзини алоҳида таҳлил этишга уриниб кўрамыз.

Ўз аро ғазалларни шарҳлашнинг ўзига хос назарий хусусиятига алоҳида тўхталиб ўтишни лозим топамиз. Бу ҳақда устоз аллома Нажмиддин Комилов айтган эдиларки: “Шарҳ... том маънодаги адабий танқид ёхуд тадқиқот ҳам эмас, гарчи унда тадқиқотий ва интерпретацион хусусиятлар бўлса ҳам. Шарҳнинг бош мақсади ... асарнинг (жумладан, ғазалнинг) кийин иборалари, кўп маъноли мураккаб ўринларини соддарок қилиб тушунтиришдир”. Ушбу фикрни қувватлаб ва мантиқан давом эттириб, биз таъкидламоқчимизки, ғазал шарҳи том маънодаги илмий тадқиқот бўлмаса-да, илмийликдан холи ҳам эмас. У ғазал мазмуни ва бадий хусусиятларини илмий асосларда имкон қадар мукамал ёритиб беришга хизмат қилади. Таъбир жоиз бўлса, шарҳ мумтоз ғазалларни ўрганишнинг ўзига хос илмий-бадий йўлидир.

Энди бевосита шарҳга ўтадиган бўлсак, мазкур асар Навоийнинг ишқий ғазаллари туркумига мансуб бўлиб, “Ғаройиб ус-сиғар” девонининг 171 ғазалидир. У Навоийнинг биринчи расмий девони “Бадоеъ ул-бидоя”дан ҳам (161) ўрин олган бўлиб, ҳар икки девонда ҳам ғазал 7 байтдан иборатдир. Ғазалнинг тўлиқ матни қуйидагича:

*Холу хаттинг хаёлидин, эй сарви гулғузор,
Гоҳи кўзумга хол тушибтур, гоҳи губор.*

Юзунгда хол сафҳада томган киби қаро,
 Холинг малоҳати туз эрурким, қарода бор.
 Жонимни ўртаган юзу холингни билмасанг,
 Ўт шуъласида айла гумон бир ўчук шарор.
 Билман кўнгулда холларингнинг хаёлидур,
 Ё кирпигинг тиканларин айлабсен устувор?
 Ҳар дам кўнгул ҳалоку кўзум тийра бўлмагин
 Билгай бировки, ёри эрур иўху холдор.
 Машишотай қазо безамини холу хаттини,
 Беихтиёрлиқда манга борму ихтиёр?
 Мискин Навоӣ холи лабинг кўрса, жон беруру,
 Боқсанг не бўлди сурати ҳолига, эй нигор?!

Нашрлардаги матнларда маъно-мазмунни ўзгартирувчи жиддий фарқлар йўқ. Шоир – ошиқнинг мурожаатлари “эй сарви гулғузор” ундалмасида мужассамлашган ёрга қаратилган. Бу – умумлашма бадий образ бўлиб, биз уни бевосита шоирнинг ҳаётдаги севиклиси ёхуд мажоз тариқида тавсифланган илоҳий маъшук дея муайянлаштиришдан ҳозирча сақланамиз. Бу муаммо таҳлил жараёнида аниқлашиб боради. Ғазалнинг яратилишига холу хатти гўзал бир ҳаётий сиймо сабаб, асос бўлганлиги аниқ. Чунки ғазал бошдан-оёқ холу хат(т) тавсифига бағишланган.

Ғазалнинг ҳар байтида хол билан хат(т) тасвири уйғун ифодаланган. Гўзал хотин-қизларнинг лаблари узра ёйилган, кўзга жуда ҳам ташланиб турмайдиган майин, нафис туклар хат(т) дейилади. Ушбу сўз луғатларда иккита “т” ҳарфи билан ёзилган. Йигитларнинг лаблари узра пайдо бўлган тукларга “мўйлови сабза урган” дея таъриф берилади, “хат(т)” дейилмайди. Ҳамма хотин-қизларнинг лаблари ҳам хат(т) билан музайян эмас. Демак, хат(т) ҳам илоҳий бир зийнатдир. Шунинг учун ҳам Навоӣ бир ҳуснда бир-бирига жуда мувофиқ тушган хол билан хатни тасвир объектига танлаган. Лабдаги хат(т) нафис, бир текис ёзилган ёзувга ҳам ўхшайди. Лабдаги тукларни хат(т) дейиш ана шу монандликдан келиб чиққан бўлса ҳам ажаб эмас.

Матла байтнинг мазмуни қуйидагича:

*Холу хаттинг хаёлидин, эй сарви гулғузор,
 Гоҳи кўзумга хол тушибтур, гоҳи губор.*

Лирик қаҳрамон маҳбубага мурожаат қилиб, унинг кўркам холу хат-ти ўзини не қўйларга солганини изҳор этмоқда: Эй сарв коматли, гул юзли дилбар, сенинг чехрангдаги хол билан хаттинг мени ўзига мафтун этиб, хаёлимни шу қадар банд этганки, гўёки гоҳо холинг кўчиб кўзимга ўрнашгандек, яъни кўзимга хол тушгандек. Хаттинг ғуборга ўхшагани учун, гўё гоҳи кўзимга ғубор оралагандек. Бу тасвири яратиш учун шоир нозик ҳаётий тафсиллардан фойдаланган. Инсоннинг кўзига хол тушиши ҳаётда бор ҳодиса. Баъзан одамнинг кўзида нима сабабдандир турли тусдаги доғ, нуқта пайдо бўлиб қолади. Буни халқ “кўзига хол тушди” ибораси билан ифодалайди. Бу ҳодисанинг тиббий асослари бизга қоронғи. Айнан Навоӣнинг кўзига хол тушганми ёки тушмаганми, биз буни ҳам билмаймиз. Бу ҳақда маълумот йўқ. Бирок

Навоий гўзал холнинг унинг вужудига таъсирини ана шу ҳаётӣ тафсил билан бадиӣ асослайди. Маъшуқа лабидаги хат(т) нимранг тусдаги ғуборга ўхшайди. Ана шундан қиё олиб Навоӣ: “Сенинг хаттингнинг ишқидан менинг кўзимга ғубор инди, яъни чиройли хаттинг кўз нуримни ўзига торганидан, кўзим хиралашиб қолди”, дея киноя қилади.

Иккинчи байтда Навоӣ тиник, оппоқ юзга ярашиб тушган холнинг силсилавий тасвирини яратади:

*Юзингда хол сафҳада томган киби қаро,
Холинг малоҳати туз эруким, қарода бор.*

“Юзингдаги хол қандай чиройга эга эканлигини ўзинг биласанми, – дейди шоир. – Юзингдаги хол гўёки оппоқ қоғоз саҳифасига бир томчи қора рангли сиёҳ томган каби манзарага эга. Ёки агар буни тескари тасвир билан англатадиган бўлсак, холингнинг гўзаллиги шундайки, у бир қора манзара устида ўрин тутган оппоқ тузга ўхшайди”. Тасвир жуда содда, лекин топилмас муқояса орқали яратилган. Айниқса, иккинчи мисрадаги образлар шу қадар сирли даражада соддаки, ундаги “туз” нима, “қаро” нима экан дея анча бош қотиришимизга тўғри келади. “Туз” сўзи биз билган оддий ош тузи эмас, “қаро” ҳам оддийгина қора тусли нарсаси эмасдек туюлади. Биз бу сўзлардан қандайдир сирли маънолар излаб кўрамиз. Луғатларни титкилаймиз. Аммо Навоӣ асарлари луғатларидан биз излаган маънолар чиқмайди. Сўзларнинг бирламчи оддий маънолари билан кифояланишдан ўзга чора қолмайди. Шоир тазод усулидан фойдаланиб биринчи ва иккинчи мисрадаги тасвирни ўзаро қарама-қарши қўйган.

Шоир юз узра зебанда жойлашган хол тасвирида бу билан ҳам чекланмайди. Ружу санъатининг ўзига хос кўринишини қўллайди ва тасвирнинг таъсирчанлигини янада кучайтиради:

*Жонимни ўртаган юзу холингни билмасанг,
Ўт шуъласида айла гумон бир ўчук шарор.*

Жонимга ўт ёққан юз билан холингнинг сифатини, суратини билмасанг, ловуллаб ёниб турган олов шуъласи сатҳида қўйиб кўмирга айланган бир оташ, учкунни тасаввур қилгин. Ушбу тасвир олдинги байтдагидан чандон таъсирчан. Унда маҳбубанинг ўт шуъласидек порлаб турган нурли, тафтли, ҳароратли юзини ва бу юзда қўйиб ўртанган учкун донасидек холни аниқ тасаввур этиш мумкин. Байтда нафақат ушбу бадиӣ тасвир аён англашилиб турибди, балки унда кўз илғамас параллелизм усули яширинган. Биринчи мисрада тасвирланган ошиқнинг ўртанган жони ва маҳбубанинг юзу холи иккинчи мисрада “ўт шуъласи” ва “бир ўчук шарор” образларида тескари тартибда жойлаштирилган. “Ўт шуъласи” ва “бир ўчук шарор” – истиоравий иборалар. “Ўт шуъласи” – маъшуқа юзини, “бир ўчук шарор” эса юз саҳифасидаги холни ифода этади. Демак, бу ерда истиора санъати қўлланган. Шу билан бирга, образларнинг ўрни алмаштирилиб, тарди акс санъати қўлланган. Образларнинг мисраларда остин-устун, ўзаро мутаносиб жойлаштирилиши таносуб санъатини ташкил этган.

Кейинги байтда тасвир ана шундай санъатпардозлик билан давом этади:

*Билман кўнгулда холларингнинг хаёлидур,
Ё кирпигинг тиканларин айлабсен устувор?*

Байтда шундай мазмун ифода этилган: “Билмайманки, холларингнинг хаёли кўнглимни асир этганми ё кипригингнинг тиканлари билан кўнглимни асир этганмисан?” Мазкур мазмун “тажоҳули орифона”, яъни орифларча (донишмандларча) билиб-билмасликка олиш санъати асосига қурилган. Бугина эмас, байтда ихом санъати ҳам мавжуд. Ихомдек нодир бадий санъатнинг вазифаси “Ё” юкламасига юклатилган. Биринчи қарашда “Ё” юкламаси “ё ундаймикин, ё бундаймикин” маъносидаги айириш юкламаси вазифасини бажариб турибди. Бу ихом санъатининг яққол кўриниб турган юзаки маъносидир. Ихомнинг шоир назарда тутган ва яширин ифодалаган иккинчи асосий, нозик маъноси шуки, у ёр киприкларини ёй – отиш қуроли ўқларига истиоравий равишда ўхшатади. Гўёки ёр киприги тиканлари, яъни ёр камонидан отилган ўқлар ошиқ кўнглини – юрагини қамал қилган. Бу ўқларнинг айлана шаклдаги қамали маъшуқа холига монанддир.

Аммо ошиқ – шоирнинг бу аҳволини ҳар ким билавермайди. Фақат “шўху холдор” ёри бор ошиқларгина билишлари мумкин:

*Ҳар дам кўнгул ҳалоку кўзум тийра бўлмагин
Билгай бировки, ёри эрур шўху холдор.*

Тасвир объектидаги хол ва хат(т) ошиқ кўнгли ва кўзининг кушандаси. Унинг шўх, ўйноқи холи ҳар дам ошиқ кўнглини таҳликага солади. Бу ўринда “халок” сўзининг ҳозирги ўзбек адабий тилидаги “ўлмоқ” маъносидан ташқари, форс-тожик тилидаги “чарчамоқ”, “холдан тоймоқ” маъноси ҳам бор. Навоий ҳар иккала тилдаги сўз маъноларини мукаммал билган ва асарларида улардан ҳадди аълосига етказиб фойдаланган. Маъшуканинг хатти эса ошиқ кўзига дам-бадам ғубор – тийралик солиб турган. Ушбу жабру ситамларни эса, Навоий таъкидлаганидек, шўх-шаддод ёри бор ошиқларгина билишади.

Мақтадан олдинги байтда Навоий ҳар доимгидек лирик чекиниш қилади. Ошиқ дарду холининг сабабига ва ечимига оид фалсафий хулоса чиқаради:

*Машшотай қазо безамиш холу хаттини,
Беихтиёрликда борму манга ихтиёр?*

Лирик қаҳрамон олдинги байтларда ёри холу хаттининг жабру ситамларидан оҳ-воҳ, фарёду фиғон билан изҳори шикоят қилиб келди. Навбатдаги байтда ушбу феъл-атвордан кескин равишда чекинади. Юз бераётган ишкий изтироблар сабабкори ҳақида узил-кесил хулосага келади. “Маъшуканинг холу хаттини машшотай қазо безаган экан”, дейди у. “Машшота” – биламизки, пардозчи. “Қазо” эса – азал, Яратувчи, Тангри-таолодир. “Машшотай қазо” илоҳий пардозчидир. Демак, маъ-

шука хусни малоҳатини мафтункор холу хат(т) билан азал пардозчиси, яъни Оллоҳнинг ўзи беаган экан. Унинг илоҳий ишқиға, мафтункор хусну жамолиға, ситамкор холу хаттиға дучор бўлиш азал котиби томонидан ошиқнинг пешонасига ёзилган экан. Қисматидаги бу ишқни ихтиёр этиш ёки ихтиёр этмаслик ошиқнинг измида эмас. У шу қисматни тан олишға маҳкум. Буни шоир “Беихтиёрликда манға борму ихтиёр?” дея азал ҳукмиға итоат сифатида жуда чиройли икром этади.

Бу ғазал дастлабки беш байтининг мантикий-бадий якуни бўлди. Ғазални шу ерда тугаллаш ҳам мумкин эди. Бироқ лирик қаҳрамон ёрнинг висолидан умидвор. Ана шу умидворлик ғазалнинг сўнгги – еттинчи байтини қуйидаги мазмунда вужудға келтиради:

*Мискин Навоий холи лабинг кўрса жон берур,
Боқсанг не бўлди сурати ҳолиға, эй нигор?!*

Лирик қаҳрамон маъшуканинг холи лаби тимсолидаги висолиға мушток. Унинг висолиға муяссар бўлса, жонини қурбон қилишға тайёр. Қани энди Нигор – маъшуқи азал унинг сурати ҳолиға бир қиё бокса-ю, ошиқ унинг нигоҳиға ғарқ бўлса. Ғазалда шоир атиги икки марта ундалма қўллади. Биринчи мисра ва охириги мисранинг сўнгида. “Нигор” илоҳий маъшук образидир. “Нигор” сўзи “нигоҳ” сўзи билан маънодошдир. “Нигоҳ” сўзи “қараш”, “боқиш”, “кўз ташлаш” маъноларини англатса, “нигор” – “қаровчи”, “боқувчи”, “кўз қорачиғида асровчи” маъноларини билдиради. “Оллоҳ – нигоҳбон, Оллоҳ – меҳрибон” тушунчалари шундан. Дарвоқе, Яратувчи жамики бандаларига боқувчи, уларнинг ҳолаҳволидан бохабар, паноҳ ва нажоткордир.

Хулоса қилиб айтганда, ғазалнинг дастлабки байтларида мажозий ишқ, яъни инсоннинг инсонға бўлган муҳаббати тасвирланган. Лекин охириги байтлар ҳақиқий ишқ тўғрисидаги фалсафий хулосалар билан якунланган. Бу Алишер Навоийнинг, профессор Н.Комилов таъбири билан айтганда, “мажозий ишқ орқали илоҳий ишққа қараб бориш” услубидир.

БУЮК ИЛОҲИЙ МУВОЗАНАТ

2020 йилнинг январь ойида интернетда ғаройиб бир хабар тарқалди: италиялик фермер Дарио Гамбарин ўзининг хайдов трактори билан экин даласида “КОРОНАВИРУС” деган сурат ишлаган. У бундан икки йил олдин худди шу усулда Россия Президенти Владимир Путининг суратини чизган экан. Янги асарга кимдир эътибор берди, кимдир ажабланиди ва яна кимдир “Бу ҳам бир тентакликдир-да”, дея қўл силтаб қўя қолди. Матбуот бўлса тез орада бошқа мавзуларга ўтиб кетди. Трактор ғилдираклари билан ишланган ноёб сурат деярли ёддан кўтарилай деб турганида инсоният бошига айна шу суратда тасвирланган огир фалокат келди.

Бугун Нью-Йорк, Лондон, Рим ёки Парижнинг машҳур музейларида сақланаётган баҳоси неча юз миллион долларлик асарлар орадан бир неча юз йил ўтибгина машҳур бўлган. Дарио Гамбариннинг “қўлбола” асари орадан икки ой ўтиб-ўтмас, машҳурликда “Мона Лиза”, “Қора квадрат”, “Венеранинг туғилиши”, “Помпеянинг сўнгги куни”дан ҳам ўтиб кетди.

Оддий тракторда ушбу асар чизилаётганида Хитойда коронавирус касаллиги тарқалаётгани ҳақидаги дастлабки хабарлар ахборот воситаларини деярли эгаллаб бўлган эди. Савол туғилади: рассомликка ҳаваси баланд Гамбариннинг бу антика ижоди шунчаки кўнгил ишимиди ёки дунёга бало-қазодай ёпирилиб келаётган, бу ёруғ оламнинг мавжудлигига раҳна солишга қодир офатга безътибор бўлмасликка даъватмиди?

Бу тўғрида баҳслашишга ҳожат қолмади. Бўлар иш бўлиб бўлди: коронавирус мислсиз шиддат билан дунёни эгаллади. Ҳамма никобда: юзда никоб, қўлда никоб. “Уйда қолинг” деган шиор “Яшашни, тирик қолишни истайсизми?” дегандай эшитилади. Бугунги техник имкониятлар билан идора ишларини уйда бажариш, мажлису йиғинлар ўтказиш ҳам мумкин. Кўчалар бўм-бўш, ишхоналар берк. Ҳордик нималигини билмайдиган йўллар тин олаётганларидан ўзлари ҳам ажабда. Йирик тадбирлар, спорт беллашувлари, футбол ўйинлари, концертлар бекор қилинган. Ҳар биримизнинг орамиз икки метрдан кам бўлмаслиги керак. Кексалар, болалар ва айникса, иммунитетни сулшлашган беморларни эҳтиёт қилиш зарур. Давлат ва ҳукумат раҳбарлари, коронавирус эпидемиясига қарши кураш комиссияси, тегишли ташкилотлар, шифокорлар йигирма тўрт соатлик иш режимига ўтган. Қисқа вақт ичида олий ўқув юртлари талабалари ва мактаб ўқувчилари учун уйда қолиб таълим олиш йўлга қўйилди. Карантин назорати учун йирик шифохоналар қурилиши бошланди. Президент Шавкат Мирзиёев бу чораларни миллатни асраб қолиш даражасидаги курашга қиёслади. Хорижда турли сабабларга кўра қолиб кетган юртдошларимизни мамлакатга қайтариш борасида авваллари ҳеч бўлмаган операциялар амалга оширилди. Вилоят, шаҳар ва туман раҳбарларига одам-

ларнинг соғлиғини сақлаб қолиш учун ҳеч нарсани аямаслик тўғрисида топшириқ берилди.

БМТ Бош котиби Антонио Гутерреш “Евроныйс” мухбири Изабелла Кумарнинг оғрикли тагдор саволларига жавоб қайтарар экан, бундай фалокатли ҳол 2008 йилги молиявий инкироздан анча хавфли эканлигини тан олди. Бош котибнинг фикрича, зудлик билан қатъий чоралар кўрилмаса, тақик ва чекловлар жорий этилмаса, дунёда иқтисодий оқибатларини ҳатто тасаввур қилиш қийин бўлган янги рецессия юз бериши мумкин. Ким айбдор, ким сусткашлик қилди, ким хатога йўл қўйди, дея баҳслашиб ўтиришнинг вақти эмас, деб таъкидлади у.

Бош котиб аҳволни ўнглаш, қочоқларга ёрдам кўрсатиш, оч-наҳорларни қўллаб-қувватлаш, қонли можароларни тўхтатиш каби мақсадларга камида 2–2,5 миллиард доллар маблағ зарурлигини айтди. Бугун дунёнинг етакчи мамлакатлари ҳарбий мақсадларга ҳар йили 2 триллион доллар сарфламоқда. Бундай хавфли пойгани жиловлаш вақти келди. 2 триллион олдида икки ярим миллиард пул нима бўлибди? Бундан англашиладики, Бирлашган Миллатлар ташкилотидек нуфузли ҳамжамият учун ҳам мураккаб синов даври келди.

Инсоният тарихида турфа хил офатлар кўп бўлган. Сурункасига етти йил қурғоқчилик ҳукм сурганида, номаълум касаллик тарқаб, одамлар тутдек тўкила бошлаганида ҳам одамлар ақл-идрок, фаҳм-фаросат, бирлик, яқдиллик билан ўзини ва болаларини омон сақлаб қолган. Коронавирус боис равшан бўлдики, кўпчилик мамлакатлар иқтисодий жиҳатдан кучли бўлсалар-да, вирусли ҳужумларга тайёр эмас экан. Унинг зарбалари олдида Америка ҳам бирмунча ўзини йўқотгандай бўлди. Бугун бу мураккаб дунёда ўз ҳолича, бир-биридан узилган ҳолда, ўз олдига бир-бирига мантқан зид мақсадларни қўйиб яшашнинг иложи йўқлиги яна бир бор ўз исботини топди. Коронавирус турфа хил жамиятларда умумдунёвий муаммолар ҳам мавжудлигига ишора бўлди десак, муболаға бўлмайди.

Сиёсатшунос олимларнинг эътирофларига кўра, дунёда ҳозир вақти-вақти билан гоҳ у китъада, гоҳ бу китъада хуруж қилиб турадиган 160 дан ортиқ вирус мавжуд (Бу рўйхатга ўқувчи ва талабалар ўйлаб топган компьютер вируслари кирмайди). Эбола вируси, Сеул вируси, Онковируслар, Хантавируслар, Андес вируси, Папиллома вируси, Ғарбий Нил иситма вируси, Эпштейн-Бар вируси... Уларни шунчаки эслашнинг ўзи вужудингизни титроққа солади. Биргина Вьетнам урушида маҳаллий аҳоли истиқомат қиладиган ерларга 400 килограммдан ортиқ диоксин сепилган, 14 миллион тоннадан ортиқ портловчи моддалар ишлатилган. Бу қуроллар бошқа планетадан олиб келинган эмас. Унда улар, ҳарбий мақсадларда ишлатиладиган биологик газлар қандай пайдо бўлган, ким томонидан ихтиро қилинган?

Бу саволларга жавоб бериш қийин эмас: бу ажал воситалари сунъий йўл билан инсон деб аталмиш ақлли жонзотнинг энг истеъдодлилари томонидан узоқ йиллик илмий изланишлар натижасида ихтиро қилинган. Бугун коронавирус ҳамласидан бошқаларга нисбатан кўпроқ ва аянчлироқ зарар кўраётган дунёнинг етакчи мамлакатларида кўпдан-кўп ошқора-пинҳона лабораториялар мавжудки, улар асосан тегишли ташкилотларнинг махсус буюртмаси асосида “махсулот” етиштирадilar.

Жанубий Америкада бундан беш-ўн йил аввал иштаҳаси ҳакалак отган баъзи олимлар ҳозиргига нисбатан йилига камида уч-тўрт марта

кўп бол йиғадиган асалариларни сунъий йўл билан етиштиришга киришадилар ва... бунга муваффақ ҳам бўлишади. Аммо қувончлари узоққа чўзилмайди. Сунъий етиштирилган асаларилар гулчанг йиғиш ўрнига ғуж-ғуж бўлиб одамларга хужум қилади, нишлари захридан кўплар вафот этади. Уларни йўқ қилишга жуда катта маблағ сарфланади.

Ўйлаб кўрайлик. Бугун дунё мамлакатларининг ҳарбий-саноат комплексларида хизмат қилаётган қуролсозлар, вирусолог олимлар, бомба ва снарядларнинг янги модификацияларини ихтиро қилаётган, мовий фазони даҳшатли лазер нурлари билан тўлдираётган мутахассислар ер, сув ва ҳавони покиза сақлаш, ўрмонларни асраш, одамларнинг умрини узайтириш, болалар иммунитетини кучайтириш, қишлоқ хўжалигида ҳосилдорликни кўтариш билан шуғулланганларида ҳаётимиз қандай бўлар эди?

Таассуфки, инсон бугун илмий тафаккур билан бирга сунъийлашиш, ўз моҳиятидан узоқлашиш, оёғи тиралиб турган замин тақдирига бепишандлик йўлидан ҳам бормоқда. Ер тинимсиз бурғуланмоқда. Бурғулаш машиналари Атлантика муз океанигача етиб борди. Олимлар йирик саноат мажмуаларида иш ҳақи талаб қилмай ишлайдиган роботлар яратиш устидагина эмас, уйда кир ювадиган, болаларга энагалик қиладиган, таом тайёрлайдиган, мусиқа чалиб берадиган, муқом қилиб рақсга тушадиган, китоб ўқийдиган, кўшиқ кўйлайдиган, йиғлоқиларни овутадиган сунъий ёрдамчиларни тайёрлаш устида ҳам бош қотирмоқдалар. Демакки, роботларнинг янги-янги вазифалари пайдо бўлади, ораларидан зукко ишбилармонлар, ёзувчи, рассом, ҳар ерда ҳозир нозир муҳбир, компьютерда ҳар қандай мусиқани бир зумда тайёр қиладиган бастакор етишиб чиқиши ҳам мумкин. Бу хусусда матбуотда хабарлар пайдо бўлганига анча бўлди.

Фақат шу эмас, олимлар сабзавот ва меваларнинг генетикасини ўзгартиришмоқда. Ёпиқ илмий (ҳарбий) лабораторияларда сунъий зурриётлар етиштириш устидаги ишлар жадаллашмоқда. “Сизу биз бугун сунъий етиштирилган зомбилар, камикадзелар билан бирга яшамоқдамиз, бирга нафас олмоқдамиз”, деяётганлар ҳақ бўлишлари мумкин. Буюртма асосида иксзурриётларни (Кассандра тамғасини) етиштирган олим Филофей космик ракета иллюминаторини очиб, само бўшлигига сакраши билан ўз ҳаётига нуқта қўйди. Биз қаёққа сакраймиз? Бундай фалокатлардан омон сақлайдиган жой борми ўзи бу ёруғ оламда?

Бир нима дейиш қийин. Бироқ, одам одам мақомида қўладими-йўқми, деган маънавий савол саволлигича турибди. Наҳотки ўз уйимизда, она бешигимизда ортиқча бўлиб қолсак? Улуғ адиб Чингиз Айтматов умрининг сўнгги йилларида, “Бугунги энг муҳим вазифа – Инсонни инсон мақомида сақлаб қолиш”, деган гапни бежиз айтган эмас. Биз бугун киммиз – ҳою ҳавас, тўқликка шўхлик қилиб, ўзи туғилган бешикни бузаётган, киндик қони тўкилган тупроқни заҳарга тўйинтираётган, ҳаво ва сувни булғайётган, ота-бобоси эккан чинорни кўпораётган, ўзи ўтирган шохни аралаётган (Эркин Воҳидов) ақли ноқисга айланиб қолаётганимиз йўқми? Мантисиз хатти-ҳаракатларимизга кўзимиз очиклигида ўзимиз баҳо беришга улгураимизми ёки бу ишни келажак насларга қолдираимизми? Кимни ва нимани кутиб турибмиз? Кўз ўнгимизда кечаётган ғайриинсоний, ғайриахлоқий воқеа-ҳодисаларга, миллион йиллик музлар эриб, сув сатҳи кўтарилаётганига нега бефарқмиз? Ғарб мамлакатларида яратилаётган кўплаб фильмларда сунъий роботлар, “Эшак семирса, эгасини тепади”

деганларидек, ўз яратувчиларига қарши бош кўтариб, ер юзида тириклик чироғини сўндиришга бел боғлагани ва бунга эришиш оstonасига яқинлашиб бораётгани ҳақида ҳикоя қилинади. Ушбу сатрлар қоғозга кўчаётганида машҳур режиссёрлардан бирининг, “Биздан кейинги цивилизация” номли фильми кинотеатр экранларига чиқди. Бу шунчаки ҳаётлотми ё огоҳлик кўнғироғими?

Расмий маълумотларга кўра, бугун ер юзида мавжуд ядро куроллари она сайёрани камида юз марта бутунлай йўқ қилиб, кукун сифатида фазога сочиб юборишга етиб ортади. Шу ҳолатда ҳам бу ажал уруғини янада кўпайтириш, такомиллаштириш режалари мавжудлигини қандай баҳолаш мумкин? Водород бомбасини ихтиро қилган академик Сахаров кейинчалик бу ишидан пушаймон бўлди. Аммо у биргина тазарру билан кўзадан чиқиб кетган жинни аввалги жойига қайтариш мумкин эмаслигини яхши биларди.

Маҳатма Ганди “Инсон – тафаккур ҳосиласи, у нимани ихтиёр қилса, шунга эришиши мумкин”, деган экан. Йигирма биринчи аср тафаккурининг ўзак мақсади нима? Илм яна қандай ихтироларга қодир? Беш, ўн, йигирма ёки эллик йилдан кейинги ихтиролар кимга ва нимага хизмат қилади? Сунъийлашиш янада жадаллашадими ёки эсимизни йиғиб аслимизга қайтамизми?

Уйда ўтирган кишининг ҳаёлига нималар келмайди, дейсиз. Кимдир китоб мутулаа қилади, рўзғор ишларига қарашади. Кимдир ёнбошлаб уззукун телевизор кўради. Хорижий сериаллар оилавий муносабатларнинг энг нозик жиҳатларини ошкора намойиш этиш билан банд: эр хотинни алдайди, хотин эрни чалғитади, иккаласи ҳам пок эмас, қайси бирининг бошқа бир аёлдан боласи бор, қайси бирининг икки-уч маъшуқаси. Ота боласини, қиз онасини, набира бобосини танимайди. Эркинлик устига эркинлик. Ажрашади, ярашади, яна ажрашади. Оила – ўйинчоқдек гап, кўлнинг кири. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган найранглар, фисқ-фасодларни айтинг. “Мастер-класс”га марҳамат. Бу ҳам ўзига хос пандемия эмасми?!

Коронавирус туфайли ер юзи аҳолисининг тенг ярми – уч ярим миллиард киши бир муддат уйда жон сақлади. Аммо бу, бошини қумга тикиб турган туяқуш хавф-хатардан бутунлай қутилмаганидек, пандемия билан боғлиқ даҳшатли муаммонинг ҳам ечими эмас. Мажбурий чора: бошқа йўл йўқ. Аммо одам боласи хонанишин бўлиб, уйда муқим қолиб кетмайди: кўчага чиқиши, даласига сув очиши, боғига қараши, меҳнат жамоасига қайтиши, маҳсулот ишлаб чиқариши, очик хавода болалари билан сайр қилиши, уларни бағрига босиши зарур. Бугуннинг одами бундан бошқача турмуш тарзини қабул қила олмайди. Шундай экан, ечимни қаердан излаган маъкул?

Олимлар оддий асалари ҳаётини узоқ йиллардан бери ўрганиб келадилар. Бу хусусда қанчадан-қанча илмий рисоалар ёзилган. Асалари оиласидаги тарбия, юксак интизом, адолатли меҳнат таксимоти, бир-бирларига ахборот етказиш, душманга қарши биргаликда “жанг” қилиш, ишёқмаслик, дангасалик, фирибгарлик (инга бемаза гулчанг олиб келиш) учун жазо чоралари, покиза ҳаёт тарзи, инни тоза сақлаш, уй ичига бегоналарни киритмаслик, бола тарбияси билан шуғулланиш каби қатъий тартиб-қоидалар ҳаммани ҳайратга солади. Асалари қиш мавсумида уч-тўрт ой инидан ташқарига учиб чиқмайди, аммо ахлатини яшаётган уйи ичига ташламай қорнига йиғади. Қиш чўзилиб кетса, қорни шишиб ҳалок бўлади.

Пандемия ҳолатлари (парранда гриппи, чўчка гриппи) авваллари ҳам кўп бўлган. Бошқа такрорланмаслигига кафолат йўқ. Демак, бу офатлардан сақланиш учун, ҳеч бўлмаса асарилардан маълум ибрат олмоғимиз лозим эмасми?! Инсон фаолияти билан боғлиқ чиқиндилар наинки ер юзини, океан тубларини ҳам тўлдириб юборди. Номалум сабабларга кўра ўзини қирғоққа уриб ҳалок бўлаётган китларнинг ошқозони пласт-масса идишлар омборига айланиб кетган экан.

Азизиддин Насафийнинг комил инсон ҳақидаги китобида ғоят муҳим хулоса-кўрсатма бор: “Биз (бу) оламда мусофирмиз. Оламнинг аҳволи ҳам мусофирдир. Давлат (бойлик) ҳам, заҳмат ҳам, омад ҳам ўткинчи. Оламнинг аҳволи бир ҳолатда (узок) қолмайди. У ҳамиша айланишдадир, ҳар замонда бошқа суратга киради. Бу ҳолат ўз моҳиятига кўра дарёнинг тўлқинидир ёки шунга ўхшаш. Оқил киши ҳеч қачон тўлқин устига иморат қурмайди”.

Улуғ аллома, “Уй-жой курма, чайла-пайлада ҳам яшаса бўлаверади” демоқчи эмас, “Бу ўткинчи дунёга ортиқча ҳавас қўйма, бойлик йиғишга, ҳою ҳавасга берилма, манманлик тулпорига минма, қўлинг бошқаларникидан узунлигини кўз-кўз қилма”, демоқчи. Инсониятни бало-қазоларга гирифтор қилаётган, еру осмонни титратаётган, имонимизни сусайтираётган шу иллатлар эмасми?! Истиклол туфайли одамлар мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини қўлга киритдилар. Бу – яхши, албатта, аммо мулкка қул бўлиб қолишдан Яратганнинг ўзи асрасин экан.

Робия Балхий қиссасида ўқиймиз: “Зарб тегмаса сас қаердан чиқади? Ахир, даф (ноғора) ҳам зарб еганидан кейин ун чиқаради-ку”. Коронавирус пандемияси Дунёга қакшатгич зарба берди. Инсоният кутилмаганда ўзининг ҳаёт-мамоти билан чамбарчас боғлиқ буюк Имтихонга дуч келди. Турмуш тарзи, кундалик одатлар, ёзилган ва ёзилмаган қоидалар ўзгариб кетди, қариндош-уруғчилик, қўни-қўшничилик, дўст-қадрдонлик муносабатлари бошқача тус олди. Дунё бойлари бир ҳафта ичида ярим триллион доллар маблағ йўқотишди. Неча миллион киши иш жойини йўқотди. Қанча минг киши вафот этди. Нефть бозори синди. Қанчадан-қанча қимматли қоғозларнинг шўри қуриди. Бою камбағал, мулкдору тадбиркор, қарздору ҳақдор ҳавотирда. Жаҳон ҳамжамиятида Иккинчи жаҳон урушидан кейинги энг йирик дунёвий инқироз юзага келди. Бразилиядаги йирик “Маракана” стадиони, Нью-Йорк марказидаги машҳур парк касалхонага, “Сантьяго Бернабеу” ўйингоҳи тиббий дори-дармонлар омборхонасига айланди. Тобут ишлаб чиқарувчи фабрикалар дам олиш кунларисиз икки сменада ишлади, ишлаб чиқариш ҳажми 10 баробарга ортди. Хорижлик ҳамкасбларимиздан бири Италияда коронавирус туфайли вафот этганларни дафн жиддий муаммога айлангани ҳақида ёзар экан, бу ҳолатни Ленинград қамалининг киш-қировли кунларига қиёслади.

Фақат шу эмас, офат боис кўпларнинг бошига ташвиш тушди, имони суст, кўзи оч кишилар тўйқус юзага келган вазиятдан “унумли” фойдаланиб, бир нималик бўлиб қолиш ҳаракатига тушдилар. Ваҳимали уйдирмалар урчиди. Бозор ва магазинларда картошка можароси юзага келди. Йўловчи ташувчи хусусий тадбиркорлар орасида, “Така бўлсин – сут берсин” қабилда иш тутувчи, мўмай даромаддан бошқа ҳеч нарсани тан олмайдиганлар оз эмас экан. Юзга тутиладиган ниқоб, қўлга суриладиган сикма мой бепул берилаётганида ёки қайсидир тадбиркор мухтожларга бепул озик-овқат тарқата бошлаганида одамлар айрим жойларда оломон-

га айланди. Қозони бир кунда бир марта қайнайдиганлар сабрда туришди, тинимсиз қайнайдиганлар ваҳима кўтариб, дуч келган тарафга зир югуриб, казнокларини тўлатиб олишди.

Японияда содир бўлган Фукусима фожиаси пайти уй-жойидан, мол-мулкдан ажраган неча минглаб одамлар, асосан, қари-қартанглар, дунёга японларга хос буюк бир ибратни намоён этдилар. Улар ҳукумат томонидан бепул тарқатилаётган озиқ-овқат пакетлари устига океан тўлкинидай ёпирилишмади, бештадан-ўнтадан олишмади, бир-бирларига йўл, навбат бериб, эртанги кунга умид билан қараб фақат биттадан пакет олишди. Қанчадан-қанча уй-жойлар қаровчисиз қолиб кетганига қарамай, бирорта ҳам ўғирлик, талончилик содир бўлмади. Энг муҳим, ваҳима кўтарилмади.

Айтиш зарурки, пойтахтдан вилоятларга йўловчи ташийдиган айрим ҳайдовчиларнинг диёнатсизлиги бизда биринчи марта содир бўлаётгани йўқ. Узоқ йиллардан бери муборак Ҳайитларимиз, Янги йил, Мустақиллик байрами арафасида, таассуфки, шундай бўлади. АҚШ, Франция, Буюк Британия, Германия, Испания, Белгия каби мамлакатларда мусулмонларнинг байрамлари куни озиқ-овқат маҳсулотлари Исломи динига ҳурмат маъносида бир мунча арзонлашади. Бизда эса... Диний мавзудаги маърузаларда бунга алоҳида эътибор берилса мақсадга мувофиқ бўларди.

Ақл-идрок, яхши ният, сабр-қаноат бўлса, ҳаётнинг ўзи ҳамма нарсани жой-жойига қўяди, турмуш яна ўз ўзанига тушади. Давлатимиз раҳбарининг қатъияти, вақтида қўрилган, пишиқ-пухта ўйланган чоратадбирлар, фидойи шифокорларнинг жасоратли меҳнатлари самара беради, албатта. Бунга ишончимиз комил. Ҳаммамиз ижтимоий фаолликка, ижодий фаолиятга, таълим-тарбияга, кадрдон жамоаларимизга қайтамыз. Йўллар очилади, тўсиқлар олинадилар, ниқоблардан халос бўлган чехраларда яна ҳаёт завқи, яратиш, бунёдкорлик шукуҳи, ишонч, муҳаббат, кулгу-табассум жилоланади, шаҳару кишлоқлар асалари уясидек гувиллай бошлайди. Дунё яна бола табассумига тўлади. Лекин...

Бу қандай қайтиш бўлади? Коронавирус хуружигача қандай яшаган, кимлардир ўйлаб топган сохта, мантиқсиз, бошдан-оёқ исрофли, ислоний одоб-ахлоққа зид қадриятлар, кимошди “пойга”ларига амал қилган бўлсак, янги ҳолатга уларни ҳам ўзимиз билан бирга олиб ўтамызми ёки виждону иймонимизни, ақл-фаросатимизни, фуқаролик бурчимизни озрок тафтиш қилиб, бугун қандай дунёда, қандай жамиятда яшаётганимизни ҳис этиб, “ота-боболардан қолган урф-одат” ниқоби остида онг-шууримизга, турмуш тарзимизга чирмовукдай ўралиб олган, белимизни букчайтираётган, қарзга ботираётган ортиқча “удум”ларни, дафн маросимини ҳам “хўжа кўрсин”га айлантириш, фотиҳага келганларнинг лавозимлари билан ғурурланиш каби ярамас иллатларни ортда қолдирамызми? Фалон жойда мунча тонналик палов тайёрланди, сумалак пиширилди, кўпқари совринига от, хўкиз, машина қўйилди, деган гердайишларни-чи? Тўйларни бугунгидек ихчам, камхарж, қариндош-уруғ, маҳалла билан дабдабасиз ўтказиш, уйларни қўшнининг томидан баланд қилиб қўрмаклик, қўча ҳақидан қўшмаслик бизни инсонийлик сари ундайди. Ортиқча мол-мулк, зеб-зийнат, қўша-қўша иморату машиналар оддий картошка бўлида бир пул бўлиб қолишига сал қолди-я! Бу ҳолатни италиялик фермер Дарио Гамбарин трактори билан чиза олармикин?

Йўк, чиза олмайди. Бу сурат ҳар биримизнинг қалбимизда имон нури, виждон бўғи, инсонийлик салоҳиятию қалб кўзи билан чизилмоғи, келажак наслларга маънавий мерос бўлиб қолмоғи керак.

Ғап пандемия ҳодисасидан Инсон зоти ирки, диний эътиқоди, миллати, ижтимоий ҳолатидан қатъи назар, кўзини қатта очиб, ақл-хушини жамлаб, бурнидан кўра узокрокни кўриб тегишли хулосалар чиқаришига боғлиқ. Бошқа бир сафар Помпея фожияси ёки Шохимардон сели пайтидагидек, мулоҳаза юритиб ўтиришга имкон бўлмаслиги эҳтимолдан холи эмас.

Бу хулосалар қандай бўлиши мумкин?

Энг муҳим хулоса – огоҳлик. Бу – эртаю кеч чор-атрофга олазарак қараб туриш, ҳамма нарсани шубҳа остига олиш дегани эмас. Шифокорлар иштаҳа очилганида таом тановул қилишни тўхтатиш керак, дейишади. Пандемия бу ғапнинг тўғрилигини амалда исботлади – иштаҳамиз курғур роса очилган эди-да.

Бу ёруғ олам ҳаёти буюк илоҳий мувозанат асосига қурилган. Унда жамики нарса – кеча ва кундуз, нур ва соя, орзу-ҳавас, егулик-ичгулик, мол-мулк, тоғу тош, боғу сахро, қум ва ботқоқ – ҳамма-ҳаммаси ўзаро мутаносиб равишда яратилган. Ҳеч ким овоз чиқариб, “Ҳой, инсон, бу бешикда фақат сен эмас, сенинг болаларинг ҳам яшайди, уларнинг ризқини қийма, ортиқча чираниб белингни майиб қилма, нафсингни жиловла”, демайди. Улуғ бобомиз Алишер Навоий нафси жиловлаш ёввойи ўрмонга бориб, қутурган шерни тутиш ва уйга олиб келиб жиловлаб қўйишдан кўра улуғроқ эканлигини ўқдириб кетганлар.

Олийгоҳдаги сабоқларимда, “Бахт ва омад ҳамиша ҳам яхшилик келтирмайди”, деган ғапни тез-тез такрорлаб тураман. Истиқлол халқимизга буюк бахт, мислсиз омад олиб келди. Паспортларимизда дунёнинг барча мамлакатларига чиқиш мумкинлиги тўғрисида махсус белги пайдо бўлди. Инсоф билан айтганда, биз бу имкониятдан тўғри фойдаланмадик. Ибодат билан савдо гоҳо аралашиб кетган ҳоллардан хабаримиз йўқ эмас.

Иккинчи хулоса – эртами-кечми, Инсон ёлғон балосидан қутулиши керак. Журналистларнинг рост, текширилган ахборотларга эга бўлиш ҳуқуқи мамлакатимизда қонун даражасида эътироф этилган. Истеъмолчиларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида ҳам қонун бор. Аммо одамларга фақат рост ахборотларни тарқатиш, ёлғонни реклама қилмаслик тўғрисида дунёнинг ҳеч бир мамлакатада қонун ҳам, тақиқ ҳам йўқ. Пандемия офатлари пайти кўп жойда ёлғон-яшиқ урчиди, одамларни қалғитди. Бундан бошқа мисоллар ҳам бор. Маълум манфаат эвазига, “Мен бу дорини ичиб, фалон касалликдан тузалдим, оёқларим юра бошлади, жигарим жойига тушди, ошқозонимдаги яра битди, саратон аломатлари йўқ бўлди, орзуимиз ушалиб, фарзандли бўлдик”, қабилидаги ёлғонларни тўқиш ҳеч ғап бўлмай қолди. Чоккина ҳовли ертўласида ёки бошқа бир жойда “қўлбола” дори тайёрлайдиган цехлар очганлар оз эмас. Бугун дунё бўйича истеъмол қилинаётган жами дори-дармонларнинг қанча фоизи яроқсизлиги маълум. Бу соҳада қатъий интизом ўрнатилмас экан, фирибгарлик давом этаверади.

Яна бир хулоса – бугунги дардман, безовта дунёни қучли беш-ўнта давлат, сиёсий, иқтисодий бирлашмалар, ҳарбий блоklar эмас, инсоннинг чин Инсонга ҳос ақл-идроқи, покиза нияти, эртаги ёруғ кунларга ишончи ва муборак ибодати қутқаради.

Аҳмадҷон МЕЛИБОЕВ

Ғабит МУСРЕПОВ

ЯПОН БАЛЛАДАСИ

*Қозоқ тилидан
Носир ФОЗИЛОВ
таржимаси*

Ногаҳоний туртки

Эсимни таниб, елкамдан бунчалик каттиқ туртки еганимни ҳеч эслай олмайман. Бошим бориб нақ товонимга теккан бўлса керак. Худди камалакдек эгилиб қолдим. Яхшиямки спортдан сал-пал хабарим бор, бўлмаса ё бўйним, ё белим узилиб кетар экан...

Бундан уч-тўрт йил илгари, шубҳасиз, мен ҳам бошқа ўртоқларимни орқа томонидан келиб туртган бўлсам керак. Бунинг учун улар ҳам ҳақини юбормаган, албатта. Бироқ, мана бундай туртишдан Худо сакласин... Мен бу гал ўзимни худди бир машина кранининг хартуми келиб туртдимикан, деб ўйловдим, йўқ, бошқа нарса экан! Қаранг-а, тагин ҳам менинг ўрнимда бошқа бир бўшангроқ одам, ё аёл киши бўлмагани. Йўкса, нақ боши узилиб, кўчанинг ўртасида думалаб ётган бўларди.

Эҳтимол, ўша куни талай бошлар думалагандир...

Гавдам оркамга чайқалиб, йикилиб бораётганимда, ҳалиги ўзимни туртиб юборган нарса ким ёки нима эканини билгим келиб, орқа томонимга қараб улгурдим. Аммо ҳеч ким ва ҳеч нарса кўринмади менинг кўзимга. Зотан, бу воқеа жуда тез – кўз очиб юмгунча бўлиб ўтганди. Бироқ инсон идроки ундан ҳам илдамроқ бўлгани учун, шу қисқагина муддат ичида мен анча нарсани илғаб қолишга улгурдим: орқа томонимдан бир-бири билан елка тирашиб турган мухташам ғиштин бинолар бор бўлиб, энди эса бирортаси ҳам йўқ эди. Фақат уларнинг ўрнида қорақуяга беланган харобаларининг ўрнигина қолганди. Баъзан ёнғин ё зилзила бўлган вақтларда ҳам сарновлар қора кўмирга айланиб, чанг босган оғочлар, сўррайган тутун қувурлари, йикилиб тушган деворлар кўзга ташланиб турарди-ю, лекин ҳеч қачон бунчалик бўлмасди. Аммо бу гал ер бетида ҳеч нарса қолмаганди: ялаб қўйгандек тап-тақир эди ҳаммаёқ. Илгарилари мухташам бинолар ортида кўринмай турган тоғлар негадир бу гал нақ кўзим ўнгида турарди. Ҳа, фақат тоғларгина ўз ўрнида турарди...

Бир маҳал қарасам, осмондан ҳатто мен тасаввур қилолмайдиган даражада катта-катта тахталар қалқиб тушиб келаяпти. Гўё юзлаган

уйларнинг шифтлари бир варакайига кўтарилган-у, энди эса бирин-кетин тушиб келаётгандек. Ундан ташқари, яна аллақандай нарсалар учиб юришарди.

Не кўз билан кўрайки, ўша осмондан учиб тушаётган тахталар ораларида ҳатто одамларнинг ҳам таналари кўзга чавлинар ва гўё улар ҳам уйларининг шифти билан бирга осмонга отилиб, олдинма-кетин бўлиниб-бўлиниб тушиб келарди. Баъзи таналарнинг қўллари худди бутга ўхшаб керилган, баъзилариникини эса – у одамнинг танасими ёки бошқа нарсаникими – таниб бўлмасди.

Мен бу воқеаларнинг ҳаммасини камалакдек эгилиб турган маҳалимда, қаддимни тиклашга уриниб, бошимни кўтараётганимда, лекин бунга мадорим етмай йиқилиб бораётганимда, сўнг йиқилиб, эс-хушим кирди-чиқди бўлиб, окни қора, қорани оқ деб ҳис қила бошлаган пайтимда кўрдим. Ёнгинамга келиб тушган қора тош кип-қизил чўғ бўлиб ёниб турган маҳалда кўрдим. Бу ёғи қоронғилик, бу ёғи тилсимот, бу ёғи менинг учун англаб бўлмайдиган зулмат бўлди...

Мен, муҳташам гиштин биолари ҳозиргина бир-бири билан елка тирашиб турган даҳалар орасидан кесиб ўтган ва шаҳарнинг бир қаватли иморатлар қурилган чеккасига эндигина етиб келган эдим. Япон шаҳарларидаги бир қаватли иморатларда яшаш нақадар файзли ва роҳатбахш бўлади. Ундан ташқари, бу жойларни боболарнинг боболари ва бувиларнинг бувилари бунёд қилган. Бу ҳовлиларнинг биронта тоши йўқки, уни одам ўз кўли билан ўрнатмаган бўлсин. Ҳар бир ҳовлининг кўриниши ва ҳар бир тошнинг ўрнатилишидан япон географиясининг бир жилосини кўргандек бўласан. Кичик-кичик тоғлар, қафтдек-қафтдек қўллар, тарам-тарам сойлар ва уларга қурилган бежирим кўприклар... Маймунжон дарахтлари, тарвақайлаб ўсган пакана қайрағочлар, хризантема гуллари, туки ўсиқ гиламларга ўхшаш кўм-кўк майсали майдончаларни айтмайсизми?! Ҳолбуки, япон аёллари ҳатто уруш йиллари ҳам ўзларининг кийналганига қарамай, бу ҳовлиларни гард юқтирмай авайлаб-асраб келишарди.

Япон мусиқаси ҳам, унинг дунёга машҳур рассомчилик санъати ҳам гўё ўз табиатидан кўчирилиб олинган каби гўзал экани ҳаммага маълум. Шунинг учун бўлса керак, япон болалари унинг ҳеч қайсисига путур етказмайди. Новда-ниҳолларни синдириб, майсаларини топтамайди.

Рўпарамдан мунгли япон мусиқаси эшитилди. Уруш азоб-уқубатларини тотиб кўрган япон халқи бу маҳалларда мунгли мусикаларни, кўшиқларни куйлашарди. Ўша куни кун иссиқ эди. Қайсидир бир ҳовлидан мусиқа товуши келарди. Мени худди шу пайтда орқамдан туртиб юборишди. Бир лаҳзада ҳалиги бир қаватли даҳаларнинг қаёққа ғойиб бўлиб кетганини англамай қолдим. Чунки мен ногаҳоний кучли туртки зарбидан, ниҳоясиз... ҳушсиз йиқилган эдим...

Мен уйқудан уйғондимми ёки ўзимга келдимми, қаерда, қандай қилиб эсимни йиғиб олдим – буни шу кунгача англолмайман. Мен ҳамон ўралган, танғиб боғланган ҳолда ётардим. Наздимда, фақат бир кунгина ўзимни йўқотиб қўйган бўлсам керак, деб ўйлайман. Бироқ Америка институти ходимлари, айниқса, бир ҳарбий доктор икки ойдан бери мени: “бу қанақа қайсар одам ўзи!” деб куйиб-пишиб қойирмиш. Орқасининг қандай куйганини ва бомба ёрилган жойдан қанча масофа нарида

бўлганини нега тезроқ айтмайди? Наҳотки, бу гапларнинг қанчалик ҳарбий аҳамияти зўр эканига тушунмаса бу одам? Йўқ, чамамда яхши тушунадиганга ўхшайди. Факат атайлабдан қайсарлик қилиб айтмаяпти. Гўё номус килади, хўрлиги келади. Ҳм, мамлакати бош эгиб таслим бўлиб турибди-ю, номус қилганига ўласанми, бунинг! “Э, аҳмоқ, мамлакатинг таслим бўлди, императоринг бош эгди!..”

Лекин ўша дамларда хўрлигим келмаганди. Кейин хўрлигим келди. Куйган орқамнинг алами босилай деб қолганида хўрлигим келди. Эҳтимол, бу – орқамнинг куйгани учундир? Агар шундай бўлса, америкалик доктор мендан бекорга ранжибди...

Чунки мен у кезларда ҳаттоки нима учун танғилиб ётганимни ҳам билмас эдим. Бироқ кунлар, ойлар бўйи ҳаёлимга бир нарса элас-элас келар, у ҳам бўлса ҳалиги орқамдан туртилган кунларнинг хира хотираси эди. У ким эди ёки нима эди? Мен буни ҳамон тушунолмасдим. Факат... кейинчалик тушундим.

Эсим инганидан кейин, оқ халатли доктордан бу ерда нима учун ётганимни сўрадим.

– Орқангиз Япониянинг географик харитасига ўхшайди, – деди у. – Ўнг кафтингизда Хаккайда оролининг сурати... Худди шу томонингизнинг ўзида яна улуғ Хансю... Биқинингизда Симўнасеки адири, пастроғида Кюсю... Худога шукур қилинг. Агар бу тасвирлар чап томонингизда бўлганида борми, унда уйғонишингиз амримаҳол эди...

У бу гапларни менга қачон айтди ва шунгача неча ой ўтган – буни ҳам аниқ билмайман. Лекин яна анча вақтгача аллақандай бир нарсани сўрагим келиб, бироқ сўрашга тилим келмай ётганим эсимда.

Доктор кейинги сафар келганида менинг орқамни анча мақтаброк тасвир қилди:

– Мана, энди орқангиз мактаса арзигудек орқа бўлибди! Энди унда Фудзиама тоғи ҳам, Асаки тоғи ҳам бор. Тюгўку, Кюсю адирлари ҳам бор. Хиросима, Нагасаки шаҳарлари ҳам ўз ўрнида... Уруш йилларида чиққан хариталар орасида бундан яхшисини топиш қийин...

– Доктор, буларнинг ҳаммаси нимадан бўлди! Шуни айтиб беринг-чи? – деб сўрадим ундан.

Докторнинг кўзойнаги синиб кетай деди. Японларнинг кўзи у қадар катта бўлмайди. Буни сиз яхши биласиз. Уларнинг кўзи кўпинча ўйчан ва мунглироқ келади. Мен билан ҳазил қилиб ўтирган докторнинг хўрлиги келди, шекилли, кўзлари чакнаб, кўзойнагини тешиб юборай деди. Сўнг у:

– Таека Ўрикў! – деб хитоб қилди-да, эшик томонга бурилиб, тез-тез юриб чиқиб кетди. – Шу вақтгача айтмаганмидингиз?

Эшикдан кириб келган ўрта ёшли Ўрикў-Сан деган аёл:

– Айтиб боққанман. Эси ўзида эмас эди, – деб жавоб қилди унга.

Ҳа, эсим ўзимда эмаслиги рост эди. Иккита катта шаҳарнинг халки кўз очиб юмгунча қирилиб, йўқ бўлиб кетди, дейишганида, ўзимни йўқотиб қўйган эдим. Энди англасам, шунга ҳам анча вақт бўлган экан.

Доктор бошини чайқаб, ёнимга келиб ўтирди-да, гап бошлади:

– Сиз энди эркакларга хос чидам билан тингланг. Икки шахримиз устига америкаликлар атом бомбаси ташлаган, – деди у менга. Сўнг бир зум сукут қилиб, яна давом этди: – Нега дейсизми?.. Ҳалигина чидам

билан тингланг демадимми сизга?.. Тажриба учун ташлашган бўлса керак. Олдингиси тажриба учун, кейингиси эса ўша тажрибанинг тўғри эканини аниқлаш учун, шекилли... Ҳа. Ҳозирча икки хил фикр бор: бири – Япония таслим бўлиб, бош эгса ҳам, бир йўла бош қўтармайдиган қилиб қўйиш, иккинчиси – унинг иттифоқчиларини ҳам чўчитиб қўйиш масаласи бўлса керак... Уруш тамом бўлганидан кейин, яна нималарнидир бўлиб олиш ёки шунга ўхшаш жанжалли нарсалар ҳам бўлади-ку, ана ўшаларга барҳам бериш каби нарсалар бор эмасми?.. Одамларнинг тахминий фикрича шундай. Энди ётиб дамингизни олинг...

– Менинг онам бор эди, синглим бор эди... Улар билан учрашсам бўлармикин?

– Фамилиянгиз нима? Қайси даҳада турар эдингиз?

– Ёзги тонг даҳасида...

– Э, бечора, у даҳа энди йўқ бутунлай...

– Онам марказий боғчада ишлар эди...

– Марказий боғчанинг ўрнигина қолган қора кукун бўлиб... Энди ётиб дамингизни олинг. Товушингизни чиқарманг...

Доктор тўғри айтибди. Товушимни чиқармаслигим керак экан... Хорзор бўлган халқ қайғуриб, йиғи-сиғи қилиб ўтирса – бундан нима фойда!

Шундан бери ҳам мана, йигирма йил ўтиб кетди. Мен касалхонада ўн олти марта ётиб чиқдим. Орқамни ҳам ўн олти марта яматдим. Ахир, Япониядек бутун бошли бир мамлакатнинг каттакон харитасини орқалаб юравериш осон гапми? Япон географиясининг бир томони Тинч океани, иккинчи томони Япон денгизи-ку. Худди ўшанга ўхшаб, хайриятки, менинг ҳам баданимда соғ жойларим қолган экан. Мен ҳар гал ўша соғ қолган жойлардан тилдириб олардим-у, кесиб ташланган жойларимни яматардим... Териси тилиб олинган жойларимда эса янги яралар пайдо бўларди...

Ҳозир мен оқ қонли одамман. Қизил қоним борган сайин озайиб борапти. Йигирма йил яшаш учун озмунча курашмадим. Мана, ҳали ҳам курашиб келяпман.

Ёшим ҳали қиркқа етганича йўқ. Баъзан ҳатто уйлангим келади. Лекин кимга ҳам уйланардим? Агар икки оқ қонли қўшилсак – унда наслимиз нима бўлади? Қийшиқ-қинғир, чалажон фарзанд туғилса нима қиламиз?

Ҳақиқатан ҳам доктор тўғри айтган экан. Бу гапларга мардларча бардош керак, шекилли...

Ох, менинг кўзларим

Айкўни мен анча жойдан танидим. У ҳам мени таниб кутиб турарди. Бошқа қизлар бўлса машинага аллақачон ўтириб олишибди. Япон қизларнинг кичкириб чақириш одати йўқ. Дугонам Айкў мени тўр халтасини ҳавода айлантриб чакирарди.

Усиз ҳам ўзим ошиқиб келардим. Бугун бизлар бир қўшни мактабга ёрдамга боришимиз керак эди. Қарама-қарши келаётган икки трамвай рўпарадаги тўхтайдиган жойга яқинлашиб қолмаганда, мен аллақачон кўчадан кесиб ўтиб кетган бўлардим.

Трамвайлар ўтиб кетгач, мен дарҳол кўчадан ўтиб олиб, қадамимни тезлатдим. Айкў ҳамон кўлидаги тўр халтасини ҳавода айлантриб,

мени чакиришда давом этарди. Мактабимиз боғ ичида, трамвайнинг шовкин-сурони эшитилмайдиган жойда эди. Машина устидаги кизлар чувуллашиб қўшиқ айта бошлашди, Айкўнинг ичига термос солиб олган тўр халтаси офтоб нурида ялтираб, ҳавода доира ясаб айланарди. Мен югургилаб борардим. Бирдан...

Бирдан бутун Япон осмони ёрилиб кетгандек бўлди. Ёки ўзимнинг кулоқларим ёрилиб кетдимикин?..

Мен хангу-манг бўлиб осмонга қарадим. Осмон билан шаҳар ўртасига қандайдир оқ-сарик, куюнга ўхшаш, бош томони кўзиқоринга ўхшаб кетадиган каттакон бир устун ўрнатиб қўйилибди. Устун ўзидан кўз қамаштирадиган даражада ўткир нур ва олов пуркаб турарди. Тепа томони худди кўзиқорин салласидек қайнаб, тобора кенгайиб борарди. Қуйи томони эса шаҳарнинг қок ўртасига қандай қадалганини пайқай олмай қолдим. Устуннинг йўғонлиги, нима десам экан, нақ шаҳримизнинг ўртасига қурилган дум-думалоқ саройча келарди...

Шошиб, мактаб томонга қарадим.

– Айкў, Айкў! – деб бақирдим. Бироқ ўз товушимни ўзим эшитмадим.

Айкўдан ҳам садо бўлмади. Машина ҳам йўқ, мактаб ҳам йўқ эди ўрнида. Гўё ҳаммаси учиб кетгандек. Кўз ўнгимда фақат қоп-қора бўлиб куйиб кетган далагина элас-элас гавдаланарди. Ҳамма ёқ кул, кукун эди...

Мактабнинг мен турган томонидаги дарахтлари ер бағирлаб ёнбошлаб қолганди. Наридеда йиқилиб ётган дарахтлардан куйик ҳиди келарди. Мен бирдан қўйлагимнинг тугмалари қизиб бораётганини ва баданимга михдек қадала бошлаганини сезиб қолдим... Кейин гандираклаб кетдим ва бирдан тубсиз қоронғилик қаърига кулаб тушдим. Бошқа ҳеч нарсани эслолмайман...

Мана, шу қоронғиликда йигирма йилдан бери ётибман... Ҳалиги кўрдим деганларимнинг ҳаммаси одатдаги умумий бир тушунчагина, холос. Бинобарин, уларнинг ҳеч қайсисини кўз билан кўриш мумкин эмас. Фақат кўнгил билангина кўриб, фақат хирагина тасаввур қилиш мумкин. Чунки ҳали бу балонинг ҳаётда қиёси йўқ. Ҳатто ўлим, қирғин деган гаплар ҳам бу воқеанинг тугал маъносини беролмайди!..

Халқ орасида тош балкиди, темир эриди, деган иборалар бор. Хўш, кўз очиб юмгунча тош ва темирлар куйиб кул бўлиб кетса – буни нимага қиёс қиламиз? Каттакон бир шаҳар кўзингни очиб юмгунча ғойиб бўлиб кетса – буни нимага ўхшатамиз?..

Майли, бу менинг ишим эмас. Лекин гап шундаки – мен йигирма йилдан бери қоронғиликда ётибман. “Шаҳар қайта ўз аслига келди”, дейишади. “Ҳатто илгаригисидан ҳам бой, илгаригисидан ҳам кўркем бўлган”, дейишади. Ростми шу! Агар рост бўлса, қошки эди мен ҳам уни ақалли бир мартагина кўрсам! Ҳа, ҳеч бўлмаса бир мартагина!.. Шундан кейин яна кўзларимни юмиб олардим ва яна... қоронғилик бағрига чекинардим.

Негадир шу орзумдан ҳеч умидимни узгим келмайди. Уза олмасам ҳам керак. Дастлаб касалхонага тушган кезларимда ҳам доктордан шу ҳақда сўраган эдим:

– Жон янгажон, айтинг-чи, кўзимнинг аҳволи қалай?

– Нимасини сўрайсан, чирогим? Кўзинг чакнаб турибди? – деб жавоб берди доктор аёл.

– Кўр бўлиб қолганим йўқми?
 – Йўқ, йўқ!.. Фақат кўрмай қолганинг рост, холос. Лекин бунинг ҳечкиси йўқ, кўп ўтмай тузалиб кетасан...
 – Юзларим қалай?
 – Ҳаммаси жойида, илгаригисидек оппоқ, худди оқ мрамардек...
 – Сочларим-чи?
 – Сочларингни олиб ташлашга тўғри келди. Осонгина ўсиб чиқадиган сочни ҳам сўз қиласанми?..

Икки қўлим билан оёқларим қаёқда? Борми, йўқми – мен бунинг билолмасдим. Кўзларимни, юзларимни, сочларимни суриштирарканман, қўлларим билан силаб кўргим келарди. Лекин бунинг иложи йўқ эди. Икки қўлим танғиб қўйилганга ўхшарди. Эҳтимол, кесиб ташлашгандир қўл-оёқларимни?

Ҳаммаси ҳам майли-ку, бироқ ҳеч икки кўзимдан умид узолмайман. Кўзларим ўрнига келса, афтимни осонгина тузатиб олармидим... Ҳали доктор юзларинг мрамардек оппоқ деди-ку. Аксари япон кизлари оққувдан келади. Айкў менинг юз-кўзларимга ҳавас қилар эди.

– Кўзларингнинг қорачиғи тип-тиниқ, чакнаб турибди. Киприкларинг куюқ, сал юкори томонга қараб эгилган... – дерди у менга.

Йигирма йилдан бери хонамга одамлар кириб-чикиб туришади. Лекин шулардан бирортаси ҳали мени, мана бу киз басир экан, деганича йўқ. Ростини айтишса, биров уларга бир нима дермиди? Шунинг учун ҳам мен юзларимни очиб ўтираман. Товуш чиққан томонга ўгирилиб қарайман. Кўришгандек жилмаяман... Мана, сизларга ҳам шундай қилдим. Агар менинг кўзларим оқиб тушган ва юзларимни чандиқ босган бўлса, унда сизлар олдимга келишга жирканган бўлармидинглар, эҳтимол?..

– Йўқ, йўқ, кўзларингиз чакнаб турибди. Бу сизга чет эл кишиси сифатида айтаётган сипойи гапимиз эмас, ишонинг, фақат шундай чакнаб турган кўзингизнинг кўрмаслиги бизни ҳайратда қолдирди, холос. Чет эл кишиси бўлганимиз учун сал ийманиб турибмиз. Бўлмаса шу уйнинг ёруғлигида сизнинг кўзларингизнинг ҳам улуши бор, деган бўлардик...

– Мен ҳозир ўттиз беш ёшга кирдим. Ёруғ дунёдан маҳрум бўлганимда ўн беш ёшда эдим. Ўзим иштирок этмаган сўнгги йигирма йилни ҳеч ҳам ёшимга қўшгим келмайди. Ҳали ҳам ўн беш ёшдаман. Кўзларимдан умидим борлиги ҳам шунда. Шу умид мени олға чорлаб келяпти...

Кўзим тузалган куни мактабимизга бораман. Бояғи айтганим, ёнбошлаб қолган мактабимиз боғининг дарахтлари қайтадан бош кўтаришиб, чиройли боғ бўлган, дейишади. Илгариги икки қаватли мактаб ўрнига эндиликда беш қаватли мактаб тушганмиш. Фотограф келиб суратимни олиб кетди. Уни мактабимизнинг каттакон залига олиб қўйганмиш.

Мактабни битиришимга фақат бир йилгина қолган эди. Тузалишим билан бориб, ўша чала қолган ўқишимни битириб олсам, дейман. Токиодаги университетларнинг бирида болаларни овқатлантириш факультети очилганмиш. Шунга ўқишга кирсам, дейман.

Мен бир марта кўриб қолганим вайрона шаҳар қайта аслига келган, дейишади. Албатта, харобага айланган, қайғуда қолган шаҳарни ким ҳам эслагиси келарди, дейсиз? Эҳтимол, шу сабабдан ҳам уни ҳамма унутган чиқар... Бироқ, одамлар уни унутмаслиги керак. Бахтим чопиб, кўзим очилса, ўша кунги кўрганларимни ёзиш ниятим ҳам йўқ эмас.

Мен бу лаҳзани кўзларимни қурбон қилиб кўрганман, ахир. Ҳаммаси кўнглимда худди ҳозиргина бўлиб ўтгандек кўриниб турибди. Аммо илгарилари бундан ҳам равшанроқ туюларди улар менга. Лекин кейинги пайтларда баъзи нарсалар нима учундир хотирамда туманга айланиб бораётгандек туюлади. Агар кўзларим тезроқ тузалмаса, бу аҳволда баъзи нарсаларни унутиб ҳам қўядиганга ўхшайман... Қичкириб айтай десам – бунга ҳам товуш йўқ менда. Шунинг учун аста бир чеккадан қоғозга тушираверсаммикан ҳам дейман...

Хиросима тепасига атом бомбаси ташлангандан кейин бутун дунё норозилик билдирибди, дейишади. Бироқ у пайтларда мен ҳали қил устида ётган эдим. Норозиликлар қаттиқ бўлдимми ё юмшоқ бўлдимми – мен буни яхши билмайман. Сизлар нима қилдингиз ўшанда?..

Ҳа, ўзим ҳам шундай қилган бўлсангиз керак, деб ўйловдим...

Шаҳримиз аҳолиснинг ярмиси бир неча сония ичида қуйиб кулга айланиб кетди. Кул бўлиб кетмаганлари эса, қайтадан қуйдирилиб кул қилинди. Ҳолбуки, шаҳримиз ҳарбий шаҳар ҳам эмасди. Аксинча, бола-чақалар, хотин-халаж, кампир-чоллар яшайдиган тинч шаҳар эди. Бировга ёмонликни ҳам раво кўрмасди, бунга ҳаракат ҳам қилмасди. Менинг нодон ақлим ҳалигача бир нарсага бовар қилолмайди: бизнинг нима айбимиз бор экан, кимга ёмонлик қилибмиз? Эркак зоти кам бўлгани учун қўшни мактабга ёрдамга бораётган қизларнинг нима ёзиғи бор экан шунчалик? Йигирма икки нафар қиз бир дақиқа ичида қуйиб кул бўлди-қолди – тўзонга айланиб кетди. Йигирма учинчиси бўлиб менгина омон қолдим. Омон қолганмишман. Қанақа омонлик эканини мана ўзингиз кўриб турибсиз-ку, ахир...

Ў, Айкў қанақа қиз эди! Торгина хоналарда камбағалгина яшовчи тўрт-беш кампирга овунчоқ эди у. Ўзининг оқ кўнгиллилиги, шўхлиги билан уларни сира зериктирмасди. У шундай чаққон пазанда эдики, бир дона гуруч, бир ховуч жува, битта балиқдан бир уйга етгулик овқат пишира оларди... Ҳа, чиндан ҳам сен буюргунингча, у қилиб улгурарди ҳар қандай овқатни. Икки кўлидаги ўнта бармоғи ўнта қўлга арзигулик эди унинг. У менинг кўзимга ҳавас қилса, мен унинг кўлига ҳавас қилардим...

Баъзида бошимизга шундай ташвиш, шундай офат келтирганларга лаънатлар айтгим келади. Бизнинг ичиб ўтирган ошимизга тушган захар ўзларининг косаларига ҳам тушса экан, дейман уларнинг. Шундан сўнг бу ёғи маълум эди, албатта: туғиладиган болалари қийшиқ-қинғир, чалажон... Насл-насаблари ҳам шундай ногирон, майиб бўлиб етишармиди уларнинг ҳам...

Йўқ, бу ёвуз фикрни мен кашф қилган эмасман! Бироқ... бироқ бунақа ёвуз фикр ҳеч қачон менинг бошимга келган эмас ва келмайди ҳам десам – ишонманглар!.. Чунки талай марта келди, келганда ҳам алам билан келди. Бироқ мен уни йиллар бўйи яшириб келдим, мана эндигина ошкор айтяпман.

Ҳамма халқда ҳам: мен душманамга ҳам ёмонликни раво кўрмайман, деган гап бўлиши турган гап. Бу гап бизларда ҳам бор. Японлар меҳрибон, меҳмондўст халқ бўлади. Мен бу балони ҳеч кимга тиламайман. Айниқса, саксон, тўксон, юз қаватли уйларнинг кунпаякун бўлишини сира-сира истамайман. Ҳа, ўша уйлардаги чумоли янглиғ одамларнинг қуйиб кул

бўлишини истамайман. Аксинча, мана шундай офатларнинг тезроқ йўқ бўлишини истаган кучларнинг ўсишини хоҳлайман мен!..

Эҳтимол, кўп кишилар билан гаплашаверганимдан, учрашаверганимдан гапларим ҳам худди биров ўргатиб қўйгандек бўлиб туюлар сизларга. Начора, ишонсангиз... ўзингиз биласиз...

Менинг борлигим – умидимда... Умидим эса – ўз ихтиёримда эмас. Бошқаларнинг умиди нимада, уни ўзлари айтишар...

Оҳ, кўзларим тезроқ тузала қолсайди!..

Мен бир совуқ тошман

Мен бир қора тошман, қора мармар тошман. Одамларнинг қўлида сайқал топганим учун ойнадек силлиқман. Олдимдаги нарсаларнинг ҳаммасини кўраман, тугал кўраман. Одам кунга қарай олмайди, мен қарай оламан. Одам қизиқиб қарай олади, кўрқиб қарай олади. Аммо буларнинг ҳеч қайсиси дунёга тўғри қарай олиш эмас. Менда эса бу фазилатларнинг бирортаси ҳам йўқ. Мен фақат аниқ кўра оламан. Мен фақат кечасигина кўра олмайман, холос.

Мен бир қора тошман, қора мармар тошман. Кўрганларимнигина айта оламан. Мен одамларнинг қайғусини ҳам сезмайман, қувончини ҳам... Кўрганимда ҳам, барибир, унга бузиладиган кўнгил йўқ менда. Мен нимани қандай кўрсам, шундайгина айта оламан. Менинг шохидлигимдан одамлар қандай хулоса чиқаради – буни ўзлари билишади.

Йўқ, у кун байрам куни эмасди. Ҳатто байрамга ўхшаш ҳеч вақо йўқ эди у куни. Урушнинг зил-замбил оғирлигидан янчилган, мағлубият азасини эндигина ҳис эта бошлаган одамлар – мийиғида кулишга ҳам истиҳола қилишар эди. Менинг олдимдан улар доим фақат хафакон кайфиятда ўтиб туришарди. Уларнинг кўпчилиги ёш-яланглар, ўқувчилар, аёллар, чоллар бўларди... Емирилган пошналар, жулдур почалар тинмай ўтиб турарди. Менинг олдимдан ковоқлари солиқ, уст-бошига қора мой, кўк ва сарик бўёқлар юккан, шимларининг тиззалари осилиб кетган ишчилар эса боя, эрталаб ўтиб кетишган эди.

Урушдан олдин кизлар менинг олдимдан ўтиб кетаётганида, кўзлари бир ярқ этиб кетгувчи эди, ҳозир эса уларда бу хусусиятдан асар ҳам кўринмасди. Болаларнинг бўйинлари ингичка тортиб, аёлларнинг қадди ёйдек букилиб, гўё ҳамма одамлар кичрайиб, чўкиб қолгандек ўтиб турарди. Илгариги мағрур ва киборона юришларнинг даври аллақачон ўтиб кетгандек туюларди.

Осмон булутсиз бўлиб, туш пайти эди. Шаҳар атрофини ўраб олган ўрмонли тоғлар қуёш тафтида мудраб тургандек кўринарди. Менинг юзимга ҳарир қўйлакнинг этаги селпиганича ҳам эпкин тегмасди. Кўча юзидаги дарахтлар ниманидир эшитишга чоғлангандек, гўё бутун жисми кулоққа айланиб қолгандек эди.

Тахминан шаҳарнинг ярим километрча тепасида нимадир портлади-ю, йўл-йўл, оппоқ устун ўрнатди: юқори томони буркираб қайнаб, бамисоли оқ қалпоқ бўлди-қолди, пастки томони эса, шаҳар ўртасига қадалиб тушди. Теварак-атрофдан мен умримда кўрмаган, билмаган ўт, ёлқин тошқини гувиллаб отилди. Шаҳар аввал оловга ташланган қоғоз мисол буришди-ю, сўнг бирданига йўқ бўлди-қўйди. Темир ёниб қулга, тош ёниб

тўзонга айланди. Ўт билан ёруғлик кўз очиб юмгунча шаҳарни шундай кул-талқон қилиб, сўнг уни гўё каттакон бир ўнгач сўриб бораётгандек, осмону фалакка олиб чиқиб кетди. Шаҳар ўрнида ғадир-будур куйик, қора куйиккина қолди. Агар кулоғим бўлса, осмони фалакнинг ёрилиб кетганини эшитдим ва шунинг зарбидан кулоқларим қар бўлиб қолди, дердим. Афсуски, мен бир қора тошман, қора мармар тошман, ҳеч нарсани эшитганим йўқ...

Осмони фалакдан ер бағрига устундек қадалган ўт тошқини менинг олдимга бир тўп одам жасадини олиб келиб, уюб ташлади. Ҳаммаси ҳам отилиб келиб тушди. Ҳаммаси ҳам худди замбаракнинг оғзидан отилгандек отилиб келиб тушди... Бошлари, оёқ-қўллари йўқ... Узилган, янчилган, мажақланган, эзилган... Одамзоднинг боши тошга келиб урилмасин экан... Менинг юзларимга уларнинг чуватилган ичаклари келиб ёпишди, одам қони сачради... Ичаклари менга ёпишган кўйи куйиб, қонлари ҳам сачраган заҳотиёқ ўзидан-ўзи йўқ бўлиб кетди. Ҳаво бамисоли жаҳаннам оташидек ёниб турарди.

Трамвай бекатида ҳам, трамвай ичида ҳам ғиж-ғиж одам эди. У энди жойидан қўзғалган маҳалда бирдан лоп этиб кетди. Ҳатто унинг темир рамалари ҳам бир дақиқагина кўзга чалинди-ю, сўнг йўқ бўлди-қўйди. Ғиж-ғиж одамлар ҳам ғойиб бўлди. Одамлар куйганларини ҳам, ўлганларини ҳам сезмай қолишди. Агар етмиш беш минг одамнинг куйганини сезсанг ё ўз кўзинг билан кўрсанг – чидай олармидинг? Минг-минглаб ёш гўдақларнинг жизғанақ бўлаётганини кўрсанг – токат қила олармидинг? Минг-минглаб мактаб ўқувчиларининг устлари лоп этиб ёниб, яланғоч баданлари қовурдоқ мисол куяётганини кўрсанг – ҳолинг нима кечарди? Минг катра шукурлар бўлсинки, мен у манзарани кўрганим йўқ. Илон тили лип этгудек вақт ичида шаҳар ғойиб бўлди. Бир лахзада кўркам, кўкаламзор шаҳар ўрнида ғадир-будур қора куйик дала пайдо бўлди-қолди. Рўпарадаги ўрмон япроқлари ҳам худди довул тургани каби бир юлқинди-ю, куз кунлари шохларга қўниб ўтирадиган қора тўрғайлар тўдаси каби “пар-р” этиб учди-кетди. Баайни тоғ этагида сон-саноксиз фил ўликлари ётгандек, тўнкаларнинггина қора куйик ўринлари қолди сочилиб...

Гўё шаҳарни ёндириб, чанг-тўзонга айлантириб кетган офатни қувлагандек, бирдан шамол ҳам кучайиб кетди. Худди бирорта енгил-елпи бино дуч келса учуриб кетгудек эди у. Қуюн кўтариб гувиллаб эсарди. Бурунлари шаҳарнинг талай-талай муаттар атрини ҳидлаб кетган шамол бугун куйик ҳидини ҳидлаб эсарди. Қора куйик сатҳи эса жуда кенг бўлиб, гўё бутун дунё юзига қора қилиб суртса етгудек қорайиб ётарди.

Тўс-тўполон тиниб бошлагач омон қолган одамлар ғимирлаб қолишди. Дастлаб нима бўлганини тушунолмай хайрон бўлиб қолган болалар бўй кўрсатишди. Нега хайрон бўлишмасин улар? Болалар бу ёқда турсин, ҳатто катталар ҳам бундай бўлади, деб сира ўйламаганди-да, ахир! Чунки бу дунё дунё бўлиб унинг биринчи марта кўрган офати эди! Бу офат – инсоннинг ўзи томонидан кашф этилиб, инсоннинг ўзини жазолаган офат эди!

Қора куйик атрофига болалардан сўнг аёллар, чоллар келишди. Улар атрофга хайрон бўлиб термилишар, хайрон бўлиб боқишар, хайрон

бўлиб излашар, лекин ҳеч кимни, ҳеч нарсани ва ҳатто шаҳарни ҳам топиша олмасди. Ўзларига таниш бўлган жойларни таний олмай гаранг бўлишарди. Ҳа, топа олмайсан ҳам, таниёлмайсан ҳам энди уларни! Эй, инсон, сен уларни ортиқ излама, барибир топа олмайсан! Энди сен буларнинг ўрнига бу қоракуя нимадан бўлди – шуни изла! Зулм ва офат қаердан келди – шуни изла!

Қора куйик ўртасида фақат биттагина қора хароба қаққайиб турарди. Ён атрофи теп-теккис эди унинг... Бу беш қаватли, тепаси худди ўтовдек куббали айланма уй эди илгари... Бояги ўт ва алангалар тошқини тўғри келиб тегмадими ё секингина ялаб ўтиб кетдими, ҳар қалай, каромат юз бериб, фақат шу биногина ўртада қорайганча омон қолибди.

Қоп-қора бўлиб куйган майдон узра ҳаёт бошланди. Одамлар баъзи жизғанақ бўлиб куйиб ўлганларнинг узилиб ётган қўл-оёқлари қолдиқларини териб, қайта ёндиришга киришишди. Одамлар ёнган жойларни тозалашга киришишди. Баъзиларнинг қўлларини, баъзиларнинг оёқларини, бошларини топиб олишиб, бир жойга уюшиб, ҳа, қайта ёндиришга киришишди. Агар менда эшитар қулоқ бўлса, дунёдаги энг оғир азоб шу, дер эдим!

Кўп вақт ўтмай менинг олдимда анчагина ёзувли тахталар пайдо бўлди. Бўлиб ўтган жаҳаннам ўтининг харорати – юз минг даража экан. Дўзах оташи келиб тушган ернинг айланаси эса – бир километр бўлиб, шу майдон ичидаги жон-жонивор, бино, қўйинг-чи, ҳамма нарса тугал йўқолиб кетибди. Ундан нарироққа бориб, офат кучи сал пасайибди. Тош билан темир аввалига балкиб, кейин қотиб қолибди. Аммо бу атрофда ҳам жон-жониворлар мутлақо қирилиб битибди.

Мен бир қора тошман, қора мармар тошман. Қанчадан-қанча ойлар ўтди, йиллар ўтди, мен уни санай олмайман. Мен мангулик вақтинигина биламан.

Ҳозир ўша йўқ бўлиб кетган шаҳар ўз ўрнига келди. У энди илгаргисидан ҳам юксакроқ, илгаргисидан ҳам чиройлироқ, кўчалари ҳам кенгроқ бўлиб келди. Қора куйик майдонлардан ном-нишон қолмади. Одамлар ёпирилиб ишлашди, тоғлар ёрдамга келди, сувлар ёрдамга келди. Боғ-роғлар қайтадан обод бўлди. Инсоннинг бу меҳнатини қўшиқ қилиб айтса арзийди. Бироқ мен айтмоқчи бўлган нарса – бу эмас! Мен айтмоқчи бўлган нарса, ҳў, ўша, даҳшатли – темирлар ўртанган, тошлар ўртанган кунлар эди! Мен ўша кунларни унутма, ўша балодан эҳтиёт бўл, одамзод, демоқчи эдим!

Ҳозир шаҳар марказида тошдан ясалган каттакон ёдгорлик ўрнатилган: унда одам ўнг қўлини баланд кўтариб, кўрсаткич бармоғи билан осмонни кўрсатиб турибди. Чап қўли билан эса гўё тинч меҳнатга чорлайди. Икки кўзини чирт юмиб олган, энди бундан буён осмондан офат келмасин, деган каби...

Мен айтмоқчи бўлган гапларим мана шу эди, холос. Бунинг учун нима қилиш кераклигини одамзод тошдан сўраб ўтирмаса керак, албатта!..

Нагасаки – Хиросима.
1966 йил, ноябрь ойи

Сергей ЕСЕНИН

(1895–1925)

*Рус тилидан
Зикрилла НЕЪМАТ
таржимаси*

* * *

*Қиш куйлайди увиллаб,
Мудрайди пахмоқ ўрмон
Қарагай куйин қутлаб.
Қайгудан ҳар ён тўзиб,
Олис юртларга сузиб –
Борар қорли булутлар.*

*Шўрлик қушчалар титраб,
Оч ва ҳорғин дилдираб.
Маҳкамроқ суқилишар.
Бўрон эса қутуриб,
Даричаларни уриб,
Баттар ғазаби тошар.*

*Ҳовли узра изгирин
Ёяр ипак гиламин.
Совуқдан диллар зада.
Ўйинқароқ чумчуқлар –
Мисли етим жуужуқлар,
Ётишар деразага.*

*Нозик қушчалар эса,
Қор-қуюн ичра музтар,
Ойна остида мудрар.
Улар тушига кирар –
Кундек кулгулари зар,
Ажиб ва гўзал баҳор!*

(1910)

ТУН

*Толиққан кун тиз чўкди тунга,
Тинди шовқин мавжси бирпасда.
Қуёш ботди ва борлиқ узра
Сузиб чиқди ўйчан ой аста.*

*Водий тинглаб сокин тин олар,
Жилгаларнинг шилдирашидан.
Қалин ўрмон бош эгиб мудрар,
Хушхон булбул чулдирашидан.*

*Қўшиқ тинглаб, ўз қирғоғига
Эркаланиб шивирлар дарё.
Сув тубидан, шўх қамишлардан –
Таралади бир дилбар наво.*

(1910–1912)

Қоронғу тун, ухлолмай
 Чиқдим дарё бўйига.
 Камарин ечар чақмоқ
 Кўпирган сув рўйига.

Севиб қолдим, бир кўриб
 Сулув қиз, жамолингни.
 Рақс этиб, олиб отгум –
 Бошдан тўр рўмолингни.

Дўнгликда қайин – бир шам,
 Кумуш безар ой тигин.
 Чиққил, жонгинам сен ҳам,
 Тингла гуслар¹ кўшигин!

Сени қуюқ ўрмонда
 Майин тунда, рости гап.
 Тонггача олиб қочгум
 Қияликлар остига.

(1911)

ҚЎШИҚҚА ЎХШАТМА

Сен отингни етаклаб, суғординг ҳовузчадан,
 Чайқалар сувда нозли қайинлар – кумушбадан.

Деразадан қарадинг бошингда мовий рўмол,
 Жингалак сочларингни илондек аврар шамол.

Кўпикли сув оқимин жилосин топгим келар,
 Сенинг ол лабларингдан сипқориб ўнгим келар.

Аммо менга сен нозли кулгуларингни сочиб,
 Сувлигин жиринглатиб, от миниб кетдинг қочиб.

Узди вақт тиги охир ёруғ кунлар ипини...
 Дафн этмоқчи бўлдилар дарча ёнига сени.

Жанозангда янграган оҳ-фарёду йиғилар,
 Юрагимдан отилган бир оҳ бўлиб туюлар.

(1910)

Дарё қўлтиги узра шўх қамишлар шовуллар,
 Соҳилда малика – қиз нечундир юм-юм йиғлар.

Тахмин қилар гўзал қиз, ғамлар оқиб қалбидан,
 Парчаланар гулчамбар тўлқинларнинг зарбидан.

Оҳ, баҳорда турмушга чиқма эди, – деб, қизжсон!
 Кўрқитар ўрмон ирим-сиримлари-ла бу он.

Оқ қайиннинг пўстлогин кемиришиб, еб चुнон,
 Қизнинг ҳовлисидаги сичқонлар қолгай омон.

¹ Гуслар – арфа, чолғу асбоби.

Отлар уришар, шаҳд-ла силкиб ёл-кокилларин,
О, тим қаро сочларни ёқтирмас уй жинлари.

Ўрмондан элас-элас ладан¹нинг ҳиди келар,
Шамол қўнғироқлари мотам қўшигин куйлар.

Қирғоқ бўйлаб борар жим қайғули қиз – гулбадан,
Майин кўпик тўлқинлар тўқишар унга кафан.

(1914)

* * *

Оқ сиренлар қор-ла тўкилар,
Гул ва шудринг узра сабзалар.
Новдаларни чўқиб далада
Куймаланиб юрар қарғалар.

Қувонтирар сирли муждалар,
Ёришади қалбим шунчалар,
Мен қаллигим ҳақда ўйлайман,
Ўйлайману қўшиқ куйлайман.

Майин ўтлар эгилиб, анқир –
Қарагайнинг қатронли ҳиди.
Эй, сиз ўтлоқ, эманзор боғлар,
Ақлим олмиш кўклам умиди!

Оқ шумурт, сен тўкил қор билан,
Қушлар, куйланг ўрмон узра кенг!
Қор қоплаган далалар бўйлаб,
Қўшиқ ила гул улашгум мен.

(1910)

* * *

Она юртим!
Қалбим қароғи,
Қуёш ўйнар шўх сойларингда.
Ғойиб бўлиб кетгим келади
Жаранг созли ўтлоқларингда.

Разеда² ва жавдар бўтқасин
Ҳидин ҳар ён сочар шамоллар.
Жиринглатар қўнғироқчасин
Пакана бўй роҳиба – толлар.

Ботқоқ чекар булутни пуфлаб,
Қурум босмиш осмон гардишин.
Хаёлларим дилга сир айлаб,
Яширмишман билмам ким учун...

Учрашаман ҳануз, соз менга –
Жону дилдан қувонмай нечун?!
Келгандирман мен бу заминга,
Уни тезроқ тарк этмоқ учун.

¹ Ладан – баъзи ўсимликлардан олинадиган, диний маросимларда тутатиладиган хушбўй смола.

² Разеда – жавдар, сулига ўхшаш донли ўсимлик.

* * *

Куйлаб борар ёғоч арава,
Дўнглигу буталар югурар.
Йўлда яна ибодатхона
Ва ёдгорлик хочлари турар.

Сулизордан эсганда шамол
Оғрир соғинч дардидан дилим.
Кўнгириқлар чалингани он
Беихтиёр чўқинар қўлим.

О, Рус – малиназор далалар,
Ва дарёга йиқилган осмон.
Суйғум қувонч, қайғуларим-ла
Кўлларингни соғиниб ҳар он.

Ўлчаб бўлмас совуқ қайғунгни,
Сен туманли қиргоқлардасан.
Аммо сени севмай яшашни
Мен ўргана олмагум, билсанг...

Чорлаганда қадрдон чўллар
Дуогўй гул-ғиёҳлари-ла.
Бу туйғуни ҳеч кимга бермам,
Ва айрилмам мен ундан сира.

(1916)

* * *

Рябина¹лар қизариб,
Сувлар мовий тус олди.
Ой – маънос отлиқ шошиб
Яна тизгинсиз қолди.

Сузиб чиқди боглардан
Кўк оққушлар галаси.
Сочиб қанотларидан
Мўъжиза силсиласин.

Ўлкам менинг, жон ўлкам,
Абад мунгли, заҳматкаш!
Тол остида Волгадай –
Бошинг эгикдир яккаш.

Тур энди, шифо келди,
Спас² айёминг кезар!
Оққушларнинг қўшиғи
Камалак кўзин безар.

Кунботар қурбонликка
Гўё бор айбин ювар.
Муздек эсган еллардан
Намчил қор ҳиди келар.

Лек титроқларинг дилда
Илиқдан илиқдир-ей!
Ёмғирда сени эслаб,
Бу мен – Есенин Сергей.

(1916)

¹ Рябина – четан (дарахти ва меваси).

² Спас – Исо Масихга бағишланган 3 та байрамдан бири.

Қайдасан, қайдасан, ота уй,
Елкамга илк офтоб теккан жой.
Эй, менинг мовий гул, гулбогим,
Ҳеч тенги йўқ азиз тупрогим,
Қайдасан, қайдасан, ота уй?

Дарё ортда қичқирар хўроз,
Бунда чўпон қўрир подасин.
Сув юзида шуълавор акси –
Учта олис юлдуз шодасин.
Дарё ортда қичқирар хўроз.

Қанотли бир тегирмондир вақт,
Ой капгирин туширар настлаб,
Қишлоқ орти, ғаллазор узра
Шаффоф ёмғир қуяр соатлаб.
Қанотли бир тегирмондир вақт.

Бу ёмғир бор ўқларин йўллаб,
Булутлар-ла қулбамни ўраб,
Мовий гулим узиб отгайдир,
Олтин тупроғимни топтайдир,
Бу ёмғир бор ўқларин йўллаб.

(1917)

* * *

Илк қор бўйлаб кезинаман жим,
Қалбда ишқнинг марваридгули.
Мовий тунда юлдузлар сим-сим,
Шуъла сочиб ёритгай йўлим.

Нурмикан бу ва ёки рўё?
Қуйлаётган шамолми, қушлар?
Далаларга қиш эмас, гўё
Ғалалашиб қўнган оққушлар.

Бунча яхши қорли кенгликлар
Муз ел қиздиргайдир танимни!
Ва бағримга босгим келади
Оқ қайиннинг кўкракларини.

О, ўрмоннинг мудроқ этаги,
Қорли қирлар, сиз бунча шўх-шаън?!
Энтикканча қучгим келади
Ёғочбадан толлар белидан.

(1917)

* * *

Синглим Шурага

Сендай сулув қиз йўқ дунёда,
Фақат буни қалбга яширдим.
Менинг яхши алашим шулки,
Сенда такрорланар ёшлигим.

Бўтакўзгул, гўзал сўзимсан,
Сени суйиб ўтгум умрбод.
Не хабар бор сизиримиздан,
Сомон кавшаб юрганмикан шод?

Бир куйлаб бер, менга, азизам,
Ором олай гўдакдек мудраб.
Ёниб кетмабмикан рябина –
Оқ гул сочиб ҳовлимиз узра?..

Недан куйлар бечора онам,
Мен қишлоқни буткул тарк этдим.
Билганим шу – совуқ бўронлар
Бизни баргдай учириб кетди.

Биламанки, сен ва мен бирга,
Бирга қувонч-гамларимиз ҳам.
Бахтсиз келин ҳақда итимиз
Дарвозада увиллар бу дам.

Лек, барибир, қайтмоқ шарт эмас,
Ҳали фурсат бўлган йўқ, жоним.
Меҳрим, қайгум, қувончимдир, бас,
Сенинг рязанча рўмолинг!

(1925)

Ҳожиакбар ШАЙХОВ

(1945–2002)

ИБЛИС БИЛАН МУЛОҚОТ

Ҳикоялар

Бу йил ўзбек илмий-бадiiй фантастикасининг асосчиларидан бири Ҳожиакбар Шайхов таваллудига 75 йил тўлади. Ҳожиакбар Шайхов (Ҳожиакбар Исом Шайх) 1945 йил 25 мартда Хитой Халқ Республикасининг Шинжон вилоятидаги Чуғучак шаҳрида туғилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими (1997). Ота-боболари асли тошкентлик бўлиб, Шарқий Туркистонга кўчиб кетишган ва 1955 йил ватанига қайтишган. Тошкент Политехника институтининг энергетика факультетини тугатган (1971). Ўттиздан зиёд илмий-фантастик ҳикоялар, қиссалар ва романлар муаллифи. “Рене жумбоғи”, “Залворли одимлар” (1977), “Еттинчи операция” (1979), “Фаройиб кўланка” (1980), “Олмос жилоси” (1983), “Сўнгги аждарнинг ҳалокати”, “Ҳаётбахш хаёллар” (1985), “Аждодлар хотираси” (1986), “Ёнар дарё” (1986), “Мактаб саҳнаси” (1988), “Сеҳрли қиз” (1989), “Телба дунё” (1990), “Туташ оламлар” (1996), “Жодугарнинг эри” (1999), “Икки жаҳон овораси” (2001) ва бошқа фантастик қисса ва романлари бор. Публицистик асарлар ҳам ёзган (“Фан фидойиси”, 1987; “Замин шайдоси”, 1990). Ёзувчи 2002 йил 27 майда Тошкент шаҳрида вафот этган.

Болтабой ярим кечаси ётган жойида кўзларини очди-ю, бир зум ҳеч нарсга тушунмай, анграйиб қолди. Икки укаси эрон гилами устида маст одамлардай бесўнақай ҳолатда думалаб ётишар, бутун айвон худди даҳшатли зилзила юз бергандай ағдар-тўнтар қилиб ташланган эди. Шунда кеча тунда бўлиб ўтган даҳшатли воқеалар зиммо ёдига тушди. Тўс-тўполон ярим тунда ногаҳон томдан келаётган тарақа-туруқ овозлар билан бошланди. Ака-укалар аввал зилзила юз берди, деб ўйлашди. Сўнгра ҳе йўқ-бе йўқ ўртада турган улкан хонтахта ўз-ўзидан қарсиллаб синиб кетди, унинг гиламга чалпак бўлиб ёпишиб қолганини кўрган ака-укаларнинг ўтакалари ёрилаёзди. Бамисоли кўзга кўринмас ёвуз бир кимса жавонлардаги чинни идиш-товоқларни шиддат билан у ёқдан-бу ёққа улоқтирар, атлас кўрпачаларни ҳафсала билан қийқим-қийқим қилиб кирқар, айвон тоқчасидаги турфа гул тувакларни аямай гилам устига ағдарар эди. Ўша куни ака-укалар катта бир “иш”ни муваффақиятли

якунлаб, одам ўлдиришган, сўнгра олган “мукофот”ларини ювишган ва хилватгоҳдаги чойхонада роса маишат қилиб қайтишганди. Уйга қайтиб, ёстикка бош қўйишлари билан бошланган бу фавқулодда ходисалар боис кайфларидан бирпасда асар ҳам қолмаганди. Болтабой тирриқ кайфиятда ўрнидан турди-да, ташқарига йўналди. Эшикни очиб, остона ҳатлаб ўтди-ю, турган жойида тахтадек қотиб қолди. Не кўз билан кўрсинки, ҳовлиси ўрнида улкан мазор пайдо бўлган, ҳамма ёқни катта-кичик сағаналар, қабрлар, уларнинг устига ўрнатилган турли макбарача ва ёдгорлик тошлари босиб кетганди. Сал нарида гўрков ёки мазор қоровули бўлса керак, белкурак ушлаган баланд бўйли аллаким ивирсилаб юарди. Болтабой мармар зиналар орқали пастга тушиб, беихтиёр ҳалиги одам сари юрди. Ажабо, “Адидас” қалпоқ кийган, қопқора қошлари худди чимирилгандек юқорига кўтарилган, узун қора чопон ва чарақлатиб мойланган чарм этикдаги бу кимсанинг юз қиёфаси унга жуда-жуда таниш туюлди. Болтабой унинг рўпарасида тўхтаб, салом берди. Қора чопонли кимса кўзларини чақчайтирганча унга тикилиб, истамайгина алик олди.

– Бу ерда мазор қаёқдан пайдо бўлиб қолди, ака? – деб сўради Болтабой ҳайратини яширолмай.

– Нега у пайдо бўлиб қолиши керак?! – деди “гўрков” жаҳл аралаш ажабланиб. – Нима бало, кайфинг борми? Бу мазор пайдо бўлганига юз йилдан ошган, ука.

Болтабой баттар ҳайратга тушиб, тили аранг гапга айланди:

– Ахир, бу жой – менинг ҳовлим... менинг уйим-ку?..

– Эсингни едингми, ука, – деди “гўрков” энди очикдан-очик энсаси қотиб, унга худди савдойилардек тикиларкан. – Қанақа уй? Қанақа ҳовли?.. Болтабой орқасига ўгирилиб, онг-тонг бўлиб қолди. Энди уйи ҳам ғойиб бўлган, унинг ўрнида эшиги ўймакорлик санъатининг энг нафис усулларида ишланган салобатли, гумбазли, баланд пештоқли дарвозахона пайдо бўлганди.

Атрофга олазарак аланглади. Шу чоғ сал наридаги бўйи ва эни тахминан ўн газ атрофидаги тепаси гумбаз қилинган сағана йигитнинг эътиборини ўзига тортди. Эски мусулмон ғиштан одам бўйи баландлигида қурилган бу макбаранинг олди томонида пастга олиб тушувчи мармар зиналар бўлиб, зиналар тугаган майдонча охирида занг босган улкан темир эшик кўзга ташланарди. Унинг ичида қайсидир азиз авлиёнинг мармардан ишланган қабри жойлашган бўлса керак, ҳаёлидан ўтказди Болтабой. Хойнаҳой бизга ўхшаган шоввозлар уни ҳам аяшмаган, нимани ўмариш мумкин бўлса, ўмариб, нимани бузиш мумкин бўлса, бузиб ташлашган, албатта. Айниқса, шўролар давридаги бошавойларнинг бунақа ишларга суяги йўқ эди.

– Қизиқиб қолдинг, шекилли? – Болтабой ноҳос қулоқлари остида янграган овоздан сесканиб тушди. Ўгирилиб, “гўрков” энди ўзи билан ёнмаён турганини кўрди. Вожаб: унинг бошидаги “Адидас” қалпоғининг тепа қисми худди икки шохи бордай юқорига туртиб чиққанди. “Нима бало, шайтонми бу?” ҳаёлидан ўтказди Болтабой бадани жунжикиб.

– Ака, танишиб қўййлик, – деди йигит унга қўлини узатиб. – Менинг исмим Болтабой.

– Хавотир килма, Болтабой, – деди “гўрков” худди унинг фикрини ўқиётгандай. – Камина шу мазорнинг қоровулиман. Ўлжабой деб аташинг мумкин.

– Ўлжабой ака, анави сағананинг ичига бир кириб чиқишнинг иложи бормикан? – сўради йигит журъатсизгина. – Мармар қабрлар, мўмиёланган жасадлар қолганмикан?

– Нима қиласан у ерда? – жавоб берди қоровул жаҳли чиқиб. – Ўлган одамларнинг руhini безовта қилишнинг нима кераги бор?! Бу жой сенга музей ёки томошахона эмас-ку! Мўмиёланган жасадларни эса, бекор тилга олдинг. Дарвоқе... – Ўлжабой ака худди муҳим бир нима ёдига тушгандай ўйланиб турди-да, сирли оҳангда давом этди: – Дарвоқе, бундан кўп асрлар аввал бу ерда ётган улуғ авлиёнинг қабр тоши тагида илоҳий бир яшм тош ҳам сақланган, дейишади. Жуда ноёб хусусиятга эга сеҳрли тош! Уни қадимда яшаган машҳур алкимёгарлар бунёд этишган экан. Айтишларича, унинг баҳоси йўқ эмиш.

– Унинг нимаси ноёб экан? – сўради Болтабой дарров сергак тортиб.

– Унинг ёрдамида истаган ишингни амалга оширишинг, келажакда кечадиган воқеа-ҳодисаларни олдиндан билиб туришинг мумкин, – деди қоровул бамисоли арзимас бир матоҳ ҳақида сўз юритаётгандай лоқайд оҳангда.

Болтабойнинг кўзлари чакнаб кетди.

– Чинданам ноёб тош экан! У ҳозир ҳам шу ерда сақланадими?

– Билишимча, йўқ, – деди қоровул атайин ўзини гўлликка солиб.

– Бўлмаса қаерда? – яна сўради Болтабой сабрсизлик билан унинг чакчайган кўзларидан нигоҳини узмай.

– Айтишларича, кейинчалик уни Хизр бува деган мангу яшовчи авлиё олиб кетиб, сақлаш учун яна аллақайси бир авлиёга топширган эмиш.

– У қайси авлиё экан? Яшм тош ҳалиям унинг қўлидами? – сўроқ қилишда давом этарди Болтабой борган сари тоқатсизланиб.

– Йўқ, – деди қоровул, кейин товушини пасайтириб, яна сирли оҳангда изох берди: – Ҳозир тош ўша сенга таниш уч опа-сингилнинг уйига яшириб қўйилган.

– Қанақа опа-сингил?

– Дарров ёдиндан кўтарилдими? Уларнинг каттасини кенжа уканг севиб қолгани, яқиндагина оҳ-воҳ қилиб юрганини унутибсан-да?

– Сиз мени қаяқдан танийсиз?

– Э, ука, шаҳарда, қолаверса, бутун жумҳуриятда Болта бойваччани танимайдиган одам бор эканми?!

Бу гапни эшитган Болта бойваччанинг беихтиёр оғзининг таноби қочди. У ифтихор билан тез-тез нафас ола бошлади. Ўлжабой ака боши билан рўпараларидаги сағанага имо қилди.

– У ёкка яқин ўртада деярли ҳеч ким кирмаган, мумкин эмас! Лекин сен... нуфузли одамсан. Агар сағананинг ичига киришни жуда истасанг... марҳамат!

Шундай деб, у Болтабойни чанг босган мармар зиналар орқали пастга бошлади.

Улкан темир эшик қийинчилик билан чийиллаб очилди ва улар нимқоронғи ертўлага қадам қўйишди. Қоровул сал олдинда чўнтак фонари билан йўлни ёритиб борарди. Ертўла ичкарига юрганлари сари кен-

гайиб борар, лекин бу ерда ҳеч қандай қабр тоши кўринмасди. Бирдан яна зиналар бошланиб, улар тагин пастга қараб йўналишди.

– Мендан ҳеч нарса сўрама, бу ерда савол-жавоб қилиш мумкин эмас! – деди Ўлжабой ака уни аста шивирлаб огоҳлантираркан. – Фақат томоша қил, керакли гапларни ўзим айтиб бераман. Шунақанги ғаройиботларни кўрсатаманки, унақаси етти ухлаб тушингга ҳам кирмаган. Ўзингни йўқотиб қўймасанг бўлгани, ишқилиб...

Ўлжабой ака бу гапларни уқтираркан, улар азбаройи эскирганидан тўкилиб кетган зиналар орқали тим қоронғи ертўлага кириб келишди. Де-ворлари эски мусулмон ғиштлардан қурилган ертўланинг баландлиги икки газча келарди. Оёқлари остида қўлмак сув шапиллади. Бу ернинг ҳавоси оғир, диққинафас эди. Ногаҳон чийиллаган овозлар эшитилиб, шундоқ ёнларидан девор ёқалаб баҳайбат каламушлар галаси югуриб ўтди. Улар одамларга эътибор ҳам қилишмади. Шунга қарамай, бойвачча кўнгли ай-ниб, қайт қилиб юбораёзди. Ҳамроҳининг аҳволини пайқадими, қоровул дарров унинг қўлидан ушлаб олди. Бу ишни у жуда вақтида қилган экан, чунки бир сония ўтмай Болтабой фонар ёғдуси остида кўнгилини оздиргу-дек ўлғудай бадбашара махлуққа рўпара келди. У йигитга қаҳр-ғазаб би-лан тикилар ва улкан жағдор тишларини ғижирлатарди. Азбаройи кўркиб кетганидан Болтабой ўзини кескин четга олди, агар қоровул бўлмаганида, деворга урилиб, бошини ёриши аниқ эди. Ўлжабой ака секингина кулиб кўяркан, унга тасалли берди:

– Ҳечкиси йўқ. Дастлабки пайтларда кўршапалаклардан мен ҳам кўрқардим.

Нихоят, улар узундан-узон бу мудҳиш ертўланинг охиридаги маҳобатли темир эшикка юзма-юз келишди. Қоровул анча-мунча куч сарфлаб эшикни очганидан сўнг улар остона ҳатлаб, ярми ғишт, ярми мрамар ушоқлари тўшалган каттакон бўлмага ўтишди. Ертўладан фарқли ўларок, бўлма фавкуллода ёркин нурларга чўмган, деворлар-га ловуллаб ёниб турган улкан шамлар осилганди. Уларни ким ва қачон ёққанини Ўлжабой ака изоҳлаб ўтирмади. Деворлар ёқалаб кишининг дилига ғулғула соладиган даражада ялт-ялт қилаётган оппоқ устунлар қад кўтарганди. Улар йигирмага яқин эди. Уларнинг бирига яқинлашган бойвачча шу заҳоти даҳшат ичида ортига тисарилди. Булар шиша то-бут (саркофаг)лар бўлиб, ичига мўмиёланган эркакларнинг жасад-лари жойлаштирилган эди. Уларнинг кийим-кечакларига қараганда, бу одамлар ўрта асрларда яшаб ўтган жангчи сарбозларга ўхшар эди.

Шу пайт мазор қоровули бойваччанинг елкасига қўл ташлаб, бўлманинг ўртасига имо қилди. Болтабой ўша томонга ўгирилиб, тош сандикни эс-латувчи улкан супага кўзи тушди. “Сандик”нинг четларига ўймакорлик усулида жимжимадор гуллар сурати туширилган, қопқоғининг сиртига сал-пал хитойчага ўхшаб кетадиган имлода аллақандай нотаниш ёзувлар битилган эди.

– Хосиятли яшм тоши ўз даврида мана шу сандикда сақланган, – деди Ўлжабой ака йўлдошининг қулоғига шивирлаб. – Уни олиб кетмагунла-рига қадар бу ерни аждаҳога ўхшаган баҳайбат илонлар қўриқлашган ва бу ерга ҳеч ким яқинлашолмаган. Тошни олиб кетишибди-ю, бу жойнинг ҳам файз-хосияти қолмабди. Анави жасадлар ҳам қўриқчилар саналиб, биров тошга яқинлашса, шиша тобутларни ёриб чиқиб, ўғрилиққа келган одамнинг жонини сугуриб олишган эмиш.

– Ё тавба! – деди Болтабой хайрат бармоғини тишлаб.

– Лекин сен қўрма! – шивирлаб гапида давом этарди қоровул. – Барибир тошни қўлга киритишга ҳаракат қил. Агар бу ишни уддаласанг, – Болта бойвачча буни албатта уддалайди, бунга ишончим комил, – нафақат юртинг, балки жами мулки оламга ҳукмронликни қўлга киритишинг мумкин.

Болтабой унга анграйиб тикиларкан, айнаи кўнглидаги гапни топиб айтаётганидан баттар хайратга тушганди. Айнаи дамда ҳаёлидан: “Нима бало, чинданам шайтонга рўпара келдим, шекилли”, – деган фикр ўтди.

Шу ондаёқ қоровул биқинига туртиб:

– Намунча мижғов бўлмасанг! – дея хитоб қилди сал товушини кўтариб, унинг аччиғи чиккани кўриниб турарди. – Мен ҳам Худонинг бир бандасиман. Лекин оддий банда эмас! Истасанг, авлиё дейишинг мумкин. Чунки мен дунёдаги ҳамма гаплардан хабардорман. Айтайлик, кеча кечаси сенинг уйингда бўлиб ўтган ағдар-тўнтардан...

Болтабой тунги ғаройиб йўлдошининг жавлон уриб ёнаётган шам нурида аллақандай сирли, кўкимтир тусда товланаётган совуқ башарасига янада синчиклаброқ тикиларкан, азбаройи кўркув ва саросимага тушганидан жағи осилиб қолган эди. У тили зўрға айланиб, сўради:

– Сиз буни... қаёқдан биласиз?

– Айтдим-ку, камина авлиёман, ахир!

– Авлиёлар... турли кароматлар кўрсатишган, дейишади. Чинакам авлиёлигингизни менга исботлаб бера оласизми?

– Жуда кўп савол бераяпсан, – деди қоровул энди аччиқ данак чайнаб қўйгандай афтини буриштириб. – Бунинг оқибати яхши бўлмайди. Авлиёлигимни сенга аллақачон исботлаб бўлдим. Буни уйингга қайтганингда биласан.

– Йў-ғе?... Уйимда ҳамма нарса яна ўз ҳолига қайтди, демоқчимисиз?

– Савол беришни бас қил, деяпман! Айтдим-ку, ҳаммасини ҳализамон ўзинг кўрасан.

Шу пайт Ўлжабой ака жасад солинган шиша тобутларнинг бирига синчков тикиларкан, ранги бўздай оқариб кетди. Болтабой ҳам ўша тарафга юзланди-ю, кичкириб юбораёзди. Жасаднинг тўсатдан киприклари кимираб, бесўнақай калин лабларида заҳархандали кулги ифодаси пайдо бўлганди.

– Сенга неча бор айтдим-а, ана энди ҳаммаси расво бўлди! – хитоб қилди қоровул афсус-надомат билан баралла овозда. – Жасадлар тирила бошлашди. Сенга аввалдан ҳаммасини тушунтириб берсам бўларкан. Бу ерга кирган ҳар қандай ўғрининг миясида, яшм тош қаерга яширинган экан, деган савол-ўй бўлади. Жасадлар ҳам ана шу савол-ўйга, умуман, савол биотўлқинларига созланган. Бу тўлқинлар жасадларга етиб бориши билан улар тирилиб, ўғрига хужумга ўтишади. Уларнинг биттаси жонланса, бўлди, шу заҳоти қолган йигирматасини тирилтиради. Хайр, майли, бўлар иш бўлди, мен уларни чалғитиб тураман, сен қочиш пайида бўл! Шу пайт ҳалиги киприкларини кимирлатган жасад қўйилган шиша тобут қарсиллаб ўртасидан дарз кетди. Эсхонаси чиқиб кетган Болтабой кимирлашга ҳам ҳоли етмай, ҳайкалдек қотиб тураркан, тобутнинг бир бўлаги тўкилиб тушди, айнаи дамда ундан аччиқ ва ўлгудай қўланса тутун бурқсиб кўтарилганини пайқади. Тутун тарқалгач, шиша тобут ғойиб бўлгани, унинг парчалари асирликдан қутулиб чиккан сирли мавжудотнинг оёқлари остида ётганини кўрди. Шу заҳоти жасад кўзларини очиб,

аввал Болтабойга, сўнгра қоровулга тешиб юборгудек ғазабнок нигоҳ билан тикилди. Бойваччанинг борлиқ вужудини аллақандай ибтидоий бир даҳшат ҳисси чулғади. Иккови ҳам жон-жаҳдлари билан ўзларини эшикка отишга интилишар, лекин қандайдир шайтоний бир куч оёқларини занжирбанд қилиб қўйгандай эди. Шу чоғ Болтабой ўз ҳамроҳининг юзи қандайдир маънисиз, совуқ бир ифода касб этгани, қўллари жонсиздай осилиб тушгани, у бамисоли бўғма илоннинг жодули нигоҳига дуч келган куёнчадай жасаднинг истикболига қараб юра бошлаганини кўрди. Ана шундан сўнг юз берган воқеадан бойваччанинг оёқлари акашак бўлиб, хуши бошидан учаёзди.

Мозор қоровули худди сеҳрлангандай ўрта асрларда яшаб ўтган, айна дамда ҳайкалдай қотиб турган девдай ҳайбатли жангчи сари юраркан, бошқа шиша тобутлар ҳам қоқ ўртасидан қарсиллаб дарз кетиб, шишалар тўкилиб туша бошлаган, бўлмани улардан бурқсиб чиқаётган кўм-кўк ва ўлгудай бадбўй тутун тўлдирганди. Мана, Ўлжабой ака даҳшатли махлук билан юзма-юз келди-ю... ё фалак! – бир сакраб унинг танасига сингиб кетди! Уни ўзига “ютиб” юборган одамхўр “дев” шу заҳоти жонланиб, олдинга бир қадам ташлади. Ўтакаси ёрилаёзган Болтабойнинг оёқларини занжирбанд қилиб турган кўзга кўринмас куч шу ондаёқ йўқолиб, у бир зум ҳам ўйланиб ўтирмай, ўзини ташқарига отди. Қўркувдан эс-хушини йўқотган ҳолатда бу Худо урган ертўладан юқорига олиб чиқувчи зиналар сари шаталоқ отиб югураркан, орқасидан гумбурлаган оғир қадам товушлари қулоғига чалинди. Ортига ўгирилиб қарашга ҳам юраги дов бермай, баттар жон-пони чикиб, бор овози билан чинқирганча янаям тезроқ югурди. Мана, ниҳоят, ҳалоскор зиналарга ҳам етиб олди. Темир эшик остонасидан ҳатлаб ўтди-ю, уни бор кучи билан беркитди. Шу ондаёқ ичкаридан худди Фантомасга ўхшаб ваҳимали дўриллаган кулги овозини эшитди. Бу кинояли кулги шайтоний кучлар тантанасидан далолат бераётгандай эди.

Ўғрилиқни ўзига касб-кор қилиб олган Болта бойвачча умрида газет-журнал ўқимаган, ғирт маҳдуд йигит эмасми, ярим тунда кечган бу ғаройиб саргузаштларининг моҳиятини ҳаётининг охиригача англай олмай ўтади... Гап шундаки, “Сирли олам” ойномаси яқинда бир илмий мақола чоп этган, унда ёзилишича, ўрта асрларда алкимёгарлар инсон танасининг бир неча ой яшай олишини таъминловчи модда кашф қилишган, бу тажрибаларга розилик билдирган одамларнинг қони сўриб олиниб, унинг ўрнига инсон жасадини емирилишдан сақловчи махсус суюқлик модда қуйишган. Бундан одам ўлмаган, ўзига хос мулоқабат ҳолатига ўтиб, летаргик уйқуга кетган. Мозий олимлари ўзлари бунёд этган ягона нусхадаги илоҳий яшм тошини кўриқлашда, афтидан, ана шундай одамлардан фойдаланишган кўринади.

...Болтабой сапчиб ўрнидан турди-ю, ўзини яна уйида, катта айвонда кўриб, сал кўнгли таскин топди. Икки укаси икки томонида алоқ-шалок думалаб ётишарди. Аланглаб ён-верига тикилди, ажабо: ҳамма нарса яна жой-жойида, кеча тунда бўлиб ўтган тўс-тўполоннинг иси ҳам, изи ҳам қолмаганди.

“Қоровул чинданам авлиё экан, шекилли?” ҳаёлидан ўтказди у ўйчан қиёфада ташқарига тикилиб. Ғафлат уйқусидаги бу оми ва жоҳил йигит шу бугун шайтонлар ва инс-жинслар раҳнамоси Улуспирнинг нақ ўзи билан мулоқотда бўлганини ҳаёлига келтиришга ҳам қодир эмас эди...

ОЛОВДАН ЧИҚҚАН ОДАМ

Кўхна кипчок даштларини баҳор танкис гуллари билан беаган. Қонталаш рангдаги улкан куёш баркаши чор атрофга аёвсиз тиг уради. Унча катта бўлмаган кум тепаликлар, барханлар орасида янги чиққан тўртта ўтов қад ростлаган. Ўтовларнинг атрофида тўксон икки бовли ўзбек уруғларидан бири одатдаги кундалик турмуш ташвишлари билан банд. Туя жунидан тўкилган қорамтир катта кигиз устида қариялар осойишта суҳбат қуришади. Уларнинг ичида бошига оқ салла ўраган, қордай оппоқ оқсоқоллари кўксига тушган нуроний мўйсафид алоҳида ажралиб туради. У елкасига эчки терисидан тикилган жигарранг чакмон ташлаб олган, вақти-вақти билан олдида турган чилим нилини оғзига солиб, хўриллатиб ичига тортар экан, қабиладошларига салобат билан алланималарни уқтиради. Атрофдагилар унга эътибор билан қулоқ солишмоқда. Сал нарида болалар чуғурлашиб чавандозлар ўйинини ўйнашади, оёқлари орасидаги эгри-бугри саксовул таёкчалари улар учун от вазифасини ўтайди. Юқорида ичида нимадир бикирлаб қайнаётган катта қозон, атрофида аёллар қуймаланиб юришибди. Уларнинг ёнида митти гиламча, устида оппоқ сочлари шамолда тартибсиз тўзғиётган фолбин кампир ажин қоплаган юзини яна ҳам тириштириб, кўзлари ярим юмук ҳолда рухлар билан сирли суҳбат қурмоқда.

Нарида, буларга қарама-қарши тарафда, майда ўрилган сочлари тақимиға тушган, қуюқ киприклари остидаги тим қора кўзлари чакнаб турган хушқомат киз кўркам гавдали, мутаносиб қора қошли, эндигина мўйлови сабза урган жингалак сочли йигит билан оҳиста суҳбат қурганча бўғдой янчишмоқда. Улар бир-бирларига тез-тез ёниқ нигоҳ ташлайдилар, қалблари алланечук ошифта ва нурли ҳислар билан тўлиб-тошаётганини четда қараган одам албатта илғаб олади. Йигитнинг ярим яланғоч елкаларини, этлари бўғма илон танасидай қабариб-бўртиб турган бақувват мушак ва билакларини – ваҳший ҳайвон тишларининг излари бўлса керак – тарам-тарам қорамтир доғлар қоплаган.

Бундан бир неча ой аввал ўн етти яшар ўспирин отаси ва акалари билан биргаликда Қирқ Қароқчи даштига жайрон овига чиққан, ов кетидан қувишга азбаройи берилиб кетганидан тўдасидан ажралиб, охир-оқибат инсон йўқ, саҳройи-биёбонда адашиб қолганди. Темиртирноқ аталмиш вафодор итини эргаштирганча саман отида даштда бир неча кун изғиғач, охири умидсизлик билан саксавулзорда тунаб, ҳордиқ чиқаришга қарор қилганди. Йигит ўшанда ҳаётида илк марта ақл бовар қилмайдиган даҳшатли воқеага рўбарў келганди.

Бола отининг жиловини саксовул шохига илиб, ҳали ҳам иссиғи ариманган қулранг қумга бош қўйганча пинакка кетди. Қанча ухлади, ёдида йўқ, бир пайт отнинг кишнаши, итнинг жон аччиғида ақиллашидан уйғониб кетди. Не кўз билан кўрсинки, ёнгинасида эшакдай келадиган бўри саман отининг бўйнига тишларини ботирганча гир айлантирар, Темиртирноқ эса, иккинчи бир баҳайбат бўрининг чанғалида жон талвасасида ақиллар эди. Бу мудҳиш манзарадан бола ақлдан озгудек аҳволга келди, оёқ-қўлларидан мадор кетди. Кўп ўтмай итнинг овози тинди, очикқан она бўри унинг ичак-чавоғини ағдариб, энг мазали жойи – ўпкаси-ю, жигарини ғажишга киришганди. Ота бўрининг шиддатли хуружига саман от ҳам

узоқ дош беролмади. У бамисоли нажот сўраётгандай сўнгги бор аянчли кишнади-ю, томоғига нимадир тикилгандай овози кўккис бўғилди – бўрининг чархлангандай ўткир тишлари унинг бўғзига икки томондан ёриб кирганди. От гандираклаб кетди-да, гумбурлаб қумга ағдарилди. Агар ота бўри чакқонлик қилиб ўзини нари олмаганида, отнинг оғир танаси остида қолиши ҳеч гап эмас эди. Бир газча орқага ташланган бўри шу заҳоти ўзини яна отнинг устига отди-да, бўғзидан тиркираб қон отилаётган жониворнинг қорнини ёриб ташлади. От талваса ичида оёқларини лопиллатиб бир-икки типирчилади-ю, охири тинчиди. Лаҳза ўтмай унинг кўзлари косасидан чиққудек олайиб, маъносиз тус олди. Ота бўри сал нарида дахшатга тушганча ундан нигоҳини узмаётган болага эътибор ҳам бермай, ҳафсала билан отнинг ичак-чавоқларини ямламай ютди. Сарғимтир жун босган тумшуги, олдинги оёқлари қип-қизил қон.

Бу дахшатли манзара болани шу даражада саросима ва кўркувга солгандики, у чиндан ҳам тош ҳайкалга айланиб қолгандай мияси қарахт, қинидан чиққудай олайган кўзлари ҳеч нимани кўрмайди. Бола шу алфозда қанча ётганини билмайди, лекин бир маҳал – ажабо! – қайноқ танаси бўйлаб жимир-жимир этганча алланечук ёқимли оғриқ пайдо бўлаётганини ҳис этди. Қарахт миясига, бўрилар энди ўзини ямлашга тушишди чоғи, деган ўй келди. Лекин, кизиғи шунда эдики, у энди кутилмаганда ҳеч нарсадан кўркмай қўйди. Ҳаётининг энг сўнгги дамларини яшаётганини билиб қолган одамлардагина шундай ҳиссиёт пайдо бўлса керак.

Бирдан танасидаги ёқимли оғриқ укубатга айланди, бамисоли қандайдир дашт чумолилари баданининг ҳар бир нуқтасини аёвсиз кемираётгандай, у ўз танасини ҳис қилмай қўйди. Айни вақтда кўкрак ва елкалари, билак ва сонларининг териси ўрнида баликнинг пўстига ўхшаш шилимшиқ ва қаттиқ пўстлоқ ҳосил бўла бошлади. Гўё танасининг тери қисми борган сайин музлаб бораётгандай. Бу ҳолдан бола хавотирланиш ўрнига аксинча, негадир хотиржам тортди. Энди у ўз ўлжаларини ҳафсала ва иштаҳа билан ғажийётган қонхўр йиртқичларга ҳорғин ва беписанд тикилиб ётарди.

Нихоят, бўрилар обдан тўйишди, шекилли, эринчоқлик билан биринкетин бола томонга силжишди. Биринчи бўлиб ота бўри унинг тепасига келди. Бу пайтда боланинг борлиқ танаси баликларга хос шилимшиқ ва қаттиқ пўстлоқ билан қопланиб улгурган, айни дамда ўзидан бадбўй ва қўланса ҳид таратарди. Бўри қонга булғанган тумшугини боланинг қорнига яқинлаштирди-ю, шу заҳоти сапчиб орқасига қайрилди. Шеригининг хатти-ҳаракатидан таажжубда қолган она бўри ҳам боланинг тепасига келиши ҳамон орқага чекинди. Кейин улар отнинг ярми ғажиб ташланган гавдасини тишлаганларича қаёққадир судраб кетишди.

Бола саксовулзор ўртасидаги қумлоқ ерда ҳамон ўша лоқайд нигоҳ билан осмонга тикилиб ётаркан, танасидан чиқаётган димоғини ёргудек қўланса ҳидни ўзи ҳам пайқаб қолди. Ажабо, бу бадбўй ҳиддан негадир у сира ҳам жирканмади, аксинча, кўнглида аллақандай ғайритабиий қониқиш ҳиссини туйди, юлдуз санай бошлади. Шу тариқа кўзлари илиниб, ухлаб қолди. Уйқуси оз эмас, кўп эмас, роппа-роса етти кеча-ю, кундуз давом этди. Бу орада қалхатлару йўлбарслар, дашт илонлари-ю, жайронлар, шоқоллару юмронқозиклар, ҳуллас, яна бир талай йиртқич ҳайвонлар уни искаб кўрди. Бўйи уч метрча келадиган йўғон бўғма илон, ҳид билмайди чоғи, боланинг елкасига тишларини ботириб, захрини

солмоқчи бўлди. Тиши ўтмади. Охири уни оддий тошга йўйиб, янги ўлжа кидириш мақсадида устидан сирғалиб ўтди-да, йўлида давом этди.

Орадан роппа-роса етти кеча-ю, кундуз ўтгач, бола кўзларини очди. Қаерда ётганини дарров фахмлай олмади. Қоронғи кеча бўлишига қарамай, ҳамма ёқни худди кундуздагидай аниқ кўраётганини сезиб хайратга тушди. Назарида осмондаги бодрокдай сочилган сон-саноксиз юлдузлар йириклашиб, тўлин ой янада тўлишиб колгандай эди. Бўлиб ўтган воқеа бирданига хотирасида тикланди-ю, шу заҳоти бошида каттиқ оғриқ турди. Устига-устак саман оти билан Темиртирноқни эслаб, юраги увишди. Кўксига чақир тиканакдек санчила бошлаган ғашликдан кутулиш, нимадир қилиш учун ўрнидан турмоқчи бўлган эди, негадир танаси қисирлаб кетганини пайқади. Шунда бутун бадани худди балик терисига ўхшаган силлик ва каттиқ, тарам-тарам пўстлок билан копланганини сезди ва яна ҳуши бошидан учаёзди.

Боланинг хасталиги узоққа чўзилмади. Кутилмаганда кўксига чирсиллаган овоз эшитилиб, кўп ўтмай, териси палахса-палахса бўлиб танасидан ажралиб чиқа бошлади. Орадан бир неча фурсат ўтгач, ҳалиги чирсиллаган овозлар янада авжга чиқиб, бир неча дақиқадан кейин у баликсимон “пўстлоғи”дан тамомила кутулди. Онадан янги туғилгандай шир-яланғоч. У ўрнидан турди-да, негадир сира иккиланмай жануб томонга йўл олди. Тўлин ой нурида унинг танаси ўзидан алланечук олтинсимон заррин шуъла таратиб борарди.

У бутун даштни нурга чулғаб анча-мунча йўл босди. Тонгга яқин етти-саккизта отлик кўринди. Булар бир ҳафтадан бери болани излаб юрган унинг амакилари, тоғалари ва акалари эди. Қабила аъзолари боланинг шир-яланғоч ҳолда топилганига ҳам шукроналик қилишиб, тўй-тантана бошлаб юборишди. Қўйлар сўйилган, ошлар дамланган, ўйин-кулги авжида. Танасидан кечалари нур таралгани учун уни Нурбек деб атай бошлашди. Шундан кейин Нурбекда фавқулодда ғайриоддий хусусиятлар зоҳир бўла бошлади. У ёниб турган олов устида бемалол юра олар, айна вақтда танаси ҳар қандай совукка ҳам дош берарди. Бундан ташқари, кечалари ҳамма нарсаларни худди кундуздагидай кўра олади, ҳар қандай одам ёки ҳайвоннинг қаерида қандай касаллик борлигини ҳам бир кўришда билади.

Эркаклар овда, Нурбек билан майда ўрилган сочлари тақимиға тушган хушқомат қизнинг суҳбати айна авжига чикқан бир пайтда ўтовлар орқасида жимгина мудраб ётган итларнинг жон-жаҳдлари билан ҳурий бошлаши кўчманчи қабилани сергак торттирди. Одамлар олазарак бўлиб чор-атрофга қарашди. Ғарб тарафдан от туёқларининг дупир-дупири, қийқирик овозлари қулоққа чалинарди. Қабила оқсоқоли ўзига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан турди. Бошқалар ҳам оёққа қалқишди. Аёллар ва болалар бир-бирларига кўрқув ва саросима аралаш савол назари билан тикилишарди. Шу чоғ туман орасидан сузиб чикқандай ўтовлар олдида ўнта отлик пайдо бўлди. Уларнинг узун, кўк рангли эғни-бошлари, темир қалқонлари ва пўлат ғилофлари куёш нурида чарақлаб кўринарди. Отларнинг оёқлари йўғон, ёллари узун, пакана. Суворийларнинг кўлларида туғ, найза, ойсимон қилич. Олдинда маймунжон тусли чопон кийган оқ саллалари, чўтир юзли, чувак сокол одам.

— Ассалому алайкум! — қичқирди у гердайганча отда ўтираркан, кўчманчиларга нафрат билан тикилиб. — Менга қабилангиз оқсоқоли керак.

– Ваалайкум... – қабила оқсоқоли бир қадам олдинга чикди. – Хўш, хизмат?

– Камина жами Шарқ мамлакатларининг ҳукмдори, буюк нойиб Хўжахоннинг тилмочи, жасур мўғул қўшинлари учун солиқ йиғаётганимизни билдирмоқчи эдим.

– Агар кўнглингиз тортса, қашшоқ ўтовларимизга марҳамат килинглар!..

– Сизда мол-ҳол, бугдой ва арпа бор, ёш аёллар бор. Шулар бизни кониктиради.

– Лекин, ушбу ташрифингиздан кейин очликдан ҳалок бўлиши мумкин бўлган болалар ва кексалар ҳам бор. Шунинг учун илтимосингизни...

– Биз илтимос эмас, талаб қиламиз!

Мўғуллар тилмочи ўнг қўлини кўтариб, енгил бир ишора килди. Ҳезланиб турган суворийлар отларидан кетма-кет сакраб тушишди-ю, ўзларини қабила аъзолари устига отишди. Қий-чув босди. Уруш-уруш ўйнаб юрган болалар топталди, улардан инсоф сўраб олдинга чиққан уч-тўрт мўйсафид найзадан ўтказилди. Сўнгра эркакми, аёлми – қараб ҳам ўтирмай, ҳамманинг қўлини орқасига қайириб, ўтовларнинг бирига итариб киргиза бошлашди. Боскинчилардан бири сочлари тақимиға тушган соҳибжамол қизга ташланди.

– Нима қилаяпсизлар, малъунлар?! – кичқирди қабила бошлиғи ғазаб билан. – Тегма... Тегманглар!.. Худодан кўркмайсизларми? Шу чоғ қаёқдандир Нурбек пайдо бўлди. У севгилисини зўрлашга уринаётган мўғулнинг кураги остига зарб билан ханжар урди. Мўғул шу заҳоти инграб, қизнинг оёқлари остига қулади. Иккинчи мўғул сакраб отига минди-да, Нурбекнинг бўйнига аркон ташлаб, дашт сари от солди. Боскинчилар қутуриб кийқирганча қабила аъзоларини қирғинбарот қилишга киришдилар. Қалқонлару мис дубулғалар куёш нурида чарақлаб, ёйсимон қиличлар бот-бот юқорига кўтарилиб, зарб билан пастга, навбатдаги қурбоннинг боши ёки елкасига келиб тушарди. “Ох-воҳлар” оламни тутган, охири ярадорлару қолган-қутган ёшларни ва қари-қартанглари ўтовга судраб олиб киришди-да, атрофига сомон уйиб, ўт қўйиб юборишди. Нурбекни судраб кетган мўғул ҳам уни ўтов яқинига олиб келди-да, гуриллаб ёнаётган оловга ирғитди. Оқсоқол билан фолбин кампирдан бошқа ҳамма ўлимга маҳкум этилган эди. Нима воқеа бўлаётганини англаб етган оқсоқол ўзини қабиладошлари ёнаётган оловга урмоқчи бўлган эди, тилмоч йўлини тўсди.

– Шошилма, қари алвасти, – деди у заҳархандалик билан. – Ҳали сен керак бўласан. Бизга йўлбошчилик қиласан. Оқсоқол аланга оғушидаги ўтовга интиларкан, хўнграб йиғлаб юборди.

– Қўйворинглар мени, лаънатилар!.. Мен... мен улар билан бирга ёнаман!..

– Бу қандай кўргилик бўлди?! – бир чеккада фолбин фиғон чиқарди. – Гуноҳга ботибмиз!.. Муқаддас жайронларни кўпам овлайвериш керак эмас, дея айтувдим-а!

Шу пайт мўъжиза рўй берди. Ёнаётган ўтовдан биров отилиб чикди. Кўз очиб юмгунча отларнинг бирига минди-да, жиловни қўлига олди. Гуркираб ёниб турган аланганинг икки оёқда юриб келиб устига ўтирганидан эсхонаси чиқиб кетган от ўзини даштга урди. Ёниб жизғанак бўлаётган одамнинг узоққа боролмаслигини тахмин қилган мўғуллар йигитнинг

орқасидан қувишни лозим топишмади. Буни кўрган оқсоколнинг сўник кўзларида умид учқунлари чакнаб кетди. Фолбин бош кўтариб пичирлади.

– Сендан яхши одам чиқишини билардим, Нурбек болам-ов!..

– Менга кара, ялмоғиз! – деди тилмоч унга яқинлашаркан, чамаси у ёнидаги алланималар деяётган митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғулнинг сўзларини таржима қиларди. – Агар сен шонли мўғул лашкарларига Худо ёр бўлишини тилаб Оллоҳга илтижо қилмасанг, кунингга маймунлар йиғлайди.

– Илоё... сен нима десанг шу...

Нурбек отга миниб кетганидан кейин қабила саркори ҳам пича ўзини босиб олган, энди қоқ ерда чордона қуриб ўтираркан, токатсизлик билан уфққа тикиларди. Қуёшнинг чўғсимон улкан баркаши уфққа чўкиб кетганига анча бўлган, уфқ қонталаш рангда жилваланар, Қипчок даштидаги кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу қирғинбарот ёвузликнинг гувоҳи бўлмаслик учун гўё тоғлар ҳам ғира-шира шом пардасини юзига тортишга уринаётгандек эди.

Чирсиллаб ёнаётган ўтов босиб тушди, дод-фарёд ва қий-чув кескин кучайиб, сал ўтмай улар жон аччиғидаги бўғиқ хириллаш ва инграш овозлари билан алмашинди. Яна бир неча фурсатдан кейин чор-атрофга қабристон сукунати чўкиб, фақат ўтов қолдиқларининг чирсиллаб ёнаётгани қулоққа чалинади, холос. Ҳамма ёқни кигиз, латта-путта ва жизғанақ бўла бошлаган инсон гўштининг хидлари тутган, дайди дашт шамоли бу қўланса дудни тўзитмокка беҳуда уринади.

Мўғул лашкарлари энди бамайлихотир қабиланинг қолган-қутган бойликларни талон-тарож қилишга киришишди. Аввал бут қолган ўтовлардаги ишга ярқли буюмлар, турли мол-бисотлар олиб чиқилди. Сўнгра сал наридаги қўрадан сигирлар ва қўйларни ҳайдаб чиқдилар. Бир неча қоп буғдой ва арпа ҳам пакана отларнинг елкасига ташланди. Энди манзилга қайтишса ҳам бўларди-ю, лекин босқинчилар негадир шошилмасди. Митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғул тилмочга алланималар деган эди, у қабила оқсоқолига юзланди:

– Менга кара, қари алвасти, агар тирик қолишни истасанг, қўйларнинг бирини сўй. Шонли мўғул лашкарлари шу ерда овқатланишмоқчи.

Оқсокол зийрак тортди. У яна бир неча фурсатдан сўнг ғайриоддий воқеа содир бўлишини сезгандек, гавдасига ярашмаган чакконлик билан ўтовларнинг бирига кириб, пичоқ олиб чиқди-да, қўйлардан бирининг оёқларини боғлаб, ерга ётқизди. Кейин “бисмилло”, деб бўйнига пичоқ тортди. Қўйнинг кекирдагидан тиркираб отилган қон эғнига сачраб кетганиданми, мўйсафиднинг юзлари буришди.

Олис уфқда йигирма чоғли қорабайир ва саман отлар минган чавандозлар кўринганида, оқсокол қўйнинг икки сонини майдалаб, қозонга ташлаётган эди. Улар шамолдай елиб келишарди. Нурбек бошлаб келаётгани аниқ. Боягина қабила кексалари осуда суҳбат қуриб ўтирган кигиз устида ёнбошлаб ётган тилмоч ва мўғуллар ҳали уларни пайқаганлари йўқ.

Нихоят, сахрони от туёқларининг дупир-дупири тутиб кетди. Босқинчилар депсиниб ўринларидан турдилар. Лекин улар кечикишди. Олдинда қуюндай учиб келаётган отлиқ – сочлари ва кош-киприклари куйиб сарғайиб кетган ёш йигитнинг олисданоқ зарб билан отган пичоғи биринчи бўлиб тилмочнинг кўксига қадалди. Босқинчиларнинг малайи ғайритабиий овоз чиқариб, бўкирганича чалқанчасига ағдарилди. Тил

тортмай бандаликни бажо келтирган тилмочнинг кўзлари очик қолганди. Иккинчи отлик улоқтирган арқонга илашган митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғул лаққа чўғ устига бориб тушди. Шу ондаёқ эғни-боши гуриллаб ёна бошлаган мўғул жон ҳолатда икки-уч марта чинқирди-ю, тинчланди.

Отлиқлар бир неча фурсатдаёқ мўғулларнинг қўл-оёқларини боғлаб, бамисоли сўйишга тайёрланган қўйлардек оксоқолнинг оёқлари остига ташлашди. Овдан муддатидан илгари қайтишга мажбур бўлган бу бақувват ва қирчиллама йигитлар энди тобора сўниб бораётган аланганинг калта-калта алвон тилларига мислсиз ғам-ғусса ва армон билан тикилишар, ич-ичларидан ўртанишарди.

Қабила сардори шошилмай ўрнидан турди-да, олдинга ўтди. Бири-биридан оғир ўйлар унинг миясини исканжага олганди. Чехрасидаги тарам-тарам ажинлар янада кўпайиб қолганга ўхшарди. Ҳозир қадимий, ибтидоий суд ўзининг узил-кесил ҳукмини чиқариши керак. Қабиланинг эски удумлари бўйича, келгиндилар ўлим жазосига маҳкум этилишлари даркор...

Ёш овчилар ҳукми тезроқ ижро этишга шай ҳолда оксоқолга сергаклик билан тикилишар ва унинг кўрсатмасини кутишарди. Аммо қабила саркори бир қарорга келишга негадир шошилмасди. Изтироб ва қайғу тумани чулғаган миясини: “Ёвузлик пайини қирқишнинг энг тўғри йўли қайси?” деган биргина азалий савол қийноққа солмоқда эди. Бирдан у ўнг қўлини кўтариб, баланд овозда буюрди:

– Найза, дубулға ва қиличларни синдириб, бир жойга тўпланглар!

Овчилар бир зумда тараддудда қолишди-ю, лекин тезда найза ва қиличларни бир жойга йиғиштириб, бирма-бир синдиришди-да, устма-уст уйиб қўйишди.

– Унга мой куйинглар! – буюрди яна оксоқол эътирозга ўрин қолмайдиган бир оҳангда. Йигитларнинг бири ёғоч челакни кўтариб келиб, қуроолларнинг устига мой сепди.

– Энди ёқинглар!

Лаҳза ўтмай саҳрода яна бир гулхан пайдо бўлди. Ҳамманинг диққат-эътибори ўт ичида қолган қурооллар уюмида. Бу одамзоднинг қирғинбарот уруш ва босқинчиликларга қарши илк исёни эди. Бу аланга инсонни тинч ҳаётга чорлаётгандай гуриллар, ёлқин сочар, жавлон урар эди.

Қиз пайдо бўлди. Чамаси, у тўс-тўполон вақтида босқинчиларнинг кўзларини шамғалат қилиб, яширинишга муваффақ бўлган эди. Жинглак сочли йигит унинг истикболига отилди. Қизнинг сочлари тўзиган, йиғлайверганидан кўзлари қизариб, ковоклари шишиб кетганди. У маъюс ва паришон ҳолда тобора сўниб бораётган аланганинг гоҳ бири, гоҳ иккинчисига тикиларкан, борлик вужуди шамолда қолган ниҳолдек титрарди. Қизни кўриб, дил-дилидан суюниб кетган қабила саркори уни бағрига босди-да, баланд овозда деди:

– Мўғулларнинг қўл-оёқларини бўшатишлар!

Йигитлар ҳайрон. Бироқ оксоқолнинг буйруғи муҳокама қилинмайди. Ногоҳ боядан бери сукутда ўтирган фолбин кампирнинг жазаваси тутди:

– Йўқ! Йўқ!.. Оллоҳ таоло ва жами мукаддас руҳлар ҳақи илтижо қиламан, уларни ўлдилинг! Йўқса, шафқатсиз қасос олишади!..

Қўл-оёқлари арқондан бўшатишган мўғул чериклари кўрқа-писа ўтовдан узоқлаша бошлашди. Қабила овчилари саросима ва тараддудда қолишди.

Улар илгари сира кўрилмаган бундай вазиятда нима қилишларини билмай хайрон эдилар. Барибир жингалак сочли йигит ўзини тутиб туролмади. У кутилмаганда сал нарида ўтлаб юрган отга отилиб бориб, қоча бошлаган мўғуллардан бирининг бўйнига арқон улоктириб, сахро бўйлаб судрай кетди. Бошқалар ҳам жунбушга келди. Кувиш, ола-тасир, муштлашиш бошланди. Бир неча фурсат ичида душман қора қонига беланди-қолди.

Овчилар қалтис хатти-ҳаракатлари учун ўзларини айбдор сезиб, шошилмай оксоқолнинг ҳузурига қайтишди. Улар ҳар қандай ёвузлик шафқатсиз жазога лойиқ, деб билишар ва ёвузликнинг пайини қирқишнинг бошқа йўллари бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйламасди ҳам. Бу ҳақда бош қотириб кўрган биринчи одам қабила оксоқоли эди.

– Сафар тараддудини кўринглар, – деди у хомуш бир кайфиятда. – Энди бу ерда яшай олмаймиз. Олатоғни ошиб, янги сахро топамиз...

Одамлар истамайгина оксоқолнинг кўрсатмаларини бажаришга киришдилар. Бир четда фолбин кампир Худога илтижо қиларди. Шу чоғ от туёқларининг дупури эшитилди – ҳали душманни сиртмоққа солиб сахрога судраб кетган Нурбек кўринди. У хурсанд эди.

– Юзимизни ерга қаратдинг, – деди оксоқол бирдан овози қалтираб. – Энди... тўрт томонинг қибла...

– Гуноҳим нима, бобожон? Ахир, улардан куйиб кул бўлган онам, ака-укаларим, опа-сингилларимнинг хунини олдим-ку!

– Гуноҳинг – қотиллигинг... – оксоқол мунг билан ерга қаради. – Ёвузликни ёвузлик билан енгил мумкин эмас!..

У сукутга кетди. Рўпарасида қора кўзларини жавдиратиб Нурбек турарди.

– Нима гап? – йигитнинг олдига ўтов ортида бекиниб турган қиз югуриб келди. – Бобом сени хайдаяптими?

– Ҳа...

– Қаёққа кетмоқчисан?

– Бошим оққан томонга-да.

– Мен ҳам сен билан...

Йигитнинг кўзларидан ўт чақнаб кетди.

– Чиндан-а?

– Чин сўзим!..

Нурбек майда ўрилган сочлари тақимиға тушган хушқомат қизни бағрига босди. Унинг кўзларида – ёш.

– Нега йиғлаяпсан?

– Ёлғиз иккаламиз...

– Ундай дема, – йигит қизнинг гапини бўлди. – Оила кураммиз. Ўзимиздан-ўзимиз кўпаяммиз. Халқ бўламмиз! Шундай халқ бўламмизки, унда меҳр-оқибат, садоқат, самимийлик мутлақ қарор топган бўлади.

– Айтганинг келсин!

– Ният – муқаддас, еру қўқ – муқаддас, шундан бизга теккан улуш – муқаддас... Қани, кетдик!

– Кетдик!..

Икки отлиқ оқшом қуюқлашаётган дашт-биёбонга тобора сингиб борар, уларнинг ортидан кўтарилаётган паға-паға чанг булутлари осмони фалакни тутғудай эди...

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ

(1899–1961)

БОРЛИҚ ВА ЙЎҚЛИК

Роман¹

*Инглиз тилидан
Қандилат ЮСУПОВА
таржимаси*

19-боб

Ки-Уэстда тонг саҳарлаб Ричард Гордон банк талончилиги хусусида сўраб-суриштиргани борган Фреддининг баридан уйига қайтаётганди. Велосипедада елиб келаркан, у бошига эркакларнинг кигиз шляпасини бостириб кийиб олган, шляпасининг остидан эса оқ-сарғиш сочлари тўзғиб чиққан, мовий кўзлари йиғидан қизарган семиз ва барваста аёл ёнидан ўтиб кетди. Манави сигирга қара-я, деб ўйлади у. Бундай аёлнинг нимадан ғами бўлиши мумкин? Ётоқда ўзини қандай тутишини тасаввур қилиш мумкин. У ўзининг бор оғирлигини ташлаганида эри не қўйга тушаркан? Бу шаҳарчада ким бу бўрсик билан бирга яшай оларкин? Махлукнинг ўзгинаси. Худди зирхли кемага ўхшаркан. Дахшат!

Ричард шу хаёллар билан уйига етиб келди. У велосипедини зинапоя устида қолдирди-да, курт-кумурскалар кавлаб, ковак қилиб ташлаган олд эшикни ёпиб, йўлакка кириб кетди.

– Нимани аниқлаб келдинг, Дик? – ошхонадан хотинининг овози келди.

– Менга гапирмай тур, – деди Ричард. – Ҳозир ижод килмоқчиман. Ҳамма гапни калламга ёзиб келдим.

– Зўр бўлибди, – деди хотини. – Сени ёлғиз қолдираман.

Ричард Гордон катта столга ўтирди. У тўқимачилик фабрикасидаги иш ташлаш тўғрисида роман ёзаётганди. Навбатдаги бобига у ҳозиргина йўлда кўрган, ёшдан кўзлари қизарган семиз аёлни киритиб ўтмоқчи бўлди. Тунд қиёфада уйига келган эри ўша аёлдан жирканади, семириб кетаётганидан ташвишланади, унинг кўполлашиб, феъли кўрслашиб қолганидан, сочи оқарганидан, сийналари росаям каттариб кетганидан, ўзининг ташкилотчилик ишларига аёли хайрихоҳ эмаслигидан ёзғиради. Эри уни ўтган кечадаги митингга нутқ сўзлаган ёш, сийналари ихчам, дўрдоқ лабли яҳудий жувонга солиштиради. Яхши боб чиқаркан. Осонгина ёзилади, бироқ бу айни ҳақиқат эди. Ричард бир дақиқалик хаёлотни қўйнида бундай аёлнинг бутун ички дунёсини кашф этиб бўлганди.

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонларда.

Эркаларнинг эркалаларига ўша аёлнинг ёшликдаги лоқайдлиги хусусида ёзса бўлади. Унинг болалар ва тўкин-сочин ҳаёт ҳақидаги орзу-хаваси тўғрисида ҳам. Эрининг мақсадлари йўлида унда етишмаган хайрихоҳлик ҳақида ҳам. Яна ҳозирда жинсий яқинликка қизиқишни қучайтириш учун беҳуда уринаётгани тўғрисида ҳам ёзиш керак. Бу ажойиб боб бўлади.

Ричард Гордон йўлда учратган ўша аёл шерифнинг офисидан уйига қайтаётган Гарри Морганнинг хотини Мария эди.

20-боб

Фредди Уоллэйснинг қайиғи, номи “Кончалар кироличаси”, 34 фут узунликдаги, биқинига “Тампа-V” белгиси туширилган, асосан, оқ рангга бўялган қайик эди. Фақат олдинги палубаси, каютанинг ичкараси ва рулнинг устидаги соябон яшил рангга эди. Қайик номи ва турадиган жойи – Ки-Уэст, Флорида – қуйруқ қисмига қора рангга ёзиб қўйилганди. Қайикда мачта йўқ, руль чамбараги олдидаги ойнаванд тўсик дарз кетган. Янгигина бўялган қайик корпусининг айрим жойларида тешиқлар пайдо бўлганди. Ўйиқлар каютанинг марказидан бироз олдинроқда ҳам ҳар икки тарафдан кўзга ташланиб турарди. Бостирма вазифасини ўтовчи қуйруқ тирагичи қаршисида ва ўнг борт томонда ҳам бундай жойлардан бир қанчасини кўриш мумкин эди. Бу тешиқлар тагидан қора суюқлик сизиб, қайикнинг янги бўялган бортларига ёпишиб қолганди.

Танкерларнинг шимолий денгиз йўналишидан тахминан ўн миль нарида шамол қайикни суриб келар экан, у Гольфстримнинг мовий суви ичида, ўзининг оқ ва яшил рангларида яққол кўзга ташланарди. Атрофида қуёшдай сарғиш денгиз ўтлари сузиб юраркан, қайик шимоли шарк томон ҳаракатланаётган оқимда охиста сузиб борарди. Унинг бортида, ёқилғи баки устида эркак киши ётганини айтмаса, ҳеч қандай ҳаёт белгиси кўринмасди. Яна бир киши чалқанча ётган ерида қўллари сувга тегайтегай деб қолганди. Сувда эса, тухумсимон, тилла рангли майда балиқлар тўдаси ғужғон ўйнардди, улар денгиз ўтларини хомталаш қилиб қорин тўйғазиш билан овора эди.

Тахминан ўн саккиз дюйм узунликдаги бир жуфт ёпишқоқ денгиз жониворлари ҳам қайикқа ёпишиб сузиб юрар, бошлари учида жойлашган оғизлари очилиб-юмиларди. Улар қотиб қолган ёқилғини сўриб, ингичка, узун, нозик думларини ва бадбашара бошларини қимирлатишарди.

Бортда яна уч киши ётарди. Биттаси бошқарувчи столи тагига йиқилиб тушганча осмонга қараб ўлиб ётарди. Наригиси ҳам ўлик, ўнг бортдаги тирагич олдида букчайиб, бежон сулайганди. Учинчиси бўлса, ҳали тирик, лекин чалажон аҳволда, бошини қўли устига қўйиб, чалқанча ётарди.

Қайик туби ёқилғига тўла, у тебранганида шалоплаган товуш чиқарарди. Қайикдаги тирик жон, Гарри Морган эса бу товуш унинг қорнидан чиқаётганига ишонар ва айни дамда унга қорни худди қўл каби каттариб кетгандай туюлар, бу қўлнинг бирварақайига ҳар иккала қирғоғида сув шалоплаётгандай бўларди. У бошини қайик полига қўйиб, тиззаларини букиб олганча чўзилиб ётарди. Унинг қорнидаги қўл совуқ эди; шунчалар совуқ эдики, қўлнинг четига қадам босиши биланок у бутун танаси-

ни увуштириб юборарди. Айни лаҳзаларда Гарри чидаб бўлмас даражада совқотиб ётар ва гўё ёқилғи шлангидан сўраётгандек бензиннинг тамини туярди. У оғзига кириб қолган совуқ резинка шланг аслида йўқлигини билиб турар, чор-атрофини гўё муздай, дим хаво куршаб олгандек эди. Ҳар сафар ичагигача чўзилган шлангдан қорни янаям музлаб, қаттиқрок қисилиб борар ва ошқозонидаги шалоппаган кўл узра бир текисда ўрмалаб кетаётган йўғон илондан кўрқарди. Бироқ у ичида бўлишига қарамай, Гарридан анча узоқда тургандай туюларди. Гаррини азоблаётган нарса совуқ эди. Совуқ унинг аъзойи баданини қакшатиб, увуштирар, Гарри эса жимгина ётганча фақат шу аччиқ совуқни ҳис қиларди.

У бир лаҳзага у томонидан бу томонига ағдарилиб кўрди, шундай қилсам кизирмиканман, деб ўйлади ва ҳатто бироз исиётганини ҳис этди. Лекин бу илиқлик аслида тиззаларини кўтариши билан пайдо бўлган қон кетиши оқибати эди; илиқлик аста-секин танасини тарқ этиб бориши билан у билдики, энди у ортиқ ағдарила олмайди, чунки энди совуққа қарши бирон чора кўришга ортиқ мажоли қолмаганди. Гарри ётган жойида то фикрлашдан тўхтамагунча ўлмай туришга бутун жон-жаҳди билан тиришарди. Энди у қайикнинг соя жойида ётар ва тобора музлаб борарди.

Қайиқ тунги соат ўндан буён сузиб борар, ҳозир эса кун ярмидан оққанди. Гольфстрим юзаси узра сув бетида пуфакчалар пайдо қилган медузалар ҳамда тепага бўртиб чиққан нимпушти сув ўтларидан бўлак ҳеч нарса кўзга ташланмасди.

21-боб

- Хўш? – деди Ричард Гордон хотинига.
- Кўйлагингга лаб бўёғи тегибди. Қулоғингнинг четига ҳам.
- Хўш, бу билан нима демоқчисан?
- Нимаям дердим.
- Анави арокхўр сўтак билан сени каравотда ушлаб олганимни қандай тушунсам бўлади?
- Сен ушлаб олганинг йўқ.
- Бўлмаса сени қаердан топдим?
- Диванда ўтирганимизни кўриб қолдинг, холос.
- Қоронғида.
- Ўзинг қаерда эдинг?
- Брэдлиникида.
- Албатта-да, – киноя қилди аёл. – Буни жуда яхши биламан. Менга яқинлашма. Ўша хонимингнинг сассиқ ҳиди келяпти сендан.
- Ўзинг нимани саситаяпсан?
- Бекорларни айтибсан. Мен дўстим билан бирга ўтириб, суҳбатлашдим.
- Балки уни ўпгандирсан ҳам?
- Йўқ.
- У-чи, сени ўпгандир?
- Ҳа, бу менга хуш ёқди.
- Сен бузуқисан.
- Агар бунақа гапларингни бас қилмасанг, сени ташлаб кетаман.
- Бузуки.

– Ажаб бўлибди, – деди аёл. – Агар сен бунчалик мағрур бўлмаганингда ва мен сени бу қадар бошимга чиқариб олмаганимда турмушимиз анча замонлар илгари тугаб битганини пайкаган бўлардинг.

– Сен фоҳишасан.

– Йўқ, – инкор этди аёл кескин оҳангда. – Суюқоёқ эмасман. Мен яхши хотин бўлишга тиришиб-тирмашдим, лекин сен дакан хўроздай ўзингга бино қўйган худбин бўлиб колдинг. Ҳамма вақт гердайиб кичқиравердинг: “Мен қилиб қўйган ишни кўр. Сени қанчалар бахтли қилганимни кўр. Атрофимда қақағлаб югур”. Аслида сен мени бахтли қилмадинг, сендан безор бўлиб кетдим. Мен қақағлаб бўлдим.

– Қақағлашинг керак эмас эди. Сен ҳеч қачон жонингни койитиб бирон иш қилмагансан.

– Бу кимнинг айби билан бўлди? Мен бола хоҳламагандимми? Лекин уларни боқишга бизнинг қурбимиз етмасди. Аммо сузиш учун Капд’Антиб курортига, чанғида учиш учун Швейцарияга боришга қурбимиз етди. Бу ерга, Ки-Уэстга дам олиш учун келишга қурбимиз етди. Жонимга тегиб кетдинг. Сендан нафратланаман. Брэдли хониминг эса сабр қосамни тўлдирди.

– О, уни қўшмай қўя қол.

– Бугун афтингга лаб бўёғи чаплаб уйга келяпсан. Ҳатто ювиниб ҳам олмагандирсан? Манглайингда ҳам бироз юқи қолибди.

– Сен ўша арокхўр ҳайвонни ўпгансан.

– Йўқ. Ўпганим йўқ. Аммо сенинг кайф-сафо қилиб юрганингни билганимда, уни қасдма-қасдига ўпган бўлардим.

– У сени нега ўпди?

– Ғазабимни қўзғама. Биз кутдик, кутиб ўтиравердик. Сен сира ёнимга якин йўламадинг. Ўша аёл билан жўнаб кетдинг-да, ярим кун қорангни кўрсатмадинг. Жон мени уйгача кузатиб қўйди.

– О, Жон кузатиб қўйдими?

– Ҳа, Жон. Жон. Жон.

– Унинг фамилияси нима эди? Томас эмасмиди?

– Унинг исм-шарифи Жон Мак-Уолси.

– Фамилияси қўшиб ёзиладими?

– Билмайман, – жавоб берди аёл ва кулиб юборди. Лекин дарров кулишдан тўхтади. – Кулаётганим учун ҳаммаси жойида экан, деб чучварани хом санама, – кўзларида ёш билан, лаблари титраганча эътироз билдирди у. – Ҳаммаси жойида эмас. Буниси шунчаки одатдаги жанжалларимиздан эмас. Ҳаммаси тугади. Сендан нафратланмайман. Бу пўписа эмас. Шунчаки сендан жирканаман. Ижирғанаман сендан ва энди орамиз очик.

– Майли, – деб қўйди Ричард.

– Йўқ, майли эмас. Ҳаммаси тугади. Тушунмаяпсанми?

– Тушундим, шекилли.

– Шекилли, дема.

– Оҳ-воҳни бас қил, Эллен!

– Ҳали мен оҳ-воҳ қилаяпманми? Оҳ-воҳ қилаётганим йўқ. Шунчаки муносабатимиз тугаганини айтаяпман.

– Йўқ, ундай дема.

– Буни қайтариб ўтирмайман.

– Нима қилмоқчи бўляпсан?
 – Ҳозирча билмайман. Балки Жон Мак-Уолсига турмушга чиқарман.
 – Ундай қилолмайсан.
 – Истасам, қила оламан.
 – У сенга уйланмайди.
 – Ҳой, нима деяпсан? У бунга жон дейди. У мендан шу тушликда турмушга чиқишимни сўради.

Ричард Гордоннинг нафаси ичига тушиб кетди. Юрагини тубсиз маъюслик чулғади ва у эшитган ёки айтган ҳамма гап қулоғига беҳосдан чалингандай туюлди.

– У сендан нима қилишни сўради? – Ричарднинг овози базўр эшитилди.
 – Унга турмушга чиқишимни сўради.
 – Нима учун?
 – Чунки у мени севади. Чунки Жон Мак-Уолси у билан бирга яшашимни истайди. Мени боқиш учун етарли мол-дунёси бор.

– Сен менга турмушга чиққансан.
 – Ҳаққоний эмас. Ибодатхонада эмас. Сен менга ибодатхонада уйланмагансан, бу эса, ўзинг билганингдай, шўрлик онамнинг юрагини чилпарчин қилган. Сенга шунчалар мубтало эдимки, сени деб ҳар кимнинг юрагига жароҳат етказа олардим. Энди билсам, ўлгудай аҳмоқ бўлган эканман. Мен ўз қалбимни ҳам ўлдириб бўлдим. У куйиб, бутунлай барбод бўлди. Ўзим ишонган ва кадрлаган жамики нарсаларни сенинг ишқингда тарк этдим, негаки, сен шунчалар ажойиб эдинг ва мени каттиқ севардинг. Муҳаббат энг буюк туйғу, шундай эмасми? Бизнинг ишқимиз эса ҳеч кимда йўқ ва бўлмаган севги эди, тўғрими? Сен даҳо эдинг ва мен ҳаётинг мазмуни бўлиб қолгандим. Мен жуфти ҳалолнинг ва кичкина қора гулинг эдим. Энди билсам, бари бўлмағур гаплар экан. Севги шунчаки ёлғон бир нарса бўлиб чиқди. Севги мени сархуш этувчи ичкилик экан. Сен бола кўришдан кўрқардинг. Севги мени кўру қар қилгувчи безгак дориси бўлди. Сен қалбимга отган даҳшат пайкони эди у. Севги ҳар сафар боламни олдирганимда ичимдан келган қонли ирkit экан. Севги ярми катетер, ярми сассик доридан иборат расво бир нима экан. Мен муҳаббат нима эканлигини билдим. Муҳаббат ванна эшигига илинган ирkit сочиқ экан. Бунақа севгига минг лаънат. Севгинг билан сен мени бахтли қилишинг керак эди. Аммо мен ҳатто дуо қилишга ҳам ортик ҳақим йўқлигини билганим учун тавбалар қилиб, тун бўйи мижжа қоқмай чиққан чоғимда, сен оғзингни ланг очганча донг қотиб ухлаб ётдинг. Севги сен баъзи китоблардан ўқиб олиб, менга ўргатган уят ишлар экан. Жуда соз. Сендан ҳам, лаънати севгингдан ҳам тўйиб бўлдим. Сенинг жирканч севгингдан нафратланаман. Садқайи ёзувчи кет!

– Сен эса фоҳишасан.
 – Мени бунақа гаплар билан ҳақоратлама. Керак бўлса, сен учун бундан баттарроғини ҳам айтаман.
 – Жуда соз.

– Йўқ, соз эмас. Ҳаммаси борган сари ёмон бўлиб борапти. Агар сен лоакал яхши ёзувчи бўлганингдаям, эҳтимол қолган умрим давомида ҳам сен билан бирга бўлармидим. Лекин мен сени кутурган, рашкчи, русумга мослаб фикрлайдиган одамларнинг бетига хушомадгўйлик қилиб, уларнинг орқасидан лой чаплашингни кўрдим. То безор бўлгунимча сени

тинмай кузатавердим. Кейин Брэдли деган искирт бойвачча фохиша пайдо бўлди. Ох, унинг дастидан дод дейман. Сен вақтчоғлик истаб, баъзан дағдағалар қилишни хоҳлаб қолганингда ва бор ғазабу рашкинг, пасткашлигингни намоён этиб, тагин ўзингни мени бахтли қилгандай кўрсатган пайтларингдаям кўнглингга қараб, рухингни кўтаришга, ғамхўрлик қилиб, овқатингни тайёрлаб, сукут саклашга ҳаракат қилдим. Алалоқибат, жонимдан тўйиб кетдим!

– Демак, энди сен қаёқдаги арокхўр профессор билан ҳаётингни қайтадан бошлашни ихтиёр этибсан-да?

– У эркак. Мехрибон ҳамда марҳаматли, у менга эркин ҳаётни яратиб бера олади. Билсанг, бизнинг қарашларимиз бир-бирига яқин, шунинг учун сен умринг бўйи ҳеч қачон топа олмайдиган кадр-қимматимиз бор. У менинг дадамга ўхшайди.

– У ғирт арокхўр.

– Тўғри, ичади. Лекин эътиборинг учун, менинг дадам ҳам арок ичарди. Дадам юнгли пайпоқ кияр ва оёқларини стул устига қўйиб, ҳар кеч газета ўқиб ўтирарди. Томоғимиз яллиғланиб, нафасимиз сиқиб қолганида у тепамизда гирдикапалак бўларди. Дадам қозон ясайдиган заводда ишлар, қўлларининг териси ёрилиб кетганди, у ичиб олган кезларида уришишни яхши кўрарди, лекин хушёр пайтидаям уриша оларди. У ибодатхонага борар, негаки онам дадамнинг ибодат қилишини истарди. Дадам эса ўз диний бурчини онам ва Тангри учун адо этарди, бироқ кўпроқ онамни деб бу ишни бажарарди. Дадам касаба уюшмасининг ишончли аъзоси эди, у бирорта аёл билан бирга юрган тақдиридаям онам бундан мутлақо беҳабар бўлган.

– Гаров ўйнайманки, даданг бир талай аёллар билан ошна бўлган.

– Балки, бўлгандир ҳам, аммо у буни онамга эмас, руҳонийга билдирган. Борди-ю, аёллар билан юрган бўлсаям, у бундай қилишдан ўзини тутиб туролмагани сабаблидир. Барибир у қилган иши учун афсусланиб, пушаймон бўлган. У бу қилгиликни эсини еган ҳолда, онгсиз равишда, хўрозча зўравонлик билан ёхуд хотинига ўзининг нечоғлик зўрлигини билдириб қўйиш учун қилмаган. Агар у айшини сурган бўлса, демак, онам биз, болаларини олиб, ёзда ҳордиқ чиқаришга бирор ерга кетгандир, дадам эса улфатлари билан дам олиб, ичиб юрганида шунака иш қилгандир. Нима бўлгандаям, у эркак эди.

– Ёзувчи бўлсанг бўларкан, даданг тўғрисида роман ёзардинг.

– Сендан кўра дурустроқ ёзувчи бўлардим. Жон Мак-Уолси эса олийжаноб одам. Сенда ўша олийжаноблик йўқ. Сен у каби бўла олмайсан ҳам. Бор сафсатангу эътиқодингнинг зиғирча аҳамияти йўқ.

– Менинг ҳеч қандай эътиқодим йўқ.

– Менда ҳам йўқ. Бироқ бир пайтлар эътиқодим бўлган ва мен яна ўша эътиқодга қайтмоқчиман. Сен мени эътиқодимдан маҳрум қилолмайсан. Ўзинг бор нарсадан маҳрум бўлганингдай.

– Йўқ.

– Йўқ. Сен фақат Элен Брэдлига ўхшаган бирорта бойвачча аёл билангина бирга бўла оласан. У сени қанақасига ёқтириб қолдйкин? Сени ажойиб эркак деб юргандир?

Аёлнинг ғамгин, жаҳлдор, йиғидан сўнг жозибали бўлиб қолган юзига, худди ёмғирдан кейин яшнаб кетган майсадай нафис лабларига ва юзи

атрофида тўзғиб ётган қоп-қора сочларига термилиб қараркан, Ричард Гордон ундан умидини узганди, лекин барибир юрак ютиб сўради:

– Энди мени ортиқ севмайсанми?

– Ҳатто шу сўзнинг ўзиданам нафратланаман.

– Жуда соз, – деди у ва тўсатдан хотинининг юзига карсиллатиб уриб юборди.

Аёли энди ғазабдан эмас, ростаканм оғриқдан бошини стол устига қўйганча уввос солди.

– Бундай қилишга ҳақинг йўқ эди, – ҳўнграб йиғларди у.

– Нега ҳақим бўлмаскан, жуда ҳақим бор-да, – деди Ричард алам билан.

– Ўлгудай кўп нарсаларни биласан-у, лекин сенга кўл кўтаришга мажбур бўлганим сабабини тушуна олмайсан.

* * *

Ўша кун миссис Брэдли эркакнинг эшик очганини пайқамай қолди. Очик эшикдан тушган ёруғда торт устидаги қаймоқни эслатувчи оппоқ шифт, ундаги кабутарлар расми ва нақшлардан бошқа ҳеч нарса хонимнинг назарига тушмади.

Ричард Гордон бошини буриб, эшик олдида турган басавлат, соқолли эркакка кўзи тушди.

– Тўхтама, – Ҳелен ҳансирарди. – Ўтинаман, тўхтама.

Унинг сочи ёстиқ устида ёйилиб ётарди.

Лекин Ричард тўхтаб қолган ва ҳамон бошини эшик томонга бурганча тикилиб турарди.

– Унга эътибор берма. Ҳеч нарсага эътибор қилма. Айни дақиқада тўхташинг керак эмаслигини билмаяпсанми? – аёл ташвишли шош-қалоқлик билан сўзларди.

Соқолли эркак илжайганча эшикни секингина ёпиб қўйди.

– Нима гап, жоним?

Ҳелен Брэдли энди яна қоронғилик бағрида қолиб сўради.

– Мен кетишим керак.

– Кета олмаслигингни тушунмаяпсанми?

– Анави эркак...

– Ахир, у бор-йўғи Томми-ку, – тинчлантирди Ҳелен уни. – У бу ишларимизнинг ипидан игнасиғача билади. Унга аҳамият берма. Бўла қол, жоним. Илтимос, ишга кириш.

– Бундай қилолмайман.

– Қилишинг керак, – Ҳелен кистай бошлади. Ричард унинг титраётганини, боши ҳам тебранаётганини ҳис қилиб турарди. – Эй, Худойим, ҳеч нарсани тушунмайсанми? Аёл кишига зиғирча эътиборинг йўқми?

– Кетмасам бўлмайди, – сўзида туриб олди Ричард Гордон.

Худди шу пайт қоронғида юзига келиб тушган тарсакидан кўзларидан ўт чиккудай бўлди. Сўнг яна битта шапалоқ еди. Бу сафаргиси оғзига келиб тушди.

– Мана, қанақа эркак экансан! – алам билан деди аёл. – Мен сени ҳар нарсага ақли етадиган эркак деб ўйловдим. Бор, кўзимдан йўқол!

Мазкур воқеа туш чоғида юз берганди. Ричард Гордоннинг Брэдлилар-никига қатнашига ҳам шу воқеа барҳам берди.

Мана энди Ричарднинг аёли қўллари орасига олган бошини столга қўйганча ўтирар, икковидан ҳам садо чиқмасди. Ричард Гордоннинг кулоғига соатнинг чиқиллаши чалинди, совук сукунат чўккан хонада ўзини ғариб ҳис этди. Андак фурсат ўтгач, хотини унга қарамасдан сўз қотди:

– Бундай бўлгани учун мени кечир. Лекин кўриб турибсан, ҳаммаси тугади, билдингми?

– Ҳа, агар жанжалимизга сабаб бир-биримизни тушунмаслик бўлса...

– Жанжалимизга сабаб фақат бу эмас, узоқ вақтдан бери шундай яшаб келаётганимиз.

– Сенга қўл кўтарганим учун мени кечир.

– Э, бу ҳеч нарса эмас. Бу билан бирор нарсани тўғрилай олмасдик. Урганинг шунчаки алвидо айтишнинг бир йўли эди.

– Кетма.

– Кетишим керак, – деди аёл тинка-мадори куриб. – Катта чамадонни олиб кетишимга тўғри келади, менимча.

– Эрталаб кета қол, – деди Ричард. – Эрталаб истаган ишингни қилавер.

– Яхшиси, ҳозироқ кетганим маъқул, Дик. Осонроқ бўлади. Лекин мен жуда чарчадим. Бу машмаша мени ўлгудай чарчатиб, бошимга оғрик киргизди.

– Унда кўнглинг буюрган ишни қилавер.

– Эй, Худо! – нола қилди аёл. – Шу машмаша рўй бермаганида эди. Аммо бўлар иш бўлди. Бу ердаги ишларингни тартибга солиб кетишга ҳаракат қиламан. Сенга қараб туриш учун кимдир керак бўлади. Агар мана шу жанжал бўлмаганда, балки яна ярашиб кетармидик.

– Йўқ, ҳаммаси аллақачон тугаганди.

– Жуда афсусдаман, Дик.

– Менга раҳминг келмай қўя қолсин, йўқса яна калтак еб қоласан.

– Қанча урсанг, ўзимни шунча яхши ҳис қилсам керак, – деди аёл. – Сенга ачиниб кетяпман. Рост!

– Жин урсин сени!

– Мени ўзим кутганимдай сева олмадинг деганим учун кечир. Мен тўшакдаги севги тўғрисида деярли ҳеч вақо билмайман. Сен аслида бу борада ажойиб бўлсанг керак.

– Ўзингниям осмондаги ой деб ўйлама.

Аёл тагин йиғлай бошлади.

– Бу гапингдан урганинг яхшироқ эди!

– Ўзинг-чи, ўзинг нима дединг?

– Билмайман, эсимда йўқ. Жаҳлимни чиқариб, жонимдан тўйдириб юбординг, ахир.

– Ҳаммаси тугади, бас, энди аччиқланиб нима қиласан?

– Йўқ, ҳаммаси тугадини истамайман. Лекин энди ҳеч нимани ўзгартириб бўлмайди.

– Сенинг ароқхўр профессоринг бор эди-ку.

– Йўқ, – эътироз билдирди аёл. – Оғзимизни юмиб, бошқа гапирмайлик, хўпми?

– Майли.
 – Ортик гапирмайсанми?
 – Йўк.
 – Мен шу ерда ухлаб оламан.
 – Ётоққа кирсанг бўларди. Шундай килишинг керак. Мен бироз айла-
 ниб келаман.
 – Йўк, кетма.
 – Хўп, дея қол энди, – деди Ричард.
 – Яхши, бора қол, – деди аёл. Ричард эса ҳамиша жондан ортик севган
 аёлининг йиғи сира бузмаган юзига, қора сочларига, свитери остидан стол
 четига туртиб чиқиб турган ихчам кўкрагига кўз югуртираркан, бир пайт-
 лар унинг ақлу хушини ўғирлаган аёлнинг бутун сиймосини тўлалигича
 кўра олмади. Ричард чиқиб кетар экан, хотини иягини қўллари орасига
 олиб, йиғлаган кўйи стол оша уни кузатиб қолди.

22-боб

Ричард велосипедини олмасдан, кўчадан пиёда юриб кетди. Айни
 пайтда ой қоқ тиккага келган, дарахтлар кеча зулматида қорайиб
 кўринарди. У ёпиқ деразаларидан шуъла таралиб турган тор сахли ёғоч
 уйлар ёқалаб, икки томонида иморатлар тизилган, тош ётқизилмаган тор
 йўлаклар бўйлаб юрди. Ҳамма ёғи оҳорланган, яхшилаб ёпилган, эзгу-
 лик ҳам, муваффақиятсизлик ҳам, жасорат ҳам, кутурган жазава ҳам бонг
 урган, очликка, хурофот ёки такводорликка муккасидан кетган кончалар
 даҳасини босиб ўтди. Кубаликларнинг очик эшикли, Қизил уй, Чича каби
 аломат номлар қўйилган фақирона кулбалари ҳам ортда қолди; тошдан
 қурилган ибодатхонанинг олдидан ўтди; унинг ўтқир, кўримсиз учбурчак
 миноралари ғалати таассурот қолдирар, катта майдонни эгаллаган, узун,
 қора куббали биноси эса ой шуъласида маҳобатли кўринарди. Ёқилғи
 қуйиш шохобчаси ва чоққина гольф майдони ўрнида қолган яланглик
 ёнидаги оч рангдаги сэндвич дўконидан ҳам ўтди. Учта дорихонаси бор,
 битта мусиқа дўкони, бешта яҳудийлар дўкони, учта бильярдхона, иккита
 сартарошхона, бешта пивоҳона, учта музқаймоқ дўкони, бешта хароб ва
 битта ҳашамли ресторан, иккита журнал ва рўзнома дўкони, тўртта арзон
 моллар дўкони (улардан бири калит сотарди), фотосуратхона, тепасида
 тўртта тиш доктори офиси жойлашган бино, катта чайқов дўкони бирин-
 сирин ортда қолаверди. Ўша кўча меҳмонхона орқасидан “жунгли”га
 олиб чиқарди. Рангланмаган катта уйнинг юқори деразаларидан пиани-
 но садоси келар, пастда қизлар турарди. Кўчада бир денгизчи ўтирибди.
 Сўнг Ричард кўчанинг нариги томонига ўтди, ўн яримни кўрсатиб тур-
 ган ярқироқ соатли суднинг ғиштли биноси орқасига бурилиб, ой нурида
 аниқ кўзга ташланиб турган қамоқхонанинг оппоқ биноси ёнидан ўтиб,
 яқинидаги дарахтлар остига машиналар қўйилган “Лилак тайм” барига
 кирди.

“Лилак тайм” бари чароғон бўлиб, жуда гавжум эди. Ричард Гордон ич-
 қарига қадам босиши билан одам қайнаётган қиморхонага кўзи тушди.
 Ғилдирак айланар ва кичкина соққача жом ичига ўрнатилган темир катаклар
 устида “шик-шик” этиб сакрарди. Барда икки нафар ходими билан хизмат
 қилаётган бар эгаси Ричард Гордоннинг олдига келиб, мулозамат қилди:

– Салом, жаноб Гордон! Нима ичасиз?
 – Билолмай турибман, – мужмал жавоб килди Ричард.
 – Кўринишингиз яхши эмас. Нима гап? Кайфиятингиз йўқми?
 – Бироз.
 – Мен сизга ҳозир бир нима тайёрлатиб бераман. Сиз учун махсус, хўпми? Испанларнинг абсентидан татиб кўрганмисиз?

– Олиб келинг-чи, – рози бўлди Ричард.
 – Уни ичгандан кейин ўзингизни осмонларда учиб юргандай хис қиласиз. Ким биландир уришгингиз келиб қолади, – таърифни келтирди бар эгаси. – Мистер Гордон учун абсент тайёрланглар.

Тик турганча, Ричард Гордон махсус тайёрланган абсентдан ичиб кўрди, лекин бу унинг кайфиятига сира таъсир қилмади; хира рангли, ширимтил, совуқ, ликёр таъмли бу ичкилик унга ёқмади.

– Менга бирон нима бериб юборинг, – хитоб килди у бар ходимига.
 – Нима бўлди? Ичкилик ёқмадими? – сўради ходим. – Ўзингизни яхши сезмаяпсизми?

– Йўқ. Менга тоза вискидан беринг.
 Виски Ричард Гордоннинг тилини ва танглайини қизитди, бироқ тушкун ўй-хаёлларини ўзгартиролмади. Тўсатдан у бар орқасидаги кўзгуда ўзига кўзи тушаркан, англадики, ичкилик энди унга ҳеч қанақа таъсир кўрсатолмайди. Кўнглида нима гап бўлса, ҳозир ҳам ўшандай турибди, бундан кейин ҳам шундай турса керак. Мабодо, хуши бошидан учгудек бўкиб ичса ҳам, эси жойига тушгач, аҳвол ўзгармайди.

Барда ёнида турган иягида сарғиш ва сийрак соқоли бор, новча, жудаям озғин бир йигит ундан сўраб қолди:

– Сиз Ричард Гордон эмасмисиз?
 – Шундай.
 – Мен Гарольд Спелмэн бўламан. Агар янглишмасам, бир сафар иккимиз Бруклиндаги зиёфатда учрашиб қолувдик.
 – Эҳтимол, – деди Ричард Гордон эслолмай.
 – Сизнинг охириги китобингиз менга жуда манзур бўлди, – мақтаб қолди Спелмэн. – Бошидан охиригача ёқди.
 – Хурсандман, – миннатдорлик билдирди Ричард Гордон. – Ичасизми?
 – Бирга ичайлик, – таклиф қилди Спелмэн. – Манави абсентдан тотиб кўрдингизми?

– У менга ҳечам ёқмади.
 – Нима, соғлигингиз ёмонми?
 – Машқим пастроқ.
 – Бошқасидан тотиб кўрайлик бўлмаса?
 – Йўқ. Мен виски ичмоқчиман.
 – Биласизми, омадим чопиб, сизни учратдим, – давом этди Спелмэн. – Мени ўша зиёфатда кўрганингизни эслолдингизми?

– Яхши базмлар тез эсдан чиқади, шундай эмасми?
 – Гапингизга қўшиламан, – жавоб берди Спелмэн. – Бу зиёфат Маргарет Ван-Брунтникида бўлганди. Эсингиздами? – сўради у умид билан.
 – Эслашга ҳаракат қиялман.
 – Мен уйга ўт қўйган кишиман, – эслатди Спелмэн.
 – Йўғ-э? – ишонқирамай сўради Гордон.

– Ҳа, – деди Спелмэн хурсанд бўлиб. – Дунё кезиб келдим. Ҳозир ўзимни анча тетик ҳис қиляпман. Янги китоб ёзаяпсизми?

– Ҳа. Деярли ярми битиб колди.

– Зўр-ку, – хайратланди Спелмэн. – Нима тўғрисида?

– Тўқимачилик фабрикасидаги иш ташлаш ҳақида.

– Ажойиб мавзу, – мақтади Спелмэн. – Биласизми, мен ижтимоий зиддиятлар борасидаги ҳар нарсага ўлгудай қизиқаман.

– Нима дедингиз?

– Мен бунинг шайдосиман, – тақрорлади Спелмэн. – Бу каби муаммоларни ҳамма нарсадан устун қўйиб, яхши кўраман. Шубҳасиз, сиз бир талай ёзувчиларнинг ичида энг зўрисиз. Менга қаранг, асарингизда чиройлиқкина бир яхудий ташвиқотчиси ҳам борми?

– Нега сўраяпсиз? – деди Гордон шубҳаланиб.

– Бу персонаж Сильвия Сидней учун роль бўлади. Мен унинг мухлисиман. Суратини кўришни истайсизми?

– Кўрганман.

– Келинг, ичкиликдан олайлик, – қувнаб-яшнаб сўзлай кетди Спелмэн. – Шу ерда сизни учратиб қолишни туш кўрибманми? Ишонсангиз, мен жуда омади кулган йигитман. Ростданам, омадим бор-да.

– Нега бундай деяпсиз? – қизиқиб сўради Ричард Гордон.

– Мен жинниман, – деди Спелмэн. – Қаранг-а, бу ажойиб-да. Гўёки сиз севиб қоласиз-у, оқибати доим хайрли тугайверади.

Ричард Гордон бироз нари сурилди.

– Бундай қилишингиз шарт эмас, – тинчлантирди уни Спелмэн. – Мен тажовузкор эмасман. Ҳеч қачон тўполон қилмаганман. Бу гапларни қўййлик, келинг, ичкиликдан олайлик.

– Анчадан бери жиннимисиз?

– Эсимни таниганимдан бери, – жавоб берди Спелмэн. – Сизга айтсам, ҳозирги замонда бахтиёр яшашнинг ягона йўли шу. “Дуглас Эйркрафт” ёки “Америка телефон-телеграфи” компанияларининг акциялари билан неча пуллик ишим бор? Улардан ҳеч бирининг менга алоқаси йўқ. Мен сизнинг китобларингиздан бирини ўқийман, ичаман ёки Сильвиянинг суратига термиламан, қарабсизки, бахтиёрман. Худди озод қушга ўхшайман. Балки қушдан-да озодроқ бўлсам керак. Мен...

У сўз кидириб иккиланиб қолгандай кўринди, сўнгра шошиб гапини давом эттирди:

– Мен ёқимтой лайлакчага ўхшайман, – деди у ва гапидан ўзи қизариб кетди. У лаблари титраганча Ричард Гордонга қаттиқ тикилди, худди шу пайт малла сочли бир басавлат йигит танишларидан ажралиб, Спелмэнга қараб келди-да, қўлини унинг елкасига қўйди.

– Тура қол, Гарольд, – деди у. – Уйга борадиган вақтимиз бўлди.

Спелмэн Ричард Гордонга ўқрайиб қараб қўйди.

– У лайлакни масҳара қиляпти-ку, – деди у шу пайт. – У лайлакдан ўзини олиб қочди. Лайлак бўлса навбатдаги парвоз сари қанот қоқаётганди...

– Бўла қол энди, Гарольд, – шошилтирди уни басавлат йигит.

Спелмэн Ричард Гордонга қўлини узатди.

– Мен сиздан хафа эмасман, – деди у. – Сиз яхши ёзувчисиз. Шу яхшилингизни сақлаб қолинг. Ёдда тутинг, мен ҳамиша бахтиёрман. Ўзингизни саросимага солиб қўйишларига йўл қўйманг. Тез орада кўришгунча.

Гавдали йигит қўлини унинг елкасига қўйиб олганди, уларнинг ҳар иккиси ҳам оломон ичидан сирғалиб, эшик томон йўналди. Спелмэн орқасига ўгирилиб, Ричардга кўзини қисиб қўйди.

– Ажойиб йигит, – деди бар эгаси. Ричард бошини аста тебратиб қўйди. – Жуда ўқимишли. Мен ўйлагандан ҳам кўпроқ ўқиса керак. Бу ерда стаканларни синдиришни яхши кўради. Бу билан у зиён етказмоқчи бўлмайди. Синдирган ҳамма нарсасининг ҳақини тўлайди.

– У бу ерга кўп келиб турадими?

– Ҳар куни кечкурун. У ўзини ким деб атади? Оккушми?

– Лайлакман, деди.

– Бошқа бир оқшом отман, деганди. Қанотли от. Худди “Оқ от” шисасидаги отга ўхшаб, фақат икки қанотли эмиш! У барибир ажойиб йигит. Мўмай пули бор. Фақат мияси чалғиган. Оиласи унга шу ерда қараб туради. У менга сизнинг китобларингизни ёқтиришини айтганди, жаноб Гордон. Нима ичасиз? Буниси бар ҳисобидан.

– Виски, – жавоб берди Ричард Гордон. Шу чоғ у ўзи томон шериф келаётганини кўриб қолди. Шериф чўпдай орик, аммо очикқўнгил одам эди. Ричард Гордон уни Брэдлининг зиёфати бўлган ўша куни кўрган ва у билан банк талончилиги хусусида суҳбатлашганди.

– Жаноб Гордон, – деб қолди шериф унга. – Мабодо бўш бўлсангиз, бироздан сўнг мен билан бирров айланиб келсангиз-чи? Соҳил божхонаси Гарри Морганнинг қайиғини шатакка олиб, тортиб келаётганмиш. Бутун гуруҳи қўлга олинбди.

– Ё, Парвардигор! – кўрқиб кетди Ричард Гордон. – Ҳаммасини қўлга олишибдими?

– Хабарларга кўра бир кишидан бўлак барчаси ўлик ҳолда топилибди.

– Унинг кимлигини билмадингизми?

– Йўқ, айтишмади. Нима иш бўлганини Худо билади.

– Уларнинг пуллари бор эканми?

– Ҳеч ким билмайди. Лекин пулни Кубага олиб кетишолмаган бўлса, демак, ҳаммаси бортда бўлиши керак.

– Уларни қачон олиб келишаркан?

– О, икки-уч соатларда келиб қолишади, деб айтишяпти.

– Божхона қайиқни қаерга олиб келаяпти?

– Тахминимча, ҳарбий кемалар кирадиган жойга. Соҳил божхонаси кемаларни боғлаб қўядиган ерга.

– У ерга бирга боришимиз учун сизни қаердан топсам бўлади?

– Мен сизни олиб кетгани бу ерга кириб ўтаман.

– Мен шу ерда ёки Фреддининг барида бўламан. Лекин бу ерда қолишга ортиқ сабрим чидамайди.

– Бу кеч Фреддининг бари ғавғага тўлади. Ороллардан келган уруш қатнашчилари у ерда роса хумордан чиқади. Улар доим тўполон қилишади.

– Мен ўша ёкка бориб, вазиятни кўрай-чи, – деди Ричард Гордон. – Кайфиятим тушиб кетяпти.

– Майли, фақат ўзингизни уринтирмай четроқда тулинг, – маслаҳат берди шериф. – Сизни бир-икки соатлардан кейин ўша ердан олиб кетаман. Барга олиб бориб қўяйми?

– Раҳмат.

Улар оломон оралаб ташқарига чиқишди, Ричард Гордон шерифнинг машинасига чиқиб, унинг ёнига ўтирди.

– Морганнинг қайиғига нима бўлган деб тахмин қияпсиз? – деб сўради у.

– Худо билади, – жавоб берди шериф. – Одамнинг юрагини ларзага соладиган даҳшатли ҳодиса рўй берган, деб ваҳима кўтаришяпти-ку.

– Улар бошқа маълумот олишолмабдими?

– Ҳозирча бошқа гап йўқ, – жавоб берди шериф. – Қани, барга кириб, аҳволни билинг-чи.

Улар Фредди барининг эшиги рўпарасига келиб, машинани тўхтатишди. Баъзилари бошланг, баъзилари кепкада, эски ҳарбий фуражка ҳамда картон дубулға кийиб олган, денгизчилар либосидаги эркаклар барда уч катордан зич туриб олишганди, баланд овозли мусикали автомат эса “Капри ороли” кўшиғини куйларди. Машина келиб тўхташи билан эшикдан икки киши отилиб чиқди. Улар йиқилиб, йўлка устида умбалоқ оша бошлади. Тепадагиси унисининг сочини иккала кўли билан чангаллаб, бошини цемент йўлакка урар, сўкиниб, рақибининг устини дўппосларди. Бардаги бирор кимса уларга зиғирча парво қилмасди.

Шериф машинадан тушди-да, рақибига миниб олган кишининг елкасидан ушлаб тортди.

– Бас қил, – деди у жиддий оҳангда. – Тур ўрнингдан.

Эркак қаддини ростлаб, шерифга қаради.

– Жин урсин, нега бировларнинг ишига аралашасиз? – деди у шерифга.

Малла сочлари қонга бўялган, бир қулоғидан ҳам қон томчилаб, сепкил босган юзидан оқиб тушаётган нариги киши ҳам шериф қаршисида худди боксчилардай қаддини кериб олди.

– Оғайнимни тинч қўйинг, – деди у гўлдираб. – Нима гап ўзи? Мени зарбаларга чидай олмайди, деб ўйладингизми?

– Сен чидайсан, Жой, – уни яхшилаб дўппослаган кимса гап сукди.

– Менга қаранг, – деди у шерифга сўнгра. – Сиз менга бир доллар бериб туrolасизми?

– Йўқ, – рад этди шериф.

– Беролмасангиз, келган жойингизга даф бўлинг.

У Ричард Гордонга ўтирилди.

– Сиз нима дейсиз, оғайни?

– Юринг, ичамиз, – ён берди Гордон.

– Қани, кетдик бўлмаса.

– Мен кейинроқ келаман, – деди кетишга шайланган шериф.

– Яхши. Сизни кутиб ўтираман.

Улар барнинг охирига яқинлашишар экан, малла сочли, кулоқларидан қон оққан сепкил юзли бояги эркак Гордоннинг кўлидан тутиб олди.

– Менинг қадрдон дўстим, – дерди у.

– Бу яхши одам экан, – деди шериги. – У бизларга эриди.

– Уни енгдим, кўрдингизми? – деди юзи қонагани. – Мана улардан устунлигим қаерда.

– Лекин сен барибир зарбага қарши жавоб қилолмайсан-да, – лукма ташлади кимдир. – Ўзингни мактайвермасанг-чи.

– Бизга йўл бер, – деди унга юзи қон киши. – Мени ва қадрдон дўстимни ичкарига қўйинглار. – У Ричард Гордоннинг қулоғига пичирлади: – Менинг сирим ҳам шунда. Зарбага жавоб қайтармай, чидайман, тушундингизми?

– Гапимни эшитинглар, – деди уни дўппослагани ниҳоят улар пиво тўкилган пештахта ёнига етиб олишганида. – Сиз бу башарани тушлик пайтида Бешинчи лагердаги комиссарнинг хузурида кўрганингизда эди. Мен буни ерга босиб олиб, худди дўмбира чалаётгандай шиша билан бошига туширавердим. Гаров ўйнайманки, унга ўн беш марталаб зарба бердим-ов.

– Бунданам кўпроқ, – гапга аралашди юзи қонагани.

– Лекин калтагим унга сира таъсир қилмади.

– Чунки мен чидай оламан, – деди калтак егани. Кейин у Ричард Гордоннинг қулоғига шивирлади: – Бу менинг сирим.

Ричард Гордон оқ жакетли, қориндор ҳабаш бар ходими олдига қўйган иккита пиво стаканини уларнинг ёнига сурди.

– Қанака сир экан ўзи? – деб сўради у.

– Менинг сирим, – жавоб берди юзи қон эркак. – Бу менинг сирим.

– Унда сир бор, – гап қўшди нариги шериги. – У алдамаяпти.

– Сиримни сизга очайми? – юзи қонаган эркак Ричард Гордоннинг қулоғига энгашиб деди.

Гордон бош ирғади.

– Мен оғрикни сезмайман.

Наригиси ҳам бош ирғаб, маъқуллаб қўйди.

– Унга очигини айтавер.

Малла сочли киши қонли лабларини деярли Гордоннинг қулоғига текизди.

– Калтак ейиш менга ҳатто ёқади, – деди у. – Бу гапимга нима дейсиз?

Гордоннинг яқинида юзи чандиқли, новча, орик бир киши турарди. У малла сочли эркакка қараб қўйди-да, тиржайди.

– Авваллари бу спорт эди, – лукма ташлади у. – Кейин эса кайф-сафо воситасига айланиб кетди. Мабодо кўнглим бирор нимадан айниганда, сени кўриб қусиб юборардим, Малла.

– Сенинг кўнглинг айниши осон, – қайси бўлинмадан эдинг?

– Бунинг сенга алоқаси йўқ, калтафаҳм, – жеркиб берди новча киши.

– Ичасизми? – сўради Гордон ундан.

– Раҳмат, – деди у. – Ичиб ўтирибман.

– Сиз бизларни эсдан чиқариб қўйманг, – эслатди Гордон билан бирга кириб келганлардан бири.

– Уч стакан пиво узатиб юборинг, – хитоб қилди Ричард Гордон, ҳабаш шу заҳоти шишалардан қуйиб, стаканларни у томонга сурди. Бардаги тикилинчда бўш жой топилмас, шунинг учун Гордон бояги новча кишига қапишиб қолганди.

– Сиз кемадан тушдингизми? – сўради новча киши.

– Йўқ, шу ерда яшайман. Сиз ороллардан келдингизми?

– Биз бу кеч Тортугасдан келдик, – жавоб берди новча. – Шунчалик тўполон кўтардикки, улар бизни у ерда ушлаб туришолмай қолди.

– У қизиллардан, – лукма ташлади шериги.

– Қалланг ишлаганида сен ҳам қизиллардан бўлар эдинг, – жеркиб ташлади новча. – Улар бизнинг бир қанчамиздан қутулиш учун ўша ёққа жўнатишганди, аммо биз уларнинг бошига бир дунё ғалва ортгирдик. – У Ричард Гордонга қараб тиржайди.

– Унинг бошлаб таъзирини бериб қўйинлар, – кичкирди кимдир, Ричард Гордон эса ўзига яқин турган бир кишининг юзига тўсатдан мушт келиб тушганини илғаб қолди. Калтак еган кимсани ҳалиги йигитлардан икки нафари судраб четроққа олиб чиқди. Холироқ ерга келганда, улардан бири унинг юзига яна мушт солди, беригиси эса бикинига қараб тепди. Боёқиш цемент пол устига йиқилиб тушиб, бошини қўллари билан беркитиб олди. Ҳалиги йигитлардан бири унинг елкасига қараб тепди. Шунча мушт ва тепки эса ҳам жабрдийда чурк этиб овоз чиқармади. Йигитлардан бири унинг оёғидан куч билан тортди-да, деворга қарата улоктириб юборди.

– Бу аблахнинг ақлини киргизиш керак! – бакирди ўша йигит. Бояги эркак эса деворга юзини босганча, чўзилиб ётаркан, нариги йигит бир тиззаси билан чўккалаб, жойлашиброқ ўтириб олди-да, қулочкашлаб бечоранинг жағига мушт туширди.

Эркак унинг оёқлари остида сулайиб қолди, бошининг атрофида қонли халқоб пайдо бўлди. Иккала муштумзўр уни ўша ерда қолдириб, бар пештахтасига қайтишди.

– Буни қара-я, зўр солдинг ўзиям, – деди улардан бири шеригига.

– Бу мараз шаҳарчага келиб, топган пулини ҳисоб варағига қўяди-да, кейин бу ерда бировларнинг ҳисобига ичиб юради, – деди наригиси. – Бу гал уни иккинчи марта дўппослашим.

– Аммо-лекин қойиллатиб таъзирини бердинг!

– Жағига мушт туширганимда, ёнғоқ тўлдирилган қопдай силкиниб кетди, – деди наригиси гердаиб.

Калтакланган киши эса ҳамон девор тагида ётар ва унга ҳеч ким қиё боқмасди.

– Менга қара, агар сен мени шундай урганингда, қилт этмаган бўлардим, – деди ҳалиги малла сочли уруш қатнашчиси.

– Овозингни ўчир, калтафаҳм, – ўшқирди урган эркак. – Сен захмга чалингансан.

– Бу гапинг ғирт сафсата.

– Сендақаларга қарашга ҳам ҳазар қиламан, – деди урган киши. – Сени уриб қўлимни оғритишдан фойда йўқ.

– Бу гапинг тўғри, мени уриб барака топмайсан, – бўш келмади Малла. – Менга қаранг, ўртоқ, – юзланди у Ричард Гордонга. – Яна ичамизми?

– Зўр халқ-да булар, шундай эмасми? – деди новча. – Уруш одамни тозалайди. Лекин савол туғилади: фақат бизга ўхшаганлар аскарликка ярайдими ёки уруш бизларни шу қўйга солганми?

– Қайдам, – деб қўйди Ричард Гордон.

– Сиз билан гаров ўйнаб айтишим мумкинки, бу ерда захирага олинган учта ҳам одам тополмайсиз, – деди новча. – Булар сараланганлар. Аблахлар ичида энг зўрлари шулар. Ватерлоо яқинида ғолиб чиққан Веллингтон ҳам шунақаларга таянган. Жаноб Гувер бизларни Антико-стидан қувиб чиқарди, жаноб Рузвельт эса биздан қутулиш учун бу ерга жўнатди. Лагерда эпидемия тарқалиши учун ҳамма шароит бор, бироқ шўринг қурғур зўравонлар ўлмаяпти. Улар бизнинг айримларимизни Тортугасга кемада юборишди, аммо айна пайтда у ерда ҳам аҳвол яхши эмас экан. Ўзимиз ҳам у ерда туришни хоҳламадик. Шундай қилиб, улар

бизни қайтариб келишди. Кейинги қадамлари нима бўлади? Улар биздан қутулишмоқчи-ку, ахир. Буни тушунгандирсиз, ё тушунмадингизми?

– Нима учун қутулишмоқчи?

– Негаки, биз ашаддийлармиз, – деди новча. – Йўкотадиган ҳеч нарсамиз йўк. Биз шафқатсизмиз. Биз Спартак замонидаги одамлардан-да хавфлироқмиз. Лекин бизга қарши нимадир қилиш қийин, чунки шунчалар кўп калтак еганмизки, ягона овунчоғимиз ичиш бўлиб қолган ва ягона фахримиз калтакка чидай олишимизда. Лекин бизнинг ҳаммамиз ҳам шундай эмасмиз. Баъзиларимиз калтакка жавоб ҳам берамиз.

– Лагерда коммунистлар кўпми?

– Атиги қирқ нафар, – деди новча. – Икки мингтадан шунчасигина коммунист. Коммунист бўлиш учун айрим нарсаларнинг баҳридан ўтиш керак. Ароқхўр коммунист бўла олмайди.

– Унга қулоқ солманг, – гапга аралашди малла сочли. – У бор-йўғи шўринг курғур қизил-да.

Бар пештахтаси ёнида бир уруш қатнашчиси Фредди билан ичкиликнинг тўлови устида тортишарди.

– Мана шу ичганингнинг ҳисоби, – дерди Фредди.

Ричард Гордон ўша уруш қатнашчисининг юзига разм солди. У бўкиб ичиб олган, кўзлари конга тўлганча жанжал учун баҳона изларди.

– Қип-қизил ёлғончи экансан-ку, – ўшқирди у Фреддига қараб.

– Саксон беш центга ичдинг, – деб тушунтирди Фредди унга яна.

– Қаранглар, ҳозир зўр иш бўлади, – деди малласоч.

Фредди қўлларини кенг ёйганча унга тикилиб қараб турарди.

– Сен қип-қизил ёлғончисан, – деди уруш қатнашчиси ва пиво стаканига қўл чўзди. Унинг қўли стаканга тегиши билан Фредди ўнг қўлини кўтарди-да, устига бар сочиғи ёпиб қўйилган катта туздонни олиб, бошига туширди.

– Қалай, зўрми? – деди малласоч. – Чиройли чиқдимми? Зўрми? Ёқдимми, а?

– Уни бильярд таёғи билан урганини кўрганингизда эди, – деди Малланинг шериги.

Бошига туздон билан зарб еб, қулаган эркак ёнида турган икки киши Фреддига еб қўйгудек қараб туришарди.

– Уни уришнинг нима кераги бор эди?

– Ўзингизни босинг, – деди Фредди. – Бар ҳисобидан биттадан олинглар. Ҳой, Уоллэйс, – деди у кейин. – Анави кишини деворга суя.

– Боплади-я? – деди малласоч Ричард Гордонга. – Зўр бўлдимми?

Гавдали бир киши бошига туздон келиб тушган кимсани оломон орасидан судраб олиб чиқди. У эркакни оёққа турғизаркан, эркак унга маъносиз қараб қўйди.

– Бу ердан туёғингни шиқиллат, – деди гавдали киши.

Девор олдида эса дўппосланган бояги киши бошини чангаллаб ўтирарди. Гавдали кимса унинг олдига борди.

– Сен ҳам жўнаб қол, – деди у ўша кишига ҳам. – Бу ерда тагин бир балога йўлиқиб юрмагин.

– Менинг жағим синган, – деди калтак еган эркак мужмал қилиб. Унинг оғзидан оқаётган қон иягидан томиб турарди.

– Тепкилардан омон қолганингга шукур қилсанг-чи, – деди гавдали йигит. – Фурсат ғаниматида жўнаб қол.

– Менинг жағим синган, – деб такрорлади халиги эркак ҳолсиз аҳволда. – Улар жағимни майиб қилишди.

– Яхшиси, қочиб қол, – маслаҳат берди бояги йигит. – Йўкса бу кўрганинг ҳам ҳолва бўлади.

У жағи синган эркакка ўрнидан туришга кўмаклашиб юборди ва жабр-дийда гандираклай-гандираклай кўчага чиқиб кетди.

– Мен шу девор тагида ўн иккиталаб киши ётган кечаларни кўрганман, – деди малласоч.

– Анави басавлат ҳабаш латта билан конларни тозалаб юарди. Ё га-пим нотўғрими? – деб сўради у басавлат ҳабашдан.

– Тўғри, жаноб, – иқрор бўлди ҳабаш. – Кўп марталаб кўргансиз. Ҳақсиз, жаноб. Лекин сиз ҳеч қачон менинг биров билан уришганимни кўрмагансиз.

– Сизга айтмадимми? – деди малласоч. – Латта билан тозалаган.

– Бу кеча ҳам ўша қонли тунга ўхшаб кетаяпти, – деди унинг шериги.

– Яна биттадан ичамизми? – деди Ричард Гордонга ўша киши.

Ричард Гордоннинг кайфи ошиб қолганди. Унинг бар орқасидаги кўзгуда акс этган юзи ўзига ғайриоддий кўрина бошлади.

– Исмнингиз нима? – сўради у новча коммунистдан.

– Жеке, – деди новча киши. – Нельсон Жеке.

– Бу ерга келишингиздан олдин қаерларда яшагансиз?

– У ёқ-бу ёқда, – деб жавоб берди новча. – Мексика, Куба, Жанубий Америка ва бошқа ерларда бўлганман.

– Сизга ҳасадим келяпти, – ҳазиллашди Ричард Гордон.

– Нима учун? Ўзингиз нима иш қиласиз?

– Мен учта китоб ёзиб тамомладим, – деди Ричард Гордон. – Ҳозирда Гастондаги намоиш тўғрисида яна биттасини ёзаяпман.

– Яхши, – маъқуллади новча киши. – Жуда яхши. Исмнингизни нима деб айтгандингиз?

– Ричард Гордон.

– Э-ҳа! – хитоб қилди новча.

– “Э-ҳа”, деб нимани назарда тутдингиз?

– Ҳеч нарсани, – жавоб берди новча.

– Сиз китобларимни ўқиб кўрганмисиз? – сўради Ричард Гордон.

– Ҳа.

– Сизга ёққанми?

– Йўқ, – деди новча киши.

– Нима учун?

– Айтгим келмаяпти.

– Айтаверинг.

– Менимча, уларнинг бари бўлмагур, – шундай деб новча тескари қараб олди.

– Фаҳмимча, бугун омадим келган кун экан, – деди Ричард Гордон. – Менинг куним экан бугун. Сиз нима ичасиз? – деб сўради у малласочдан. – Яна икки доллар пулим қолибди.

– Пиво, – деди малласоч киши. – Кулоқ солинг, мен сизнинг дўстингизман. Ўйлайманки, ёзган асарларингиз зўр. Анави қизил аблаҳнинг гапига эътибор берманг.

– Ёнингизда биронта китобингиз йўқми? – сўради малласочнинг ше-риги. – Оғайни, мен жон деб биттасини ўқиб чиққан бўлардим. Китобла-

рингизни “Ғарб ҳикоялари” ёки “Уруш қаҳрамонлари”да чоп этишмаганми? Мен “Уруш қаҳрамонлари”ни ҳар куни ўқишга ҳам тайёрман.

– Бу новча ўзи ким? – деб сўради Ричард Гордон.

– Сизга айтдим-ку, у бир бетайин қизил, – жавоб берди малласочнинг шериги. – Унақалар лагерда тўлиб ётибди. Биз уларни қувиб солган бўлардик, бироқ, сизга айтсам, лагердаги халқ кўпинча эслолмайди.

– Нимани эслолмайди? – сўради Ричард Гордон.

– Ҳеч нимани эслолмайди, – деди малласочнинг шериги.

– Сиз мени кўраяпсиз-а? – сўради Малла.

– Ҳа, – деди Ричард Гордон.

– Сиз менинг хотиним дунёдаги энг ажойиб аёл эканига ишонарми-дингиз?

– Қайдам.

– Ишонасизми, йўкми, бу – ҳақиқат, – давом этди малласоч. – Бу қизгина мени жинниларча севади. У худди чўрига ўхшайди. “Менга яна бир чашка қаҳва бер”, деб буюрсам, “Бош устига, жоним”, дея тавозе қилади. Қолган буйруқларимни ҳам шу тарзда бажаради. У бечора мени деб ақлдан озган. Менинг хархаша-ю инжиқлигим унинг учун қонундай гап.

– Дарвоқе, у қаерда ўзи? – деб сўради малласочнинг шериги.

– Муаммо ҳам шунда-да, – деди малласоч. – Бор гап шунда. У қаерда ўзи?

– У хотинининг қаердалигини ҳам билмайди, – масҳараомуз оҳангда гапирди малласочнинг шериги.

– Фақат шугина эмас, – давом этди малласоч. – Мен ҳатто уни охириги марта қаерда кўрганимни ҳам эслай олмайман.

– Унинг хаттоки, хотинининг қаерда яшашидан ҳам хабари йўқ.

– Лекин гапимни яхшилаб эшитинг, ўша қиз қаерда бўлмасин, менга садоқатли.

– Худо хаки, бу гап рост, – маъқуллади унинг шериги. – Унинг учун жонингни берсанг арзийди.

– Аҳён-аҳёнда, – деди малласоч, – балки у Жинжер Рожерс бўлиб, киноларда суратга тушиб юргандир, деб ўйлаб қоламан.

– Нега шундай бўлмасин? – илиб кетди шериги.

– Баъзида эса уни уйда жимгина мени кутиб ўтирганини кўз олдимга келтираман.

– Ўчокка ўт қалаб ўтирганини, дегин, – дея лўкма ташлади наригиси.

– Тўғри, – иқроф бўлди малласоч. – Нима бўлгандаям, у дунёдаги энг ажойиб аёл.

– Менга қаранг, – гап қотди шериги. – Менинг кампирим ҳам ёмон эмас.

– Буям тўғри.

– Хотиним ўлган, – деди у. – Яхшиси, у ҳақида гапирмайлик.

– Сиз уйланмаганмисиз, биродар? – малласоч Ричард Гордондан сўраб қолди.

– Уйланганман, – жавоб берди у. Шу пайт тўрт чоғли кишидан нарида, Ричард Гордон юзи кип-қизил, кўзлари сарғиш-кўк, мўйловларига пиво кўпиги юққан профессор Мак-Уолсини кўриб қолди. Ричард Гордон унинг битта пивони тугатиб, пастки лабини дўрдайтирганча, мўйловидаги кўпикни артаётганини кузатиб турди. Ёзувчи профессорнинг кўзлари қанчалар тиниқ эканини пайқайди.

Тўсатдан Ричард Гордон кўкрагида қандайдир бир оғрик туйди. Шунда у биринчи марта эркак киши аёлини йўлдан урган бошка бир эркакни кўрганида кўнглидан нималар кечишини англаб етди.

– Сизга нима бўлди, оғайни? – деб сўради малласоч.

– Ҳеч нима.

– Кўринишингиз яхши эмас, аҳволингиз ёмон.

– Йўқ, яхшиман, – деб эътироз билдирди Ричард Гордон.

– Худди арвоҳни кўрганга ўхшайсиз-а?

– Ҳув анави, ўтирган мўйловли кишини кўряпсизми? – деб сўради Ричард Гордон.

– Ҳа, нимаиди? – таажжубланди малласочнинг шерги.

– Ҳеч нарса, – сир бой бермади Ричард Гордон. – Падарига минг лаънат! Ҳеч нарса.

– У сизга халал беряптими? Айтинг, унинг таъзирини бериб қўяйлик. Учаламиз пўстагини қоқамиз. Сиз эса пошна билан тепасиз.

– Йўқ, – рад этди Ричард Гордон. – Кераги йўқ.

– Унда, ташқарига чиққанида ёқасидан оламиз, – таклиф қилди малласоч. – Менга ҳам унинг қараши ёқмаяпти. Кўзимга балодай кўриняпти.

– Уни кўргани кўзим йўқ, – гижинди Гордон. – У ҳаётимни барбод қилди.

– Ҳозир унинг таъзирини бериб қўямиз, – ҳезланди нариги уруш қатнашчиси. – Кўрқоқ, аблаҳ! Менга қара, Малла, шишалардан иккитасини ол. Уни ўласи қилиб калтаклаймиз. У сизга қачон зулм ўтказганди, айтинг? Келинг, яхшиси, яна биттадан отайлик?

– Бизнинг бир доллару етмиш цент пулимиз қолган, – деди Ричард Гордон.

– Ундай бўлса, бир шиша олганимиз маъкулмикин? Мен энди ўзимга келаяпман.

– Йўқ, – уни қайтарди наригиси. – Сенга мана шу пиво яхши. Бу бочкадаги пиводан. Шундан ичавер. Кетдик, бориб анави калондимоғни дўппослайлик-да, кейин тўйгуниimizча пивохўрлик қилайлик.

– Йўқ. Унга тегманглар.

– Йўқ, биродар. Бу гапингизни бизга айтманг. Сиз ўша каламуш хотинимни йўлдан урди, дедингиз-ку.

– Ҳаётимни издан чиқарди, дедим.

– Кечиринг. Минг бор узр сўрайман сиздан, биродар.

– Банкни ўмарган ҳам ўша, – гап қўшди нариги уруш қатнашчиси. – Уни тутганларга катта мукофот беришса керак. Худо ҳаки, мен бугун почта офисида унинг суратини кўргандим.

– Сен почтахонада нима қилиб юргандинг? – деб сўради шериги шубҳаланиб.

– Нима, хат-пат олишим мумкин эмасми?

– Хатингни лагердан олсанг бўлади-ку?

– Сен мени омонат кассага борган деб ҳаёл қиляпсанми?

– Ундай бўлмаса, почтада нима ишинг бор?

– Шунчаки, бир кириб ўтдим.

– Мана буни ебсан, – ўдағайлади унинг шериги ва гиж-гиж одам қайнаган жойда айлантриб унга мушт солди.

– Икки оғайни яна бир-бирининг гўштини еябди, – деб қичкирди кимдир. Иккала шоввоз бир-бирига мушт солиб, тепиб, калла қўйиб, эшикдан ташқарига чиқиб кетди.

– Йўлакда муштлаша қолишсин, – деди елкадор бир йигит. – Бу безорилар бир кечада уч-тўрт марта уришмагунча ўзига келмайди.

– Уларнинг хайвондан нима фарқи бор, – деб қўйди бошқа бир уруш қатнашчиси. – Малла бир пайтлар, ғайрати борлигида яхши муштлашарди, лекин ҳозир захм орттириб олган.

– Уларнинг икковиям захмга чалинган.

– Малла бир йигит билан рингга тушганди, – паст бўйли, лекин йўғон уруш қатнашчиси гап қўшди. – Ўша йигитнинг захмдан аъзойи баданига тошма тошиб кетган экан. Ҳар гал улар қапишиб курашишаётганда йигит Малланинг бурни ёки юзига елкасини ишқаб қўярди. Шундан касал орттириб олган.

– Бўлмаган гап. Малла унга юзини босиб нима қилади?

– Негаки Малла ракибига яқин келганида доим бошини эгиб олади. Мана бундай. Ўша йигит курашганда елкасини ишқалаган-да.

– Йўғ-ей, бўлмағур гап. Буларнинг бари уйдирма. Ҳеч ким ҳеч қачон жангда захм орттириб олмаган.

– Э, сен ниманиям билардинг. Мен сенга айтсам, Малла аслида жуда озода йигит бўлган. Мен уни биламан. У менинг бўлинмамда хизмат қилган. Яхшигина жангчи ҳам эди. Ижобий маънода айтаяпман. Чиройликкина қизга уйланганди ҳам. Рост гапни айтаяпман. Бу ерда турганим қанчалар ҳақиқат бўлса, ўша касални рингга Бенни Сампсондан орттиргани ҳам худди шундай ҳақиқат.

– Унда ўтириб ол, – деди нариги уруш қатнашчиси. – Кўппак касални қандай юктирган?

– Шанхайда юктириб олган.

– Ўзинг қаерда юктиргансан?

– Ҳеч қаерда.

– Пуфак-чи?

– Ортга қайтаётганимизда Брестдаги битта қиздан юктирган.

– Сиз оғайниларнинг топган гапингиз шу. Захм эмиш. Захмни юктирдинг нима-ю, юктирмадинг нима?

– Энди бунинг мутлақо фарқи йўқ, – деди бир уруш қатнашчиси. – Касалмисан, йўқми, бари бир гўр.

– Кўппак ҳатто бундан ҳузурланади. У ўзига нима бўлаётганидан ҳам беҳабар.

Ричард Гордон энди профессор Мак-Уолсининг ёнида турарди. Малла ва Кўппак ёқалаша бошлаганда, уни бу ёққа суриб қўйишди, у қаршилиқ қилмади.

– Бир стакан пивога тобингиз қалай? – деб сўради профессор.

– Сиз билан ичмайман, – рад этди Ричард Гордон.

– Нимаям дердик, – деди Мак-Уолси. – Манавинақа нусхаларни бошқа бирор жойда кўрганмисиз?

– Йўқ, – деди Ричард Гордон.

– Жуда ғалати халқ булар, – деди профессор. – Мен ҳар куни кечкурун бу ерга келаман.

– Бирор марта жанжалга аралашиб қолмаганмисиз?

– Сираям аралашмаганман. Нима эди?

– Ичволиб роса муштлашишади.

– Мен билан бунақа воқеалар бўлмаган.

– Уч-тўрт дакика илгари иккита оғайним бошлаб пўстагингизни қокиб қўймоқчи эди.

– Буни қаранг-а.

– Сизни дўппослашларига қўйиб берсам бўларкан.

– Бу ҳеч нимани ўзгартирмасди, – ўзининг ғалати гап оҳангида сўзлади профессор. – Мабодо бу ердалигим ғашингизга тегаётган бўлса, кетишим мумкин.

– Керакмас, – рад этди Ричард Гордон. – Мен сиз билан бафуржа гаплашиб олмакчи эдим.

– Қулоғим сизда, – тараддудланди профессор Мак-Уолси.

– Сиз ҳеч турмуш қурганмисиз? – синовчан сўради Ричард Гордон.

– Ҳа.

– Оилангизга нима бўлган?

– Хотиним 1918 йилги грипп эпидемияси вақтида вафот этиб кетган.

– Энди яна уйланишни нима сабабдан ихтиёр этиб қолдингиз?

– Ўйлашимча, айни вақтда оила қурганим маъкул. Эҳтимол, энди дурустрок эр бўла оларман.

– Шунда кўзингиз менинг хотинимга тушибди-да.

– Ҳа, – иқроф бўлди профессор Мак-Уолси.

– Падарингга лаънат сенинг! – деб сўкинди Ричард Гордон ва жонжаҳди билан душманининг башарасига мушт солди.

Шу пайт кимдир унинг қўлидан ушлаб қолди. Ричард уни силтаган эди, тўсатдан кимдир унинг қулоғи тагига қарсиллатиб қолди. Ричард рўпарасида ҳалиям юзи кизариб, қўзлари пирпираб турган профессорни кўрди. Гордон стаканидаги ичкиликни тўққани учун у янги стаканга қўл чўзаётганди. Ричард Гордон уни уриш учун яна қулоқашлаётганида, гўё қулоғи остида нимадир портлади ва атрофидаги жамики чиқоқлар бирдан ловуллаб ёниб, осмон гир айлана бошлади, кейин эса буларнинг бари кўздан йўқолиб, сўнди.

Бир маҳал у ўзини Фредди барининг эшиги олдида турганини кўрди. Унинг боши айланар, гавжум хона эса тебранаётгандек эди, кўнгли айнирди. Ричард уни томоша қилиб турган оломонга кўзи тушди. Елкадор йигит ёнида турарди.

– Қулоқ солинг, – дерди у. – Бу ерда ғалва чиқаришнинг кераги йўқ. Ўзи анави ароқхўрлар қилган тўполон ҳам етиб ортади.

– Мени ким урди? – сўради Ричарднинг ғазаби қайнаб.

– Мен урдим, – жавоб берди елкадор йигит. – Анави киши бу ернинг доимий мижози. У билан жанжалнинг сизга кераги йўқ. Бу барда уришнинг сира ҳожати йўқ.

Чайқалиб тураркан, Ричард Гордон бардаги тўдадан ажралиб, у томонга келаётган профессор Мак-Уолсига кўзи тушди.

– Мени кечиринг, – узр сўради профессор. – Сизни калтаклашларини истамагандим. Кўнглингиздан нималар кечаётганини тушуниб турибман...

– Минг лаънат сенга! – ҳезланди Ричард Гордон ва унинг устига бос-тириб борди.

Ричарднинг охирги эслаб қолгани шу бўлди. Чунки шу пайт гавдали йигит бироз эгилди-да, Ричардга яна мушт туширди. Бу сафар Ричард йиқилиб, цемент полга юзи билан тушди. Ҳалиги йигит эса, профессорга ўгирилиб, дўстона оҳангда:

– Мана энди ҳаммаси жойида, доктор, – деди. – У сизни қайтиб безовта қилмайди. У ўзи нимадан норози эди?

– Мен уни уйига элтиб қўяман, – деди профессор. – У ўзига келиб қоладими?

– Албатта.

– Уни таксига олиб чиқишимга қарашиб юборсангиз, – деди профессор.

Улар Ричардни ташқарига олиб чиқиб, ҳайдовчи кўмагида эски форд машинасига солишди.

– Унинг ўзига келишига ишончингиз комилми? – сўради профессор Мак-Уолси.

– Агар уни ўзига келтирмоқчи бўлсангиз, қулоқларидан яхшилаб тортиб, юзига бир оз сув сепинг. Ҳушига келганида, ёқангиздан олишига йўл қўйманг, доктор.

– Йўғ-а, – деб қўйди проофессор. Таксининг орқа ўриндиғига Ричард Гордон бошини қўйиб ётаркан, ҳар нафас олганида боши ичидан зириллаган шовкин эшитиларди. Профессор қўлини унинг боши тагидан ўтказиб олиб, чайқалмаслиги учун шу тарзда ушлаб кетди.

– Қаёққа борамиз? – сўради таксичи.

– Шаҳарчанинг нариги четига ҳайданг, – деб буюрди профессор Мак-Уолси. – Паркдан ўтиб, кефал¹ сотиладиган жойдан пастдаги кўчага ҳайданг.

– Роки-Родгами? – деб сўради ҳайдовчи.

– Ҳа, – деб маъқуллади профессор.

Улар кўчадаги биринчи қаҳвахона ёнидан ўтишаётганда профессор ҳайдовчига тўхташни буюрди. У қаҳвахонадан сигарет олмоқчи эди. Профессор Ричард Гордоннинг бошини эҳтиётлик билан ўриндиқ устига қўйди-да, қаҳвахонага кириб кетди. Таксига қайтиб чиққанида эса Ричард Гордон ғойиб бўлганди.

– У каерга йўқолди? – сўради профессор жон ҳолатда такси ҳайдовчисидан.

– Ана, кўча бўйлаб кетаяпти, – жавоб берди ҳайдовчи.

– Унга етиб олинг.

Машина ёзувчининг орқасидан қувиб келиб, тўхташи биланок профессор Мак-Уолси уловдан тушди-да, йўлка четида чайқалиб кетаётган Ричард Гордонга етиб олди.

– Бу ёққа юринг, Гордон, – деди у. – Уйга қайтайлик.

Ричард Гордон унга қаради.

– Қайтайлик? – деб хайрон бўлди у тебранганча.

– Мен сизни шу таксига уйингизга олиб бориб қўймоқчиман.

– Даф бўлинг бу ердан!

– Сиз ҳам кетишингиз керак, – деди профессор Мак-Уолси. – Мен сизни уйингизга беҳатар етиб олишингизни истайман.

– Безори шерикларингиз қани?

– Қанақа безорилар?

– Мени дўппослаган безорилар-да.

– Ўша йигит сизни урмоқчи эканлигини билмагандим.

– Ёлғон айтяпсиз, – ўшқирди Ричард Гордон. У рўпарасида турган профессорнинг қизарган юзига урмоқчи бўлиб, мўлжалдан адашди. Тиз-

¹ Кефал – балиқ тури.

заси билан йўлакка тушиб, сўнг аста ўрнидан турди. Унинг тиззалари йўлакдаги тошга тегиб шилиниб кетган, бироқ ўзи буни сезмасди.

– Бўла қолинг, уришамиз, – чорлади у хириллаб.

– Мен уришмоқчи эмасман, – рад этди профессор. – Таксига чиксангиз, сизни уйингизга ташлаб қўяман.

– Бўлмаса қорангизни ўчиринг, – деди Ричард Гордон ва кўчадан юриб кетди.

– Кетаверсин, – деди ҳайдовчи. – У ҳозир анча ўзига келиб қолди.

– Шунақа деб ўйлайсизми?

– Бўлмасам-чи, – деди ҳайдовчи. – Отдай-ку.

– Барибир хавотирланаяпман, – деб қўйди профессор Мак-Уолси.

– Сиз у билан муштлашмасдан гаплашолмайсиз, – деди такси ҳайдовчиси. – Қўйинг, кетаверсин. Аҳволи зўр. У сизнинг укангизми?

– Шунақа десаям бўлади, – жавоб қилди профессор.

У лапангаб кетаётган Ричард Гордонни катта дарахтларнинг ерга тегиб, худди илдизларга ўхшаб ўсган шохлари соясида кўздан ғойиб бўлганини кузатиб турди. Уни кузатиш асносидаги ўйлари ёқимли эмас эди, албатта. Бу кечириб бўлмас гуноҳ, деб хаёлидан ўтказди профессор. Дин йўли билан бу ишга қонуний тус бергандаям, барибир ўта жиддий гуноҳ ва ўтакетган шафқатсизлик бу. Йўк, мен ўзимни кечира олмайман. Лекин бошқа тарафдан, мисол учун, жарроҳ бемор оғриқ сезмасин деб, операция қилишдан ўзини тийиб туrolмайди. Аммо нима учун ҳаётдаги манавинақа операциялар оғриқ қолдирувчи воситасиз амалга оширилади? Агарда яхшироқ одам бўлганимда, мени калтаклашига йўл қўйиб берардим. Шўринг курғур аҳмоқ одам. Бечора ватангадо. У билан қолишим шарт эди, бироқ унга токат қилиш ҳам анчайин мушкул иш эканлигини билардим. Қилган ишимдан уялиб, ўзимдан нафратланиб, жирканар эдим. Нима бўлгандаям, буларнинг бари жуда ёмон якун топарди. Лекин энди бу тўғрисида ўйламаслигим даркор. Мана энди, қарийб ўн етти йил мобайнида ўзим ишлатиб келган оғриқ қолдирувчи воситага қайтаман, кейин эса унга ортиқ муҳтож ҳам бўлмай қоламан. Бу ишимнинг айб бўлишига қарамай, ўзимча баҳоналар ўйлаб топиб, ўзимни-ўзим алдайман. Ҳар қанақасига ҳам бу жаҳолат йўли. Бироқ нима бўлгандаям, жабрдийда бечорага ёрдам берсам яхши эди.

Шу пайт у бирдан ҳайдовчига қараб:

– Мени Фреддининг барига қайтариб олиб боринг, – деб буюрди у.

23-боб

Соҳил божхонаси катери сув бетидеги қоя ва чўққилар орасидаги “Кончалар кироличаси” қайиғини шатакка олиб келарди. Енгил шимол шамоли оқим йўналишига қарши тўлқинларни қувиб келган чоғда катер бироз тебраниб қўйди, лекин оппоқ қайиқ бехатар ва мустаҳкам ҳолда шатакда келарди.

– Агар шамол бир текис эсиб турса, қайиқ эсон-омон соҳилга етиб олади, – деб соҳил божхона капитани тахмин қилди. – Ҳозир ҳам шатакда яхши келяпти. Марҳум Робби ажойиб қайиқлар ясаган экан. Анавининг довдир-совдир гапларини тушунаяпсизми?

– У алахсираб алжираб ётибди, – деди ёрдамчиси.

– У ҳам ўлиб кетса керак, – деди капитан. – Қорнидан ўк ебди. Анави тўртта кубаликни у ўлдирганмикин, нима деб ўйлайсиз?

– Бир нарса деёлмайман. Мен ундан сўраб кўрдим, аммо гапимга тунмади.

– Яна бир гаплашиб кўрайликми?

– Юринг-чи, унга бир қараб келайлик, – йўл бошлади шериги.

Руль олдида квартирмейстерни қолдириб, йўналишни қирғоқ сигнали томон сақлаганча, улар руль ортидаги капитаннинг кабинаси ичига киришди. У ерда, темирдан ясалган осма тўшакда Гарри Морган ётарди. У кўзларини юмиб олганди, бироқ капитан унинг кенг елкасига қўл текизиши билан кўзларини очди.

– Аҳволингиз қандай, Гарри? – сўради капитан ундан. Гарри унга қаради-ю, ҳеч нарса демади.

– Сизга бирон нима келтириб берайми? – сўради капитан яна.

Гарри Морган унга нигоҳ ташлади.

– У гапингизни эшитмаяпти, – деди капитанга шериги.

– Гарри, – гапида давом этди капитан. – Бирон нима истайсизми?

У қаравот ёнидаги михга илиб қўйилган сув шишасини олиб, сочиғини ҳўллади-да, Гарри Морганнинг ёрилиб кетган лабларини намлади. Унинг лаблари курукшаб, қорайиб кетганди. Капитанга кўзини тикканча, Гарри Морган тилга кирди:

– Бир киши, – аста лаб очди у.

– А-ҳа, – уни қувватлади капитан. – Давом этинг.

– Бир киши, – пичирлади Гарри Морган. – Ҳеч нимаси йўқ бўлса бирор нима ололмайди ҳақиқатда бирор йўл топиб чиқиб кетолмайди. – У тўхтаб қолди. Гапираётган чоғида унинг юзида ҳеч қандай ифода акс этмади.

– Гапираверинг, Гарри, – ундади капитан. – Бу ишни ким қилганини бизга айтиб беринг. Воқеа қандай содир бўлди?

– Бир киши, – қисқ кўзларини катта очганча Гарри гапиришга тиришарди.

– Тўрт киши, – деди капитан умид билан. У сочикни сиқиб, тагин Гаррининг лабларини намлади.

– Бир киши, – деди яна Гарри, сўнг тўхтаб қолди.

– Майли, бир киши, – кўнди капитан.

– Бир киши, – Гаррининг оғзи курукшаб, жуда мужмал, секин гапирарди. – Мана энди ишлар қандай кетади қандай бўлади нима бўлсаям йўқ.

Капитан шеригига қараб, бошини тебратиб қўйди.

– Бу ишни ким қилди, Гарри? – энди шериги сўрай бошлади.

Гарри унга бокди.

– Ўзингизни жинниликка солманг, – сўқинди капитаннинг шериги. У капитан билан бирга Гаррининг устига эгилди. – Мана энди айтади.

– Худди тепаликлар чўккисида машинани суришга уринишдай бўлди. Кубадаги ўша йўл устида. Ҳар қандай йўл устида. Ҳар қаерда худди шунга ўхшаш. Улар шу йўлдан кетишаётганди. Андак фурсат ўтгач ҳаммаси аниқ бўлди. Балки омад келгандир. Бир киши, – Гарри тўхтаб қолди. Капитан яна ўртоғига қараб бошини тебратди. Гарри Морган унга маъюс тикилиб турарди. Капитан яна Гаррининг лабларини ҳўллади. Ёрилган лаблардан сочикда энди қон доғи қолди.

– Бир киши, – Гарри Морган энди уларнинг ҳар иккаласига қараб сўзларди. – Бир киши ёлғиз ҳеч эришолмайди. Энди ёлғиз мумкин эмас. – У биров жим турди. – Барибир бир киши ёлғиз ҳеч нимага қурби етмайди.

У кўзларини юмди. Буларни айтиш учун унинг кўп вақти, тушуниш учун эса бутун умри кетди.

Гарри ётган жойида тагин кўзларини очди.

– Юринг, кетдик, – деди капитан шеригига. – Ҳеч нарса керак эмаслигига ишончингиз комилми, Гарри?

Гарри Морган унга бир қаради-да, лекин бир оғиз ҳам сўз айтмади. Ахир у гапирганди, бироқ улар уни эшитишмади.

– Биз яна келамиз, – деди капитан. – Яхшилаб дам олинг.

Гарри Морган уларнинг кабинадан чиқиб кетишларига қараб қолди.

Олдиндаги руль бўлмасида турганча, қоронғи тушишини ва денгиз узра Сомбреро маёғининг нури ҳосил қилган йўлакчани томоша қилаётган капитаннинг шериги гап қотди:

– Унинг алжирашини эшитиб юрагим эзилиб кетди.

– Бечора йигит, – ачинди капитан. – Майли, мана энди тез орада соҳилга етиб оламиз. Уни ўша заҳоти манзилига етказамиз. Агар манави қайик туфайли тезликни пасайтирмасак, албатта.

– У тирик қолади, деб ўйлайсизми?

– Йўқ, – деб жавоб берди капитан. – Лекин олдиндан бир нима деб бўлмайди.

24-боб

Зимзиё кўчада, эндиликда яхталар кўрфазига айлантирилган аввалги сувости кемалари базасининг ёпиқ темир дарвозалари ташқарисида тумонат одам йиғилганди. Кубалик назоратчи инсон зотини ичкарига қўймас, оломон эса кемаларни боғлаб қўювчи жойларга лангар ташлаб ётган яхталарнинг ёруғида, сув ёқалаб, сим чивиклар орасидан бўйлашганча, темир дарвоза олдида зичлашиб борарди.

Ки-Уэстдаги оломоннинг сокинлиги шунақа эди. Яхта эгалари одамлар орасидан туртилиб-суртилиб, тирсаклари билан бир-бирини итарганча назоратчи олдида йўл очиб келишди.

– Ҳой, сизларга кириш мумкин эмас, – таъқиқлади назоратчи.

– Бу гап қаяқдан чиқди, жин урсин?! Биз яхтадан тушдик.

– Ҳеч кимнинг кириши мумкин эмас, – такрорлади назоратчи. – Орқага қайтинг.

– Эсингизни еб қўйганмисиз? – деди улардан бири ва док томонга юриш учун назоратчини четга суриб ташлади.

Оломон ташқарида қолаверди, алаmidан кепкасини ғижимлаб, узун мўйлови титраб, ҳукуки поймол этилганидан ғазабланган назоратчи ҳам ўз жойида қолди. Яхтачилар бўлса қия йўлдан дадил, катта-катта одимлаганча, соҳил божхонаси олдида кутаётган халойиқ ёнидан ўтиб борарди. Улар бу одамларга эътибор бермасдан, докдан юриб боришди-да, бешинчи рақамли пирсадаги¹ бошқа яхталар ёнидан ўтиб, ғадир-будир ёғочдан юриб, “Нью-Экзума” палубасига чиқишди.

¹ Пирс – кемалар боғлаб қўйиладиган махсус жой.

Асосий каюта ичида улар журналлар ёйилиб ётган узун стол ёнидаги катта чарм курсиларга чўкишди, улардан бири борт хизматчисига кўнғироқ чалди.

– Виски, – деб буюрди у. – Сенга-чи, Генри?

– Менгаям, – деди Генри Карпентер.

– Дарвоза олдида анави жиннини нега қўйишибди?

– Хабарим йўқ, – деб жавоб берди Генри Карпентер.

Оппок жакет кийиб олган борт хизматчиси иккита стакан кўтариб кирди.

– Мен кечки овқатдан кейин ташлаб кетган анави пластинкаларни кўйинг, – деб буюрди яхта эгаси Уоллэйс Жонстон хизматчига.

– Уларни йиғиштириб қўювдим, – деди хизматчи.

– Жин урсин сизни, – сўкинди Жонстон. – Унда Бахнинг янги альбомини кўйинг.

– Жоним билан, жаноб, – деди хизматчи. У пластинкалар жавонини очди-да, альбомни олиб, уни грамофонга қўйди. Грамофонда “Сарабан-де” садоси янгради.

– Сен бугун Томми Брэдлини кўрдингми? – сўради Генри Карпентер. – Кечкурун аэродромда унга кўзим тушувди.

– Менинг унга ҳеч тоқатим йўқ, – жавобан деди Уоллэйс. – Унгаям, фоҳиша хотинигаям.

– Менга эса Ҳелен ёқади, – деди Генри Карпентер. – У билан яхшигина вақтчоғлиқ қилса бўлади.

– Бирор марта ётиб кўрганмисан, дейман?

– Албатта-да. Эҳ, у одамнинг ақлини шошириб қўяди-да.

– Мен унакалардан узокрок юраман, – эътироз билдирди Уоллэйс. – Ўша хотин бу ерларга қаердан келиб қолди экан-а?

– Улар ажойиб жойга ўрнашиб олишган.

– Ҳа, ажойиб, тоза, кичкинагина кўрфазчада яшашяпти, – деди Уоллэйс Жонстон. – Томми Брэдлининг жинсий заифлиги ростданам бор гапми?

– Мен бунга ишонмайман. Бу тўғрида гапирмаган одам қолмаган ўзиям. Шунчаки, унинг феъли кенг, ўзи бўлса жудаям сабрли одам.

– Сабрлилик яхши хислат. Хотини ҳам бирор эркак зоти пайдо бўлиб қолганида сабрли бўлиб қолса керак.

– У шунақа ғаройиб аёл, – Генри Карпентер оғзидан бол томиб мақтай бошлади. – Сен ҳам унга ошиқу бекарор бўлиб қолардинг, Уоллэйс.

– Ўлсам ҳам бундай бўлмасди, – инкор этди Уоллэйс. – Унда аёл кишида мен жирканадиган ҳамма иллат мужассам, Томми Брэдли эса эркак кишида мен нафратланадиган барча иллатлар эгаси.

– Сен бугун жуда журъатли бўлиб қолибсан.

– Сен эса ҳеч қачон журъатли бўлолмайсан, негаки сенда журъат йўқ, – деди Уоллэйс Жонстон. – Сен ҳатто ўзингнинг кимлигингни ҳам билмайсан.

– Қўй, мен тўғримда ҳадеб гапираверма, – хафа бўлди Генри Карпентер. У сигарет тутатди.

– Нега гапирмаслигим керак?

– Негаки мен сен билан аҳмоқона яхтангда сузиб, айтганингни қиламан ва денгизчию ўртакашлар оғзини юмиб юриши учун уларга пул тўлаш мажбуриятидан сени халос этаман.

– Тилингдан бол томади-я, – деди Уоллэйс Жонстон. – Мен ҳеч қачон бировга оғзини юмиши учун пул тўламаганман.

– Йўк. Сен ўлгудай хасиссан. Бахтингга менга ўхшаш дўстларинг бор.

– Сенга ўхшадини топиш қийин.

– Тилёғламалик қилмай қўя қол, – жеркиб берди Генри. – Бу кеч тилёғламалигинга тоқат қилолмайман. Боргин-да, Бахнинг мусикасини тинглаб, хизматчини ҳақорат қилавер, кейин эса бўккунингча ичиб, ухла.

– Сени нима жин урди? – энсаси қотди шериги ўрнидан туриб. – Нимага бунча жининг кўзияпти? Осмонни кўтариб турган бўлсанг, ташлаб юбор.

– Билмадим, – тан олди Генри. – Эртага кайфим чоғ бўлади. Лекин бу кеч ёмон ўтаяпти. Сен ҳеч тунлар орасидаги тафовутни сезганмисан? Билишимча, бекам-кўст яшаганингдагина ҳеч ниманинг фарқи қолмайди.

– Худди ўқувчи қизга ўхшаб сўзлаяпсан.

– Хайрли тун, – деди Генри Карпентер. – Мен ўқувчи қиз ҳам, бола ҳам эмасман. Ухлагани кетяпман. Эрталаб эса ҳаммаси изга тушади.

– Сен ўзи нимангни йўқотиб қўйдинг? Нимадан бунчалик ранжиб қолдинг?

– Уч юз долларимни бой бердим.

– Ана кўраяпсанми! Гапнинг нимадалигини дарров илғадим.

– Сен ҳар балони илғайсан.

– Демак, уч юз доллар ютқазибсан-да?

– Бундан ҳам кўпроқ ютқаздим.

– Қанча экан?

– Анча, – афсусланди Генри Карпентер. – Охирги пайтларда сира омадим чопмаяпти. Шу кеча бу хусусида ўйлаб қолдим. Одатда бундай гаплар қалламга сира келмасди. Майли, бориб ухлай қолай, шунда сенинг жонингга тегмайман.

– Сен менинг жонимга тегмайсан. Аммо кўпол бўлмасликка сал ҳаракат қил.

– Кўполлигимни ташлай олмайман, деб кўркаман, сен эса нафасимни бўғяпсан. Хайрли тун. Эртага ҳаммаси зўр бўлади!

– Ўлгудай кўрссан-да.

– Тоқат қилишдан бошқа чора йўк, – деди Генри. – Мен бутун умр тоқат қиламан.

– Хайрли тун, – деди Уоллэйс Жонстон юмшоқроқ оҳангда.

Гарри Карпентер жавоб бермади. У Бахни тинглаётганди.

– Бунақа кайфиятда уйкуга ётмасанг бўларди, – маслаҳат берди Уоллэйс Жонстон. – Бунчалик жиғибийрон бўлишнинг нима кераги бор?

– Бас қил.

– Нега энди? Авваллари сенинг инжиклигинг ўтиб кетарди.

– Мени ўз ҳолимга қўй.

– Ичкиликдан отиб, қизишиб ол.

– Ичишни истамайман. У кўнглимни чоғ ҳам қилолмайди.

– Яхши, бўлмаса бориб ухла.

– Кетяпман, – деди Генри.

Ўн икки кишилик экипажи бор, капитан Нильс Ларсен бошчилигидаги “Нью-Экзума” яхтасида тун ана шундай кечиборарди. Бортда Уоллэйс Жонстон, ўттиз саккиз ёшли кема хўжайини, Гарвард университетида санъат магистри, бастакор, ипак заводи эгаси, бўйдок, Парижда яшаши тақиқланган, Жазоирдан тортиб то Бискрагача таникли одам ва яна бир

меҳмон, ўттиз олти ёшли Генри Карпентер бирга кетишарди. Генрига онасидан қолган мулкдан аввал ойига атиги тўрт юз эллик доллар теккан бўлса, ҳозирга келиб шуям икки юз долларга камайиб кетганди. Унинг ўша мулкини бошқараётган банк қафолат берган қимматли қоғозларнинг қадри тушиб, васийлик маҳкамаларига уй мулкидаги улуши ўтказиб берилиб, банкка зарурат бўлмай қолди. Даромадидаги бу инкироздан бирмунча вақт илгари Генрига айтишардики, мабодо у беш минг беш юз фут баландликдан парашютсиз ерга тушиб кетган тақдиридаям, қайсидир бир бойваччанинг столи устига тиззалари билан юмшоққина кўниб оларди. Аммо ўша бойваччанинг таъминоти эвазига унга нукул хушмуомалалик қилиши лозим эдики, дўстлари сўнгги пайтларда Генри бу ишни унча эпполмаётганини сезиб қолишганди. Бойваччалар бунақа нарсаларни дарров илғашади, кейин эса ўзларига ортиқ керак бўлмай қолган ношуддан қутулиш чорасини излайдилар. Майл-истаклари ғалатироқ Уоллэйс Жонстон Генрининг сўнгги валинеъмати эди десак муболаға бўлмайди. Генри бадига ура бошлаган бу хотамтойдан қутулиш учун нукул жиззакилик қилиш йўлига ўтдики, аксига олиб, бу лаганбардорининг мўминқобиллигидан зериккан бойваччага ҳатто маъқул кела бошлади. Шу сабабдан Генри Карпентер ўзининг муқаррар суиқасдини ойлар эмас, ҳафталар давомида ортга суриб, кечиктириб борарди.

Генри Карпентерга бир ойда етмаётган пул балиқчи Элберт Трэйси оиласини боқиш учун ўлимидан аввал ишлаб топган пулдан бир юз етмиш доллар кўпроқ эди.

Кема боғлаб қўйиладиган жойларда турган бошқа яхталар бортида ҳам турли муаммоларга кўмилган ўзга одамлар бор эди. Кўркемгина қора рангдаги, уч мачтали энг катта яхталардан бирида олтмиш ёшли ғалла даллоли Ички тушумлар бюроси юборган ҳисобот борасида ташвишланиб, уйғоқ ётарди. Одатда у туннинг бу қисмида шотланд вискиси билан кўнглини ёзиб, табиати ва ҳулқ-атвори ўхшаб кетадиган денгиз қароқчилари каби бепарво бўлиб қоларди. Бироқ шифокори унга камида бир ойга, аслида эса уч ойга барча ликёр турларини ичишни таъқиқлаб қўйган, негаки у ҳеч бўлмаганда уч ой ичишни ташламаса, бир йил ичида ҳаёти ҳал бўлишини уқтиришганди. Шу сабабли даллол бир ойдан буён ичкиликни оғзига олмай қўйганди; айни вақтда эса у шаҳарчага кетишидан олдин ундан қаерга кетаётганини ёхуд Қўшма Штатларнинг соҳил бўйи сувларини нега тарк этишни режалаштирганини батафсил сўраб-суриштирган Бюродан олган чакирик тўғрисида ҳам ташвиш чекарди.

Ҳозир тунги кийимини кийиб, кенг қаработ устида, боши тагига бир жуфт ёстик қўйиб, чироқ ёруғида мутолаа қилиб ётаркан, барибир у Галапагос сафари тўғрисидаги бу китобга диққатини жамлолмас эди. Авваллари у китобларни сираям ётоғига олиб келмасди. Кабинасида мутолаа қилгани боис ётоғига кечроқ келарди. Бу хона унинг учун ўз офиси каби муқаддас даргоҳ эди. У бу хонага ҳеч қачон биронта аёлни етаклаб келмаганди. Битта-яримтасини истаб қолгудай бўлганида ҳам ўзи уларнинг ёнига борарди, энди эса миясига олдинлари яхшигина таъсир қилган доимий бир хил совуққонликдан бирдан айрилган, ўзи ҳам адойи тамом бўлганди. Мана энди у ёқимсиз ҳиссиётлар қуршовида ётаркан, ақлига таскин бераётган бор ясама довуракликни рад қилар, комиссиянинг нимага эга бўлгани, нимани текшириб, қандай ҳулоса чиқаргани ва энди

уни нимада айблаши ҳақида ўйларди. У эса ўшалардан қўркмас, балки қаттиқ нафратланарди. Ўшалар қўлидаги ҳокимиятни ишга солиб уни жазоласа, шу вақтгача у ишонган довюраклиги, таптортмаслиги бир зумда кунпаякун бўлиб, ваҳима билан жой алмашиши тайин эди.

У ҳеч бир мубҳамлик теграсида ўй сурмас, балки бор ҳаёли савдосотик, улушлар, пул юбориш ҳамда пулни олишлар билан банд эди. Ўз хиссаларини, қўрларини, тушумларини, белгиланган нархдаги харид ҳукукини, акция сақлаб турувчи ташкилотларини, филиалларини бир-бир ҳаёлидан ўтказар экан, буларни батафсил ўйлаб чиққач, йиллар давомида унга етадиган бир олам ташвиши борлигини англаб етарди. Борди-ю, бюро мурасага келмас экан, у ҳолда ишлар пачава бўлади. Илгари у қилдек ғам чекмас, бироқ айни дамга келиб, унинг курашувчанлик қобиляти толиққан, бошқа бир томондан эса бу гирдоб ичида у якка-ю ёлғиз бўлиб қолганди. Катта, кенг ва эски каравотида ётар экан, у на ўқий ва на ухлай оларди.

Бундан ўн йиллар илгари, қиёфасини зўрға эсида сақлай оладиган хотини у билан йигирма йилча яшаганларидан кейин ажрашиб кетган, ҳозирга келиб, даллол уни на соғинар ва на бошқа сева оларди. У бизнесини хотинининг пулига бошлаган, хотини унга икковиям ўзига ўхшаган бир жуфт овсар ўғил туғиб берганди. Бойлиги аёлининг иш бошланганда берган маблағидан икки ҳисса ортгач, у хотинига эътибор бермай қўйди. Пули қўпайгач, аёлининг енгил-елпи бошоғриклари-ю, минғир-минғирлари ёхуд режалари унга аҳамиятсиз бўлиб қолди. Даллол буларни эътиборсиз қолдирадиган одат чиқарди.

У даллоллик ишида пихини ёрган одам эди, зеро, унда ўзига ишонч, соғлом фикр юритиш ва аниқ ҳисоб-китоб қилиш, худди барометр атмосфера босимини аниқ ўлчагандек хавф-хатарни олдиндан тусмоллаш қобиляти бор эди. Бу қобилятлар инсоф-диёнат каби ҳислатларга мутлақо бефарқлик ва ҳар қандай одамнинг ишончини қозона олиш лаёқати билан уйғунлашган ҳолда уни ҳеч ёқтирмаган одамларга-да ҳуш келиб қолар ва у ҳаммани ўзига шерик қилиб оларди. Энди бўлса, у бурушиқ кўкрагини, дамиққан корнини яширган йўл-йўл тунги кийимида ётаркан, бир маҳаллар унинг фахри бўлган, ҳозирда фойдасиз ва номуносиб улкан гавдаси ҳамда кичкина дўмбоқ оёқларини ҳам қўтара олмай, жойида бедор ётар, негаки чуқур пушаймонлик охир-оқибат уни мағлуб этганди.

Унинг пушаймонлиги фақат беш йил олдинги анчагина бакувват бўлган дамларини ўйлашдан иборат эмасди. У ҳеч бир алдовларсиз ҳам солиқларни тўлай олар, атиги шунигина ниҳоясига етказиб қўйса бас, танг аҳволдан қутулади. Хуллас, ғалла даллоли ташвишлардан боши қота-қота ахийри кўзи уйқуга кетди; бироқ бирдан тагин жунбушга келиб, кўнглига сизиб кира бошлаган пушаймонлик ҳисси туфайли у ухлаганини ҳам билолмади, негаки афсус-надомати уйғоқ пайтидагидай унинг миясини ўраб-чирмаб олганди. Бундай ҳолатда инсон қалбида хотиржамлик сира қарор топмасди.

У фақат аҳмоқларгина пушаймон қилади, дер, то кўзини юммагунича ортиқ юрагини сикмасликка уринарди. Баъзан у ухлаб қолгунича ташвишларига чек қўя олар, лекин улар барибир кейин яна бостириб келар,

изтироблари гўё аввалдан кўникиб қолгандай, унинг руҳини осонликча маҳв этарди-қўярди.

Ғалла даллоли шу пайтгача уни деб ким қай аҳволга тушгани билан сира иши йўқ эди. Ўша жабрдийдалардан бири Чикагодаги оксуякларга қарашли уйидан кетиб, шаҳар четидаги камтарона пансионатдан ижарага уй олган, онаси ўпмаган қизлари эндиликда тиш докторининг ёрдамчиларига айланган; яна бири олтмиш уч ёшида тунги қоровул бўлиб умрини поёнига етказган, бошқа бири тонг саҳарда, нонуштадан олдин ўзини-ўзи отиб қўйган ва уни болалари топиб олгач, чунонам тўс-тўполон кўтарилгандики, қўяверасиз. Жабрдийдалардан яна биттаси эса аввал қимматли қоғозларини, сўнгра автомобилларини, ундан кейин уйма-уй юриб коммивояжер сифатида майда-чуйда нарсаларни ва техникага оид янги ускуналарни пуллаб юрган (бизнинг чайқовчига қўзимиз учиб тургани йўқ, йўқол бу ердан!). Бир пайтлар отаси қирқ иккинчи қаватдан ўзини ташлаган бу боёқиш охир-оқибат шарбат сиккич мосламаларни пуллашга уринган. “Шунчаки бир қараб қўйинг, хоним. Қўриб ўзингиз ёпишиб қоласиз”. “Бу мослама буралиб ёпилади. Мана, қаранг”. “Йўқ, керак эмас”. “Бир мартагина қараб қўйсангиз-чи”. “Кераги йўқ. Жўна бу ердан!”

Шундай қилиб, у бирон жонзот ҳеч нарса сотиб олишни хоҳламаган кўча бўйлаб хароба уйлар, бўм-бўш ҳовлилар ҳамда яланғоч дарахтлар олдидан Ороро-Элжиндаги темир йўл рельслари ёнига келиб қолиб, ўзини поезд тагига ташлаган.

Жабрдийдалардан баъзилари хона ёки офис ойналаридан ўзларини отишди; бошқалари гаражларини ичкаридан маҳкам беркитиб, машина моторини ёкиб, индамайгина ўлиб кетишни афзал қўришди; баъзилари эса Америка анъаналарига мувофиқ тарзда қолъ ёки смит-вессон тўппончаларидан фойдаланишди. Бу тўппончалар охир-оқибат уйқусизликни енгди, пушаймонликка чек қўйди, саратон касалини даволади, касоднинг олдини олиб, биргина бармоқ билан босиш орқали ечиб бўлмайдиган муаммоларга ечим топди. Американинг бу ҳайратланарли аслаҳалари фойдаланишга шунчалар қулай, шунчалар ишончли эдики, мамлакатнинг энг доно вакиллари янги-янги қуролларни тинмай ярата-вердилар. Бу тўппончалар фақат ундан манглайига ўқ узган одамнинг қариндошлари учун ноқулайлик туғдирарди, холос.

Ғалла даллоли ҳолини хароб қилган одамларнинг барчасида мураккаб вазиятларидан чиқишнинг турфа хил йўллари бўлгандир; бироқ булар энди уни сира ҳам ташвишга солмасди. Ҳаётда кимдир ниманидир йўқотиши ҳам керак ва аҳмоқларгина бундан ғам чекади.

У на улар хусусида ўйлар ва на мулоҳазаларининг давоми устида бош қотирарди. Сиз ютдингиз, кимдир эса мағлуб бўлди, фақат аҳмоқларгина бунга ўйлайди. Булар тўғрисида шунча бош қотириш шарт эмас, у виски ичиб олса бас, бор изтиробларига чек қўяди. Докторнинг гапини жин урсин. Шундай дея, ғалла даллоли борт хизматчисига сим қоқди, хизматчи уйқусираганча келтириб берган ичкиликни отиб ўтирар экан, мана энди ўлимдан бошқа ҳаммасига бефарқ бўлиб қолди.

Нариги тарафдаги яхта ичида эса ёкимтой, тартибли ва зерикарли оила ухлаб ётарди. Отанинг ақл-хуши жойида, ёнбошлаб хуррак отиб ётибди; боши узра кема сурати, ўқиётган китоби қаравоти ёнига тушиб

кетганди. Она ҳам қотиб ухлаб ётибди, у боғини туш кўрарди. У эллик ёшларда, бироқ кўркем, ўз ишига пухта аёл эди, ухлаётган вақтида ҳам мафтункор кўринарди. Қизи эртага самолётда учиб келувчи қаллиғини туш кўряпти ва уйкусида ҳамма нарсани аралаштириб юбормоқда, тушида уйғонмасдан, нимагадир қулиб юборар, тиззаларини иягига кўтарай дерди. Жингалак сариқ сочили ва силлик юзли қиз онасининг ёшлигига ўхшаб кетарди.

Улар бахтиёр оила бўлиб, бир-бирларини ҳурмат қиларди. Ота шаҳарга хос кибор киши бўлиб, кўп фазилатларга эга, ўтакетган хурофотчи ҳам эмас, саховатли, раҳмдил, тушинган ва ғазаб нималигини билмайдиган одам эди. Бу яхта экипажига пул яхши тўланган, яхши боқилган ҳамда яхши бўлмаларга эга эдилар. Уларнинг ҳаммаси хотини ва қизи каби эркакни жуда ҳурмат қиларди. Қизининг қайлиғи фақат олийнасаблар болалари қабул қилинадиган “Бош чаноғи ва суяклар” талабалар жамиятининг аъзоси эди. Кўпгина дўстлари уни барчадан олдинга ўтиб кетган деб ҳисоблашар, бинобарин у энг келажаги порлоқ талаба эди. Қайлиғи авваллари унча-мунча қизга қайрилиб қарамас, аммо ҳурлико Фрэнсис уни чиройига асир этганди. Балки у Фрэнсисдан ҳам гўзалроқ қизга муносибдир, бироқ бу бир эҳтимол ҳолос. Фрэнсис вақти келиб буни тан олиши ҳам мумкин, аммо балки кейинчалик ҳам пайқамас. “Бош чаноғи” жамиятида юксак натижаларга эришган эркаклар камдан-кам ҳолларда ётоқда ишни қойиллатади. Лекин Фрэнсисга ўхшаган қизлар учун истак амалдан кўра муҳимроқ эди.

Нима бўлганда ҳам уларнинг барчаси тинчгина ухлаб ётарди, уларнинг бу қадар дориломон яшашлари учун пул қаердан келаётганикин? Пул, ишлаб чиқарувчи ҳар бир квартирасига уч цент сарфлайдиган, каттароқ ҳажмдагиси бир доллар, ўртариғи эллик цент ва кичкинагинаси йигирма беш цент турадиган, кенг тарқалган ичимлик шишалари сотувидан келарди. Лекин каттасини сотиб олиш тежамлироқ, агар сиз ҳафтасига ўн доллар ишласангиз ҳам, миллионер бўлсангиз ҳам бир хил пул тўлайсиз, сифати эса аъло. Бундай бизнес нима қилишни ўзи айтади ва эгасига бундан ҳам кўпроқ фойда келтиради.

Мазкур бизнес кутганга яраша пул туғар, бутун дунё бўйлаб мамнун фойдаланувчилар ўша ичимликнинг янги самараларини кашф этишаётганини ёзиб юборишарди. Эски фойдаланувчилар эса Фрэнсиснинг қаллиғи Гарольд Томкинс “Бош чаноғи” жамиятига ёки Стэнли Болдуин Хэрроус оксуклар коллежига қанчалик содиқ бўлишса, ўша ичимликка шундай содиқ эдилар. Бундай йўл билан пул топилган жойда ҳеч ким ўзини-ўзи ўлдирмайди, ҳамма – капитан Ион Якобсон ҳам, унинг ўн тўрт кишилиқ жамоаси ҳам, яхта эгасию унинг оиласи ҳам тинч ухлайди.

Тўртинчи кемалар тураржойида дунёнинг турли бурчакларида йигирма саккиз ва ўттиз олти фут узунликдаги қайиқларда сузиб, Эстония газеталарига мақолалар сотиб юрувчи уч юз йигирма тўрт нафар эстониялик жойлашган ўттиз тўрт футли, елканли яхта турарди. Ўша мақолалар Эстонияда жуда машҳур бўлиб, муаллифга бир устунни учун бир доллар ёки бир доллару ўттиз цент маблағ келтирарди.

Улар Америка газеталарида бейсбол ёки футбол янгиликлари билан банд жойни олишар ва “Мард денгизчиларимиз ривоятлари” рукни остида босилиб чиқарди. Жанубий сувларда яхши бошқарилувчи яхтани

калам ҳақи кутаётган, сочлари офтобда сарғайиб-куйиб кетган икки нафар эстонияликсиз тасаввур қилиб бўлмасди. Пуллари келгач, улар ўзга яхтада сузиб кетар ва яна бир ривоятини тайёр қиларди. Улар ҳам худди “Альзира” яхтасидагилардек бахтиёр эди. Мард денгизчи бўлиш керак-да!

“Иридия” яхтасида эса, касби бадавлат қайнотанинг куёви бўлган бир эркак Голливуд режиссёри сифатида катта маош тўланадиган Жон Холиснинг рафикаси бўлмиш Дороти исмли ўйнаши билан ухлаб ётарди. Жон Холиснинг мияси узок давом этган жигар касаллигидан ачиб борар, шундай экан у ҳеч бўлмаса миясини сақлаш учун ўзини коммунист деб атамоқчи эди. Афишадагидек кўркам куёв ёнбошлаб хуррак отар, аммо режиссёрнинг хотини Дороти уйғок эди. У тунги халатини эгнига илиб, палубага чиқди ва қоронғиликдаги сувга термилиб қолди. Палуба салқин эди, шамол аёлниги сочларини тортқилаб ўйнардди, у офтобда қорайган пешонасидаги сочини текислаб қўйди. Халатига маҳкамрок ўраниб, кўкрагининг совқотиб кетганини ҳис қилди, тўлқинқайтаргичдан анча нарида сузиб келаётган бир қайиқ чироқларига кўзи тушди. Қайиқ тўхтамай ва жадаллик билан яқинлашиб келаркан, кўрфаз остонасида олд чироғини ёқди. У гўё сувни супургандай ғувуллаб келар, чироқ нури кема қўйиладиган жойда кутиб турган бир тўда одамни ёритарди, нур тушиб аёлниги кўзларини камаштириб юборди.

Яхшиси, бироз люминал ичиб олсам бўларкан, дея хаёлидан ўтказди Дороти. Озгина бўлса-да ухлаб олишим керак. Бечора, Эдди! Ташвишли ўйлари соат чиқиллашидай узлуксиз давом этади-я. У чинданам ажойиб эркак эди, аммо кўп ичганидан ётди-ю, қотди. У жудаям ёқимтой-да. Мен унга турмушга чиққан тақдиримдаям, албатта, у ким биландир юрган бўларди. Барибир у ёқимтой эркак. Бечорагина, ишқилиб эрталаб ароқдан кўнгли айнимасин-да. Сочимни тўғрилаб бўлиб, жиндак мизғиб олишим лозим. Худди алвастига ўхшаб қолибман. Унга жуда-жуда лобар кўринишни истайман. У ёқимтой-да. Оқсоч олиб келсам бўлар экан. Лекин бундай килолмасдим. Ҳаттоки, Бэйтсн хам олиб келолмасдим. Жоннинг аҳволи танг. Унинг жигари бедаво. Унга қараб туриш учун ўша ерда бўлсам бўларди. Бориб, бироз ухлаб оламан, шунда эртага хунук кўринмайман. Эдди ёқимтой-да. Албатта, Жон ва унинг шўрлик жигари хам ёқимли. О, унинг хаста жигари. Эдди эса жуда хушбичим. Унинг бунчалик кўп ичишини истамасдим. Барибир у жуда басавлат, хушчакчак ва ғаройиб. Балки эртага бунчалик кўп ичмас.

Аёл пастга тушиб, ўз бўлмаси томон йўл олди, бориб кўзгу қаршисига ўтирди-да, сочини тарай бошлади. Узун тароқ унинг мафтункор сочлари узра майин сирғалар экан, аёл кўзгудаги аксига табассум қилди. Ёқимтой Эдди. Ҳа, у ростданам ёқимтой. У бунчалик кўп ичмаса эди. Эркакларнинг барида бир камчилик бор ўзи. Жоннинг жигарини олайлик. Йўқ, унинг жигарини олишдан Худо асрасин. Шундай бўлса-да, аслида эркакларга тегишли ҳеч нарса ёқимсиз эмас. Жигар ҳам, буйрак ҳам. Буйрак нечта бўлади? Қорин ва юракдан бошқа деярли барчаси иккитадан бўлади. Дарвоқе, мия битта бўлади. Сочимни юз марта тарадим-ов, ўзиям. Соч тарашни яхши кўраман-да. Кўнгилга ёқадиган ягона иш шу. Ўзимча шундай деб қўйяпман. О, ёқимтой Эдди! Унинг ёнига кирсам-чи? Йўқ, у роса ичган. Бечорагина. Мен эса, люминал ичаман.

Аёл кўзгудаги аксига қаради. Унинг нозиккина қомати нақадар жозибали! О, ҳечқиси йўқ, ҳали кўп нарсага ярайман, деб ҳаёлидан ўтказди у. Баъзи жойларим бинойидай бўлмаса-да, қолган ерларим рисоладагидай экан, ҳали яна кўп ишга ярайман. Лекин ҳозир ухлаб олмасам бўлмайди. Уйку жону дилим-да. Худди болалигимда ухлагандай, мириқиб пинакка кетишни орзу қиламан. Бундай роҳатбахш уйку эса улғайиб, турмуш кургач, бола кўриб, бўкиб ичганингдан кейин ва қилишинг керак бўлмаган ишларга кўл урганингдан кейин ўз-ўзидан йўқолиб кетаркан. Агар тўйиб ухлаб олсанг, балки шу ишлар ҳам зарар қилмасмиди? Бурнингдан чиққунча ичишдан ташқари, албатта. Бечора Жон ва унинг жигари, мана энди Эдди ҳам шу йўлдан кетаяпти. Минг қилсаям, Эдди азизроқ. У ёқимтой. Яхшиси люминал ичиб олай.

Аёл юзи акс этиб турган стаканни ўзига яқин олиб келди.

“Яхшиси, люминал ичиб ол”, деб шивирлади у ўзига-ўзи. Каравот ёнидаги шкаф устида турган хромли термосдан бир стакан сув билан люминал қуйиб олди.

Бу сени асабий қилади, деб ўйлади у. Аммо ухлаб олишинг керак. Баъзан агар Эдди билан турмуш курганимизда қандай бўларди, деб ўйлайман. У биронта ёшроғини топиб олган бўлармиди. Аслида уларнинг бари шунақа. Шу қадар кўп муҳаббат истайманки, ким билан бўлмасин, янгисими, эскисими, фарқи йўқ, ўзимни сархуш ҳис қилавераман. Ҳиссиёт ўзи шунақа бўлади-да. Бироқ эркаклар бир хилликдан тез бешишади. Уларнинг кўнгли дарров янгисини ёки ёшроғини, ёки бўлмасам, ўзлари эриша олмайдиган кимнидир, ёки аллакимга ўхшайдиган бошқа бировни тусаб қолади. Мабодо сочларингиз қора бўлса, улар сарғишини хоҳлашади. Ёки сиз сарғиш сочли бўлсангиз, қора сочлисига муҳаббат боғлашади. Агар мен яҳудий қиз бўлсам-у, улар ҳам етарлича қониқиш ҳосил қилса-да, барибир биронта хитойлик қизни истаб қолишади, тагин қанақасини денг, бу ёғи ёлғиз Худога аён. Билмадим. Балки эркаклар ўзи шунақа кўнимсиз яралганми, деб ўйлайман баъзан. Эркакларни бундай табиати учун коралай олмайсиз. Бошқа томондан, Жоннинг жигари хасталиги ёки ичавериб ҳеч нимага ярамай қолгани учун мен айбдор эмасман-ку. Жонни ичишдан тўхтатиб қололмадим. У авваллари бинойидай эди. Ажойиб эди бир пайтлар. Ҳақиқатда шунақа эди. Эдди ҳам ажойиб. Бироқ ҳозир у бўкиб ичиб олган. Ўзимни фоҳиша даражасига етиб бўлгандай сезяпман. Балки, айна дамда чиндан ҳам фоҳишадирман. Қандай айниётганингизни билмай қоларкансиз. Ҳатто энг яқин дугоналаринг ҳам айниб кетганингни айтишмайди. Жаноб Уинчелл китобларида бу ҳақида ёзмаган. Бу унинг учун зўр сюжет бўларди. Фоҳиша ҳаёти. Жон Холлис хоним туғилиб ўсган шаҳарчасига океан соҳилидан учирма бўлиб келади. Қизик, яшашдан маъно дунёга ким ё нима бўлиб келишдамикан? Лекин аёлларнинг бошида чиндан-да кўргилик бисёр. Эркак кишига севишингни изҳор қилиб, қанча кўп яхши муомала қилсанг, у сендан шунчалик тез безор бўлади. Менимча, эркакларнинг ақллилари кўп хотин олади-да, ўзларини тез чарчатиб қўяди. Кейин эса ўша эркакнинг толиққан пайтида кимдир уни осонлик билан тортиб олади. Билишимча, биз ҳаммамиз фоҳишалик даражасига етиб бўлганмиз, лекин бу кимнинг айби? Фоҳишалар одатда кўп кўнгилхушлик қилишади, аммо сиз ростданам бундай қилишингиз учун ўтакетган аҳмоқ бўлишингиз керак. Худди Ҳелен Брэдли каби. У

ўтакетган каллаварам ва ростмана худбин аёл. Эхтимол, ўзим аллақачон фохиша бўлиб қолгандирман. Айтишларича, буни сира сезмаскансан ва барибир ўзингга оқила аёл бўлиб туюлавераркансан. Сендан кўнгли совмайдиغان эркаклар ҳам бўлиши керак. Ҳа, бундайлар топилади. Бирок уларни қаердан топасан? Биз билганларнинг барчаси йўлдан озганлар. Бу мавзунини ортиқ чувалаштириб, вақтимни бекорга исроф қилмай. Ўша машиналару, рақсларнинг барчасидан воз кечиш керак эди. Манави люминал тезроқ таъсир қила қолсайди. Эддини кўргани кўзим йўқ. У бунчалик бўкиб ичиши керак эмасди. Бу чинданам инсофдан эмас. Ҳеч ким ўзи пиширган ошдан қутула олмайди ва қуйиккани билан ҳеч нарсани ўзгартиролмайди ҳам. Мен ўзимни учига чиққан фохиша деб ҳам фараз қилай, бироқ ҳозир туни билан буни ўйласам, мижжа қокмасдан жинни бўлиб қолишим тайин. Агар манави лаънати ичимликдан кўпроқ отиб олсам, эртага кун бўйи ўзимни нохуш сезиб юраман. Устига-устак баъзан бу ичкилик сизни ухлашга қўймайди, кейин жазавам қўзиб, асабларим ўйнаганча дахшатдан жунбушга келаверман. О, майли, ўзимни қўлга олай. Бундан қанчалар нафратлансам-да, лекин на чора? Олға кетаверишдан бўлак чора йўқ. Мен азият чекмайман. Бу нимани ҳам ўзгартирарди? Азият чекишни истамайман.

Шундай ҳаёллар билан аёл то кўзи илингунча хотираларга чўмиб, ниҳоят юзи ёстикқа тегиб бўжмайиб қолмаслиги учун чалқанчасига ағдарилди-да, ухлаб қолди.

Соҳил божхонаси кемаси Фредди Уоллэйснинг қайиғи “Кончалар қироличаси”ни шатакка олиб, қоронғи кўрфазга кириб келганда, кўрфазга боғланган яхталардагиларнинг ҳаммаси ухлаб ётарди.

25-боб

Капитаннинг бўлмаси ташқарисида, прожектор нури остида кулранг тусга бўялган катернинг палубасидан икки киши замбилни кўтариб, пирсдан пастга олиб тушди, яна иккитаси эса Гарри Морганни кўтариб, замбилга енгил жойлаштириб қўйди. Гарри Морган ҳеч нарсани билмай, ҳушсиз ётарди. У кечқурундан бери ўзига келмаган эди, оғир танаси тўрт киши кўтарган замбилнинг дағал матоси ичига чуқур ботиб турарди.

– Замбилни авайлаб кўтаринглар.

– Оёқларидан ушланг. Сирпантириб юборманглар.

– Замбилни кўтар!

Улар замбилни пирс устига олиб келишди.

– У қалай, доктор? – эркаклар тез ёрдам машинаси ичига замбилни туртиб киритишар экан, шериф шундай деб сўраб қолди.

– Ҳозирча тирик, – жавоб берди доктор. – Сизга айтадиган бор гапим шу.

– Биз уни қайиғидан олиб чиққан пайтимизда ҳам у ақлидан озгандек ҳушсиз ётарди, – изоҳ берди соҳил божхонаси қайиғи капитани. У прожектор нурида кўзойнаклари ялтираб турган пакана семиз киши эди. Соқоли ҳам ўсиб кетганди.

– Сизнинг кубалик ўликларингиз қайиқ ичида қолди. Биз барча нарсани ўшандай ҳолида ташлаб келдик. Ҳеч нарсага қўл теккизмадик. Шун-

чаки, иккитасини сувга тушмаслиги учун четрокка олиб ўтдик, холос. Қолган нарсалар жойида турибди. Пул ва куруллар ҳам. Ҳаммаси.

– Бу ёкка юринг-чи, – йўл бошлади шериф. – Проекторни бу ёкка келтира оласизми?

– Улардан бирини док устига ўрнатиб қўйсак бўларкан, – деди док ҳўжайини. У чироқ ва аркон олиб келгани кетди.

– Юра қолинг, – деди яна шериф божхона қайиғи капитанига. Улар фонарларни қўлга олганча моторли қайикка чиқишди. – Уларни қандай ҳолда топиб олганингизни аниқ-тиниқ баён қилиб берсангиз. Пул қаерда?

– Ўша иккита сумкада.

– Қанча экан?

– Билмадим. Сумкалардан бирини очган эдим, пул турганини кўриб тагин беркитиб қўйдим. Унга тегмадим.

– Тўғри қилибсиз, – маъқуллаб қўйди шериф. – Тўғри иш қилибсиз.

– Биз каюта ичига ёқилғи цистерналарининг устидан иккита кубаликнинг мурдасини туширдик, улар борт устида думалаб юрмасин, дедик. Гаррининг ҳўкиздай гавдасини бортга кўтариб чикдик-да, каравотимга ётқизиб қўйдик, қайикдаги шундан бўлак ҳамма нарса ўз ҳолича турибди. Мен Гаррини топиб олганимда, уни ўлиб қолади, деб ўйлагандим. Унинг кўриниши жуда хароб эди.

– У ҳеч ўзига келмадими?

– У дастлаб ақлдан озгандек босинқираб алжиради, – деб тушунтирди капитан. – Унинг нима деяётганини англай олмасди одам. Биз анча пайт унга кулоқ солиб турдик, бироқ бундан натижа чикмади. Кейин эса у ба-тамом ҳушидан кетди. Бўлгани шу. Гарри ҳозир анави ҳиндубашара ётган ерда ётувди. Ҳиндубашара ўнг бортдаги цистерна устидаги ўриндикка ёпишиб қолган, нариги томондаги яна бир мурда эса ўриндик устида юзини ерга босганча букчайиб қотиб қолганди. Гугурт чакқанда эҳтиёт бўлинг. Негаки қайик бурнигача ёқилғига ботган.

– Қайикда яна бошқа жасад ҳам бўлиши керак эди, – дея гумонсиради шериф.

– Бори шу эди. Пулни сўрасангиз, у анави сумкаларда турибди. Куруллар ҳам қаерда қолган бўлса, ўша жойида.

– Пулли сумкаларни очаётганимизда банкдан кузатувчи сифатида кимнидир чақиртирсак яхши бўларди, – деди шериф.

– Маъкул, – деди суҳбатдоши. – Жўяли гап бўлди.

– Сумкаларни менинг офисимга олиб бориб, муҳр босиб, беркитиб қўямиз.

– Буям яхши фикр, – деб тасдиқлади капитан.

Проектор нури остида қайикнинг яшил ва оқ ранглари яркираб кўриниб турарди. Бу яраклаш қайикни қоплаган қировдан тараларди. Бортнинг оппоқ бўёғи орасидан ўк тешиб ўтган жойлар яққол кўзга ташланар эди. Сув эса чироқ нурида ям-яшил тусда жилваланар, мавжлар оралаб кичкина балиқчаларнинг сузиб юргани кўринарди.

Каюта ичида ўлик эркакларнинг шишиб кетган юзлари чироқ шуъласида юпка лак билан қоплангандай ялт-юлт қиларди. Мурдалар атрофида отилган ўқларнинг гилзалари сочилган, Гарри қайик қуйруғига ташлаб қўйган томпсон курули ўша жойда ётарди. Кубаликлар бортга пул

тўлдириб олиб чиққан иккита чарм сумка эса ёкилғи цистерналаридан бирига суяб кўйилганди.

– Бу қайикни шатакка олаётганимизда божхона қайиғига пулни ҳам солиб олсаммикин, деган фикр хаёлимдан ўтди, – деди капитан. – Шунда кўй, пулни шу ҳолида ташлаб кета қолай, деб ўйладим.

– Унга тегмаганингиз дуруст бўлибди, – деб маъқуллади шериф. – Яна бир жабрдийда, анави баликчи Элберт Трэйси тўғрисида қандай маълумотлар бор?

– Хабарим йўқ. Қолган иккитасининг жойини ўзгартирганимиздан ташқари бошқа ҳеч нарса қилмадик, – деб жавоб берди капитан. – Руль тагига чалқанча тушган биттасидан бўлак бари илма-тешик бўлиб кетганди. Руль остидагиси эса бошининг орқа тарафидан ўк еган. У олд томонига қараб ўтирган бўлиши керак. Қандай ҳолатдалигини ўзингиз ҳам кўриб турибсиз-ку.

– У ҳали ёш бола экан, – деб тахмин қилди шериф.

– У энди ҳеч кимга ўхшамай қолган, – гап қўшди капитан.

– Анави новчаси автомат билан адвокат Роберт Симмонсни ўлдирган, – деди шериф. – Бу ерда нима рўй берган деб ўйлайсиз? Қайси шайтон йўлдан уриб, уларнинг ҳаммаси ўк еди экан?

– Бир-бирлари билан жанжаллашган бўлишса керак, – тахмин қилди капитан. – Пулни қандай қилиб тақсимлашда гап қочгандир.

– Уларнинг мурдаларини то тонггача ёпиб қўямиз, – дея фикр билдирди шериф. – Анави сумкаларни эса мен олиб кетаман.

Худди шу пайтда, улар қаютада суҳбатлашиб турган чоғларида, бир аёл сохил божхонаси катери пастадаги пиредан югуриб кела бошлади, унинг орқасидан эса бир гала одамлар ёпирилиб келарди. Аёл чўпдай озгин, ўрта ёшли, бошланг, учи тугилган сочлари барибир бўйнига осилиб тушганди. У экипаж қаютасидаги мурдаларга кўзи тушиб чинқириб юборди. Кейин бошини орқага ташлаганча, дод-фарёд қилди. Унинг ортидан яқин келиб қолган оломон бўлса катерга кўз тикканча аёлнинг теварагида зич бўлиб туриб қолганди.

– Жин урсин! – деб юборди шериф. – Дарвозани ким очик қолдирди? Манави жасадларни ёпиш учун бирон нима топинг; адёлларми, чойшабларми, нима бўлса ҳам, биз зудлик билан анави одамларни ташқарига ҳайдаб чиқарайлик.

Аёл аюханнос солишдан тўхтаб, қайик ичига назар солди, сўнг бошини орқага ташлаб, тагин дод сола бошлади.

– Уни қаерга ташлаб келишди экан? – ўзича хитоб қилди унинг ортидан келган бошқа бир аёл. – Элбертни қаерга даф қилишди экан?

Чинқираётган аёл бирдан тўхтаб, тагин қайик ичига мўралаб қаради.

– У қайикда йўқ, – деди у хик-хик қилиб. – Ҳой, сиз, Рожер Жонсон! – кичкирди у шериф томонга. – Элберт қани? Қани деяпман Элберт?

– У бортда йўқ эди, миссиз Трэйси, – деб жавоб берди шериф бўшашиб. Аёл бошини орқага ташлаб, яна уввос торта бошлади, унинг овози бўғилган, қўллари мушт бўлиб тугилган, сочи эса тўзғиб кетганди.

Унинг орқасидаги одамлар галаси док томонга чиқиб олиш учун бир-бирларини тирсаклари билан туртиб, олдинга итаришарди.

– Тўхтаб тур-чи. Ким бўлса ҳам кўриб олайлик.

– Улар мурдалар устини тўсиб қўйишяпти, – деди кимдир. Бошқа биров испанчалаб: – Мени ўтказиб юборинглар. Қараб олай. Тўртта жасад экан. Бари ўлган. Кўриб олай, – дея ховлиқди.

Бояги аёл яна фарёд ура бошлади:

– Элберт! Элберт! Эй, Худойим, Элберт кани?!

Тўда ортидаги эндигина келган икки нафар кубалик йигит оломонни ёриб кира олмай, орқага чекинди, кейин югуриб келиб, ўзларини баравар олдинга урди. Одамларнинг биринчи қатори чайкалиб, гувиллар, шу топда оху ноласи авжига чиққан миссиз Трэйси ва унинг ёнидаги аёллар жойларидан ағнаб тушди. Олдиндагилар талваса ичида эгилганча, тўсиқ симга осилиб турар экан, андак фурсат ўтгач, бир амаллаб хавфсиз жойга чиқиб олишди, миссиз Трэйси бўлса ҳамон оҳ урганча ям-яшил сув ичига йикилиб тушди, унинг фарёди сувнинг шалоплашига қўшилиб кетди.

Икки нафар божхона ходими прожектор ёғдусида миссиз Трэйси сувда шалоплаётган ергача сузиб борди. Шериф қайик куйруғидан ташқарига эгилиб, бортдаги илгакни аёл томонга ташлади, ниҳоят пастдаги иккита божхона ходими кўмагида аёл қайик тумшугидан аркон ёрдамида тортиб чиқарилди. Омма орасидан ҳеч ким унга кўмак бергани жойидан кимирламади ҳам, аёл бўлса эгнидан сув оққанча одамларга нафрат билан назар ташлади, иккала қўлини мушт қилиб, уларга бақирди: “Махлуқлар! Фоҳишалар!” Кейин кабина ичига кўз югуртирди-да, нола қилди: “Элберт! Қани Элберт?!”

– У бортда эмас, миссиз Трэйси, – деди шериф аёлни ўраб қўйиш учун адёл олиб келаркан. – Ўзингизни босинг, миссиз Трэйси. Бардам бўлинг.

– Тишларим, – деб фарёд чека бошлади миссиз Трэйси мудҳиш қиёфада. – Менинг тишларим синиб тушди.

– Эрталаб уларни топамиз, – деди божхона қайиғи капитани. – Улар ҳеч қаёққа даф бўлмайди.

Аёлни қутқарган божхона ходимлари куйрук устига ўрмалаб чиқишди-да, шалаббо ахволда туриб қолишди.

– Қани, кетдик бўлмаса, – дея йўл бошлади улардан бири. – Совқотиб кетяпман.

– Ўзингизни яхши ҳис қияпсизми, миссиз Трэйси? – деб сўради шериф аёлни адёл билан ўраб қўяркан.

– Яхши?! – аёлнинг эси оғиб колаёзганди, сўнгра қўлларини мушт қилиб тугди-да, бошини ортга ташлаганча, юракни ларзага солиб додлай бошлади. Миссиз Трэйсининг қайғуси чидаб бўлмас даражага етганди. Бу фарёдни эшитиб, оломон сукут сақлаганча, энди аёлга эҳтиром билан қараб қолди.

Айни дамда шериф ва унинг ўринбосарларидан бири божхона адёллари билан устларини ўраётган жасадлар кўздан пана қилинаётганди. Шунга ўхшаш ҳолат бундан анча йиллар мукаддам Каунти-Родда судсиз, сўроқсиз оломон томонидан бир ороллик киши жазоланганида юз берганди. Одамлар уни уриб ўлдириб, кейин машина чироклари ёруғида телефон устунига осган ва тебраниб турган жасадини завқ билан томоша қилганди.

Мана энди, мурдалар ўраб қўйилгач, халойиқнинг руҳи тушиб кетди, бироқ улар бутун бошли шаҳарда бундай ғаройиб манзарани кўришга муяссар бўлган бирдан-бир омадли гувоҳлар эди. Улар сувга йиқилган мис-

сиз Трэйсини ҳам кўришга муяссар бўлишди, бундан олдинроқ эса, ичкарига кирганларида денгиз касалхонаси томон олиб кетилаётган Гарри Морганни ҳам кўришдан бебаҳра қолишмади. Шериф яхта кўрфазидан ташқарига чиқишни буюрган вақтда улар томошалардан кўнгиллари тўлиб чиқиб кетишди. Бахтли томошабинлар қанчалар обрў-эътиборга сазовор бўлганларидан гердайишарди.

Бу пайтда Гарри Морганнинг аёли ва уч нафар кизи денгиз касалхонасининг қабулхонасидаги узун ўриндикда кўзлари тўрт бўлиб ўтирарди. Учала қиз ҳам юм-юм йиғлар, Мария эса рўмолчасини тишларди, холос. Эрталабдан буён унинг кўзига бир томчи ҳам ёш келмади.

– Менинг дадажоним қорнидан ўқ ебди, – деди қизлардан бири опасига мўлтираб.

– Қандай даҳшат! – хитоб қилди опаси.

– Тинчланинглар, – дея уларни тинчитди энг катта опа. – Мен дадамиз учун ибодат қиляпман. Менга ҳалал берманглар.

Мария бир сўз демай, пастки лабига рўмолчасини босганча, ҳамон уни тишлаб ўтирарди.

Бироз вақт ўтгач, қабулхонага доктор кириб келди. Аёл унга савол назари билан қараганди, доктор индамай бош чайқади.

– Кирсам бўладими? – деб сўради Мария.

– Ҳозир эмас, – деб тақиклади доктор. Аёл унинг олдида борди.

– У ўладими? – юрак ютиб сўради Мария.

– Афсуски, шундай, миссис Морган.

– Ичкарига кириб, уни кўрсам бўладими?

– Ҳозир эмас. У операция хонасида.

– Эй, Худо! – оҳ тортди аёл. – Эй, Худо! У ҳолда қизларни уйга олиб бора қолай. Сўнгра изимга қайтаман.

Унинг томоғига бирдан нимадир тиқилиб, ютинолмай қолди.

– Қани кетдик, қизлар, – дея йўл бошлади Мария. Учала қиз оналари моторини ўт олдирган эски машина томон эргашишди.

– Дадам қалай экан, ойи? – сўради қизлардан бири.

Мария чурқ этмади.

– Дадам яхшимикан ўзи, ойижон?

– Менга гапирмай тур, – деди Мария. – Жим бўлинглар.

– Лекин...

– Бўлди, мен сенларга гапирма, дедим! – жиғибийрон бўла бошлади Мария. – Оғзингни юмгин-да, даданг учун ибодат қилиб кет.

Қизлар тагин йиғлай бошлашди.

– Минг лаънат! – бўқирди Мария. – Бас, йиғламанглар! Мен Худодан дадангларга умр тиланглар, деб айтдим!

– Тилаяпмиз, – деди қизлардан бири. – Мен касалхонада дадамни кутаётган пайтимиздан буён ибодат қилишдан тўхтамадим.

Улар Роки-Роднинг эски оқ тошлари устига бурилишлари билан машинанинг олд чироғи олдинда гандираклаб кетаётган бир кишини ёритди.

Биронта шўринг курғур арокхўр бўлса керак, деб хаёлидан ўтказди Мария. Худо урган бечора пиёниста.

Улар йўлдан бир зумда ўтиб, қоронғида ҳамон чайқалиб бораётган юзлари қон эркакни ортда қолдиришди. Бу одам уйига қайтаётган Ричард Гордон эди.

* * *

Уй эшиги олдида келиб, Мария машинани тўхтатди.

– Ётиб ухланглар, қизлар, – деди у. – Тўғри ётоғингизга боринг.

– Лекин дадажонимизга нима бўлади? – сўради қизлардан бири.

– Менга ҳозир гапирма, – деб такрорлади Мария яна. – Худо хаки, ўтинаман, индамай туринглар.

У машинасига ўтирди-да, касалхонага қараб жўнади.

* * *

Касалхонага қайтган Мария Морган жон ҳолатда зинадан тепага кўтарилди. Доктор жарроҳлик хонаси эшигидан чиқиб, йўлкада аёлга урилиб кетай деди. У қаттиқ чарчаган, уйига кетишга шайланаётганди.

– Унинг жони узилди, миссис Морган, – деди у чуқур афсус билан.

– У ўлдими?!

– Ҳа, жарроҳлик столида жон берди.

– Уни кўрсам бўладими?

– Албатта, – рухсат берди доктор. – У жуда осойишта аҳволда ҳаётдан кўз юмди, миссис Морган. Ҳеч қандай азоб чекмади.

– Эй, Худо! – нола қилди Мария. Унинг ёноқлари узра энди кўзёшлари думалаб туша бошлади. – Ох! – дея фарёд чекарди у. – Бўлиши мумкин эмас, йўқ! Йўқ!..

Доктор аёлнинг елкасига қўлини қўйди.

– Менга тегманг, – ҳикиллаб йиғларди Мария. Кейин эса истагини айтди: – Мен уни ҳозирок кўришни хоҳлайман.

– Юринг, – деб йўл бошлади доктор. Коридор бўйлаб аёл билан баравар одимлаб борар экан, у Марияни ғилдиракли стол узра улкан танаси устига чойшаб ёпиб қўйилган Гарри Морган ётган шинамгина хонага бошлаб кирди. Шифтда чироқ порлаб турар, хона теварагига бирорта соя тушмасди. Мария шуълалар остида жонсиз ётган Гаррига даҳшат билан тикилганча, эшик олдида қотиб қолди.

– У сира азоб чеккани йўқ, миссиз Морган, – совуқ сукунатни докторнинг товуши бузди. Мариянинг кулоқларига унинг сўзлари кирмас эди.

– Эй, Худо! – нола қилди аёл яна ва бирдан юрак-бағри ситилиб, ўкириб юборди.

– Унинг бахтиқаро юзига қаранг!

26-боб

Билмадим, деб ўй суларди Мария Морган ошхона курсисида ўтирганча. Балки ҳар куни, ҳар оқшом сабр қилиб оз-оздан чидаб борса бўлар. Худо урсин бу тунларни! Агар мен қизларимни яхши кўрганимда эди, эҳтимол, бошқача бўлармиди. Лекин уларни яхши кўрмайман. Шундай бўлса ҳам энди улар учун нимадир қилишим керак. Иш топиш керак. Эҳтимол ичимда аллақачон ўлиб, тугаб бўлгандирман. Лекин энди фарқи йўқ, деб ўйлайман. Нимадандир қайта бошлашим зарур. Мана, бугун бир ҳафта бўлди. Унинг қандай ўлиб ётганини эсламай, деб ҳатто ҳаё-

лимга келтиришга-да кўркаман. Унинг юзини эслай олмай қолганимда бу даҳшатли қутқуни юктириб олмаган бўлардим. Кўнглимдан нималар кечаётганига қарамай, иш топишга мажбурман. Агар Гарри бироз пул қолдириб кетганида ёки озрок жамғармамиз бўлганида, тирикчилик енгилроқ ўтарди, бироқ менинг аҳволим мушкуллашиб бормоқда. Қилмоқчи бўлган энг биринчи ишим – уйни сотаман. Махлуқлар Гаррини ўлдиришди. О, у ифлос каллоблар! Шуурида қолган ягона нарса мана шу. Нафрат ҳамда ҳазин туйғу. Мен гўё бўм-бўш уйга ўхшаб қолдим. Ҳа, майли, энди бундай гаплардан фойда йўқ, мен нимадир қилишим керак. Дафн маросимига борсам бўларди. Аммо боролмадим. Иш топишимга тўғри келади. Ахир, ўлганидан кейин ҳеч ким ортига қайтмайди-ку.

Гарри ҳурпайган ва кучли, аллақандай ноёб жониворга ўхшаб кетарди. Унинг ҳаракатларини кузатаётганимда миямга нуқул шу фикр келарди. Унинг борлиги мен учун бахт эди. Гаррининг омади илк бор Кубада ундан юз ўгирди. Шундан сўнг то кубалик кашандалар унинг бошига етгунларича омад ундан юз ўгириб бораверди.

Кубаликлар кончилар учун балойи азимнинг ўзи. Улар ҳамма учун ҳам офат. Уларнинг юртларида жуда кўп ҳабашлар асир олинган. Хаёлотимдаги бор хотираларим Гаррининг ўлимидан сўнг тепага қалқиб чиқди, мана энди булар тўғрисида енгил-елпи гапириб бўлмайди. Бир пайтлар, жуда яхши пул топаётган вақтида, Гарри мени Гаванага олиб борганини хотирлайман. Бизлар парк ичида сайр қилиб юрарканмиз, бир ҳабаш менга нимадир деб қолди, шунда Гарри унга тарсаки тушириб, ерга тушиб кетган похол шляпасини қўлига олди-да, тахминан ярим чақирим нарига улоктириб юборди, битта такси шляпани босиб кетди. Мен ичакларим узилгудай бўлиб, роса кулувдим.

Ўшанда Прадодаги гўзаллик салоида умримда биринчи бор сочларимни бўяттиргандим. Сартарошлар кун бўйи сочим устида ишлашган, негаки сочларим шунчалик тим қора эдики, улар дастлаб уни бўйшдан бош тортишганди. Лекин мен хунук кўринишдан чўчиб, уларга сочимни бироз очроқ қилишларини тинмай тайинловдим. Шунда охири бир эркак пахта билан оловранг новда олиб келди-да, буғ чикараётган қандайдир суюқлик бор бир кўза ичига новдани ботириб, сочимни тарай бошлади. Новда ва тарокнинг бир учи билан соч толаларимни ажратаркан, сочларим устида тароқ бориб-келаверган, бироз вақтдан кейин уни қуритганди. Мен эса кўкрак қафасим портлаб кетгудай бўлиб, қилиб қўйган ишимдан кўркиб турар, сочимни бироз очикроқ қилиб берсангиз бас, дердим қайта-қайта. Ниҳоят сартарош юзимга бокиб, “Имкон қадар хавфсиз усулда сочингизни очроқ қилиб бўядим, хоним”, деганди. Кейин эса сочимни шампунлаб ювиб, унга тўлқин-тўлқин шакл солганди, мен эса ҳамон таскара бўлиб қолгандирман, деган таҳликада ҳатто кўзгуга ҳам қарашга юрагим бетламасди. Сартарош сочимни бир томонга ажратиб, уни жингалак қилишда давом этар, тўғнағич билан кулоқларим орқасини шишириб қўйганди. Сочим бўлса ҳалиям нам эди, то сартарош бор ўзгаришни намоийш этмагунича, қандай қилиб кўзгуга қараганимни баён қилиб беролмайман. Ўшанда ўзимга-ўзим бегонадай кўрингандим. Шунда сартарош нам сочим узра махсус тўр ёпди-да, мени қуритгич тагига қўйди, то қуригунча юрак ҳовучлаб ўтирдим. Шундан сўнг сартарош мени қуритгич тагидан

олиб чикди-да, тўр ва тўғнагичларни олиб, сочимни таради. Шунда сочларим тилладай ярқирок ҳолатга келди.

Ўша жойдан чиқиб, кўзгуда ўзимга боқарканман, сочларим куёш нурида шунақанги ярқираб, юмшоқ ва ипакдай майин бўлиб қолгандики, қўлимни теккизиб, сочимни ушлаб кўрдим. Бу мен эканлигимга ишоналмас, шу қадар ҳаяжонда эдимки, нафасим бўғилиб қолай дерди.

Гарри мени кутиб ўтирган Прадодаги қаҳвахона томон йўл оларканман, ҳаяжондан энтикиб, қалбим жунбушга келарди. Гарри бўлса истиқболимга пешвоз чиқар экан, мендан кўзларини узолмай қолди. У сўзлаш учун оғиз очганида, овози бўғиқ ва қанақадир ғайритабиий чиққанди:

– Ё, тавба! Мария, шунчалик ҳам гўзал бўласанми!

Мен эса унга қараб:

– Сарик сочли бўлсам сенга ёқаманми? – дея юрак ҳовучлаб сўрадим.

– Гап бўлиши мумкин эмас, – дея хайратланди у. – Кетдик, меҳмонхонага борайлик.

Мен ҳам унга итоат этиб:

– Бўпти унда, кани кетдик, – деб йўлга тушгандим. Ўшанда йигирма олти ёшда эдим.

У менга ҳамма вақт шундай муносабатда бўлган, мен ҳам шундай жавоб берардим. Гарри айтардики, унинг ҳеч қачон мен каби азиз инсони бўлмаган ва мен ҳам унга ўхшаган бирорта эркак зоти йўқлигини яхши билардим. Буни у ўлганидан кейин янада теранроқ англаб етдим.

Энди бўлса иш бошлашимга тўғри келиб турибди. Ишлашим зарурлигини биламан. Бироқ ўшандай эрингиз бўлган чоғда қандайдир искирт кубаликлар унга ўқ узиб, ўлдириб қўйишса, сиз осонликча янги ҳаётни бошлай олмайсиз. Зеро, бутун қалбингиз тамомила емирилиб битган бўлади. Бу кўргиликдан кейин бирор ишга қўлим борармикин? Бу Гаррининг сафарга чиқиб, узоқларда юриши эмас энди. Негаки Гарри хар сафари сўнгида уйга қайтиб келарди, бироқ энди қолган умримни усиз давом эттиришим керак. Устига-устак, айти пайтда семириб, борган сари хунук бўлиб боряпман, ёшим ҳам ўтяпти, менинг Гарриим эса доим: “Сен қари эмассан”, дея таскин бериши учун энди ёнимда йўқ. Бундай тасалли учун бирон бир эркакни топиб олсам бўлар, бироқ мен бошқа эркакдан тезгина воз кечишим аниқ. Шундай бўлиши турган гап. Шундай бўлгани ҳам яхши.

Гарри бўлса менга шу қадар меҳрибон ва садоқатли эдики, ҳамиша, хар қанақасига бўлса-да, пул топа олар, мен пул борасида эмас, фақат унинг ўзидан хавотир олардим, мана энди эса ҳаммаси тугади.

Яқинингизни ўлдиришса, нима қилишни билмас экансиз. Бунга чидаш осон эмас, лекин начора, осмон узоқ, ер қаттиқ. Ўзимни ўлдиришганида нима бўлишини тасаввур ҳам қилолмаслигим-ку аниқ. Гарри охирги дақиқаларда жудаям қолдан тойганди, деб айтди доктор. У энди ҳеч қачон уйғонмайди. Унинг осонликча жон берганидан хурсанд ҳам бўлдим, чунки Худо гувоҳ, Гарри ўша лаънати қайикда кўп азоб чекканлиги шубҳасиз. У мен ҳақимда ҳам ўйлаганмикан, нималар ҳаёлидан кечганини роса билгим келади. Лекин одам бу аҳволда ниманидир ўйлаши кийин бўлса керак. Охир-оқибат Гаррининг тинкаси қуриди. Худодан унинг ўрнига ўзим

ўлиб қолишимни тиладим. Бироқ бу тилагулик яхши ният эмас. Тилайдиган яхши нарсанинг ўзи ҳам йўқ энди.

Дафн маросимига бора олмадим. Лекин одамлар буни тушунишмади. Улар сизнинг кўнглингиздан нималар кечаётганини англашолмайди. Негаки яхшилар камдан-кам топилади. Бундайлар ҳаётда қолмаган ҳам. Ҳеч ким нималарни ҳис қилаётганингизни тушунмайди, чунки уларда шунчаки туйғу деган нарсанинг ўзи йўқ. Мен буни биламан. Мана энди, ўн йил яшарман, йигирма йил яшарман, бироқ бу ёғига энди қандай яшай олишимни менга ким айтиб беради? Бирон кимса менга буни айтиб беролмайди ва энди ҳар бир кунни қандай келса, шундай қабул қилиб, аини дақиқаданок нимадир қилишни бошлаб юборишдан бўлак ўзга йўл йўқ. Бу мен танлашим керак бўлган йўл. Бироқ Худо ҳақи, ҳаммасидан ҳам кўпроқ мени қийнайдигани, бу бахтсиз тунларни қандай ўтказар эканман деган ҳаёл.

Агар ухлай олмасангиз, кечаларни қандай қилиб енга оласиз? Ўйлайманки, эрини йўқотган одам бунга ҳам чидаши керак. Бошга тушганини кўравераркансан. Мен ҳам аини дамда бу манфур борликни қайта кашф қилиб бораётгандирман. Қалбинг ўлса, ҳамма нарса енгил бўлиб қолади. Менимча, бир ҳисобдан шу ҳам тузук. Балки бу жараён йўқлик оламининг инъикосидир. Ҳа, майли, мен энди янги, яхши ҳаёт бошлашим керак. Олдинда турган ягона йўл шу бўлса, демак, ишни яхши бошлаш керак. Ўйлайманки, энг маъқули шу. Олдиндаги ҳаёт сўқмоғим шудир балки. Майли. Ундай бўлса, яхши бир ҳаёт бошлайман. Энди ҳаммадан олдинда кетаман.

* * *

Ташқарида ёқимли ва салқин киш куни кечар, хурмо дарахтининг шохлари енгил шимол насимида хиёл тебранарди. Айрим кишки сайёҳлар уйлари ёнида велосипед миниб, айланиб юришарди. Улар хандон отиб қулишаётганди. Кўча бўйидаги уйнинг улкан ҳовлисида битта товус ёқимсиз чийиллаб кўярди.

Дераза ортидан киш офтобида кўм-кўк, шаффоф ва шиддатли, жилвакор асов денгиз кўзга ташланади.

Катта, оппоқ бир яхта порт ичига кириб келар, уфқда, кирғоқдан етти мил нарида эса худди мовий денгиз бағрида эркаланиб ўйнаётгандай, узокдан миттигина бўлиб кўринаётган юк кемаси оқимга қарши, ғарб томон енгил сузиб борарди.

Брайн ПЕТТИН

(1946 йил туғилган)

*Инглиз тилидан
Мақсадхон ҚОДИРОВА
таржимаси*

ЎЗГАРИШ

*Ўзгартириб қўйдим соатимнинг рақамларини,
Эҳтимолки энди яна недир ўзгарар.
Эҳтимолки ҳозир соат
Тунги иккидир.
Уйгонмогинг шартмас,
Йиғмогинг ҳам зарур нарсаларингни
Кетмоқлигинг учун бутун умрга.
Балки ҳозир шуни англаб етарсан –
Кетмоқ учун эрта, эрта жуда ҳам,
Балки кеч бўлгандир ниҳоятда, ва
Демакки қоласан бутун умрга.*

ИМТИҲОН РАИСИ

*Бола эдим, имтиҳондаман.
Саволлар-чи, жуда жўн эди,
Йиқилмоққа йўқ эди имкон.*

Савол:

– Оймомонинг таъмин тасвирланг.

*Ибтидонинг мазаси каби,
тунги ёғду таъми бор унда.*

Савол:

– Муҳаббат бу қанақанги ранг?

*Чўлда йўлин йўқотган одам
топиб олган сувнинг ранги у.*

Савол:

– Нега эрир қор парчалари?

Жавоб ёздим: эрирлар, чунки
Ҳақнинг қайноқ бағридан тушуур.

Яна қўлаб шу каби оддий
Мавжуд эди турфа саволлар.

Тасвирладим Одам қайғусин
қилинганда Жаннатдан қувғин.
Ёздим аниқ вазнини ҳатто
филнинг – уйқу чоғида кўрган.

Мана ҳануз йиллар ўтса ҳам
Яшаяпман кўча супуриб
Ё, ҳашамдор меҳмонхоналар
Чангларини артиб-сидириб.

Нега? Чунки имтиҳонлардан
йиқилардим доимо бирдай.
Нега? Келинг, бу гал мен сўрай.

Савол:
– Тасаввури жажжжи боланинг,
сиз айтинг-чи, қанчалар улкан?

Савол:
– Қанчалар тор имтиҳондаги
раисларнинг ҳиссиз юраги?

ҚОР МЎЪЖИЗАСИ

Тунни бедор ўтказдим бугун.
Ёғар эди гўзал оппоқ қор,
Кийиндиму чопдим зинадан
Ва эшикни бориб очдим ланг.
Бундай қорни кўрмагандим ҳеч.
Бизнинг хароб кўча эмас бу.
Бутун борлиқ янгиланган ва
Ажиб софлик туйдим ҳавода.
Атроф сокин, ҳар қор парчани
Кўриб, сурдим уйқуни нари.
Ўйладимки, кўрдим барчасин
Милён, милён чарх уриб ёққан
Пардек парқу қорлар парчасин.
Ҳаммаси-мас, лекин бу ҳали,
Билолмадим қандай ёритди
Дунёни жим қор алангаси.
Уйда эса онам ухларди,
Манзарадан дил узолмадим

Уйга кириб уйготай десам,
Баҳам кўрай қор мўъжизасин.
Наздимда, у мен учун ёққан
Ва беркитган хароб кўчани.

БИР ТУТАМ МАЙСА

Сен сўрадинг мендан бир ашўор,
Мен-чи тутдим бир тутам майса.
Сен рад этдинг, бу эмас даркор,
Сен сўрадинг мендан бир ашўор.

Мен дедимки, шеърдир шу майса,
У қировдан кийибди либос.
У рўёмас, ҳақиқат тезкор,
Менинг шеърим тасаввур, холос.

Сен айтдингки, йўқ бу шеър эмас,
У бор-йўғи бир тутам майса.
Сен рад этдинг, бу эмас даркор,
Мен-чи тутдим бир тутам майса.

Сен дарғазаб бўлдинг-да, дединг,
Бир тутам ўт бермоқ ҳам ишми?
Бемаънилик, бўлмагур тутум
Бир тутам ўт ҳадя қилишлик.

Сен сўрадинг мендан бир ашўор,
Фожиона ёздим сен учун.
У бир тутам майса ҳақида:
Ўт тўхфаси қанчалар мушкул.

Ва шу билан у сен ҳақингда:
Майсаларни ололмаслигинг
Ҳадя мисол улгайганингда.

ШЕР ВА АКС-САДО

Бутун ўрмонни солиб ларзага
Ҳайвонлар шоҳи шер тортди наъра.
Ўша ондаёқ қайтди акс-садо,
Кимдир ҳамлага шай каби гўё.
“Ким ўқирмоқда гўё бўлиб мен?”
Қайтди акс-садо: “Мен, мен, мен”
Ғазабланган шер сўради: “Кимсан?”
Ўрмон меники. Бунда шоҳ менман”
Акс-садо қайтди иккинчи бор ҳам:
“Бунда шоҳ менман, шоҳ менман, менман”.
Жанг қилмоқликка онт ичди арслон,
Ғанимни топиб этмоққа яксон.
“Қўрқоқ! Қани, чиқ, кўрсат ўзингни”.
Акс-садо келди қайтиб: “...ўзингни”
“Чиқ, – наъра тортди арслон. – Беркинма!
Ё, қўрқяпсанми мағлубиятдан?”
Акс-садо келди жавобга яна
“Мағлубиятдан... мағлубиятдан...”
Ёв журъатидан чўчиб турган шер
Енгил тин олди: босган эди тер.
Шу чоғ дарахтда турган қуш деди:
“Оҳ, маъзур тутинг сиз қўлингизни,
Бу акс-садоси қўрқувингизни”.

*Абдилдажсан АКМАТАЛИЕВ,
академик (Қирғизистон)*

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ ИЖОДИДА ИНСОН ВА КОСМОС МУНОСАБАТЛАРИ

Бир вақтлар қирғиз шоири Жўмарт Бўканбоев: “Шундай вақт келади-ки, қирғиз адабиёти юрт худудидан чиқиб, Европа бўйлаб, дунё бўйлаб қадам ташлайди, дунё адабиётининг кичик бўлса ҳам, муносиб бир таркибий қисми бўлиб қолади”, деган, шунга ишонган эди. Кўриб турибмизки, у ҳақ бўлиб чиқди. Лекин ўша пайтларда бу шеър муаллифининг орзу-умидларини кўплар шоирнинг шунчаки хаёли деб ўйлаганлари аниқ. Орадан бор-йўғи бир неча йил ўтди ва шоирнинг орзулари Чингиз Айтматов мисолида рўёбга чиқди. Қирғиз адабиёти адабий Олимп сари шиддат билан кўтарила бошлади. Ҳаққоний, аччиқ ва айни пайтда, некбин бадиий сўз китъалар оша турли тилли китобхонлар юрагида аксадо топди. Айтматовдек истеъдод эгасини тарбиялаб вояга етказган халқ бахтиёрдир.

Улуғ замондошимизнинг “Кассандра тамғаси” романини мутолаа қилар эканман, қадим замонлардан бери тириклик ва ўлим, инсон ва жамият тўғрисида айтилиб келинаётган халқ донишмандлиги намуналарини эсладим. Уларнинг кўпи ёзувчи асарлари бағрига сингиб кетган. Адиб ҳаётнинг мураккаб қирралари хусусида фикр юритар экан, бир мамлакат ёки бир миллат микёсида эмас, жамики олам, Инсоният ва Космик фазо микёсида, улар ўртасидаги муносабатларнинг тадрижий эволюцияси ва тақдири хусусида тафаккур қилади. Ҳадсиз фазодан туриб, Ер юзида умргузаронлик қилаётган миллат ва элатларнинг фавқулудда юз бериши мумкин бўлган экстремал ҳолатларда ўзини қандай тутишларини кузатади. Космос муаллиф учун чек-чегараси йўқ бўшлиқ бўлибгина қолмай, айни пайтда Инсон руҳининг бекиёс бойлиги ҳамдир. Сир-синоатли само Айтматов учун вақт ва кенглик тушунчаларидан холи бўлган дунё эмас, у энг аввало инсон ақл-заковати юксалиши мумкин бўлган мангу пурвиқор чўкки.

Айтматовни файласуф ёзувчи сифатида инсоннинг ўзлигини идрок этиши жараёни, унинг туб моҳияти, жамиятни тараккий эттириш қонунлари ва тафаккур тадрижи, инсон ҳаётида генетикага оид назарияларнинг аҳамияти, инсон психологиясига биокимёвий ва мутаген методлар ҳамда мендализм ва дарвинизм концепцияларининг таъсири, эмбри-

оннинг она қорнида ривожланиши, бу ривожланишнинг социал-психологик, фалсафий-ахлоқий ва маънавий-эстетик аҳамияти масалалари кизиқтиради.

Кассандра тамғаси — эмбрионнинг туғилишдан, бу дунёга кадам қўйишдан бош тортиши натижасидир. У ўзининг бу қарорини ошкора қилади. Бу тамға инсониятнинг келажаги қандай бўлишидан огоҳ этиши мумкин. Борди-ю у туғилса, унинг ердаги ҳаёти ўзига эмас, биосфера ва геосферага боғлиқ бўлади. Бу огоҳликка бепарво бўлиш Инсон ва Космик фазо тақдирига, демакки, бутун олам тақдирига бепарво бўлиш демакдир. Бу тўғрида адибнинг ўзи ўзбек олими О.Файзуллаев билан суҳбатида шундай дейди: “Одамзотга берилган эзгулик ва ёзузлик энергиясини ҳеч ким ўзгартира олмайди. Уларда тенглик миқдори мавжуд. Лекин, муҳими шундаки, инсонга энергиядан ташқари ақл-фаросат, ўйлаш ва ҳулоса чиқариш имтиёзи берилган. Бу имтиёз туганмас абадийлик характериға эға. Агар инсон омон қолишни истаса, тамаддун чўккиларини эгалламоқчи бўлса, у ўзидаги ёвузлик устидан ғалаба қозониши керак. Бу — бизнинг инсон сифатидаги бош мақсадимиз бўлмоғи зарур... Одамзот шундай йўлни тутмай ўз тарихида жуда кўп нарсаларни йўқотган”.

Асар воқеалари бир неча кун ичида содир бўлади. Американинг “Трибюн” газетасида ўзини “само роҳиби” деб атаётган рус олими Филофейнинг Рим Папасига мактуби эълон қилинади-ю, бутун жаҳон оёққа туради, одамлар жунбушга келади. Олис фазодан туриб ердаги ҳаёт, одамлар, авлодлар, зурриётлар тақдирига аралашаётган кимсани лаънатлайдилар. Филофейни ерда туриб қўллаб-қувватлаган футуролог олим Роберт Борк шафқатсизларча ўлдирилади.

Филофей ким, унинг Рим папасига мактуби нима ҳақда эди? Маълум бўладики, уни бир вақтлар ўз тукқан онаси (отасининг кимлиги номаълум) совуқ киш кунларидан бирида болалар уйи эшигига ташлаб кетади. “Ўшанда, — эслайди Филофей, — калин қор эди. Мен ўша субҳи содиқ пайтини эс-эс биламан десам, бунга ҳеч ким ишонмайди, албатта. Наиллож, тўғриси́ни гапираман. Ўшанда кулоғимга онамнинг қадамлари остида қорнинг ғарч-ғурч овози эшитилган. Ёдимда, онам ўша киш куни, каллайи саҳарда шоша-пиша қадам ташлар эди. Эсимда, у безовталаниб мени бағрига босар, дам-бадам сесканиб чўчиб тушар эди, онам юрагининг қўрқинч аралаш гупиллаб урганини менинг норастана́м сезар эди...”

Етимхонада чакалоққа Андрей Андреевич Крильцов деб ном беришади. У Руза шахрининг чеккасидаги Малеевка кишлоғидаги болалар уйида тарбияланади. Ўқишни битиради, билимини кунт билан оширади ва иқтидорли биолог олим бўлиб етишади. Фанда кутилмаган кашфиётлар қилади. “Менинг омадим чопди, — дейди у ўз мактубида, — бу соҳада манфаатдор ташкилотлар ёрдами ҳам чакки бўлмади, лекин бу ҳақда алоҳида гапирамиз, мен бўлсам, муваффақиятлардан илҳомланганимдан, шиддат билан, куч тўплаган қовоқ арига ўхшаб, фан пайкали устида парвоз қилар эдим; мен кашфиётдан-кашфиётга учиб, олдинлари ҳеч кимга маълум бўлмаган фикр-ғоялар шовқинидан гангиб юрар, ана шу соҳада абадийлик сир-асрорининг муаллифи — Оллоҳ таолонинг ўзини ҳам орқада қолдиришга тайёр эдим. Мен илмий экспериментлар доирасида бўлса-да,

ота-оналар хоҳлашадими-йўқми, кимнинг ёруғ дунёга келиши, қандай туғилиши, қандай ота-оналардан туғилишини шахсан ўзим ҳал қилар эдим, уларнинг уруғларидан нима ярата олишимни билишса эди...”

Гапнинг лўндаси, биолог олим Андрей Крильцов илмий изланишлар борасида ақл бовар қилмайдиган даражага етишади. Уни партия марказқўмига таклиф етишади, “Сизнинг кашфиётингиз, таъбир жоиз бўлса, қўлбола биологиянинг кашфиётлари – бу одам табиатига чуқур кириб бориш, аслида эса инсон шахсини қайта куриш, шахснинг келиб чиқишини, жамиятдаги ўрни ва ролини ўзгартириш, кейинчалик эса сунъий туғиладиганлар матричасига асосан бутун инсониятни қайтадан яратиш имконияти демакдир...” деб, унинг олдига вазифа қўйишади: “Бутун дунёда коммунизм ғалаба қозониши учун бизга ота-онаси номаълум, сунъий етиштирилган иксзурриётлар керак. Иксзурриётлар феномени сиёсий жиҳатдан ҳайрон қоларли даражада порлоқ истикболга эга. Бу шундай ўтқир куч бўладики, у биздан фарқли ўлароқ, орқа-олдига қарамасдан, қўрқинч ва шубҳа нима эканлигини билмасдан бутун дунёда коммунизм ғалабаси учун курашади. Оила ва бошқа қариндошлик алоқаларини эски, зўравонлик дунёсининг қолдиқлари сифатида худди ана шу иксзурриётлар тарих ахлатхонасига улоқтиради... Болалар сунъий йўл билан, ота-оналарсиз бунёд этилади, тегишлича тарбия қилинади... Иксзурриётларнинг шубҳасиз афзалликлари шундаки, улар... коммунистик байналмилалнинг зарбдор кучи бўлиб қолади ва худди ана шу одамлар ғарбга ҳал қилувчи зарба беражак!”

Олим тегишли ташкилотларнинг ҳомийлигида турли жиноятлари учун узоқ йилларга қамоқ жазосига ҳукм қилинган маҳкумалардан танлаб олиб, иксзурриётларни етиштириш ишини бошлаб юборади. Вақти келиб, халқаро экспедиция таркибида космосга парвоз қилади, илмий қузатувлар дастури яқунлангач, ерга қайтишдан бош тартади. Чунки олис фазода туриб ўзининг нима иш қилиб қўйганлигини аниқ тасаввур этади. Иксзурриётлар ўзларига оид бор ҳақиқатни англаб етишлари, ёруғ оламга нима мақсадда, ким томонидан ва қай тарзда келтирганликларини тушуниб қолишлари мумкин. Ана ўшанда бу насл-насабсиз авлодда исён руҳи уйғониб “бу тўнғиз қўпғур” дунёга ўт қўйиш истаги пайдо бўлмасмикин? Филофей орбитал станция ичига ўрнатилган махсус лаборатория имкониятларидан фойдаланиб, яна бир даҳшатли ихтиро қилади: ҳомилдор аёллар корнидаги зурриётлар ўзлари ҳақида товуш-белги бераётганлигини аниқлайди, ҳомилалар билан махсус нур орқали алоқа ўрнатади. Улар исёнини тинглайди: “Эрким ўзимда бўлганида туғилгандан кўра туғилмасликни афзал кўрардим. Яшашни истамайман, дунёга келишни хоҳламайман. Борди-ю мени туғилишга мажбур этсалар, унда менинг тақдирим пешонамга ёзилганидек бўлади. Ўйланглар, ҳал қилинглар, энг аввало онам ҳал қилсин...”

Филофейнинг ихтироси шундаки, ҳомила ўзининг аянчли тақдиридан хабардор! У ёруғ оламда не-не адолатсизликларга, азоб-уқубатларга дуч келишини, ота-онаси, ота-онасининг ота-оналари, ўтмиш аجدодлари қилган фахш, қабих ишлар, гуноҳларнинг манتيкий маҳсули ўлароқ, ўзи ҳам шу қабих ишларга қўл уришини, бундай аянчли тақдир унинг қонида, ирсиятида борлигини билади. Билади ва шунинг учун ҳам талва-

сага тушиб чинкиради. Ҳали туғилмаган бундай боланинг онаси пешонасида ана шу чинкирик белгиси – холтамға пайдо бўлади.

Филофей махсус нур оркали бундай тамғали аёллар бутун дунёда тобора кўпайиб бораётганини, унинг фазодан туриб йўллаётган сўроқларига туғилишдан бош тортаётган кассандра-эмбрионлар тобора кўпроқ жавоб қайтаришаётганини аниқлайди. Ва ўз ихтиросидан ўзи даҳшатга тушиб, Ерга халоскор қидириб мурожаат этади. Токи ахвол шундай экан, унинг олдини олиш, пешонаси азалдан шўр хомилалар тақдирини хал қилиш лозим! Ўша чинқираётган зурриёт умрини сунъий равишда тугатиш учун хомилани олиб ташлаш керак! Аммо бу – Яратган Эгамнинг иродасига қарши чиқиш, тирикликнинг мангу барқарорлигига раҳна солиш деган гап. Лекин туғиладиган гўдакнинг аянчли тақдирини кўриб-билиб туриб, хотиржам юравериш-чи? Бунинг ўзи ҳам жиноят эмасми?!

Ўз ихтиросидан ўзи жунбушга келган Филофей Рим Папаси оркали бу саволни бутун инсоният олдига қўяди. Унинг асл фожиаси мана шу саволдан бошланади. Чунки одамлар – Оталар ва оналар уни рад этишади. Топган ҳақиқатига қўшиб лаънат ботқоғига отишади. Уни тушунган биргина олимни мажаклаб ташлашади. Қўлларига тош, темир, дуч келган нарсани ушлаб Роберт Борк хонадонига бостириб келаётган ваҳший оломон орасида пешонасида холтамғаси бор аёллар ҳам кўринади. Улар “қорним – меники, ҳеч кимнинг аралашишига ҳаққи йўқ”, деб кичкирадилар. Филофей, гарчанд бугун инкор этилган муаммо эртага яна пайдо бўлишини билса-да, лаънатланган ҳақиқат тўла ҳақиқат бўла олмаслигини англаб этади. У Оламнинг мангу жумбоғи – одамнинг оламга муносиблик учун кураши самараларини тушунгандай бўлади. Ва, албатта, ўзини ўйлайди. Ким эди? Ташландиқ бир бола. Отаси ким эканлиги номаълум. Эҳтимол, буларнинг ҳаммаси унинг ҳам пешонасига ёзилган, қон-қонига аввалдан сингдириб қўйилгандир? Эҳтимол, туғилмасидан олдин у ҳам она қорнида талвасага тушиб чинкирик белги бергандир? Эҳтимол, ўша аёз куни етимхона эшиги олдига ташлаб кетган онаси пешонасида ҳам холтамға бўлгандир?

Демакки, буларнинг ҳаммаси – азалий қисмат. Ундан тониб, қочиб қутулиб бўлмайди. Унинг умри, ихтиролари ердан узокда, само бўшлиқларида интиҳо топиши керак. У ўзига мана шундай интиҳо ҳукмини ўқийди. Орбитал станциядаги барча ҳужжатларни, тадқиқот натижаларини, кассандра-эмбрионлар сирини йўқ қилиб, Ер билан ўтказган телемулоқоти сўнггида очик фазога сакраб, бўшлиққа сингиб кетади.

Кўриниб турибдики, асарда адибнинг фалсафий-мантикий мушоҳадалари бадиий-фантастик тафаккур тарзида ифода этилган. Лекин Филофей фалсафасида ўзига хос ҳақиқат ҳам бордай кўринади: эмбрионларнинг чинқирғига қулоқ тутилса, аянчли тақдири аввалдан маълум, туғилиши билан ахлатхоналарга ташлаб кетиладиган қанчадан-қанча болаларни қутқариш мумкин бўлармиди! Гитлер каби диктаторлар туғилмасмиди! Мафия деган офат, гиёҳвандлар, муттаҳам ўғрилар, гангстерлар, одамқушлар туғилмасмиди! Балким, бу йўл инсониятнинг жаҳолат, зулм устидан қозонадиган ғалабасини яқинлаштирармиди!

Борк Филофейнинг мурожаатига дастлаб эътибор бермайди. Аммо у ёшлигида сунъий интеллектларни яратиш ғоясини қўллаган ягона олим

эди, шу боис уни Кассандраларнинг тақдири тинч қўймайди. Айтматов Борк образи орқали замонавий фикрлайдиган, тараққийпарвар, адолатпарвар олим тимсолини яратади. Аммо муаллиф кимнинг томонида эканлиги маълум эмас. Асосий қаҳрамон эса – воқеалар ривожланаётган, оломон жунбушга келаётган марказ. Боркнинг илмий, инсоний принциплари унинг яқин таниш, мамлакат президентлигига номзодини қўйган Оливер Ордок билан қилган суҳбатидаёқ маълум бўлади. Ордок Филофей назариясини хотиржам эшитади, уни навбатдаги илмий ихтиролардан бири сифатида қабул қилади, бошқаларга ўхшаб ваҳимага тушмасликни айтади. Боркнинг Филофейни қўллаб-қувватлашини асар муаллифи психологик жиҳатдан ҳам ғоят ишонарли тасвирлаган. Айтматовнинг фикрича, Боркнинг катта ҳаётий тажрибаси, олимлик салоҳияти Филофей назариясига холис кўз билан қараш имконини беради. У юзага келган вазият хусусида жамоатчиликни хабардор қилиш зарур, деб ҳисоблайди. Мақоласида Инсон тушунчасини ижтимоий, фалсафий, биологик, психологик ва ахлоқий нуктаи назарлардан асослаб беради. Филофей назариясининг илмий асосда эътироф этилиши унинг олимлик тақдиридаги энг муҳим муаммолардан бири эди. Шу боисдан ҳам Айтматов Борк образини шунчаки Филофей фазовий назариясини қўллаб-қувватловчи олим сифатида эмас, илмий тафаккурнинг ҳар қандай юксалишларига тайёр инсон сифатида тасвирлайди. Чунки Боркнинг узок йиллик илмий изланишлари, эришган ютуқлари назарий жиҳатдан уни Филофей назариясига яқинлаштириб қўйган эди. Тақдири Филофей тақдирига ўхшаб ҳам кетарди. На турмуш ўртоғи, на ёлғиз кизи уни бу тақдирдан узоқлаштира олмасди. У аллақачон бошини кундага қўйиб бўлганди. Ҳаётнинг асл моҳияти, инсон тақдири, туғилиш ва ўлим, диний эътиқод, саховат ва ёвузлик, ҳайвонот дунёсидан то космик фазодан келаётган огоҳлик белгиларигача – ҳаммаси мақоласида ўз аксини топган эди: “Кассандра тамғаси ўзларининг сиёсий манфаатларидан келиб чиқиб бизни ишонтиришга уринаётган баъзи воизлар айтишаётганидек, уятли иш ёки хўрланиш эмас, авваллари ҳеч ким вокиф бўлмаган, ногаҳонда юзага қалқиб чиққан, глобал масшабли фалокат ҳақидаги огоҳлик қўнғироғи, бутун инсоният тақдирини ҳал қилишга қодир социал-маиший ҳодисадир. Филофейнинг ихтироси онгимиз генетик жиҳатдан таназулга учрагани, неча асрлардан бери дунёвий рух идеалларига қарама-қарши яшаётган инсоннинг айби билан издан чиққанидан далолат беради. Фожа шундаки, биз, сайловолди йиғилишида яққол кўринганидек, кассандра-эмбрионлар туғилишни, яшашни хоҳламаётганлари сабабини англашдан ўзимизни олиб қочмоқдамиз. Яшаш иштиёқининг сўниши жаҳон цивилизациясининг сўниши демакдир. Бу ҳолат ҳаёт чироғи абадий сўнади, деган гап. Яъниким, ҳаётнинг сўниш-сўнмаслиги ўзимизга боғлиқ. Буни эмбрионлар ҳис этиб, хавотирларини хомиладор оналарнинг пешоналарида пайдо бўладиган тамғахол сифатида бизга маълум қилмоқдалар... Бу тамгадан эмас, генетикамизда пайдо бўлаётган эсхатологик ўзгариш сабабидан кўрқишимиз керак. Биз жуда катта хатога йўл қўймоқдамиз. Филофей бузғунчи эмас, у фазовий авлиё”.

Таассуфки, жамият Боркни тушунмади. Унинг шаъни, инсоний ғурурини таҳқирловчи варақалар пайдо бўлди. Оломон уни янчиб,

мажаклаб ташлади. Бу фожиа одамлар ўз тақдирларини жиноят, аёвсизлик, ахлоқсизлик, масъулиятсизлик билан боғлагани боис содир бўлди. Меҳр ўрнини жоҳиллик эгаллади. Айтматов қаҳрамонлари яна бир бор тақдирнинг оғир имтиҳонига дуч келдилар. Бу имтиҳон асар қаҳрамонининг ўлими билан ҳам якун топгани йўқ. Адиб ўз ўқувчисини аввал бошданок мана шундай оғир имтиҳонга руҳан тайёрлаб келди ва натижада, ўқувчи уни шундай бўлиши лозимдай қабул қилди. Боркнинг ватанпарварлиги, илмий фаолияти, ижтимоий фаоллиги, ростгўй ва ҳақпарастлиги мана шундай оғир фожиага олиб келди.

Оливер Ордокнинг маънавий олами Роберт Борк ва Энтони Юнгернинг оламидан фарқ қилади. У ўз манфаати учун ҳамма нарсадан воз кечишга тайёр. Унинг буқаламунлиги сайловчилар билан учрашувда яққол намоён бўлади. Боркнинг фикрларидан хабардор бўлгач, сайловдаги шахсий манфаатидан келиб чиқиб, сиёсий олибсотарликни бошлаб юборади. Айтматовнинг ушбу қаҳрамони кўз ўнгимизда маънавий олами заиф, сиёсатда узоқни кўра олмайдиган бир кимса сифатида намоён бўлади. Имкониятни ўз фойдасига ҳал қилиш учун сайловчиларга қарата Филофей муттаҳам бир одам, у генетика бўйича тадқиқотлар ўтказаяётганини айтади, у аслида бизнинг маънавий оламимизга тажовуз қилмоқда, ўзимизга, цивилизациямизга бўлган ишончни сўндирмоқда, деган баландпарвоз гапларни айтиб, оломонни жунбушга келтиради. Шовкин-сурон авжига чиқади. Бу ҳолатдан унумли фойдаланиш мақсадида Ордок сайловчиларни Филофей ва Бордокдан ўч олишга чакиради. Оломон уни президент қилиб сайлашга ваъда беради. Бир қарашда ёлғон рост устидан, жаҳолат эса эзгулик, меҳр-оқибат устидан ғалаба қозонгандай бўлади. Бу ҳаётда фақат зўравонлик, ёлғон, фирибгарлик, маккорлик, соткинлик ва хиёнатгина яшаб қолади, деган фикрга ҳам борасан. Аммо Энтони Юнкер каби инсонлар бор экан, ҳаёт майиб-мажруҳлик ботқоғига ботмайди, аксинча, у йиллар, асрлар ўтгани сари гўзаллашиб бораверади. Юнкер ўзининг ҳаётий принципларидан келиб чиқиб, Оливер Ордок билан алоқаларини узади, Борк ва Филофей ишининг давомчисига айланади.

Филофей назариясининг Америка газетасида эълон қилиниши бир мамлакатда эмас, бутун дунёда одамларни оёққа турғизади. Наҳотки ота-она ҳали дунёга келмаган мурғак фарзандидан воз кечса? Кассандра-эмбрионлар фарёд қилишни тўхтатмасалар, Ер юзида инсон зоти аста-секин йўқ бўлиб кетади-ку! Кассандралар бутун дунёни эгаллаб олсалар, унда инсониятнинг тақдири нима бўлади? Филофейга ишониш мумкинми? Атом қуроли ёвуз фанат-диктаторнинг қўлига тушиб қолса-чи? Водород бомбасини яратган академик Сахаров ўз ихтиросидан воз кечганининг боиси, эҳтимол, шундадир? Цивилизация эришган бугунги ютуқлар инсон келажагини интеллектуал “Рим клуби” модели асосида қуришга қодирми? Бу каби саволлар ер юзининг кўплаб мамлакатларида кучли ҳайқириққа айланади. Филофейга қарши намойишлар, митинглар ташкил этила бошланади. Нима қилиш керак? Инсон ҳуқуқи деган тушунча нима бўлади? Конституция нима бўлади? Демократик давлат деганлари шуми? Одамларнинг шахсий ҳаётига аралашиш мумкин эмас!

Социализм. Капитализм. Демократия. Ёзувчи намойишчилар ҳолатини худди кино экранида бир-бир ўтаётгандек тасвирлайди: демократ-

лар, консерваторлар, фиделчилар, саддамчилар, ленинчи-сталинчилар, гитлерчилар, байналмилалчилар, миллатчилар, нафакачилар, ёшлар, урушга қаршилар ва уни ёқловчилар. Қуролланиш пойғаси тарафдори урушга қарши бўлган митингчини калтакламоқда. Бошқаси ёш қизчани ўлдириб, жасадини ёқиб юбориш ҳаракатида. Ҳеч ким ҳеч нарсага жавоб бермайди. Масъулиятсизлик авж олган, ахлоқсизлик кучайган пайтлар. Қаёққа карама, бош бошдоқлик, анархия.

Романда халқаро “Иссиққўл” форуми образи яққол кўзга ташланади. Форум иштирокчиларининг инсон тақдири тўғрисидаги фикрлари бир-бирига мос келиб, жаҳоннинг ўзига хос интеллектуал жамиятини барпо этишганидек, роман қаҳрамонлари ҳам бугунги мураккаб муаммоларни идрок этишда ҳамфикрдирлар. Янгича тафаккур, ошкоралик, дунёнинг келажаги, уруш ҳаракатларига нисбатан муросасизлик, инсон онги эволюцияси, халқаро муносабатлар этикаси ва фалсафаси, таълим ва тарбия, ер юзида тинч-тотув ҳаётни, умуман, цивилизацияни сақлаб қолиш – бу масалалар Иссиққўл форумида кенг муҳокама қилинди. “Кассандра тамғаси” асарининг бош ғояси Чингиз Айтматовнинг форум йиғилишларида сўзлаган нутқларининг мантикий давоми десак, муболаға бўлмайди.

1978 йили генетика муаммоларига доир Москвада ўтаётган халқаро конференцияда “Комсомольская правда” газетаси мухбири биология фанлари доктори Л.Киселёвга шундай савол билан мурожаат этади: “Баъзи биологларнинг фикрича, инсон саховат ва зулм, алтуризм ва қўркув, нафрат ва қувонч генлари билан бирга туғилади. Бу хусусда генетика инженерлари нима дейишади?” Ўшанда таниқли олим саволга аниқ жавоб қайтармай, “Энди, бу – жуда мураккаб масала, ундай бўлиши ҳам мумкин, бундай бўлиши ҳам мумкин. Саволингизга нейробиолог, нейрогенетик олимлар жавоб берганлари маъқулроқ”, дейди. “Кассандра тамғаси” асарида Чингиз Айтматов бу саволга аниқ жавоб қайтаргандай бўлади.

Савол туғилиши мумкин: Андрей Крильцов нега энди ўзини Филофей деб атайди? Романни мутолаа қилганда бу савол ҳам ойдинлашади. Маълум бўладики, Филофей ХУІ асрнинг биринчи ярмида Псков-Елизаров монастрида яшаган тарихий шахс, ёзувчи, “Москва – учинчи Рим” сиёсий назариясини яратган шахс. У тўғрисидаги маълумотлар кам, аммо Филофейнинг псковликларга ҳамда Москва князи учинчи Василийга, шох Иван тўртинчига йўллаган мактублари сақланган. Уларда Филофей псковликларнинг одатий ҳаёти, турмуш тарзи ҳақида ёзади, Псковнинг Москва князлигига қўшилиши ва княз ваколатларининг чексизлигини маъқуллайди. Шу билан бирга, умумфалсафий масалалар хусусида фикр юритиб, инсоният тақдири юлдуз ва сайёраларнинг ҳаракатига боғлиқ, деб ҳисоблайдиган астрологлар (шу ерда Мирзо Улуғбекни эслаб ўтмасликнинг иложи йўқ) мавқеи яна мустаҳкамланаётганини танқид қилади. Демакки, Филофей номи олим Крильцовга жуда мос тушади.

Инсон баъзида саховат ва жаҳолатни бир-биридан ажрата олмай қолади. Намоишчилар Роберт Боркни ўлдиришади. Филофей бўлса одамлар уни тушунмаётганларидан дарғазаб бўлиб, очиқ космосга ўзини отади. Борк ва Филофей фожиаси ўзини океан соҳилига уриб нобуд бўлаётган китлар фожиасига ўхшаб кетади. Филофей океан сувларида сузиб бораётган китларни биринчи марта кўрганидаёқ, ичи-ичидан бир ҳақиқатни сез-

гандай, якинлашиб келаётган фалокатдан узоклашиш учун китлар билан бирга сузаётгандай бўлади. Бу жонзотлар тўфон, гирдоб, зилзила ёки тайфунни олдиндан сезиб, одамларни огоҳ қилиш учун жонларини гаровга қўётганга ўхшайди. Балким улар бундан-да дахшатли кўрқувни сезиб, шундай қилишаётгандир? Баъзи афсона-ривоятларга кўра, китлар бир вақтлар одамларнинг кўрикчилари бўлишган. Шундай бўлса, улар одамларни фалокатдан огоҳ қилишни генларида сақлаб қолган бўлишлари мумкин?

Бошқа бир тахмин ҳам мавжуд. Китлар одамларнинг еру кўкни, океан сувларини зарарли ва захарли чиқиндиларга тўлдираётганига нисбатан исён қилаётгандирлар балким? Мифология Чингиз Айтматов ижодида муҳим ўрин эгаллайди. Адиб ўз асарларида улардан унумли фойдаланади. Баъзи бир афсоналар қисса ва романларига шу қадар уйғунлашиб кетганки, уларни бир-биридан ажратиш қийин. Бунинг боиси, Айтматов келтирган афсоналарнинг мағзида маълум ҳақиқат ҳам ётади.

Антик адабиётда, хусусан, юнон мифологиясида Кассандра образи машҳур бўлиб, у тақдир маъбудаси саналади. Тангри Аполлон гўзал ва окила Кассандрага муҳаббат изҳор қилади. Аммо Кассандра унинг севгисини рад этади. Бундан ғазабланган Аполлон, гарчи Кассандрага келажакни башорат қилиш истеъдодини инъом этган бўлса-да, “Сен айтадиган башоратларга одамлар ишонмасин”, деб уни дуойибаъд қилади. Кассандра Троя шахрининг вайрон этилишини аввалдан айтади, аммо одамлар унинг бу сўзларига парво қилмайдилар. Чингиз Айтматов қатор асарларида инсониятни якинлашиб келаётган маънавий, иқтисодий ҳалокатлардан огоҳ этади. Бу огоҳлик, айниқса, адибнинг “Қиёмат”, “Қулаётган тоғлар” каби асарларида яққол кўринади. Шундай бўлса-да, инсоният бу огоҳликларга зарур даражада эътибор бермоқда, деб айтиш қийин.

“Кассандра тамғаси”да Горбачёвдан бошқа яна бир неча тарихий шахсларнинг номлари келтирилади: Сталин, Мао, Гитлер, Саддам, Каддафи, Фидель. Аммо ушбу асар тарихий роман эмас. Номдор шахсларни эслаш, ўтмишда содир бўлган воқеаларнинг тафсилотларини келтириш асарда тарихийлик касб этмайди. Бадий адабиётда шартлилик деган принцип мавжуд. Бунинг маъноси шуки, ёзувчи ҳаётдан ижодий ғояни олади-да, уни ўқувчиларга содда ва тушунарли тарзда етказиш учун воқеалар сюжетида бадий безак беради.

“Кассандра тамғаси”даги воқеалар совет тузумининг нихояси – ўтган асрнинг 90-йиллари мамлакатда юз берган воқеаларни ёдга солади. Албатта, Андрей Крыльцов-Филофей, Роберт Борк, Энтони Юнгер, Кассандра-эмбрион, иксзурёд ёзувчининг ижодий фантазияси маҳсули. Бир вақтлар совет тузуми идеологияси Тансиқбоев, Собитжон каби иксзурётларни яратиш учун бутун имкониятини ишга солган бўлса, эндиликда табиатга қилинётган чексиз зуғум, экологик муҳитнинг издан чиқиши, ядро қуроллари синовлари, бунга қўшимча, тўйиб овқат емаслик, тоза ичимлик суви ичмаслик оқибатида ҳар кунни дунё мамлакатларида қанчалан-қанча болалар майиб-мажруҳ туғилмоқда, туғуруқхоналарга ташлаб кетилмоқда. Қонли моҳароалар туфайли болалар етим-есирга айланмоқда.

Бутун тиббиёт шу даражада ривожланиб, эндиликда болаларни сунъий равишда етиштириш ҳам осон иш бўлиб қолди. Бу ҳақда ўйлаганимда

ёдинга ўз онасига ўқ узган манкурт Дўнанбой келади. Илмий тафаккур инсон фароғати, бахт-содати, тинчлик-хотиржамлик учун эмас, Дўнанбой каби манкуртларни яратишга хизмат қилишини тасаввур қилиш нақадар оғир.

Яқинда газеталарда “Мархум отадан туғилган бола” сарлавҳали мақола эълон қилинди. АҚШда истиқомат қиладиган 22 ёшли Пэм Маресканинг турмуш ўртоғи никоҳ тўйларининг ўн олтинчи куни автохалокатда оламдан ўтади. Воқеа жойида етиб келган тиббиёт ходимлари биринчи бўлиб, жонсиз танадан эркаклик уруғини оладилар ва махсус идишда саклашга қўядилар. Мутахассислар уни бўлажак она қорнига жойлаштириш учун тайёргарлик кўрмоқдалар...” Бошқа бир гуруҳ олимлар ҳомилани космик парвоз пайтида ҳосил қилиш устида бош қотирмоқдалар. Бу уринишнинг тарихи узоқ...

1903 йили машҳур фазошунос олим Э.Циолковский “Шундай вақт келадики, космик фазода туғилган миллион-миллион янги одамлар Ой, Марс ва Венера бўшлиқларини тўлдирадилар”, деб ният қилган эканлар. “Янги одамлар” иборасига машҳур олим қандай маъно юклаганини тахмин қилиш қийин. 1965 йили олимлар уч кишилик экипаждан иборат “Восход” космик кемасини парвозга тайёрлашади. Илмий режага асосан космонавт аёл Людмила Токарева ва унинг турмуш ўртоғи парвоз чоғи қўшилиб, ҳомила ҳосил қилишлари кўзда тутилган эди. Аммо бош конструктор Королёвнинг вафоти сабаб, бу режа амалга ошмай қолади, чунки унинг ўрнига тайинланган Глушко бундай синовларни тўхтатади. Шунга қарамай, 1973 йили синовлар яна давом эттирилади. Аммо, ордан кўп ўтмай, космик фазода ҳомила ҳосил қилиш учун аввало сунъий гравитация яратиш зарурлиги маълум бўлиб қолади. 1982 ва 1984 йиллари парвоз пайтида космонавтлардан олинган уруғ кейинчалик уларнинг аёллари бачадонига жойлаштирилади, аммо бундан ҳеч қандай натижа чиқмайди. Совет олимлари бу борада боши берк кўчага кириб қоладилар. Бундан фойдаланган америкаликлар енг химариб, еру кўкда ишга киришадилар. 1984 йили “Рокуэлл” фирмаси ишлаб чиқарган мослама ёрдамида космик кема ичида сунъий гравитация ҳосил қилинади. Космонавтлар Йудит Резник ва Роберт Маллэйн “оламшумул тарихий” тажрибани амалга оширадилар. Уларнинг баданларига ёпиштирилган “датчик”лар тажриба чоғи ҳар иккови организмда юз бераётган ўзгаришларни (юрак уриши, тана ҳарорати, босим, қон айланиши, нафас олиш ва бошқаларни) ерга тўхтовсиз жўнатиб туради. Кема ерга қўнар экан, аҳволи ёмонлашган Резникни зудлик билан “Эдвард” авиабазаси госпиталига жойлаштиришга тўғри келади. Таассуфки, кўплаб фазогирларнинг жасоратли парвозлари оилавий муносабатларда бутундай бошқача натижаларга олиб келади. Космий училарда иштирок этган 8 аёлнинг бирортаси ҳам кейинчалик фарзанд кўрмайди... Бу ҳолат “Кассандра тамғаси”да юз берадиган воқеаларнинг барчаси соф фантастика эмаслигидан далолат эмасми?!

Бугун медицина ҳомила етти ҳафталик бўлганидаёқ, унинг соғлиғи тўғрисида тўла ва аниқ маълумот бера олади. Замонавий аппаратлар ёрдамида она қорнидаги чақалоқнинг соғлиқ билан боғлиқ баъзи муаммолари тўғриланиши, яъни ҳали туғилмаган болани даволаш мумкин. Аммо инсоннинг дунёга келиши билан боғлиқ мураккаб жараёнга асоссиз, тажри-

ба тариқасида аралашув, бу билан илмий пойгада ютиб чиқишга уриниш ўта ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин. Буни унутмаслик керак.

Жаҳон адабиётида башоратчи Кассандра мавзусига кўп бор мурожаат қилинган. Гомернинг “Илиада”, Эсхилнинг “Агамемнон”, Еврипиднинг “Текуба” асарларини олайлик. Эсхил трагедиясининг сюжети қуйидагича: Агамемнон ўн йил давом этган, кўп қон тўкилган, одамларнинг бошига оғир қулфатлар солган, шаҳарларни вайрон қилган Троя урушидан ғалаба билан қайтади. У ғалаба учун севимли кизи Игифенияни қурбон қилишгача боради. Агамемноннинг хиёнаткор хотини Клитемнестра гуноҳини яшириш учун эрининг йўлига гилам поёндозлар тўшаб кутиб олади. Аммо... юрагида эри билан бирга урушдан қайтаётган гўзал асира Кассандрага нисбатан нафрат оловланади ва Агамемнонни ўлдиришга чоғланади. Кассандра Аполлон томонидан ўзига берилган башоратгўйлик имкониятидан фойдаланиб, саройдаги зиёфат чоғи мудҳиш жиноят содир бўлиши, Агамемнон ва ўзи ўлдирилиши ҳақида хабар беради Аммо ҳеч ким унга ишонмайди. У жунбушга келади, аммо зиёфатга боришдан воз кечмайди.

Француз ёзувчиси Ла Колпредданинг “Кассандра”, Шиллернинг “Кассандра”, Ликофронднинг “Кассандриада”, Жуковскийнинг “Кассандра” асарларида, немис ёзувчиси Криста Вольфнинг повестида бу фожиа турлича ракурсларда очиб берилган. Гомер ва Эсхил асарлари орқали ўқувчи Кассандранинг фожиали тақдиридан хабардор бўлса, К.Вольф ва Чингиз Айтматовда грек мифологиясини бугунги кун муаммолари билан боғлаш бирламчи аҳамият касб этади. Айтматов асаридаги Кассандра она тимсолида якка бир инсоннинг ҳам, бутун инсониятнинг ҳам аянчли тақдирidir.

Роман ҳақида дунё матбуотида сон-саноксиз мулоҳазалар, бир-бирига зид фикрлар, эътироф ва раддиялар эълон қилинди. “Литературная газета” Б.Евсеев ва В.Коркиннинг мазмунан бири иккинчисини инкор этувчи мақолаларини (1995 йил, 25 январь) эълон қилди. Б.Евсеев шундай ёзади: “Социалистик реализм пайтида Айтматов деярли эркин санъаткор эди. Нисбатан сўз эркинлигига эришилган пайтда эса у капиталистик реализм йўлини танлаганга ўхшайди. Негаки, “Кассандра тамға”си, шубҳасиз, ғарблик ўқувчига мўлжалланган... Бу роман билан Айтматов миллий адабиётимизнинг қуриб битаёзган томирларидан бирини узиб ташлади, дейиш мумкин”.

Танқидчининг фикрига, умуман олганда, қўшилиш мумкин. Аммо Айтматов совет замонида ҳам социалистик реализм принципларига мос келмайдиган асарлар ёзганини унутмаслик керак. “Соҳил бўйлаб чопаётган олапар” фикримизга мисол бўла олади. “Кассандра тамғаси” боис уни капиталистик реализм ёзувчисига айлантириш эса тўғри эмас. Асар воқелиги бошқа бир мамлакатда кечса, қаҳрамонлар бошқа миллатдан бўлсаёқ ёзувчи ҳам бошқа дунё вакили бўлиб қолмайди. Тўғри, роман ғарблик ўқувчига ҳам мўлжалланган. Бироқ асар воқелиги асосида умуминсоний манфаатлар ётиши баҳс-мунозараларда юзага келаётган кўплаб саволу эътирозларга, жумладан, “Айтматов адашди ва кеч қолди, илмий фантастика олтиминчи йиллардаёқ шаклланиб бўлган, 90-йилларнинг ўрталарига келиб, бу жанрга қайтишдан фойда йўқ, фалсафий-бадний эссечилик даври ўтди”, дегувчиларга (масалан Р.Арбитманга) жавоб бўла олади.

Роман ёзилганига кўп йиллар бўлди. Аммо баҳс-мунозара ҳамон давом этмоқда. Ўқувчиларнинг ҳар янги авлоди асарни ўзича қабул қилади. Адиб айтмоқчи бўлган бош фикрни ўзича идрок этади. Бунда уларга Филофейнинг очик фазога сакрашдан аввал станция бортидаги компьютер хотирасида қолдирган ушбу мактуби ёрдамга келиши шубҳасиз:

“Вақтимнинг куйиб кулга айланишига санокли онлар қолди. Шу боис видолашув мактубимни компьютерда теришга ошиқаяпман. Ниҳоят, яна ғаройиб ҳодисанинг гувоҳи бўлдим: Ерда тагин янги кун туғилиш учун ёруғ кунни тун зулмати ямлаб ютаётир. Мана сизга мангуликнинг зоҳирий оқими, мана сизга вақтнинг аёний поёнсизлиги. Бироқ орбитадан кузатадиган шахснинг қисмати битди.

Коинот миқёсида инсон умри пашшанинг умридай гап. Бироқ инсонга тафаккур ато қилинган. Шу нарса унинг умрини узайтиради. Лекин акси ҳам бўлади. Кескин қисқартиради ҳам. Кун билан туннинг алмашилиши сирини неча марталаб беихтиёр кузатганман. Ўшанда ўзимга охириги нуктани ўзим қўяман деб сираям ўйламаган эдим. Энди менинг куним битди, гуноҳкор ҳаётимнинг охириги куни, менинг учун қиёмат куни етди. Ҳар қандай кишининг ҳаёти билан боғлиқ барча нарсалари каби, менинг қиёмат куним ҳам ўзим билан бирга кетади. Мен қиёмат кунимни ўзим белгиладим, аянчли имтиёзим ҳам, инқирозим ҳам шунда.

Мана шу сатрларни битиб бўлгач, насиб қилса, космик матбуот конференциясида сўзга чиқмоқчиман. Шундан сўнг ҳаёт билан видолашиб ўз жонимга қасд қиламан. Менинг ўзимга чиқарган ҳукмим шундок. Мен турмушнинг қонун-қоидаларини буздим. Мен миллионлар нафратига йўлиқдим. Роберт Боркнинг ўлимига мен айбдорман. Мен боши берк кўчага кириб қолганман. Мен даф бўлишим, ҳаётдан кўз юмишим лозим. Бошқа йўл йўқ.

Ўлим олдидан нафас олиб тўймайсан, дейишади. Лекин мен пировардида ҳамма гапни очик айтиб олмақчиман. Ердаги лаънати ҳаётнинг, жонингга тегиб бўлган бу дунёнинг сендан кейин қандай бўлишининг нима аҳамияти бор? Сенга барибир эмасми? Тўнғиз кўпмайдими? Бироқ ўз қўлим билан ҳозирлаган ажалим олдидан мени ваҳима босмоқда – одамлар нима бўлади, Кассандра тамғаси ҳодисасини эртанги кун кишилари-нинг ақл-идроки, қалби қандай қабул қилади? Нима бўлганда ҳам, лаънатланган ҳақиқат ҳақиқат бўла олмайди. Бугун инкор этилган муаммо эртага яна пайдо бўлади, бундай қутулиш ҳечам мумкин эмас.

Менинг кун-соатим битди. Бундан тониб бўлмайди. Орқага йўл йўқ. Одамлар, мен сизларга тавба-тазаррумни қолдираётиман. Бундан сиз кейинчалик ўзини самовий роҳиб деб эълон қилган каминанинг ким эканини, насл-насабимни, умримни қандай ўтказганимни, нима ишлар қилганимни, машъум кашфиётим – Кассандра тамғасининг сир-асрорини қандай билиб олганимни тушуниб етасиз...

Видолашар эканман, яна икки оғиз сўзим бор. Космосдалигимда менинг онгимда мислсиз кечинмалар, ҳаёл-фикрлар жўш урди. Нима учун шундай бўлди – билмайман сабабини. Ҳар сафар космосдан булутлар пардаси орқали ерга боқар эканман, таҳсинлар ўқийман: ё Раббим, қандай буюк бир самовий хилқат Ер ўзи. Қуёш ҳам инсоният маскани бўлмиш Ер учун яратилган бўлса ажаб эмас, йўкса буларнинг ҳаммаси

на керак? Дунё инсон учун керак – одам унинг асл моҳиятини тушуниб олиш учун яратилган, шу боис ҳам дунё турибди. Бўлмаса бутун бошли галактикаси нимага керак, акс ҳолда на мазмуни бор, на мундарижаси бор дунёсининг? Худо ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин! У одам учун зарур, шунинг учун ҳам у Худо, шунинг учун ҳам у барҳак! Лекин инсон шу коинотга, дунёвий қонунларга муносибмикан? Ана шу улкан очунга арзирмикин? Оламнинг жумбоғи ана шунда!

Бас, кунпаякун бўлиш фурсати етди. Санокли дақиқалар қолди. Кўп ўтмасдан ўзимни улоқтираман, станциядан очиқ фазога шўнғийман. Ердан узокда. Бенихоя узокда. Ва бутунлай гум бўламан.

Мени афв этинглар”. Филофей.

Роман муаллифи бу мактубга кирғиз халқ қўшиқларидан олинган қуйидаги сатрларни эпиграф қилиб олишининг ўзи кўп нарсани англади:

“Отам ким?” деб сўрашса,
 “Шамолдан бўлдим”, дер эмиш.
 “Онанг ким?” деб сўрашса,
 “Тумандан бўлдим”, дер эмиш.

Рус тилидан
 А.МЕЛИБОЕВ
 таржимаси

Игор КЛЕХ

МАСАЛНИНГ ХАЗИНА ДУНЁСИ

Одамларни масал билан овунтириш ҳақида

Инсонга унинг улуғворлигини таъкидламай туриб махлуққа монандлигига ишонтириш хавfli ишдир. Аммо унинг пасткашликка мойиллигини айтмасдан улуғворлигига ишонтириш хавfli ҳам бундан кам эмас. Янада хавfli томони – инсоннинг феъл-атвори икки тарафламаллигини очиб ташламасликдир. Энг маъқули – унга бор гапни борлигича айтиш. Токи у аслида қандайлигини билиб олсин.

Блез Паскал

Масалнинг тарихи узун...

Масал, бу – инсониятнинг жониворлар ҳақидаги илк ибтидоий эртаклари билан улардан анча кейин пайдо бўлган мақол, матал ва замонавий латифалар орасидаги муҳим бир маъжозий бекатдир. Унинг ёши минг йиллар билан ўлчанади. Яъни, масал ҳозирги давр тушунчасидаги тамаддунга тенгдош ҳисобланади: қисқа ва ибратли маъжозий ҳикоялар эллик минг йил муқаддам пайдо бўлган шумерларнинг мих ёзуви тахтачаларида ҳам учрайди. Одамлар тўда-тўда бўлиб яшашдан юкорирок даражадаги турмуш ҳолатига ўтиб, шаҳарлар барпо қилиб, давлатлар тузишганларида бу янги шароитдаги яшаш тарзи қоидаларини келишиб олиш зарурати туғилади. Бошқача қилиб айтганда, Икки дарё оралиғи, Миср, Ҳиндистонда халқни тарбиялаш кун тартибига қўйилди ва бу борада маълум ютуқлар қўлга киритилди. Масалан, Элладада эрамиздан олдинги I асрда Эзоп масаллари шаклланган.

Қачонки буюк ва қўрқинчли афсонабозлик (Олимпнинг ўлмас илоҳлари, турли хил баҳайбат махлуқлар, даҳшатли қисматлар) чекинишиб, театрларга кўчишгач ва бу одатий таомилга айлангач, буюк антик давр сўз санъати вужудга келди. Гомер эпоси, асил фалсафа ва фожиавий сахна асарлари – зодагонларга, тўпори риторика, масаллар ва комедиялар оддий халққа хизмат қила бошлади. Шуниси таажжубки, ўта салобатли,

кўзлари кўр Гомер соз чертиб, даҳшатли тарихий воқеалар ҳақида куйлади, Эзоп эса бадбашара кул бўлишига қарамай, ҳазил-мutoйиба билан сўзлар, суҳбатдошини мот қилиб қўяр, масаллар айтарди, унинг бу масаллари кейинчалик юнон саҳҳофлари томонидан битикка туширилди ва адабий жиҳатдан қайта ишланди.

Бир ўйлаб кўрайлик-чи, Эзоп масалларининг аксарият қаҳрамонлари нега жониворлар? Ҳа, бу шунчаки савол эмас, фалсафий савол.

Кўриниб турибдики одамлар дастлабки даврда ўзларини табиат дунёсидан алоҳида деб ҳисоблашмаган, шу боисдан ҳам жониворлар улар учун илоҳий саволларнинг муносиб жавоблари бўлиб туюлган. Ахир, улуғвор ва қудратли қиёфага, салобатли ёлларга эга бўлган Шер юриштуриши, мағрур нигоҳи билан шоҳларга ўхшамайдими? Бўриларнинг раҳмсиз овчилардан нима фарқлари бор? Кичикрок ва заифрок бўлган жониворларга устамонлик ва айёрлик хислатлари хос эмасми? Чумолилар ва боларилар уста қурувчиларни эслатмайдими? Сувда сузувчи парандалар кема қурувчиларга сузишни кўрсатиб уларга илҳом беришмаганми? Итнинг эгасига содиқлигидан ортиқрок содиқлик борми дунёда? Буларнинг ҳаммаси дастлабки даврлар одамларининг ақл-тафаккурлари учун бебаҳо хазина эмасмиди? Инсон вақти-соати келиб жонли табиат сабоқларини ўзлаштириб ва уларни масалнинг рамзий тилига ўтказгач, ўзини жониворлар оламидан ажратиб олди ва ўзини улардан бекиёс даражада юқорига қўйди. Турган гапки, масалдаги жонивор фақатгина рамзий ва мажозийгина бўлиб қолмай, турли хилликка эга бўлди, турли китъаларда яшовчи турли халқлар ҳар хил жониворларга турлича сифатлар бердилар.

Масалнинг умри XIX асрнинг ўрталарига келиб материалистик таълимотларнинг тантанаси ва техник тамаддуннинг кенг жорий этилиши оқибатида тугади. Дарвин, Маркс, Фрейд ва Павловларнинг илмий назариялари, ҳайвонларнинг юриш-туришлари сирларини баён этувчи генетика, кибернетика ва этология фанларининг вужудга келиши жониворлар хусусидаги олдинги содда қарашларни чиппакка чиқарди. Адабиёт бўйича Нобель мукофоти совриндори Чеслав Милош ўзининг учинчи минг йиллик бўсағасида ёзган “Оғохлантирув” асарида “Болаларнинг расмлари бўяладиган китобчаларида одамлардай гапирадиган куёнчалар, кучуклар, олмахонлар, чигирткаларни кўргансиз. Уларнинг ҳақиқий жониворлар ва ҳашаротлар билан ўхшашликлари бизнинг дунё ҳақидаги қарашларимизу ҳақиқий дунё ўртасидаги фарқдан иборатдир”, деган эди.

Масал жанрини “кўмган” охириги масалчилар – кўпол ҳазиллар муаллифи бўлмиш хорижлик Амброз Бирс, Россияда эса адабий пародия ва лақиллатиш устаси бўлган тўқима образ – Кузма Прутков бўлди. Шунингдек, совет адабий тарғиботчилари Демьян Бедный, Маяковский, Михалков ва шунингдек, ўз даврида машҳур бўлган Феликс Кривинларни ҳам шу қаторга қўшиш мумкин.

Келинг, биз масал жанрининг келиб чиқиш манбалари ва у эришган чўққиларни кўриб ўтайлик. Масал жанрининг асосчиси ва Эзоп тили деб номланган услубнинг кашфиётчиси бир томондан худди Хўжа Насриддин сингари афсонавий шахс бўлиб, иккинчи томондан, тарихчи Геродотнинг гувоҳлик беришича, тирик инсон бўлган.

Тўғри, Эзоп ҳақидаги аниқ маълумотлар бармоқ билан санарли даражада. Шуниси маълумки, у эрамиздан олдинги VI асрда яшаган, Кичик Осиёда, Юнонистоннинг Самос оролида дунёга келган ва кул қилиб сотилган бадбашара ҳабаш бўлган. Қулларни ваҳшийлар деб атаган ўша давр юнонлари нуқтаи назарида у икки оёқли уй ҳайвони саналган. Шу сабабдан уни сотиб олган хўжайинларини ва сўзларини эшитган кишиларни Эзопнинг ажойиб ҳазил-мутойибалари, ўткир ақли ва ўта донолиги ҳайратга солар эди. Бу ўта ақллилик ва донолик Эзоп қариган чоғида унинг бошига балолар келтиради. У Делфа шаҳри одамларининг текинхўрлик ва бадғаразликларини фош қилишга киришади. Бу шаҳарда юнонларнинг муқаддас ибодатхонаси бўлиб унда тақдирни олдиндан айтиб берувчи башоратгўй аёл ва кўплаб қоҳинлар истикомат қилишарди.

Делфаликларга Эзопнинг уларни фош қилувчи ўткир сўзлари ёқмайди, унинг тўрвасига Аполлон эҳромидан келтирилган тилла косани солиб қўйиб, уни ўғирликда айблаб ўлимга ҳукм қиладилар ва қоядан ташлаб юборадилар. Бу воқеа ҳақиқатдан ҳам шундай юз берган бўлса, у файласуф Сукрот ва бошқалар бошига тушган шафқатсиз жазоларни биринчи бўлиб татиб кўрган бўлади.

Эзопнинг юнонларга маъқул келиб, оғиздан оғизга ўтиб, халқ мулки, оғзаки ижодига айланган масаллар тўқигани ҳақиқат. Бир неча аср ўтгандан сўнг бу жанрда ёзилган барча асарлар Эзопники деб ҳисоблана бошланди. Бу пайтга келиб муаллифнинг таржимаи ҳолига ҳам турлича афсоналар, тафсилотлар қўшилди. Булар Эзопнинг ҳаддан ташқари хунук бўлгани, қуллар бозорида “Ким ўзига хўжайин сотиб олмоқчи бўлса мени харид қилсин”, деб кичкириб тургани, ўзининг доноларча мулоҳазаси билан Самос оролини шоҳ Крёз томонидан босиб олинишидан саклаб қолгани ва бу хизмати учун қулликдан озод этилгани ва шоҳ Крёзга ҳамда Бобил ва Миср подшоларига маслаҳатчи сифатида хизмат қилгани, ўша даврнинг энг машҳур файласуфлари бўлмиш етти донишманд зиёфатида иштирок этгани, делфаликлар олдида қандай масални айтгани ҳамда улар доно масалчини қатл этганликлари учун вабога дучор бўлгани ҳақида эди.

Эрамиздан олдинги 323 йилда Александр Македонскийнинг вафотидан сўнг қадимги юнон дунёси узоқ ва аста-секинлик билан сўниш даврига кирганида бу оғзаки ривоятлар қоғозга туширилди ва у ёки бу даражада адабий ишлов берилди. Эрамизнинг охириларига келиб Эзоп ҳақидаги афсоналар анчагина тугал бир тусга эга бўлди. Номаълум муаллифнинг “Ксанф файласуф, унинг кули Эзоп ёхуд Эзопнинг бошдан кечирганлари” асари бу мавзунини яқунлади. Эзоп масалларининг бир ярим минг йилдан ортиқроқ вақт давомида Европа мамлакатлари ва Шарқда қайта-қайта ёзилиб, турли тилларга таржима қилиниши унинг номини абадийлаштиришга хизмат қилди. Эзопнинг тарихчи ва адабиётшунослар тан олган энг қадимги ва шу боисдан энг ишончли масаллар мажмуаси “Эзопнинг асосий тўплами”дир. 244 ҳикоядан иборат бўлган бу мажмуа кейинчалик Лафонтен ва Криловлар томонидан давом эттирилди. Буларнинг барчаси Эзоп оламини ташкил этади. Бу олам қандай вужудга келган эди?

Масал худди афсонавий Янус сингари икки қиёфага эгадир. Эзоп масаллари ҳам шундай турли маъно жиҳатларига қурилган. Масалларнинг икки турли қиёфага эга бўлиши шу билан изоҳланадики, масал қизиқ воқеани ҳикоя қилиш орқали ўқувчини қизиқтиради, шу билан бирликда,

бу тасвир насихат билан йўғрилиб кетади. Худди тана билан рух сингари улар ҳам турличадир, бу эса масалга алоҳида жозиба бахш этади.

Эзоп бир томондан жамият тубидаги хўрланганлар, эзилганларнинг норозиликлари ифодачисидир. Иккинчи томондан эса фақат бузишгина эмас, яратишга қаратилган инсон шахсиятини улуғлаш тарафдоридир. У ҳаётга танкидий кўз ва умидсизлик билан қарайди: дунёни ёвузлик ва адолатсизликка асосланган куч бошқаради, кўзга кўриниб турган нарса – алдоқчи, тақдир ўзгариб туради, ҳис-туйғулар ҳам алдамчидир. Шунинг учун ҳар ким ўзига ишонган ҳолда, ўз кучини чамалаган ҳолда ўз ўрнини билмоғи, кўрпасига қараб оёқ узатмоғи лозим. Ҳар бир масалнинг сўнггида келадиган қиссадан ҳисса, бошқача қилиб айтганда, ташвиқот шиорига икки тараф – оддий одамлар ва қайси тарихий, ижтимоий ва сиёсий тузум бўлишидан қатъи назар ҳукмронларнинг ғоявий хизматкорлари жон-жаҳдлари билан ёпишиб олдилар. Эзопнинг кўпчилик масалларидан келиб чиқадиган туб ахлокий хулосани уларнинг таржимони ва антик даврнинг ўткир билағони Михаил Гаспаров: “Ҳеч ким мавжуд аҳволни ўзи учун яхшироқ бўлсин деб бузишни хоҳламас эди, мабодо шундай қилганда ҳам унинг учун аҳвол яхшироқ эмас, балки бундан бадтарроқ бўларди”, деб изоҳлаган эди.

Юқоридаги фикр Эзоп масалларининг жанр сифатидаги туб моҳиятини ташкил этади: у ижобий намуна эмас, балки нима қилмаслик кераклигини кўрсатиб беради, бу эса бу масалларни оилаларда ва мактабда машҳур қилди ҳамда мана – икки минг йилдан кўпроқ вақтдан бери ўқиб келинишига сабаб бўлди.

Гап Эзоп масалларининг кучи бугун ҳам бемалол севиб ўқилишидадир. Бунинг сабаби Эзоп оддий доно насихатгўй эмас, маънавий донишманд ва рамзий масаллар ижодкори. Одоб-ахлоқ белгилаб қўйилган ва бузилиши мумкин бўлмаган тамойиллардан иборат бўлса, тўғри юриш-туриш санъати мавжуд шароитдан келиб чиқади. Юриш-туриш қоидалари одоб-ахлоқдан ўзининг келишувчанлиги ва нисбатан юмшоқлиги билан ажралиб туради.

Масал дунёга келгандан бери унда икки хил йўналиш мавжуд бўлиб келмоқда. Ахлоқшунослар, ўқитувчилар, назариётчилар, мафкурачилар масалнинг биринчи вазифаси унинг насихатомуз қиссадан ҳиссаси деб билишса, ижодкорлар унда ҳикоя қилинган уйғун воқега эътибор берадилар. Бу тортишувда кўпроқ ижодкорлар ютиб чиқишди ва бу жанр аста-секин бўлса-да адабий тасвирнинг муҳимлиги томонига ўсиб бораверди ва шу билан Эзоп масаллари даври ўз ниҳоясига етди.

* * *

Францияда, мамлакатнинг Олтин асрида Людовик XIV даврида яшаган Лафонтен ҳақида Эзопга қараганда кўпроқ нарсаларни биламиз. “Қуёш-қирол” буюк масалчини унча хушламаса ҳам, ҳар қалай, оч қўймади, ҳатто бирмунча куттириб бўлса ҳам қирқ кишидан иборат бўлган “Абадийлар” деб аталувчи Француз санъат ва илмлар академиясига аъзо қилди. Гап Лафонтеннинг паст табақадан келиб чиқишида бўлмаса ҳам (бир гал уни ўз шажарасини ошириб кўрсатганини пайқаб қолишиб унга жарима солишмоқчи бўлишса ҳам кейинчалик хизматдаги аслзодалар даражасига

кўтаришган эди) у ўзининг бемалол тутиши, сертаъзим эмаслигидадир (бу ҳол мутлак якка ҳокимлик даврида унга қарши исёндек гап эди). Лафонтен ўзининг саройга яқинлашувига сабаб бўлган ўша адабий бирлашмада ўша давр расмий санъат усталари бўлмиш классицизм оқимининг асосчиси Буало, фожиавий асарлар устаси Расин, кулгили сахна асарлар яратувчи Мольерлар орасида ҳам ола қарға мисоли ажралиб турарди. Улар Лафонтенни ўз ораларига олишар экан, унга “содда оккўнгил” деб ном беришган эди. Бу лақаб Лафонтенга олий эшикларга кириш учун рухсат қоғози ва ҳимоя ёрлиғи бўлиб хизмат қилди. Буало олдинроқ уни антик даврга мохирлик билан тақлид қилгани учун кўкларга кўтарди, аммо тез орада пайдо бўлган француз масаллари олдида унинг баҳоси тушиб кетди. Мольер эса Лафонтен масалларини юқори баҳолади ва эндиликда Францияда ҳеч қандай ўткир ва доно сўзлар ижодкори Лафонтендан ўзиб кетолмайди, деб ҳисоблади.

Жан Ла-Фонтен Шампан вилоятида 1621 йили маҳаллий “кирол ўрмонлари ва сувлари муҳофазачиси” оиласида туғилди ва йигирма беш ёшида ана шу лавозимнинг эгаси бўлди. Аммо у отасининг ўзига нисбатан бундай ғамхўрлиги ва ҳатто ўн беш ёшли кизга уйлантириб қўйганлигининг кадрига етмади ва унга кирол ўрмонларини кўриклаш ва ёш қаллигининг кўнглини олишдан кўра турли жониворларнинг қилиқларини ёхуд чумоли инини кузатиш кўпроқ маъқул келди. У оиласига қарамас, Парижга кетиб узоқ вақт йўқ бўлиб кетар, уйига эса худди ўзи тўкиган “Чириллок билан Чумоли” (Крилов таржимасида “Ниначи ва Чумоли”) масали қаҳрамонига ўхшаб, ўз мулкининг қандайдир бир қисмини сотиб-совуриш учунгина келар эди. Иш шу даражагача борган эдики, у вояга етиб қолган ўз ўғлини танимай қолгани сингари уни хотинининг хизматкори ҳам танимай қола бошлади.

Шуни айтиш керакки, бу хилдаги тайёрга айёр бўлиб бировнинг ҳақиқа бемалол ҳаёт кечириш юқори мартабали ҳомийлар ва буюртмачиларсиз кун кўра олмайдиган ўша замон қаламкашларига ва бошқа санъат арбобларига хос ҳолат эди. Лафонтен ҳам бу йўлни обдан эгаллаб олган эди. Унинг ҳомий ва боқувчилари орасида кардинал Мазаринининг киз жияни ва бир неча герцогинялар бор эди, қудратли молия вазири Фукс эса Лафонтенни ҳар уч ойда битта шеър ёзиб бериши учун минг ливрга ёллаган эди, аммо у давлат маблағини ўзлаштиргани учун Кольбери томонидан киролга чақилиши оқибатида қамоққа ташланган бўлиб, бу исмлар Александр Дюма асарлари қаҳрамонлариникига ўхшаб кетарди. Лафонтеннинг ҳомийлари сафига кейинчалик ҳукумат томонидан тазйиққа учраган герцог Ларошфукони ҳам қўшиш мумкин, у қадимги тахт ворислари авлодидан бўлиб, Лафонтеннинг касбдоши ва ўткир афоризмлар муаллифи эди. Лафонтен унга “Жаноб Лафонтен шеърга солган Эзоп масаллари” деб номланувчи шеърый тўпламини совға қилган эди. Лафонтен ҳомийлари қаторида Людовик XIV ҳам бўлиб, Лафонтен унга масаллар китобини совға қилган эди. Лафонтенга доимий кўмак бериб турганлар орасида машҳур масалчи кексайган пайтда унга ўз уйидан жой берган бой мухлиси – парламент депутати ҳам бўлиб, Лафонтен 1695 йилда етмиш беш ёшида унинг уйида вафот этади.

Биз Лафонтен масалларининг жозибаси ва ўзига хослигини ҳис этишимиз қийин, илло шеър ҳеч қачон таржимада бутун борлиғи билан намо-

ён бўлмайдди. Ҳатто энг яхши таржималар ҳам гўё хира ойнада кўринган нарасадек унинг шаклу шамойили борасида тахминий тасаввур ҳосил қилади, холос. Худо ҳақи, айтинглар-чи, Лафонтен масалларининг криловча қайта айтилганини французчага таржима қилиб бўладими? Ёхуд, яна олайлик, бизнинг махфий қуролимизга монанд Пушкин шеърларини чет элда парчалаб, яна йиғиб бўларканми? Унда буюк шоир Европа романтикларининг шунчаки тақлидчисига айланиб қолмайдими? Ахир, шунинг учун ҳам биз баъзида Петрарка ёки Байроннинг русча таржималарини ўқиганда ҳайрон бўлиб қоламиз.

Тушунарлироқ бўлиши учун шунга айтишимиз керакки, биринчи манба бўлмиш Эзопнинг масалида қаҳрамонлар Чумоли ва Гўнг кўнгиз эди. Булардан биринчиси – меҳнаткаш, тиришқоқ, тежамкор мулк эгаси, иккинчиси эса текинхўр, ғойибдан бошига ёғилган бойликни исроф этувчидир. Лафонтенда эса чумолига Чигиртка қарама қарши қўйилади. (Француз тилида турлича ҳашаротлар бўлмиш Чигиртка ёхуд Чириллок деярли фарқ қилинмайди). Айтишларича, Францияда чириллоқларнинг ишқибозлари бўлиб, уларни сайроқи кушларнинг ўрнига майдатўрли темир қафасларга солиб боқишар ҳам экан. Крилов ўз навбатида мустақил иш тутиб, масал қаҳрамонларидан бирининг биологик кўринишини, ҳатто жинсини ҳам ўзгартиради ва улар ўртасидаги қарама-қаршиликка ижтимоий ранг беради. У меҳнаткаш Чумолига енгил табиатли танноз ва еб тўймас аёл киёфасидаги Ниначини қарама-қарши қўяди...

Сиз бу масал қадимги юнон тилидан француз, кейин эса рус тилига таржима қилиниб, мисралари эса қофияланиб, “Қара, босиб келяпти-я киш” сингари оддий рус халқ истиоралари билан безалганида ўша француз мумтоз адабиётчилари ва антик шоирлар, жумладан, Эзопнинг қанчалик лол қолиши мумкинлигини тасаввур эта оласизми? (Бу Римдан Дунай ортига сургун қилиб юборилган шоир Овидийнинг музлаб қолган дарёни кўриб ҳайратга тушганини эслатса керак).

Лафонтен Эзоп ва бошқа қадимги антик давр муаллифларининг насихатомуз масалларини, қадимги ҳинд “Панчататра”сини, ўрта асрга оид шўх ҳикояларни шеърга солиш билан чекланган эмас. У қадимги барқарор воқеий тизимларни ўзлаштирди, поэтиклаштирди, усталик билан жон киргизди, қуруқ насихатгўйликдан тозалади, французчалаштирди, соддалаштирди, бир сўз билан айтганда, уларга миллий руҳ берди. Шундай қилиб бу асарлар бутунлай янгича тус олди, бус-бутун услубга эга бўлди, бироз маъюс, бироз қитмирона ва доно руҳ касб этиб фақат қироллар ва адабиёт қонунчиларигагина эмас, оддий халққа ҳам етиб борди.

Француз адабиёти таъсирида вояга етган бизнинг Пушкинимиз француз масалчасини яхши билар ва уни русчасига Ванюша Лафонтен деб атар эди. Пушкинга масал жанри унчалик ёқмасди. Унга кўпроқ Лафонтеннинг академик бўлиб сайлангунича “декамеронча” услубда ёзган ҳикоялари ёқарди (Пушкиннинг “Граф Нулин”, “Коломнадаги уй” ҳикояларида бу услубнинг таъсирини сезиш мумкин). Шоир ҳар қалай Криловнинг масалларини Лафонтен масалларидан юқори кўрар, бу масаллардаги фақат рус миллатига хос бўлган “қандайдир оқилона шўх қувлик, пичинг ва тасвирий ҳолат”ларни ижобий баҳолар эди. Шунга қарамасдан, Пушкиннинг ёшлигида Лафонтеннинг “Жанжал”, “Севги ва Телбалик”, “Дуб да-

рахти ва Майса” (Крилов таржимасида) масаллари юқори интеллектуал таъсир кўрсатган бўлиб, бу ҳол унинг лицейда ўқиган давридагина эмас, сургундалигида яратган шеърларида (1824 йилда ёзган “Аквилон” бунга мисол бўла олади) ўз ифодасини топган дейиш мумкин.

Шуни айтиш керакки, Лафонтеннинг ўзи “Дуб дарахти ва Майса”ни ўзининг энг яхши масали деб ҳисобларди. Масал шеърий мисраларга солинмаган ҳолда ҳам жуда таъсирли чиққан. Бунда Дуб дарахтининг ҳалок бўлиши шундай тасвирланган:

“...Уфқнинг четидан шимолнинг роҳимидан пайдо бўлган энг даҳшатли фарзанди учиб келди. Дарахт тик турар, майса эса эгилиб-букиларди. Шамол кучайиб боши осмонга, оёқлари эса нариги дунёнинг қаъригача етган дарахтни илдиз-пилдизи билан суғуриб ташлади”.

Майса эса шундай дейди: “Шамоллар мен учун унча қўрқинчли эмас, мен доим эгилиб-букилганим учун синмадим”.

Бу – Эзоп масалини қайта айтиб беришми ёхуд Блез Паскал (у Лафонтендан икки ёш кичик бўлиб, қирққа кирмасдан ўлиб кетди) билан унинг одамнинг ер юзидаги моҳияти, кадри-қиммати хусусидаги “онгли майса” кабилидаги фикрлари билан ўзаро мунозарамиди, буни билиш қийин.

* * *

Оқилона-лирик Лафонтен кўрсатмалар асосида фаолият юритадиган француз классицизмнинг инкорчиси бўлса, кулги аралаш доно бўлган Крилов ҳам бир тарафлама рус классицизмнинг инкорчиси эди. Шундай бўлмаганда масалга хос ўхшатиш билан айтилганда, улар атиги капалакнинг курти бўлиб қолар эдилар.

Криловнинг ҳаёт ва ижод йўли сиртмоксимон доирани эслатади. У 1759 йилда қашшоқлашган армия прапоршиги оиласида, Москвада туғилади. Тўрт ёшга кирганда уларнинг оиласи Оренбургга бориб қолади ва Пушкиннинг айтишича, Пугачёв ғазабини сочиб унинг отаси ва бутун оиласини осиб ўлдиришга қасам ичганда “бемаъно ва бешафқат рус кўзғолони”дан даҳшатга тушади. Улар боқувчи оталаридан айрилиб, онаси қўлида ёшгина етим қолиб Тверда оч-яланғочликка дучор бўлишади... Оғзидан она сути кетмаган ўсмир шимолий пойтахтга йўл олади ва йигирма ёшларга етганда унинг муқим фарзанди бўлиб қолади.

Крилов ўзининг ўсмирлик йилларида худди Фонвизинга ўхшаб комеди-ялар ёзди, диндан қайтган Новиковга ўхшаб ҳажвий журнал нашр эттирди, Сумороковга ўхшаб бир неча масаллар ёзди, аммо кейинчалик бу масалларни эсламасликни лозим топди. Аммо Екатерина даврининг зулмат босган сўнгги қисми, ундан кейинги бадтар зулм-залолат ҳамда моддий қийинчиликлар унинг узоқ вақт адабиёт билан шуғулланишига монелик қилди. У балодан ҳазар дегандек вилоятларда яшириниб юрди ва турли ҳомийлариникида кун кўрди. Турли табақа вакиллари билан мулоқотда бўлиб, ўқиб-ёзиб, ўша давр адабиёти турғунлигидан озод бўлди ва пишиб-етилди. Агарда у фақат вилоятда ёки пойтахтнинг ўзида яшаганда, бу ҳол юз бермаслиги мумкин эди. Ҳа, Петербург эркаси Пушкин сургунда бўлмаса, полтавалик хаёлпараст Гоголь Петербург ва Римда яшамаса, кўринмай кетишган Лермонтов ва Толстой Кавказсиз ва Россиянинг жанубидаги урушларсиз, тутқанокли Достоевский каторгасиз, зиёли Чехов

Сахалинсиз ва ҳоказо ва ҳоказо бошқалар – ким ҳам бўлардилар? Халқ ҳаётининг чексиз уммонида юз ювган, халқ тилини худди сув шимиб оладиган матодек шимиған Крилов 1806 йилда буюк масалнавис бўлиб Петербургдан шўнғиб чиқди. Унинг илк масаллари босилиб чиқди, уч йилдан сўнг биринчи тўплами нашр этилди, икки йилдан сўнг Россия академиясига қабул қилинди.

Асосий гап адабиётда рус тилида эркин ва бемалол гапиришда бўлиб, на империя мумтоз адабиётчилари, на либерал маърифатчилар, на ширин тилли ҳиссиётпарастлар, на алмисокдан қолган қадимчилар ва на хирашира тасвирчи илк романтиклар бу ишнинг уддасидан чиқмаган эдилар.

Ҳа, Ломоносов, Державин, Карамзин, Жуковский ва қилган хизматлари шоён таҳсинга сазовор бўлган бошқалар бўлсалар-да, адабиётни чинакам тўла маънода русча гаптиришга Крилов, Грибоедов, Пушкин, Гоголь билан Лермонтов, Владимир Даль ва бошқаларгина эриша олдилар. Гап тил билимида эмас, унинг руҳида – ички топқирлигида, турли услубларни кориштириб янги тил қонунини дунёга келтиришда, турфа хил ифодаларни бемалол қўллашда, таърифига сўз ожиз бўлган тимсоллар ва бошқа хусусиятларни усталик билан қўллай билишдадир.

Масалан, “Читтак денгизга ўт қўймоқчи бўлди, ўтни-ку қўёлмади, аммо хийла шов-шув тарқатди”, деган рус мақоли Криловнинг бир масали учун ҳомила вазифасини ўтади. Ёки руслар немислардан ўрганган – пўстлоқларга чизилган турли суратлардаги Сичконлар Мушукни қандай дафн этганликлари тамаки қутисига чизилган ҳақиқий томоша эмасми? Криловнинг масаллари ҳам худди шундай – ижрочилари обдан танланган, ўзаро курашлари жонли, тепасида эса қўғирчоқбоз уларни моҳирлик билан бошқариб турувчи ҳажвий томошадан иборатдир. Уларнинг бир қисми оддий халқ учун ўша пўстлоқларга чизилган суратларда тарқалиб кетса, Иван Криловнинг масаллар китоби 1830 йилда 40 минг нусхада босилди (ҳозирги ўлчов билан айтганда бу бир неча миллион нусхага тўғри келади).

XIX асрда рус самодержавияси тарафдорлари, XX асрда эса совет коммунистлари Криловни ўзларининг бирозгина содда ва гўл насихатгўй қария “боболари” сифатида тушунча ҳосил қилиш учун уриндилар, унга Ёзги боғда ҳайкал ҳам ўрнатилди. Аммо улар ўз мақсадларига эриша олмадилар, эришмайдилар ҳам.

Криловнинг масаллари рус маданиятининг олтин хазинасидан жой олди ва унинг асосий пойдевор тошини, гапнинг лўндасини айтганда, унинг моҳиятини ташкил этди. Криловни ўқимай қўйиб унинг бебаҳо тимсол – мақол ва маталларга айланиб кетган “йўл-йўрик”лариға амал қилмас экансиз, русликдан чиқасиз. Мана ўшалар:

“Қути эса очиларди жўн”.

“Қара, филни пайқамабман-а?”

“Сиз-чи, азиз дўстларим, қандай ўлтирманг, машшоқ бўла олмайсиз, овора бўлманг”.

“Начораки, насихат қилиб бўлгунча, мушук паққос туширди гўштни тўйгунча”.

“Мушукдан кучлироқ жонивор борми?”

Демьяннинг балиқ шўрвасини, “хатто ўргимчакка дадил чавт солган чумоли”ни ёки кўркмас Лайчани ким билмайди, дейсиз?

Бевосита Лайчанинг ўзига тўхталсак – унинг тарихи узун. Айтишларича, гўё Крилов бу воқеани ўз эшагини қизилга бўяб кўчаларда олиб юрган ва шу йўл билан ҳаммани ҳайратда қолдирган бир “аҳмоқ” ҳақидаги рус тилига таржима қилинган немис масалидан олган эмиш. Бўлмаган гап. У ҳолда Крилов “Россия – филлар макони” деган қулгили дoston ёзган, дейиш мумкин бўларди.

Мавзудан бироз чиққанимиз учун ўқувчи кечирсин. ХХI асрнинг бошларида Болтиқбўйи республикаларидан бирига “олий маълумоти” бўлмаган бир аёл Маданият вазири этиб сайланган экан ва у ўзининг матбуотга берган баёнотларидан қайси бирида Россия Федерациясини “Европа иттифоқи филига қараб хурган Лайча”га ўхшатибди. Қаранг, қандай беюзлик: ўзимизнинг масалимиз билан бизнинг шармандамизни чиқармоқчи бўлибди! Демак, бу масални унга ўрта мактабда дарсда ўтишган ва у ёдлаб олган – мана сўзнинг қудрати, Крилов масаллари тим-солларининг қудрати шу қадар юксак!

Мана, орадан икки юз йил ўтгач “Дехқонлар ва Дарё” масали бизнинг давлат капитализмимиз ва бу йўлдаги орқага кетишлар ҳақида бугун ёзилгандек, “Шерни тарбиялаш” эса Ельцин давридаги мурасосозлар ва ислохотчилар ҳақидадир.

Крилов 1843 йилда – вафотидан бир йил олдин – 200 донани ташкил қилган масалларини 9 та китобга жойлаб чиқди. У ўз нуктаи назаридан энг муҳим ва яхши чиққан деб ҳисоблаган масалларини ҳар бир китобининг боши ва охирига қўйди, баъзиларини эса кўз тегмасин деб ўрта қисмига яширгандай бўлди. Ўттизга яқин таржима ёхуд ўхшатма масалларни юлдузча билан белгилаб чиқди. Аслида, бундай масаллар кўпроқ эди, аммо улар таржима ҳам, назира ҳам эмас эдилар. Крилов ижод қилган сюжетларнинг ярмидан кўпроғи бутунлай оригинал, кашф этилган бўлиб буларга, “Тришканинг чакмони”, “Демьяннинг балиқ шўрваси”, “Созандалар”, “Чўртан балиқ”, “Оқкуш, Чўртан балиқ ва Қискичбақа”, “Читтак”, “Чумоли” ва бошқалар мисол бўлади. У масаллар учун сюжетларни матбуотдан олиши (“Маймун ва кўзойнак”), ёхуд катта сиёсатнинг қизғин борди-келдиларига асосланиши (1812 йилда ёзилган ажойиб туркумга кирувчи (“Ошпаз ва Мушук”, “Аравалар қарвони”) бунга мисол бўла олади. Бонапарт ва Кутузов ҳақидаги “Итхонага кириб қолган бўри” деб номланувчи ажойиб масал рус армияси бошқарув идораларида худди жангга чорловчи варақадек ўқиларди. Айтишларича, Кутузов масалнинг “Сен муғомбир бўри бўлсанг мен – қари қувман”, деган жойини ўқиб бир муддат сукутга тушиб, кейин бош силкиб тасдиқлаб қўйган, дейишади. У пайтдаги цензура ўттиз йил давомида Криловнинг фақат икки та масалини – улар ҳатто эзопча яширин тилда ёзилганига қарамасдан ўтказмаган эди, бу масаллар фақат буюк ислохотлардан кейингина Криловнинг масаллар тўпламларига киритиладиган бўлди. Криловнинг ўзи оғзига маҳкам бўлиб, бу масалларнинг воқеаларини қаердан олганини билдирмасди. У бўлиб ўтган воқеаларга бағишланган масалларини ҳар бир даврда севиб ўқиладиган асарларга айлантира олди. Шундай бўлса ҳам, одамлар бу масаллар кимларга ва нималарга бағишланганини ҳамон билмоқчи бўлишади:

“Парнас” масали Криловни биринчи марта сайловлардан ўтказмаган ва фақат иккинчи ҳаракатида академикликка қабул қилган Россия акаде-

мияси ҳақида бўлиши мумкинмикин? “Машшоқлар” давлат кенгашини ислоҳ қилиниши тўғрисида бўлиши мумкин. “Шер тарбияси” – Александр I ҳақида эканлиги тўппа-тўғри. “Какку ва Бургут” эса Булгарин билан Подшоҳ ҳақида, “Какку ва Хўроз” – ўша даврнинг расмий адабиётчилари Булгарин ва Греч ҳақида бўлиб чиқади.

Масалчининг ўзи эса бу тўғрида асло оғиз очмаган ёки бу ҳақдаги “миш-миш” ва тахминларга “бўлиши мумкин”, “шунга ўхшаб кетади”, “тасодифий ўхшашлик” каби сўзлар билан жавоб қайтарганди.

Худди тараллабедод Лафонтен сингари Крилов ҳам ҳеч ким билан иши бўлмаган, беғам, иштаҳаси карнай қарилик гаштини сураётган донишмандликнинг русча чакмонини кийиб кўрган эди. Худди миҳга шунчаки осилган сурат тушиб кетармикин ё тушмасмикин, деб синагандай ҳам эди. Аммо нигоҳи ўткир ва унинг масалларини севиб қолган Гоголь, Белинский ва Иван Тургеневлар бундай ниқобнинг остида ким турганини яхши билишарди.

Ёш Батюшков эса Криловнинг биринчи масаллари эълон қилингандаёқ “Унутиш дарёси соҳилларида” асарида Унутиш дарёси фақат унинг масалларини қайтариб беради, деб башорат қилган эди. Ҳақиқатдан ҳам Криловнинг бошқа асарлари ўз соҳибидан узоқ яшамади. Крилов эса танқидчи айтганидек, “Ҳаётнинг ғам-ташвишларидан тўйиб, тўппа-тўғри жаннатга тушлик қилиш учун равона бўлди”.

*Рус тилидан
Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ
таржимаси*

DRAMA

Александр ВАМПИЛОВ

(1937–1972)

ТҮНҒИЧ ЎҒИЛ

Икки пардали комедия

Рус тилидан
Шароф БОШБЕКОВ
таржимаси

Иштирок этувчилар:

Бусигин
Сильва
Сарафанов
Васенька
Кудимов
Нина
Макарская
Иккита қиз
Қўшни

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Оқшом. Чоғроқ ҳовли. Дарвоза. Ғиштин уйнинг подъездларидан бири. Деразаси ҳовлига қараган, кираверишида соябони бор ёғоч уй. Қатор терраклар тагига ўриндиқ қўйилган. Кўчадан кулги ва гала-говур эшитилади.

Саҳнага Бусигин, Сильва ва иккита қиз кириб келишади. Сильва ўйноқи ҳаракатлар билан гитара чалмоқда, Бусигин эса қизлардан бирини қўлтиқлаб олган. Тўрталасининг ҳам кечки салқиндан эти жунжикаётгани сезилиб турибди.

Сильва (куйлаб). “Чанада учмоқдамиз – етолмайсан,
Қуюндай учмоқдамиз – кўролмайсан...”

Биринчи қиз. Мана, болалар, биз уйимизга деярли етиб келдик.

Бусигин. “Деярли”си ҳисобмас!

Иккинчи қиз (Бусигинга). Марҳамат қилиб, қўлимни қўйиб юборсангиз. (Қўлини бўшатиб олиб.) Кузатиб қўйганингиз учун раҳмат, бу ёғига ўзимиз кетаверамиз.

Сильва (*гитара чалишдан тўхтаб*). Нима? Ўзимиз кетаверамиз, де-ганингиз нимаси? (*Артистона*.) Буни қандоқ тушунмоқ керак? Яъни, сиз – у ёкка, биз – бу ёкками?

Биринчи қиз. Тўғри тушунибсиз.

Сильва (*Бусигинга*). Қадрдон дўстим, бу гапга нима дейсан?

Бусигин (*биринчи қизга*). Демак, бизни коп-қоронғи кўчага ташлаб кетасизлар?

Биринчи қиз. Нима деб ўйловдинглар?

Бусигин (*бечорасифат*). Ойда-йилда бир келиб қолибмиз – уйга таклиф қилиб, “жиз-биз” киворсаларинг ҳам йўқ демасдик.

Биринчи қиз. “Жиз-биз”? Ярим кечада-я?

Бусигин. Нима бўпти?

Биринчи қиз. Кечирасизлар, умидларингни пучга чиқаришга мажбурман, бизнинг уйимизда тунгги меҳмонларга жой йўқ.

Сильва (*Бусигинга*). Бунга нима дейсиз, бўтам?

Бусигин. Тунингиз хайрли бўлсин, дейишдан ўзга чорамиз йўқ.

Қизлар (*биргаликда*). Яхши тушлар кўринглар!

Сильва (*уларни тўхтатиб*). Ие, шошманглар, ҳў, тўхтанглар! Бу қанақаси? Не умидлар билан шу ергача кузатиб келдик. Айтиб қўяй, ўзларингга қийин бўлади лекин! Ҳалиям кеч эмас...

Иккинчи қиз. Нимага кеч эмас?

Сильва. Меҳмондорчиликка-да!

Иккинчи қиз. Меҳмондорчиликка? Яна нима хоҳлайсиз? Бироз ракс тушдик, озгина вино ичдик – шу билан азиз меҳмонимиз бўп қолдиларингми? Вой, кўнглингизнинг кўчасидан!.. Чучварани хом санабсизлар!

Сильва. Аёлларнинг макри етти вагонга юк бўлишига энди ишондим! (*Иккинчи қизнинг биллагидан ушлаб*.) Ҳеч курса, хайрли тун тилаб ўпиб қўйишимга рухсат берарсиз?

Қизлар қочиб чиқиб кетишади.

Қизлар, қизлар, шошманглар! Ҳазиллашувдик биз!..

Йигитлар ҳам қизларнинг ортидан чиқиб кетишади.

Қўлида кларнет билан Сарафанов пайдо бўлади. Унга қарама-қарши томондан ёши бир жойга бориб қолган қўшни чиқиб қолади.

Қўшни. Салом, Андрей Григорьевич!

Сарафанов. Яхшимисиз, қўшни?

Қўшни. Ишданми?

Сарафанов. Нима?.. (*Шошиб*.) Ҳа-ҳа, ишдан-ишдан...

Қўшни (*истеҳзоли*). Ишдан, денг?.. (*Танбеҳ оҳангида*.) Эҳ, Андрей Григорьевич, менга янги иш жойингиз ёкмади-ёкмади-да.

Сарафанов (*унинг гапига аҳамият бермай*). Шундай бемаҳалда қаерга кетяпсиз, қўшни?

Қўшни. Қаерга бўларди? Ҳеч қаерга! Қон босимим ошиб кетяпти, шунга бироз очиқ ҳавода айланиб келмоқчиман.

Сарафанов. Ҳа, ҳа... Айланиш керак... Фойдаси бор, жуда фойдаси бор... Бўпти, яхши дам олинг. (*Кетмоқчи бўлади*.)

Қўшни. Шошманг...

Сарафанов тўхтади.

(*Кларнетни кўрсатиб*.) Кимни қўйиб келдиларинг?

Сарафанов. Тушунмадим?

Қўшни. Ким ўлди, деяпман.

Сарафанов (*қўрқиб кетиб*). Тш-ш!.. Секин!..

Қўшни қўли билан оғзини бекитиб, “бўлди-бўлди” дегандай бош иргайди.

Қўшни. Гулдур-гуп!.. (*Шивирлаб.*) Кимни кўмдиларинг?

Сарафанов (*у ҳам шивирлаб*). Одамни.

Қўшни. Ёшмиди, каримиди?

Сарафанов. Ўрта ёшларда...

Қўшни анча пайт мотамсаро қиёфада бош чайқаб туради.

Кечирасиз, мен уйга кириб бироз чўзилмасам бўлмайди. Чарчабман, шекилли...

Қўшни. Барибир, Андрей Григорьевич, шу ишингизни мутлақо ҳазм қилолмайман.

Тарқалишади. Биттаси подъездга кириб кетади, иккинчиси кўчага чиқади.

Кўча томондан Васенька кириб, дарвоза олдида бир муддат тўхтаб қолади. Унинг хатти-ҳаракатида қандайдир бесаранжомлик ва қисиниб-қимтиниш бор эди. Қадам товушлари эшитилади. Васенька подъездга қочиб кириб кетади. Дарвозада Макарская пайдо бўлади. Васенька гўё тасодифан учрашиб қолгандай дарвоза ёққа юради.

Васенька. О, учрашганимизни қара-я!

Макарская. Ҳа, бу сенмидинг?

Васенька. Салом!

Макарская. Салом, кичкинтой, калайсан? Бу ерда нима қилиб юрибсан? (*Ёғоч уй томон юради.*)

Васенька. Шунчаки, айланиб... Бирга айланмаймизми?

Макарская. Шу изғиринда айланишга бало борми! (*Калит чиқаради.*)

Васенька (*эшик билан қизнинг ўртасида турганича*). Қўйвормайман.

Макарская (*парво қилмай*). Уф-ф, тагин бошланди!

Васенька. Сен очик ҳавода кам бўласан.

Макарская. Васенька, уйингга бор.

Васенька. Шошма, бироз гаплашиб ўтирайлик. Бирон нима де.

Макарская. Хайрли тун.

Васенька. Эртага сен билан кинога тушамиз, де.

Макарская. Эртага бўлаверсин-чи. Энди бориб ухла. Қўйвор!

Васенька. Қўйвормайман.

Макарская. Уйдагиларингга айтиб бераман, кунингни кўрсатишади!

Васенька. Нега бақирасан?

Макарская. Э, Худо, сенга нима ёмонлик қилувдим-а?!

Васенька. Бақиравер. Эҳтимол, ёқаётгандир менга.

Макарская. Нима ёқаётгандир?

Васенька. Бақирининг.

Макарская. Васенька, мени яхши кўрасанми?

Васенька. Менми?

Макарская. Яхши кўрасан. Лекин мен яхши кўришингга унчалик ишонмаяпман. Қара, шу изғиринда битта кофтада совук қотиб туришим-га сен без бўлиб қараб турибсан. Яхши кўриш шунақа бўладими?

Васенька (*таслим бўлиб*). Совук едингми?..

Макарская (*калит билан эшикни оча туриб*). Ана... Баракалла. Яхши кўрсанг гапимга киришинг керак. (*Остонада тўхтаб*.) Менга қара, икки кулоғинг билан ҳам яхшилаб эшитиб ол, бундан буён мени кутма ҳам, кузатиб ҳам юрма, итнинг думидай менга эргашма ҳам! Негаки, бундан барибир ҳеч нарса чиқмайди... Энди уйингга бориб ухла. (*Уйга кириб кетади*.)

Васенька (*эшикка яқинлашади, аммо у ёпилиб қолади*). Оч, эшитяпсанми, эшикни оч! (*Тақиллатиб*.) Бир дақиқага очгин! Сенда гапим бор! Эшитяпсанми, оч деяпман!

Макарская (*деразадан*). Бақирма! Бутун шаҳарни уйғотворасан!

Васенька. Уйғонса уйғониб ўлмайдами?! (*Эшик тагига ўтиради*.) Менинг қанчалик аҳмоқлигимни билиб қўйишсин-да!

Макарская. Нега тушунмайсан, тентаквой, мен сендан ўн ёш каттаман! Бундан ташқари, биз бошқа-бошқа одамлармиз: орзуларимиз бошқа, максадларимиз бошқа, идеалларимиз бошқа! Буларнинг барини мактабда тушунтириши керак эди-ку. Бир-биримизга умуман тўғри келмаймиз! Сен ўз тенгингни топишинг керак. Ҳозир мактабда севги-муҳаббат мумкин, шекилли? Биз ўқиган пайтларда мумкин эмас эди...

Васенька. Қўйсанг-чи бўлмағур гапларни.

Макарская. Бўпти, одамга ўхшаб гапирсам тушунмайсан чоғи. Сен жонимга тегиб кетдинг! Чарчадим сендан! Турқингни кўришга тоқатим йўк! Эртадан бошлаб қорангни кўрмай бу ерда!

Васенька (*деразага яқинлашиб*). Яхши. Энди мени кўрмайсан. (*Мотамсаро*.) Умуман кўрмайсан...

Макарская. Боланинг томи кетиб қопти!

Васенька. Эртага кўришайли-ик?.. Бир мартагина! Ярим соатга! Охирги марта! Майли деяқол, бир жойинг камайиб қоладими?

Макарская (*кесатиб*). Яна нима? Бир марта учрашувга рухсат берсанг, канадай ёпишиб оласан. Мен сени яхши биламан.

Васенька (*тўсатдан*). Ифлос! Ифлос!

Макарская. Ни-ма?! Нима дединг?! Вой, жўжахўроз-ей!.. Оғзидан она сути кетмаган-у, сапчишини қара! Йўқ, эрга тегмасам бўлмайди! Онам тўғри айтган экан: эр – қозоннинг қопқоғи, деб! Қозон очиқ бўлса ит ҳам, мушук ҳам бурнини тикиб ўтади! Йўқол бу ердан!

Сукут.

Васенька. Кечир... Қизишиб кетдим...

Макарская. Қани, бир туёғингни шиқиллатиб қол-чи, мишиқи! (*Деразани шарақлатиб ёпиб қўяди*.)

Васенька подъезд томон юради. Бусигин билан Сильва пайдо бўлишади.

Сильва. Боплаб кетишди-ку, а?

Бусигин. Бироз дам олайлик.

Сильва. Лекин, анави оқишдан келгани чаккимас, а, нима дединг?

Бусигин. Бўйи пастроқ экан.

Сильва. Ахир, ўшанисини ёктирувдинг-ку?

Бусигин. Энди ёктирмай қолдим.

Сильва (*соатига қараб ҳуштак чалиб қўяди*). Соат неча бўлди экан?

Бусигин (*у ҳам соатига қарайди*). Ўн бир ярим.

Сильва. Неча?.. Табригимни қабул айланг, охирги электрчкага кеч қолибмиз.

Бусигин. Ростданми?

Сильва. Тамом! Эрталаб соат олтигача омон бўл!

Бусигин ҳуштак чалиб юборади.

Сильва (*совуқдан қалтираб*). У-у... Баттар бўлинглар, жаноб тўнкалар! Кузатиб қўйиш ана шунақа бўлади...

Бусигин. Уйгача анчами?

Сильва. Камида ўн икки километр чиқади. Нима жин уриб ўшаларга илакишиб қолдик?

Бусигин. Қаерга келиб қолдик ўзи, нотаниш жойлар?

Сильва. Қишлоқнинг ҳам қишлоғи!

Бусигин. Бу ерда танишлардан йўқми?

Сильва. Қаёқда! На таниш бор, на мелиса!

Бусигин. Тушунарли. Ўткинчилар бордир?

Сильва. Қишлоқ деб қўйибди бунини – қоронғи тушмасдан ётиб олишадди. Ҳозир тушларининг еттинчи сериясини кўришаётгандир.

Бусигин. Унда нима қилдик?

Сильва. Отинг нимаиди сенинг? Кечирасан, ҳали кафедра яхши эшитолмай қолдим.

Бусигин. Мен ҳам эшитолмай қолдим.

Сильва. Кел, бўлмасам, бошқатдан танишамиз.

Бусигин (*қўл олишиб*). Бусигин. Владимир.

Сильва. Севостьянов. Семён. Оддий қилиб Сильва десанг ҳам бўлаверади.

Бусигин. Нега Сильва?

Сильва. Ким билади дейсан. Кўча-жўралар шунақа деб лақаб қўйишга қўйишди-ю, лекин маъносини тушунтириб ўтиришмади.

Бусигин. Сени қаердадир кўрганман. Марказий кўчадами...

Сильва. Бўлмасам-чи! Мен ҳар куни кечкурун соат саккиздан ўн биргача ўша ерда бўламан-ку!

Бусигин. Бирон иш-пиш қиласанми?

Сильва. Албатта-да. Ҳозирча савдода. Агентман.

Бусигин. Бу қанақа иш бўлди?

Сильва. Ишдақа иш. Ҳисоб-китоб, назорат. Ўзинг-чи, нима иш қиласан?

Бусигин. Талабаман.

Сильва. Жуда яхши. Менга ёкиб қолдинг – дўст бўламиз. Мана кўрасан, мен садоқатли одамман.

Бусигин. Шошма, кимдир келяпти.

Сильва (*совуқдан қалтираб*). Совуқ еб кетдик, де.

Қўшни сайрдан қайтаяпти.

Бусигин. Салом.

Қўшни. Салом.

Сильва. Бу ерда тунгги клуб борми, оксоқол?

Бусигин (*Сильвага*). Шошмай тур. (*Қўшницага*.) Бу ерда автобус бекати борми?

Қўшни. Бекат?.. Ҳа, йўлнинг нариги томонида.

Бусигин. Охирги автобусга улгураимизми?

Қўшни. Улгурсаларинг керак. (*Бир муддат ўйлашиб туриб*.) Энди улгуролмайсизлар, шекилли.

Бусигин. Менга каранг, қаерда бир кеча тунасақ бўлади. Меҳмонга келувдик, электричкага кеч қолиб кетдик.

Қўшни (*уларга гумонсираб қараганча*). Бўп туради...

Сильва. Биз бир амаллаб тонг оттириб олсак бўлди, кўрпа-тўшак ҳам шартмас...

Қўшни. Тушуниб турибман...

Сильва. Иссиқроқ бўлса бўлди, дахлизми, печканинг орқасими...

Қўшни. Йўқ, йигитлар, йўқ! Иложим йўқ!..

Бусигин. Нега ахир?

Қўшни. Менга-ку, барибир-а, уйда бир ўзиммасман-да. Ўзларинг тушунасишлар-ку, хотин, қайнона, деганларидай...

Бусигин. Тушунарли.

Қўшни. Ўзимга қолса жон дердим.

Бусигин. Эҳ, отахон, отахон...

Сильва. Шимни ечиб, лозим кийиб олинг, оксоқол!

Қўшни ҳадиксираганча индамай гойиб бўлади.

Бу шамол қаёқдан пайдо бўлди? Ҳаво туппа-тузик эди, бирпасда айниди-қолди!

Бусигин. Ёмғир ёғса керак.

Сильва. Ҳа, шу етмай турувди!..

Бусигин. Қорга айланиши ҳам мумкин.

Сильва. Эҳ, хомкалла, иссиққина уйда ўтирсам бўлмасмиди! Зерик-майсан. Дадам ғирт масхарабоз — доим бирон ғавғони бошлаб юради. Мана, масалан, кеча. Бу қилиқларинг, дейдилар, менинг мана бу еримга келди, сенинг дастингдан кўчада бош кўтариб юролмай қолдим, дейдилар. Мана сенга охириги йигирма сўм, ковокхонага бор-да, тўйгунигча ичиб тўполон қил. Шунақа тўполон қилки, сени бир-икки йилгача кўрмай, дейдилар!.. Қалай тарбия, а?

Бусигин. Ҳа, даданг ақли одам экан.

Сильва. Сенда-чи?

Бусигин. Нима менда?

Сильва. Даданг билан келишмовчиликларингни айтяпман.

Бусигин. Бизда ҳеч қанақа келишмовчилик йўқ.

Сильва. Наҳотки? (*Интервью олаётган мухбирга тақлид қилиб.*) Айтинг-чи, сиз бундай муваффақиятга қандай қилиб эришдингиз?

Бусигин. Жуда оддий. Менинг отам йўқ.

Сильва (*юзидаги табассум ўчиб*). А-а, унда бошқа гап... Уйинг борми?

Бусигин. Йўқ, ётокхонада тураман.

Сильва. Мединститутникими?

Бусигин. Топдинг... Чиндан ҳам бу ернинг об-ҳавоси расво экан.

Сильва. Шуям баҳор бўлди-ю!.. Устига-устак бир ойдан бери уйқунинг тайини йўқ.

Бусигин. Бўпти, сен манави подъездни қара, мен ховлиларни айланаман. Жой берадиган бирор раҳмдил топилиб қолар. (*Макарскаянинг деразасига яқинлашади.*)

Сильва подъездга кириб кетади.

(*Деразани тақиллатиб.*) Хў, ким бор?... (*Яна тақиллатади.*) Хў, бирон тирик жон борми?

Макарская (*деразани очиб*). Ким у?..

Бусигин. Ассалому алайкум, яхши қиз. Сиздан бир илтимос, элек-тричкадан қолиб кетдим, совукда энамни кўраяпман.

Макарская. Хомтама бўлма, жой йўк!

Бусигин. Шошманг, аввал “берди”сини эшитинг.

Макарская. “Олди”сини ҳам, “берди”сини ҳам эшитмайман! Уйда ёлғизман.

Бусигин. Яхши-ку.

Макарская. Нимаси яхши? Ёлғиз аёлман, деяпман!

Бусигин. Жуда яхши! Демак, жой мўл!

Макарская. Жинни-пиннимасмисан! Билмаган-танимаган одамни қандай уйимга кўяман?

Бусигин. Буни дарров тузатамиз! Марҳамат! Бусигин Владимир Петрович. Талаба.

Макарская. Нима бўпти шунга?

Бусигин. Ҳеч нима. Энди биз танишмиз.

Макарская. Шунинг ўзи етарли деб ўйлайсанми?

Бусигин. Яна нима?.. Ҳа-я... Олдиндан фол очмоқчи эмасман-у, лекин сиз менга ёқа бошляпсиз.

Макарская. Сурбет.

Бусигин. Шундай чиройли қизга бундай кўполлик сира ярашмас экан. Сиз, яхшиси, айтинг-чи, совук, кимсасиз қоронғи уйда ёлғиз ётгани кўркмайсизми?

Макарская. Йўк, кўркмайман – итим бор!

Бусигин. Кечаси тўсатдан мазангиз қочиб қолса, сиз шўрликка бир пиёла сув берадиган одам ҳам йўк. Бу ишни итингиз қилиб беролмайди.

Макарская. Кўркманг, касал бўлмайман! Кўп гап – эшакка юк! Бошқа сафар гаплашармиз, хайр!

Бусигин. Бошқа сафар – қачон? Эртагами? Эртага хабар олайми?

Макарская. Уриниб кўринг-чи.

Бусигин. Эртагача етиб бормасам керак – совукда тараша бўп қоламан.

Макарская. Сени жин ҳам урмайди.

Бусигин. Менимча, сиз, яхши қиз, бизни совукдан қутқара оласиз.

Макарская. Бизни? Ҳали бир ўзингмасмисан?

Бусигин. Ҳамма гап шунда-да, шеригим ҳам бор...

Макарская. Ўзинг бир қоп ташвиш бўп турибсан, шеригинг билан икки қоп ташвиш бўларкансизлар-да! Хуш келибсизлар! *(Деразани тарақлатиб ётиб олади.)*

Бусигин. Ана, гаплашиб ҳам олдик... *(Ҳовлини кесиб ўтиб, кўчага чиқади. У ёқ-бу ёққа аланглайди.)*

Сильва пайдо бўлади.

Қалай бўлди?

Сильва. Бекорга овора бўляпмизми, дейман-да. Учта хонадоннинг кўнғироғини босдим – ит ҳам ақилламади. Кўрқишяпти, менимча...

Бусигин. Шайтон топмас жойлар экан... Бу ерларда ўлигимизни ҳам топишолмайди.

Сильва. Тўғри. Яна бир соат турсам, ҳайкал бўп қоламан. Кўнглим сезяпти.

Бусигин. Подъездда тунасақ-чи?

Сильва. У ер ташкаридан баттар – елвизак. Подъездни иситадиган замонлар ўтиб кетган. Бу совукда ажалимиздан беш кун бурун ўлиб кетиш ҳеч гапмас...

Бусигин. Ҳа-а, атрофда юзлаб иссиқ уйлар бўлатуриб, совукдан ўлиб кетиш алам қилар экан.

Сильва. Э, уйлари бошидан қолсин! Атрофда қанча ичкилиг-у, қанча газаклар увол бўлиб ётибди! Устига-устак, қанчадан-қанча ёлғиз аёллар! Бунга қандоқ чидаб бўлади? Кетдик, ҳамма эшикларни бир чеккадан тақиллатиб чиқамиз!

Бусигин. Шошма, нима деймиз?

Сильва. Нима дердик, электрчкадан кеч қолдик, деймиз.

Бусигин. Ишонишмайди.

Сильва. Совуқ еб кетдик, деймиз.

Бусигин. Нима бўпти? Ким бўпсанки, сен учун ҳамма куйиб-пишса? Ҳозир қаҳратон кишмас, эрталабгача ўлиб қолмайсан.

Сильва. Йўлтўсарлардан қочиб юрибмиз, бизни ўлдиришмоқчи, десак-чи?

Бусигин қулади.

Нахотки шундай қўйишмаса?

Бусигин. Одамларни яхши билмас экансан.

Сильва. Сен биласанми?

Бусигин. Биламан. Оз-моз. Бундан ташқари мен одам психологияси ҳақида маърузаларга бориб тураман. Физиология, психоанализ деган нарсаларга қизиқаман. Бунинг оқибатида одамлар ҳақида нималарни билганимни айттайми?

Сильва. Айт.

Бусигин. Одамзоднинг териси қалин бўлади, шунинг учун ҳам унча-мунча нарсга таъсир қилавермайди. Рост гапинг – бир тийин, ёлғон гапга ишонишга мойил бўлади. Шунда ҳамманинг раҳмиям келади, жой ҳам беради.

Сильва. Ҳмм... Гапинг тўғри. Аввал уларни уйғотиш керак. *(Баланд овозда қўшиқ айтади.)* Тунги кўча чироқлар тебранганда,
Ёлғиз юрмаганингиз маъқул...

Бусигин. Қўйсанг-чи.

Сильва *(парво қилмай).* Қовоқхонадан келяпман,
Манзилимга етаяпман.
Йиқилиб, гандираклаб,
Уйим сари келяпман.

1-қўшнининг овози *(тепадаги балкондан).* Э-эй, филармония! Бемахал кичкирган хўроз нима бўлишини биласизларми? Шўрва бўлади!

Сильва *(бошини кўтариб).* Шўрвангиз иссиқми ишқилиб?

2-қўшнининг овози *(бошқа балкондан).* Қани, туёқларингни шиқиллатиб қолинглар-чи! Ўзимизнинг безориларимиз ҳам етиб ортади!

Сильва. Етиб ортади? Биз етмай турибди деб, шаҳардан гастролга келувдик.

Яна бир қўшнининг овози. Аблахлар!

Деразининг тарақлаб ётилгани эшитилади.

Сильва. Танидингми? Ҳалиги отахон. Жа юмшоқ супурги эди-ю, энди ботир бўп қоптимми?

Бусигин. Ха-а...

Сильва. Инсониятга нисбатан ишонч сўнди! (*Совуқ еб.*) Уфф...

Бусигин. Подъездга юр, шамол камрок.

Улар подъезд томон юришмоқчи эди, шу пайт деразалардан бирида чироқ ёнади. Икковлон тўхтаб қолишади.

Сен ўша эшикнинг кўнғироғини босганмидинг?

Сильва. Йўқ. Қара, кимдир кийиняпти.

Бусигин. Икки киши экан.

Сильва. Бу ёққа келишяпти. Омадимизни бир синаб кўрайлик.

Бусигин ва Сильва бир чеккага чиқадилар. Подъезддан Сарафанов чиқиб келади. У ёқ-бу ёққа қараб олиб, Макарскаянинг уйи томон яқинлашади. Бусигин билан Сильва кузатиб туришибди.

Сарафанов (*эшикни тақиллатиб*). Наташа!.. Наташенька!.. Наташа, деяпман!

Макарская (*деразани очиб*). Қанақа оқшом бўлди-а? Сира тинчлик йўқ! Тағин ким бўлди?

Сарафанов. Наташенька! Минг бор узр! Бу мен, Сарафановман.

Макарская. Андрей Григорьевич? Сизни танимабман.

Бусигин (*шивирлаб*). Қизик бўлди-ю... Хонимча бизни танимас экан-да, анови чолни танир экан... Жуда кизик...

Сарафанов. Наташенька, азизим, бемаҳалда безовта қилганим учун кечиринг, лекин сиз менга ҳозир, шу топда керак бўлиб қолдингиз.

Макарская. Ҳозир очаман. (*Ғойиб бўлади. Сарафанов ичкарига киради.*)

Сильва. Бу нимаси?! Менимча, у йигирма бешдан ошмаган.

Бусигин. Чоли тушмагур камида олтмиш ёшни уриб қўйган бўлса керак.

Сильва. Вой, қариб қуйилмаган-ей!

Бусигин. Хўш-хўш-хўш, бу ёғи янаям кизик бўляпти-ку... Чолнинг уйида, дейман, ҳеч ким қолганмикан? Афтидан, кампири бўлмаса керак.

Сильва. Унинг уйида битта бола кўрингандай бўлди.

Бусигин (*ўйчан*). Битта бола, дейсанми?

Сильва. Кўринишдан 14–15 ларда.

Бусигин. Демак, ўғли... Юр, танишиб келамиз.

Сильва. Ким билан?

Бусигин. Ўша йигитча билан.

Сильва. Қайси йигитча билан?

Бусигин. Андрей Григорьевичнинг ўғли билан.

Сильва. Нима дейсан?

Бусигин. Ҳеч курса, исиниб оламиз. У ёғи бир гап бўлар. Юр.

Сильва. Ҳеч балога тушунмаяпман.

Бусигин. Э, юр дегандан кейин юради-да!

Сильва. Бу кечани милицияда ўтказамиз-ов. Кўнглим сезяпти.

Улар подъездда ғойиб бўлишади.

Иккинчи кўриниш

Сарафановларнинг одмигана уйи. Бир чеккада эски диван ва трюмо турибди. Учта эшик бор: кўча эшиги, ошхона эшиги, қўшни хонага кириладиган эшик. Ҳовлига қараган пардали дераза ҳам бор. Столда нарсалар солинган рюкзак. Васенька стулда ўтирганича хат ёзаяпти.

Васенька (*ёзганларини овоз чиқариб ўқийди*). “Сени ҳеч ким, ҳеч қачон менчалик севолмаган! Севолмайдиам! Буни вақти-соати келганда тушунасан. Охири ниятингга етдинг: сени кўргани кўзим, отгани ўқим йўқ! Алвидо. С. В.”

Нариги хонадан Нина чиқиб келади. Эғнида уй халати, оёғида шиппак. Васенька хатни шошиб чўнтагига бекитади.

Нина. Видолашув мактубингни битдингми?

Васенька. Ишинг бўлмасин!

Нина. Энди ёзганингни унга ўз кўлинг билан топшириб кел-да, ётиб ухла. Дадам кўринмайдилар.

Васенька. Мен қаёқдан билай!

Нина. Бемахалда қаёқда юрибдилар энди?.. (*Рюкзакка кўзи тушиб.*) Бу нима?

Васенька олмоқчи бўлади, Нина олиб қочади.

Васенька (*енгилиб*). Ухлаб ётганингда барибир опкўяман!

Нина (*рюкзакдаги бор лаш-лушларни столга ағдариб*). Бу нимаси? Қаерга кетмоқчи эдинг?

Васенька. Саёҳатга.

Нина. Паспортни нима қиласан?

Васенька. Ишинг бўлмасин!

Нина (*ёнига ўтириб*). Менга кара, Васька... Нега бунчалик ярамас боласан-а? Сени ўлдириб қўйсам ҳам ҳақим кетади.

Васенька. Мен билан ишинг бўлмасин.

Нина. Майли, мен сен учун бир тийинман, лекин дадамини ўйласанг бўларди.

Васенька. Нима, сен ўйлаяпсанми? Нега мен ташвишларини қилишим керак?

Нина. Эй, Худойим!.. (*Туради.*) Шунақа жонимга тегиб кетдики ҳаммаси! (*Столда сочилиб ётган нарсаларни яна рюкзакка жойлайди, кейин хонасига олиб чиқиб кета туриб тўхтайд.*) Дадамга айтиб қўй, эрталаб мени уйғотиб ўтирмасинлар, тўйиб ухламоқчиман. (*Хонасига чиқиб кетади.*)

Васенька чўнтагидан хатни олиб, конвертга жойлайди. Конверт устига нималарнидир ёзади. Шу пайт эшик тақиллайди.

Васенька (*шоша-тиша*). Кираверинг, эшик очик.

Бусигин билан Сильва киришади.

Бусигин. Хайрли кеч.

Сильва. Салом.

Бусигин. Бизга Сарафанов Андрей Григорьевич керак эдилар.

Васенька. Ҳозир уйда йўқ эдилар.

Бусигин. Қачон келадилар?

Васенька. Билмадим, яқиндагина чиқиб кетувдилар.

Сильва. Қаёққа кетувдилар, сир бўлмаса?

Васенька. Унисини билмадим. (*Бесаронжамланиб.*) Нима эди?

Бусигин. Ҳалиги... соғликлари яхшими?

Васенька. Дадамнингми?.. Ёмон эмас... Гипертония.

Бусигин. Гипертония? Буни кара-я... Анчадан берими?

Васенька. Анчадан бери.

Бусигин. Умуман, ўзлари канақа?.. Ишлари?.. Кайфиятлари?..

Сильва. Ҳа-ҳа, умуман, аҳволлари дурустми?..

Васенька. Нима гап ўзи?

Бусигин. Танишиб кўяйлик. Владимир.

Васенька. Василий... *(Дадилроқ.)* Василий.

Сильва. Семён. Оддийроқ қилиб Сильва десанг ҳам бўлаверади.

Васенька *(гумонсираб).* Сильва?

Сильва. Сильва. Интернатда дўстларим шунака деб чакиришарди. Нимага... ҳалигига... ҳаддан ташқари ружу қўйганимдан бўлса керак...

Бусигин. Музикага.

Сильва *(севиниб кетиб).* Ҳа, топдинг, музикага!

Васенька. Тушунарли. Хўш, дадам сизларга нимага керак бўп қолди?

Бусигин. Нимага, дейсанми? Нима десак бўлади?.. Хуллас, биз шунчаки кўришиб кетай, девдик...

Васенька. Кўришмаганларингга анча бўлдимми?

Бусигин. Нима деб тушунтирсам экан... Энг афсусланарлиси шундаки, биз умуман кўришмаганмиз.

Васенька *(хушёр тортиб).* Тушунмадим...

Сильва. Фақат сен ўзингни бос.

Васенька. Мен хотиржамман. Дадамни қаердан биласизлар?

Бусигин. Бу энди сир.

Васенька. Сир? Қанақа сир?

Сильва. Дахшатли сир. Ҳаяжонланма, дедим-ку.

Бусигин *(бошқа оҳангда).* Бўпти. *(Васенькага.)* Кўча совуқ – исиниб олиш учун кирдик. Агар рози бўлсанг, бирпас исиниб олсак.

Борган сари Васеньканинг хавотири оша боради.

Биз электричкадан қолиб кетдик. Дадангнинг исми шарифини эса почта кутисидан билиб олдик. *(Суқутдан сўнг.)* Ишонмайсанми?

Васенька *(ташвишли).* Нега энди?.. Ишонаман, лекин...

Бусигин. Нима – лекин? *(Васенька томон бир-икки қадам қўяди. Сильва томон хавотирли боқади.)* Қўрқаяпти.

Васенька. Мақсадларинг нима ўзи?

Бусигин. У бизга ишонмаяпти.

Васенька. Бир нима қилмоқчи бўлсаларинг бақираман.

Бусигин *(Сильвага).* Ана, айтмовдимми? *(Исиниб олиш учун вақтни чўзаятган эди.)* Доим шунақа: тунда эшик коқсанг – ўғри деб ўйлашади, шеригинг ҳам бўлса – ғирт босқинчисан. *(Васенькага)* Яхши эмас. Одамлар бир-бирларига ишониши керак, деб ўргатишмаганми? Сенинг тарбиянг чатоқ экан...

Сильва *(уҳ тортгандай).* Ҳа-а...

Васенька. Нима керак сизларга ўзи?

Бусигин. Бизгами? Ишонч. Бор-йўғи шу. Одам одамга дўст деган шиорни эшитгандирсан? Ё бундан ҳам хабаринг йўқми? *(Сильвага.)* Буни қара, ўласанми, куясанми? Туғишган акаси оч-наҳор, бир кеча тунашга жойи йўқ, совуқдан ўлай деб титраб-қакшаб турса-ю, манави мишиқи лоақал ўтиришгаям таклиф қилмаса-я!

Сильва *(бунга қадар Бусигиннинг гапларини лоқайдгина эшитиб турган эди, бирдан юзи ёришиб кетди).* Шуни айт!

Васенька. Нимага келдиларинг, деяпман?!

Бусигин. Шундаям ҳеч балога тушунмадингми?

Васенька. Нимани тушунишим керак?

Сильва (*хайратда*). Нахотки, етиб бормаган бўлса?!

Бусигин (*Васенькага*). Биласанми?..

Сильва (*гапини бўлиб*). Мен айтай! Қанчалик оғир бўлмасин, бу вази-фани ўз бўйнимга оламан. (*Тантанавор*) Бу даҳшатли ҳақиқатни рўй-рост айтаман. Бу катта йигит бўп қолибди – тушунади. Барча сукут сақлаб, ву-жуди кулоққа айлансин! Бор ҳақиқат шуки, (*Бусигинни кўрсатиб*) манави инсон... сенинг туғишган аканг бўлади!..

Бусигин. Нима?

Васенька. Ни-ма?!

Сильва (*масхаралаб*). Ни-ма?

Сукут.

Ҳа, Василий. Андрей Григорьевич Сарафанов – унинг отаси. Нахотки, сен буни шу пайтгача англамаган бўлсанг?

Бусигин билан Васеньканинг хайратдан оғзи очилиб қолади.

Бусигин (*Сильвага*). Менга қара...

Сильва (*гап бермай, Васенькага*). Кутмовдингми? Шунақа, бахт ку-тилмаганда келади. Бу қанчалик ғалати туюлмасин, сенинг даданг бунинг ҳам отаси.

Бусигин (*шивирлаб*). Нималар деб алжираяпсан?

Сильва. Қандай ноёб лаҳзалар! Ака-укалар учрашуви!

Васенька (*довдираб*). Мен чиндан ҳам... Нима дейишни билмай қолдим...

Сильва. Минг йилда бир рўй берадиган бундай табиат ҳодисасини ни-шонлаш керак, жигарларим!

Бусигин (*Сильвага*). Жиннимисан? (*Васенькага*) Бунинг гапларига парво қилма.

Сильва. Ҳечам-да! Менимча, айлантириб ўтирмай, гапнинг пўст-калласини айтган маъкул! Мана бу марднинг иши бўлади. (*Васенькага*) Нима дединг, ошна? Гапни аччиқ ичакдай чўзишнинг нима кераги бор, а? Нишонлагани бирор нарсанг борми?

Васенька (*довдираб*). Нишонлагани?.. Албатта... Ҳозир... (*Бусигинга қараганича ошхонага чиқиб кетади.*)

Бусигин. Эсингни едингми?

Сильва. Қарасам, гапингнинг нишаби шу ёкка қараб кетяпти, мен да-вом эттирдим, холос!

Бусигин. Бу фикр сен аҳмоқнинг калласига қаёқдан кела қолди?

Сильва. Менингмас, сенинг каллангга келди бу доҳиёна фикр! Авлиё-сан, дўстим, авлиёсан!

Бусигин. Сен, молфаҳм, нима қилиб қўйганингни тушунаяпсанми?

Сильва. “Дарбадар аканинг топилиши!” Қалай? Мен бунақасини икки дунёдаям ўйлаб тополмасдим!

Бусигин. Вой, хомкалла-а... Ҳозир анави зумрашанинг отаси келиб қолса нима бўлишини тасаввур қиляпсанми? Ўйла!

Сильва. Хўш... Ўйладим. (*Эшик томон шошади, ярим йўлда тўхтайдиган қайтиб келади.*) Йўқ, ичишга улгураамиз. Дадажонимиз, йўқ деганда, бир соатдан кейин келади. (*Қўлларини бир-бирига ишқалаб.*) Унгача сабр қилиб тураамиз... Эҳ, дадажон, ёмонси-из!.. (*Тақлид қилиб.*) “Бу кеча висо-

лингизга муштоқман, яхши қиз!..” Хўроз бўп кетинг-э, бобой!.. Уйдан етти кадам чиқдим, ҳаммаси хўроз! Сенинг дадажонинг ҳам шунақалардан бўлса керак, нима дединг?

Бусигин. Ишинг бўлмасин. *(Эшик томон юради.)*

Сильва. Шошма, нима учун у сувдан куруқ чиқиб кетавериши керак экан? Шу қилиғи учун озгина жазолаб қўйсақ, адолатдан бўлса керак.

Бусигин. Юр, кетдик.

Сильва *(бўйсунмай).* Э, йў-ўқ, куппа-куруқ кетадиган аҳмоқ йўқ! Ризқимизни олиб, кейин кетамиз. Мен сени тушунмай қолдим, ошна. Қаллангга келган шундай ажойиб фикр учун нахотки қиттай-қиттай отишга ҳақинг бўлмаса? Ана, ризқимиз келяпти. Яқинлашяпти... Ана-ана... *(Шивирлаб.)* Яқин жигарлардек бағрингга босиб, бошини сила.

Бусигин. Ҳе, жин урсин! Бошимга битган бало бўлдинг!

Қўлида бир шиша ароқ ва қадаҳлар билан Васенька киради. Қўлидагиларни столга қўяди. У ҳам хижолатда, ҳам ўзини йўқотиб, нима қилишини билмайди.

Сильва *(қадаҳларга ичкилик қуйиб).* Сен кўп сиқилаверма. Аслини олганда ҳаммамизнинг қариндош-уруғимиз биз ўйлаганимиздан кўпроқ бўлиб чиқади... *(Қадаҳ кўтариб.)* Бўпти, тарихий учрашув учун!

Ичишади. Васеньканинг томоғидан зўрға ўтади.

Ҳаёт деганлари, Вася, мисоли қоронғи ўрмон – олдингдан ит ҳам чиқиб қолиши мумкин, бўри ҳам. *(Яна ичкилик қуйиб.)* Поезддан тушиб, тўппа-тўғри шу ёққа келяпмиз. Кирсамми-кирмасамми дейвериб, мени ҳам жа қийнаворди, аммо. Мен айтдим, “кир” дедим! “Ҳозир кирмасанг, ҳеч қачон кира олмайсан”, дедим! Замонни кўриб турибсан – ит эгасини танимайди.

Бусигин *(Васенькага).* Неччига кирдинг?

Васенька. Менми? Ўн еттига.

Сильва. Ў-ў, катта йигит бўп қолибди. Салкам эркак!

Бусигин *(Васенькага).* Бўпти, сенинг соғлигинг учун! *(Ичмоқчи бўлади.)*

Сильва. Стоп! Ичиш шунақа бўладими? Маданиятсизларча ичаяпмиз! Нима, кўчада думалаб ётган алкашмидик? Газак қани?

Васенька. Газак?.. Албатта-албатта... Ошхонага ўтайлик!

Сильва *(Васенькани тўхтатиб).* Сен нима дейсан, балки ҳозирча унга дадасини кўрсатмай турармиз? Томдан тараша тушгандай, “Мен сизнинг ўғлингизман”, деса бўлмас? Балки бироз ўтириб, анави зормандадан озгина тортганимиздан кейин... айтармиз? Ёки бу танишувни эртага қолдирармиз?

Васенька *(Бусигинга).* Ростдан ҳам юрагинг бетламаяптимми?

Бусигин. Нима деса бўлади... Бир ҳисобда унинг учун хавфли – асаби дош беролмаслиги мумкин. Ахир у бу дунёда менинг борлигимдан мутлақо беҳабар!

Васенька. Нималар деяпсан? Ахир, сен борсан-ку! Мана, қаршимда турибсан! Бекитишнинг нима кераги бор?

Учаласи ошхонага чиқиб кетадилар. Остонада Сарафанов пайдо бўлади. Нариги хона эшигини қия очади, сўнг оҳиста ёпиб қўяди. Шу пайт ошхонадан Васенька чиқади ва у ҳам эшикни зич ёпиб қўяди. У озгина ширакайф ва тинмай жилмаяди.

Сарафанов (*Васенькани кўриб*). Уйдаминдинг?.. Мен очик ҳавода айла-ниб келдим. Ёмғир ёға бошлади. Ёшлигим эсимга тушиб кетди...

Васенька (*бетакаллуф*). Қаранг-а, жуда вақтида эслабсиз!..

Сарафанов. Ёшлик – бебошлик деганларидай, мен ҳам ёшлигим-да кўп номақбул ишлари қилганман, лекин сенга ўхшаб эс-хушимни йўкотадиган даражада жазавага тушмаганман.

Васенька. Дада...

Сарафанов (*қулоқ солмай*). Васенька, ожиз одамларгина шундай йўл тутишади. Ундан кейин, имтиҳонларингга атиги бир ой қолганини ҳам унутма. Дод дейсанми, вой дейсанми, мактабни тугатишга мажбурсан!

Васенька. Дада, сиз тоза ҳаво оламан деб юрган пайтингизда...

Сарафанов (*гапини бўлиб*). Икковинг бирданига кетишларинг соғ одамнинг ишимас. Ҳам сен, ҳам Нина. Йўқ-йўқ, ҳеч қаерга бормайсан. Рухсат бермайман!

Васенька. Дада, меҳмон бор. Аниқроғи, меҳмон ва яна битта одам...

Сарафанов. Васенька, “Меҳмон ва яна битта одам”, иккита меҳмон дегани бўлади. Ким келди, тушунтирибироқ гапир.

Васенька. Сизнинг ўғлингиз. Тўнғич ўғлингиз.

Сарафанов (*бирпас сукутдан сўнг*). Нима дединг?.. Кимнинг ўғли?..

Васенька. Сизники, деяпман-ку. Фақат сиз ҳаяжонланманг. Масалан, мен бунини тўғри тушунаман, юзингизга ҳам солмайман, ҳайрон ҳам бўлмайман. Мен, умуман, ҳеч нимага ажабланмайдиган бўп қолганман...

Сарафанов (*сукутдан сўнг*). Нима, сизларда шунақа ҳазиллашиш расм бўлганми? Шунини тўғри деб ўйлайсанми?

Васенька. Қанақа ҳазил? Ишонмасангиз ўзингиз кириб қаранг, ошхонада овқатланиб ўтирибди.

Сарафанов (*қулоқ тутиб*). Кимдир овқатланаётган бўлиши мумкин. Нима бўпти? Менга қара, бугун сен ғалатиروқмисан? (*Тикилиб*.) Шошма, фирт мастсан-ку!

Васенька. Ҳа, ичдим! Шундай кунда ичмай бўладими?

Сарафанов (*қаҳр билан*). Ёш нарсаси – ичишга ким рухсат берди!?

Васенька. Нималар деяпсиз, дада! Оламшумул воқеа! Акам борлиги етти ухлаб тушимгаям кирмаган эди... Мана, бирдан топилиб ўтирибди! Кириб қаранг, сизнинг ҳам ичмаганингизни кўраман!

Сарафанов. Сен, муттаҳам, устимдан кулаяпсанми?

Васенька. Йўқ, мен жиддий айтаяпман. Йўли шу ёқларга тушган экан, “Ке, бир дадамдан хабар олиб кетай”, деб келибди. Сизни жудаям кўргиси келган экан...

Сарафанов. Уни ким дединг?

Васенька. Сизнинг ўғлингиз.

Сарафанов. Унда сен кимсан?

Васенька (*қўл силтаб*). А!.. Чиқиб ўзингиз гаплашинг!

Сарафанов (*ошхона ёққа юради, ичкаридан гўнғир-гўнғир гап-сўзларни эшитиб, яна Васеньканинг ёнига қайтиб келади*). Неча киши?

Васенька. Икки киши дедим-ку.

Сарафанов. Иккинчиси-чи? Уям ўғил қилиб олишимни хоҳлаяптими?

Васенька. Дада, улар кап-катта одамлар. Ўзингиз ўйлаб кўринг, кап-катта одамларга ота-онанинг нима кераги бор? Насихатлар, тергашлар, умуман, турган-битгани ташвиш!

Сарафанов. Сенингча, улғайганда ота-онанинг кераги йўкми?

Васенька. Кап-катта одамга бировнинг ота-онаси керак эмас, демоқчи эдим.

Сукут.

Сарафанов (*қулоқ тутиб*). Қизик... Ўзингнинг болаларинг кетяпти, бегона болалар келяпти. Ёши нечаларда бор?

Васенька. Йигирмаларда.

Сарафанов. Йигирмаларда, дейсанми?.. (*Беихтиёр хотираларга берилиб.*) Йигирма йил... Йигирма йил олдин... (*Стулга ўтириб қолади.*) Йигирма йил мукаддам... Йигирма йил бурун... нима бўлган эди?..

Васенька. Хафа бўлманг, дада. Ҳаёт деганлари бир қоронғи ўрмон – қаршингиздан ит чиқадими, бўри чиқадими – ёлғиз Яратганга маълум.

Бусигин билан Сильва ошхона эшигини очиб энди чиқмоқчи бўлганида Сарафановга кўзи тушиб, орқага қайтишади. Қия очик эшикдан бу ерда нималар бўлаётганини кузатиб турадилар.

Сарафанов. Йигирма йил... Армиядан қайтаётувдимми?.. Йигирма йил олдин... Йигирма тўрт ёшда эдим... (*Ўрнидан туради.*)

Бусигин эшикни секин ёпади.

Васенька. Тушунаман, дада...

Сарафанов (*тўсатдан асабийлашиб*). Шуниям эслаб ўтираманми?! Хизматни тугатиб озод куш мисол эркинликка чиқдим. Ахир, мен аскар эдим, бунақа нарсаларни гуноҳ деб биладиган рухониймас! (*Хона бўйлаб юра бошлайди.*)

Васенька. Сизни жуда яхши тушуниб турибман, дада.

Сарафанов. Нима?.. Менга қара, кейинги пайтларда сен жуда кўп нарсани тушунадиган бўп қолибсанми? Шуниям ҳисобга олиб қўй, унда биз онанг билан таниш ҳам эмасдик!

Васенька. Мен бир нима деяпманми? Дада, сиз хижолат бўлманг, аслини олганда...

Сарафанов (*гапини бўлиб*). Йўқ-йўқ, мени юпатма! Қанақасига қарама, барибир нодонлик! Учига чиққан аҳмоқлик десаям бўлади...

Сарафанов ошхона билан кўча эшигининг ўртасида туради. Шу сабабдан Бусигин билан Сильва кўчага қочиб чиқиб кетолмасди.

Васенька. Нима, алдаяпти деб ўйлайсизми? Алдашнинг нима кераги бор уларга?

Сарафанов. Алдаяпти, деяётганим йўқ, у ниманидир чалкаштиряпти. Мана кўрасан, адашибман деб, узр сўрайди. Тавба, тавба қилдим-ей!.. Менинг зурриёдим бўлса, менга ўхшаган бўлиши керак-ку! Бу биринчидан.

Васенька. У сизга ўхшаб кетади.

Сарафанов. Нима?.. Бўлмаган гап! Бу қандай бемаънилик? Сенга шундай туюлгандир... Йўқ-йўқ, бунинг бари уйдирма! Мана кўрасан, унинг ёшини сўрашим билан ҳаммаси кундай равшан бўлади-қолади! Бу бозордаги пистачи хотинларнинг гапидай нарса... Дейлик, шундай бўлган тақдирда ҳам унинг ёши... ёши...

Бусигин эшикдан мўралайди.

Йигирмада... йўқ, йигирма бирда бўлиши керак! Ҳа, йигирма бирда! Кўрдингми? Йигирма бирда, йигирма ёки йигирма иккида эмас! (*Эшик томон ўгирилади.*)

Бусигиннинг боши зойиб бўлади.

Васенька. Агар у йигирма бирда бўлса-чи?

Сарафанов. Бўлиши мумкин эмас!

Васенька. Дейлик, мабодо-да?

Сарафанов. Тасодифан, демоқчисан-да, а? Нима қилибди, шундай тасодиф бўлиши мумкин... *(Ўйланиб.)* Ундай бўлса... Ундай бўлса... Онаси билиши керак-ку. Онасини чақиришга тўғри келади...

Бусигин мўралайди.

Сарафанов *(Кўзи ярқ этиб очилиб.)* Галина!

Бусигин зойиб бўлади.

Сарафанов. Бўлди-бўлди, Галина дедим-ку! Татьянаям эмас, Тамара-ям эмас, Галина! *(Керилиб.)* Бунга нима дейсан?

Васенька. Фамилияси, отасининг исм-чи?

Бусигин мўралайди.

Сарафанов. Отасининг исми... *(Иккиланиб.)* Менимча, Александровна эди-ёв...

Бусигин зойиб бўлади.

Васенька. Яхши. Фамилияси-чи?

Сарафанов. Фамилияси... Фамилияси... Фамилиянинг нима кераги бор, исмининг ўзи етарли!

Васенька. Бўлиши мумкин. Ахир, орадан шунча вақт ўтиб кетди-ю...

Сарафанов. Шуни айт. Ўзиям шу пайтгача қаёқда юрган экан? Юриб-юриб, энди ота керак бўлиб қолибдими? Ўз-ўзидан “Нега?” деган савол туғилади. Шу саволга жавоб топиб кўрсин-чи! Йўқ, чучварани хом са-набди! Мана кўрасан, мен у лўттивозни фош қиламан!.. Исмини нима дединг?

Васенька. Володя. Бўш келманг, дада. У сизни яхши кўраркан.

Сарафанов. Яхши кўраркан?.. Нима учун?..

Васенька. Ким билади, кон бўлса керак-да.

Сарафанов. Қон?.. Йўқ-йўқ, бўлмаган гап... *(Ўтиради.)* Поездда келишди, дедингми?.. Уларга овқат-повқат бердингми?

Васенька. Ҳа, бердим. Овқат ҳам, ичкилик ҳам, газак ҳам бердим.

Бусигин билан Сильва билдирмай чиқиб кетмоқчи эди, аммо шу пайт Сарафанов ўтирган жойида ўгирилиб қарайди ва улар илгариги жойларига қайтадилар.

Сарафанов *(ўрнидан туриб).* Нима дейсан, менам озгина ичиб олсам-микан, а?

Васенька. Бўш келманг, дада.

Бусигин ва Сильвалар яна пайдо бўлишади.

Сарафанов. Шошма, тугмамни қадаб олай... *(Тескари бурилади ва Бусигин билан Сильвани кўриб қолади.)*

Ноилож қолган йигитлар ўзларини ҳозиргина чиқиб қолгандек тутишади. Узоқ сукут.

Бусигин. Яхшимисиз?

Сарафанов. Хайрли оқшом.

Сукут.

Васенька. Ана, шунақа қилиб, танишиб ҳам олдиларинг... *(Бусигинга.)* Мен унга ҳаммасини тушунтирдим... *(Сарафановга.)* Ҳаяжонланманг, дада...

Сарафанов. Қани бўлмасам, ўтиринглар... Шунча йўл босиб келган-сизлар... *(Йигитларнинг гоҳ унисига, гоҳ бунисига тикилади.)*

Бусигин ва Сильва ўтирадилар.

Сизлар... поезддан тушганларингга кўп бўлди-ми?..

Бусигин. Ҳа, кўп бўлди... Уч соатча бўп қолди...

Сукут.

Сарафанов. Ҳалиги... Бир кириб ўтай, дебсизлар-да?

Бусигин. Ҳа, спорт мусобақасидан қайтаётувдим... Шунга... бир кўриб кетай, дедим...

Сарафанов *(бутун эътиборини Бусигинга қаратиб).* О! Демак, спорт-чисиз? Яхши... Айниқса, сизнинг ёшингизда спорт билан шуғулланиб туриш керак... Энди қаёқлардан сўраймиз? Яна мусобақагами? *(Ўтиради.)*

Бусигин. Йўқ. Институтга боришим керак.

Сарафанов. О! Талабаман, денг?

Бусигин. Ҳа, мединститутда ўқиймиз. Бўлажак шифокорлармиз.

Сарафанов. Мана бу ишларинг дуруст. Спорт – ўз йўлига, фан – ўз йўлига! Яхши қилибсизлар... Мени маъзур тутасизлар, мана шу ерда ўтирсам... *(Бусигинга яқинроқ ўтиради.)* Йигирма ёш – ажойиб ёш, вақтинг кўп бўлади, ҳамма нарсага улғурасиз, спортга ҳам, ўқишга ҳам... *(Ниҳоят, жазм қилиб.)* Менимча, сиз йигирма ёшда бўлсангиз керак?

Бусигин *(маъюс, билинар-билинмас ўпкалаш билан).* Йўқ, эсингиздан чиқиб кетибди. Мен йигирма бирга кирдим.

Сарафанов. Нима?.. Айтдим-ку, йигирма бир деб! Мен нима дедим? Йигирма, дедимми? Йўқ, аниқ биламан – йигирма бир!

Сильва. Сиз хафа бўлманг. Мундоқ ўйлаб қаралса, бундай бўлиб чиққанига севиниш керак! Менимча, шундай.

Васенька. Бўлмасам-чи, дада!

Сарафанов. Менми? Жудаям хурсандман... Ҳаммамиз хурсандмиз, тўғрими?

Бусигин. Албатта-да... Ҳаммадан ҳам менинг хурсанд бўлганимни айтмайсизми?!

Сарафанов *(маъқуллагандай).* Васенька, ичгани бирон нима борми? Тортиб қолди...

Васенька. Ҳозир ташкиллаштирамиз-да! *(Ошхонага чиқиб кетади.)*

Сукут. Бусигин билан Сарафанов ҳаяжондан бир-бири билан баб-баравар гапириб кетишади. Сўнг гапдан тўхтаб, суҳбатдошидан узр сўрайдилар.

Бусигин. Кечирасиз, гапиринг...

Сарафанов. Йўқ-йўқ, сиз гапиринг...

Васенька чиқиб, егулик ва ичкиликларни столга қўяди-да, ўзи ҳам ўтиради. Сарафанов шоша-пиша қадаҳларни тўлдиради.

Бусигин. Мен шуни айтмоқчи эдимки... Ниҳоят, биз орзиқиб қутган вақеа содир бўлди...

Нина кириб келади.

Нина *(жаҳл билан).* Ухлагани кўясизларми-йўқми? Нима бу?.. Бу ерда нималар бўляпти ўзи?

Васенька *(аранг бошини қўтариб).* Сен фақат ҳаяжонланма, ўзингни бос... *(Бошини столга қўяди.)*

Нинанинг пайдо бўлиши Бусигин ва Сильва учун қутилмаган ҳол бўлади.

Нина. Бу ерда нима томоша бўляпти? (*Сарафановга.*) Одатда сиз тунлари ёлғиз ўзингиз ичардингиз. Нима бало бўлди?

Сарафанов (*иккиланиб*). Нина, бугун уйимизда хурсандчилик!.. Ниҳоят сенинг аканг топилди!

Нина. Нима?

Сарафанов. Танишиб қўй. Аканг!

Нина. Нималар бўляпти?.. Ким топилди?.. Қанақа акам?..

Сильва (*Бусигинни қиз томон итариб*). Мана у. Акадақа ака-да .

Нина (*Бусигинга*). Сен акаммисан?

Бусигин. Ҳа... Нима эди?

Сильва. Нимасига хайрон бўласан?

Васенька (*бошини қўтармай*). Тўғри-да, нимасига хайрон бўласан?..

Сарафанов (*Нинага*). У ҳақда сенга айтмовдим... Бундан афсусланман... (*Бусигинга.*) Сенгайм индамадим... Очиғини айтганда, унутворгансан деб қўрқдим...

Васенька. Ана. Қўрққан, дедим-ку...

Бусигин. Нималар деяпсиз, қанақасига унутишим мумкин?..

Сарафанов. Мени кечир, мен ноҳақ эдим.

Нина. Шошманглар, ҳаммасини бир бошдан тушунтиринглар. Демак, сиз отасисиз, бу сизнинг ўғлингиз, шунақами?

Сарафанов. Ҳа...

Нина (*сукутдан сўнг*). Нима бўпти, бўлиши мумкин.

Васенька. Албатта мумкин!

Нина (*Бусигинга*). Қизиқ, шу пайтгача қай гўрда эдинг?

Васенька. Тўғри, шу пайтгача қай гўрда эдинг?..

Нина (*унинг бошига бир уриб*). Сен аралашма!

Сарафанов. Нина! Нега тушунгинг келмайди, ахир, сенинг аканг топилди!

Нина. Йўқ, мен тушуниб турибман, фақат қизиқяпман-да, илгари қаерда эди?

Васенька (*бошини қўтариб*). Сен ҳаяжонланма ҳам, қўрқма ҳам, бу гап дадамиз онамиз билан учрашганидан анча олдин бўлган... Тўғрими, дада?

Сарафанов. Жим бўласанми-йўкми?!

Нина. Ҳа-а, узоқ қутилган учрашув. Бу ўғлингиз эканига ишончингиз қомилми? (*Бусигинга.*) Нечага кирдинг?

Васенька аввал мудраб, сўнг уйқуга кетади.

Сильва (*Бусигин билан Сарафановга ишора қилиб*). Уларга яхшилаб бир қаранг: икки томчи сувдай ўхшаб турибди! Нахотки, кўрмаётган бўлсангиз?

Нина (*бироз таққослаб туриб*). Йўқ, ўхшамаяпти.

Сильва (*Бусигинга, хафа бўлиб*). Назаримда, бу ерда бизни нимададир гумон қилишяпти.

Нина (*Сарафановга Сильвани кўрсатиб*). Бу тағин ким бўлди? Буям қариндошимизми?

Бусигин. Бу менинг ошнам. Исми Сильва.

Нина. Шундай қилиб, ёшим нечада дединг, яхши эшитмай қолдим?

Бусигин. Йигирма бирда.

Нина (*Сарафановга*). Сиз нима дейсиз?

Сарафанов. Нина! Мен ўзим ҳам ёшини суриштирдим, ҳаммаси аниқ бўлган. Яхши эмас, ахир...

Нина. Бўпти. (*Бусигинга*.) Унда онангнинг кўриниши қанақа эди, исми нима, дадам билан каерда учрашган, нима учун алимент талаб қилмаган, бизни қанақа қилиб топдинг, шу пайтгача нимага дом-дараксиз кетдинг – ҳаммасини бир бошдан гапириб бер-чи.

Сильва (*хавотир аралаш*). Терговчига ўхшаркан.

Нина. Сизлар нима деб ўйловдиларинг? Менимча, сизлар кип-кизил фирибгарсизлар.

Сарафанов. Нина!

Бусигин. Нима, ўхшарканмизми?

Нина (*сукутдан сўнг*). Ўхшайсизлар. (*Бусигинга*.) Қани, бошла эртагингни, биз жон қулоғимиз билан эшитамиз.

Сильва (*Бусигинга, қўрқоқларча*). Мен сенинг ўрнингда бўлганимда, бунақа гапдан кейин дилим оғриб, шу заҳоти чиқиб кетган бўлардим.

Бусигин. Отам ҳақида мен яқиндагина билиб қолдим...

Нина. Кимдан?

Бусигин. Онамдан. Онамнинг исм-шарифлари Галина Александровна, отамиз билан бундан роппа-роса 22 йил мукаддам учрашган эканлар.

Сарафанов (*ҳаяжонда*). Ўғлим!..

Бусигин. Отажон!..

Улар қучоқлашиб кетишади.

Сильва (*Нинага*). Қон-да, қон! Тортади...

Сарафанов. Нина! Энди ишондим, мутлақо шубҳам қолмади! Бу сенинг аканг! Нега анқайиб турибсан, кўришмайсанми?! Аканг, ахир!..

Бусигин. Сингилжоним, топилганингдан хурсандман!.. (*Бориб Нинани лоқайдгига қучади.*) Жудаям хурсандман.

Сильва (*ҳаваси келиб*). Секин айтасанми?..

Сарафанов (*довдираб*). Эй, Худойим!.. Сира ишонгим келмаяпти!..

Нина (*ҳалиям қучиб турган Бусигинга*). Қўйвориш ниятинг йўқми, ака? (*Қучоғидан озод бўлади. Ниҳоятда хижолатда.*)

Сарафанов. Бунақаси етти ухлаб тушимгаям қирмаган! Севинчдан ҳушимдан кетиб қолай деяпман...

Бусигин. Мен ҳам.

Нина. Ҳа... Мен ҳам ҳайратдан ҳушимни йўқотай деяпман...

Сильва. Ура-а! Бунини нишонлашни таклиф қиламан!

Сарафанов (*Бусигинга*). Эшитдингми? Нима дейсан, ўғлим?

Бусигин. Нима дердим? Бундай таклифни икки қўллаб тасдиқлайман!

Нина. Ичиш масаласида ўхшаркансизлар...

Кулишади.

Сильва (*қадаҳни яримлатиб, Нина билан Бусигинга*). Қани, яқин туринглар-чи. Энди қўл ушлашинглар... Ана шундай... (*Сарафановга*) Кўряпсизми?

Нина қўлини бўшатиб олади. У хавотир аралаш хижолатда.

Ўхшашлигини қаранг! Кўряпсизми?..

Сарафанов. Ҳа... албатта ўхшайди...

Сильва. Кўнглим тўлиб йиғлаворай деяпман... Ичамиз, ўртоқлар!

Сарафанов. Мен... мен шунақа бахтлиманки!..

Сильва (*Сарафановга, қадаҳ кўтариб*). Сиз учун ва сизнинг аҳил оилангиз учун!

Бусигин. Сизнинг соғлигингиз учун, дада.

Сарафанов (*ҳаяжонда*). Раҳмат, ўғлим...

Чироқ ўчади. Кувноқ мусиқа эшитилади. Мусиқа тўхтаб, чироқ ёнади. Ўша жой. Деразадан тонг отаётгани кўриниб турибди. Сарафанов ва Бусигин стол атрофида ўтиришибди. Шишалар бўшатилган. Сильва диванда ухлаб ётибди.

Сарафанов. Мени капитан унвони билан армияда олиб қолишди. Бир амаллаб истеъфога чикиб олдим. Артиллерия қўшинларида хизмат қилганман, эртадан кечгача – “гум-пак”, “гум-қарс” – мусикачининг эшитиш қобилияти пасайиб кетар экан. Замбарак билан кларнет, хоҳлайсанми-йўқми, бошқа-бошқа нарсда-да. Аввал рақс майдончаларида, кейин ресторанда, ундан ҳам кейин истироҳат боғи ва кинотеатрларда чаладиган бўлиб кўтарилиб кетдим. Бахтимга шахримизда симфоник оркестр ташкил бўп колди-ю, менинг яхши эшитмаслигимга қарамай, қабул қилишди... Эшитяпсанми?

Бусигин. Эшитяпман, дада.

Сарафанов. Шунақа қилиб, умр ҳам ўтиб кетди... Ҳаммаси эмас, албатта, лекин асосий қисми ўтиб бўлди. Сен агар дадам ёшликдаги идеалларидан буткул воз кечган деб ўйласанг, қаттиқ янглишасан. Дийдаси қотиб, турмуш икир-чикирлари билан ўралашиб қолган, деган ўйга борган бўлсанг ундан баттар адашасан. (*Бусигин томонга энгашиб.*) Мен ижод қиляпман!.. (*Қаддини тўғрилаб.*) Ҳамма одам ўз касби бўйича ижодкор бўлиб дунёга келади. Баҳоли қудрат, қўлидан келгунча-да. Ўзидан кейин бир нима колдириш учун ҳам ижод қилади, бир нима яратади. Шунинг учун мен ҳам яратяпман.

Бусигин (*ажабланиб*). Нима яратяпсиз?

Сарафанов. “Нима яратяпсиз”, деганинг нимаси? Мусикадан бошқа нимаям яратишим мумкин?

Бусигин. А... Тушунарли.

Сарафанов. Нима – тушунарли?

Бусигин. Ҳалиги... мусиқа яратишингиз-да.

Сарафанов (*шубҳаланиб, араз оҳангида*). Сен... сен бунга қандай қарайсан?

Бусигин. Менми? Нимаям дердим, яхши хунар.

Сарафанов (*шошиб, қизиққонлик билан*). Катта кетяпти деманглар-у, мен бир нарсани тугатишим керак, би-иттагина нарсани! Энг асосий нарсани тўкиб солишим керак, энг асосий нарсани! Буни фақат ва фақат ўзим қилишим керак, бошқа ҳеч ким эмас! Бу бўйнимдаги қиёматли қарз ва фарз!.. Ўзимдан бошқа ҳеч ким эплаёлмайди, тушуняпсанми, қўлидан келмайди!

Бусигин. Тушуняпман, тушуняпман... Минг бор узр-у, дада, сиздан бир нарса сўрамоқчиман...

Сарафанов (*хушёр тортиб*). Сўра, етса молим, етмаса жоним!

Бусигин. Нина билан Васеньканинг онаси кўринмайди?

Сарафанов. Э, сўрама... Бундан ўн тўрт йил муқаддам у билан аж-
рашганмиз. Унингча, мен кечаси билан кларнет чалишдан бошқасига
ярамасмишман. Бу орада туни билан кларнет чалмайдигани чикиб қолди.
Инженер. Жиддий одам. Шундай қилиб, йўлларимиз айри кетди... Йўқ,
сенинг онанг билан муносабатимиз бошқача эди! Онанг бошқача аёл
эди... Э, Худойим! У даврларни унутиб бўларканми?! Чернигов... Десна...
Каштанлар... Сен муюлишдаги устахонани билармидинг? Тикувчилик
устахонасини-чи?

Бусигин. Бўлмасам-чи!

Сарафанов. Онанг худди ўша ерда ишларди!..

Бусигин. Кичкина устахона ҳозир каттакон фабрика бўп кетган. Онам
ўша фабриканинг директори.

Сарафанов. Тасаввур қиляпман... Онанг ўша-ўша бир гапириб, ўн
куладиган, бир коп ёнғоқдир-а?

Бусигин. Кўпчилик ҳечам ўзгармаган дейишади.

Сарафанов. Ростдан-а? Яшавор!.. Ўзиям ёш, қирқ бешдан ҳам ошма-
ган!

Бусигин. Қирқ тўртдалар.

Сарафанов. Атиги-я?... Ҳалиги... бошқа турмушга чиқмадимиз?

Бусигин. Йўқ. Ёлғиз икковимиз яшаймиз.

Сарафанов. Шунақа де?... Ваҳоланки, онанг ҳар қандай бахтга лойик
аёл.

Бусигин. Онам жуда мағрур аёл, унча-мунчага нолийвермайди.

Сарафанов. Ҳа, нимасини айтасан... Ўшанда қисмимизни Гомелга
кўчиришди, у Черниговда қолди... Ҳалиям кўз олдимда... Чанг кўчада қўл
силкиб қолаверди... Ёппа-ёлғиз...

Бусигин. Кўриб турганингиздек, унчалик ҳам ёлғиз эмас экан...

Сарафанов. Ҳа-ҳа, албатта... Шошма-шошма... Ҳа, эсладим! Мени
кечирасан-у, унинг фарзанд кўриш нияти йўқ эди!

Бусигин. Тасодифан бўйида бўп қолиши мумкин-ку.

Сарафанов. Лекин нега шунча пайтдан бери сен ҳақингда лом-мим
демади? Йигирма йилдан бери бекитиб юриш осонмас-ку!

Бусигин. Йигирма бир йил...

Сарафанов. Ҳа, йигирма бир йилдан бери. Сабр-тоқатига қойил-э!

Бусигин. Айтдим-ку, онам жуда мағрур аёллар, деб.

Сарафанов. Шунақа бўлганиям маъқул... Мен ниҳоятда хурсандман.

Бусигин. Тилим чиқиши билан, “Отам қани?” деявериб онамнинг
қулоқ-миясини еворган эканман.

Сарафанов. Чиндан ҳам мени шунчалик кўргинг келдимиз?

Бусигин. Сизни излаб топишга аҳд қилганимда ҳали пионер эдим.

Сарафанов (*кўнгли бўшаб*). Шўрлик болагинам!.. Аслида, мени ёмон
кўришинг керак эди-ку...

Бусигин. Нималар деяпсиз, дада, одам ўз падарини ҳам ёмон кўриши
мумкинми?

Сарафанов. Мард, азамат йигит бўлибсан. Укангга ўхшаб йиғлоки
бўлсанг нима қилардим? Унинг ҳаддан ташқари кўнгли бўш – салга
кўзига ёш келади. Қатъиятлироқ бўлиши керакмикан, дейман.

Бусигин. Ҳа, тўғри, бўш-баёв бўлиш доим ҳам яхши бўлавермайди.

Сарафанов. Тўппа-тўғри! Шунинг учун ҳам севги-муҳаббат бобида сира иши юришмаяпти. Ўша қиз билан битта ҳовлида қўшни бўлиб тинчгина яшаб юрувди, бирданига қарс этди-ю, ўрталарида қиска туташув бўлиб, десанг... Қип-қизил жинни бўлди-қолди! Уйдан бош олиб кетаман дейдими-ей...

Бусигин. У қиз ким?

Сарафанов. Судда котибалик қилади. Ҳамма бало шундаки, ёши катта – ўттизларга бориб қолган, уканг бўлса энди мактабни битиряпти. Гап шундаки, ўша қиз билан гаплашиб қўяй, деб уйига бордим...

Бусигин. Нега?

Сарафанов. Кеча кечқурун уйга келиб, “Бош олиб кетаман”, деб қолди. Қизникига борган бўлса, уйдан ҳайдаб солгани шундоққина кўриниб турарди. Мен нима қилишим керак эди? Балки қизни ёшидаги фарқдан хижолат бўлар ёки балоғатга етмаган болани йўлдан ургани учун жавобгарликка тортилишидан кўрқар, деб ўйладим. Бу масалада менинг тиш-тирноғим билан қарши эканлигим уни ҳовуридан туширар, деган мақсадда қизнинг уйига боровдим... Менга қара, сен гаплашиб кўрмайсанми, а? Ҳар қалай акасиан. Балки сенинг йўриғингга юрар?

Бусигин. Майли, уриниб кўраман.

Сарафанов. Очиғини айтсам, сенинг топилганингдан жуда-жуда хурсанд бўп кетяпман! Шодлигим ичимга сиғмай кетяпти!

Бусигин. Меникям... сиғмай кетяпти.

Сарафанов. Ростданми, ўғлим?

Бусигин. Бўлмасам-чи.

Сарафанов. Ке, бир ўпай... *(Оталарча меҳр билан пешонасидан ўпиб қўяди. Чуқур уҳ тортиб.)* Кечирасан-да энди... жуда зик бўп кетганман.

Бусигин. Нима бўлди?

Сарафанов. Сўрайсан-а!.. Биттаси бахтсиз муҳаббат туфайли уйдан кетмоқчи, иккинчиси бахтли муҳаббат туфайли... кетмоқчи.

Бусигин. Яна ким кетяпти?

Сарафанов. Нина. Турмушга чиқяпти.

Бусигин. Турмушга, денг?

Сарафанов. Шунақа деяпти. Эрта-индин Сахалинга кетмоқчи бўп турибди. Анави мишиқи бўлса тайгага бош олиб кетаман, дейди. Курилишда ишламоқчимиз! Энди тушунаяпсанми, сен эшик қоқиб келганингда бу ерда не савдолар рўй берганини?

Бусигин. Тушунаяпман...не савдолар...

Сарафанов *(эшитмай)*. Мўъжизанинг ўзи! Бундан ортиқ мўъжиза бўладими? Яна мен омадсиз одаммишман!

Бусигин. Демак, Нина турмушга чиқяпти... Кимга экан, сир бўлмаса?

Сарафанов. Бўлажак куёвимиз учувчи, жиддий одам! Эрта-индин билим юртини тугатади. Йўлланмаси Сахалинга экан. Нина бугун бизни таништириб қўймоқчи бўляпти.

Бусигин. Хўш... Нина нечига кирди?

Сарафанов. Ўн тўққизга.

Бусигин. Ростданми?

Сарафанов. Нима бўпти – ёшдақа ёш! Бошқача бўлиши ҳам мумкин

эмасди. Аммо-лекин у ниҳоятда жиддий киз. Ҳаддан ташқари жиддий! Баъзан, бунчалик жиддий бўлиш керак эмасмикан, деган ўйгаям бора-ман. Кўп қийналди бечора. Осонми, бутун рўзгорнинг ташвиши унинг бўйнида. Супур-сидир, пишир-куйдир, тик-яма... Ҳа, айтгандай, у тикувчи – топиши яхши. Бунинг устига институтга кириш учун тайёрланыпти. Йўқ, қойил қолмай илож йўқ.

Бусигин. Шунақа денг... Ундай бўлса, нега сизни бирга олиб кетмаяпти?

Сарафанов. Йўқ-йўқ, мен боролмайман, шу ерда туғилдим, шу ерда яшадим... умуман, бу шаҳарча менинг ҳамма нарсам – хотиралар ва ҳоказо... Йўқ-йўқ, у ёқда мен уларга ортиқча ташвиш бўлиб нима қилдим? Тасаввур қиялсанми, Нина бўлажак турмуш ўртоғи билан учрашиб юрганига уч ой бўлди, эрта-индин жўнаб кетишади-ю, ҳали мен унинг туркиниям кўрганим йўқ! Кўча-кўйда учрашиб қолсак танимайман ҳам! Менга нима бўлди – нолиганим нолиган! Бўпти, тонг ёришиб қолди, бирпас ётиб дамингни ол, ўғлим. Жойингни дўстинг билан ёнма-ён солсам майлими?

Бусигин. Майли.

Сарафанов. Майли, яхши ётиб тур. *(Унинг пешонасидан ўтиб қўяди.)* Мендан хафа бўлма, болам, хаяжондан ўзимни босолмаяпман... Ухла.

У бошқа хонага чиқиб кетади. Бусигин Сильвани бир амаллаб олиб келади.

Бусигин. Сильва, тур! Турсанг-чи, касофат!..

Сильва *(уйғониб).* Қаердамиз?..

Бусигин. Очиқ мазорда! Тур!

Сильва. Бир ойдан бери уйкуда тайин йўқ. Якшанбада бир кунгина тўйиб ухлаб олай десам, Худойим буниям кўп кўрди. Менга қара, сингил-жонинг чакки эмас, а? Бир кечага жон дердим!..

Бусигин. Бўлди-бўлди, кўп лақиллама! Қимирла тезроқ! *(Унга кўйлагини отади.)* Бўл!..

Сильва хоҳламайгина ўрнидан туради.

Сен ўликдай қотиб ухладинг, биз бўлсак эрталабгача дардлашиб ўтирдик!

Сильва. Нима?.. Сезиб қолишдимиз? Фош бўлдикми? *(Тез кийинади.)* Шунақа дейсан-у, бу жиноий иш – “фирибгарлик”! Уч йилдан саккиз йилгача! *(Ботинкасини чала кийиб.)* Қуён!

Бусигин ўйланганича туриб қолади.

Нега симёғоч бўп турибсан? Қимирламайсанми?

Бусигин *(ўйлаб).* Лекин қария фаришта одам экан...

Сильва. Ўзиям сен уни зўр туширдинг. Қотириб ташладинг – гап йўқ!

Бусигин. Лекин оғзингдан чиққан ҳар бир сўзга болаларча ишонадиган одамнинг кўзига бакрайиб туриб ёлғон гапириш осон эмас экан... Майли, кетдик.

Улар энди эшик томон юрмоқчи бўлиб турган ҳам эдиларки, ён эшикдан қўлида ёстиқ билан Сарафанов чиқиб келиб қолади.

Сарафанов. Ўғлим!

Бусигин турган жойида қотиб қолади. Сильва эса эшик дастасини тутганича тош қотади.

Йўл бўлсин, болам?

Бусигин (секин у томон ўгирилиб). Мен, ҳалиги, биз...нинг кетадиган вақтимиз бўлди...

Сильва. Ҳа, ҳа, кетмасак... сира иложи йўк!.. Эрта-индин сессия – имтиҳонлар бошланади.

Бусигин. Афсуски, шундай...

Сарафанов. Нима, шаҳарга кетмоқчимисан? Бугун, ҳозир, шу топдами?

Бусигин. Ҳа, дада. У-бу бўлиб шундоғам кўп дарсларни қолдириб юбордик...

Сарафановнинг қўлидаги ёстиқ тушиб кетади.

(*Уни ердан олиб.*) Сиз нотўғри ўйга бориб юрманг, имтиҳонлар тугаши билан бу ёққа қараб ғизиллайман!

Сарафанов. Йўқ-йўқ, мен тушунаман... Албатта-да... Бундан ортик ниманиям кутиш мумкин, ахир?.. Шунисигаям шукур, учрашдик, гаплашиб олдик...

Бусигин. Мен келаман... Июннинг охирларида албатта келаман...

Сарафанов сукутда.

Нима, менга ишонмаяпсизми?

Сарафанов. Нега энди, ишонаман, лекин мен билан хайрлашмай жўнаб қолмоқчи бўлганингга сал ғалати бўп турибман.

Бусигин. Мен, ҳалиги... ухлаб ётган бўлсангиз керак, деб ўйлаб... Очиғини айтадиган бўлсам, сиз билан хайрлашиш мен учун ниҳоятда оғир. Кўнглим бўлмади...

Сарафанов. Чинданми?.. (*Ўрнидан туриб.*) Начора, юрадиганга йўл яхши! Бўлмаса, июннинг охиригача хайрлашамиз?

Бусигин. Ҳа...

Сарафанов. Июнгача ҳеч нарса қолмабди – бор-йўғи бир ярим ой... Лекин... Ҳозир кетишларинг шартми? Шу топда-я?

Сильва. Ҳа, поездимиз соат ўнларда жўнайди.

Сарафанов (*ўйланиб туриб*). Бўпти, нимаям қилардик... (*Сильвага қўл узатиб.*) Майли, яхши боринглар. Сиз билан танишганимдан жуда хурсандман. Июнда бирга келинглар.

Сильва. Албатта келамиз.

Сарафанов. Нимаям дердим, институт – жиддий масала! Қўйворгим йўғ-у, лекин начора. Энг муҳими, топишдик, танишдик, мириқиб суҳбат қурдик. (*Тўсатдан.*) Шошма. Сенга бир нарса совға қилмоқчиман. Қутлуғ уйдан қуруқ кетма, деган гаплар бор...

Бусигин. Қўйсангиз-чи, дада, нима кераги бор...

Сарафанов. Ия, жудаям керак-да! Ўзи арзимаган нарса-ю, лекин олмасанг бўлмайди. Ҳозир! (*Бошқа хона томон юради, остонага етганида чақиради.*) Васенька! (*Чиқиб кетади.*)

Бироз жимлик.

Сильва. Ҳа? Энди нимани кутяпсан?

Бусигин. Сен кетавер, оркангдан етиб оламан.

Сильва. Менга қара, бечора чолнинг шунчалик бошини айлантирганинг етар – энди кетдик!

Бусигин. Кетсанг кетавер, ҳеч ким сени ушлаб тургани йўқ.

Сильва. Нима қилмоқчисан ўзинг, айт, менам бахтимни синаб кўрай?

Бусигин. Йўқ, яхшиси сен кетавер.

Сильва. Тўғриси айтивер, у-бу нарса ўмармоқчимисан – унда мен пас! Бунақа ишларга тарбиям йўл қўймайди.

Бусигин. Тўнка. Жуфтакни ростлаб қолсак, чол нима ўйга боради? (Бошига бармоғи билан нуқиб.) Манави ошқовоқни ишлатмайсанми?!

Сильва. Хўп, ишладиям дейлик, нима бўпти?

Бусигин. Мен қоламан, сен ўзинг биласан. Ҳозирча қоламан.

Сильва. Нимага?

Бусигин индамайди.

Эҳтиёт бўл, оғайничалиш, тагин ўғрини карокчи уриб кетмасин. Дўстона маслаҳатим, эсинг борида этагингни ёп.

Ён томондаги хонадан Нина чиқиб келади. У халатда бўлиб, елкасига сочиқ ташлаб олган.

Нина (Сильвага). Салом. (Бусигинга.) Салом бердик, акагинам...

Бусигин билан Сильва бош ирғаб алик олишади.

Яхши ётиб турдиларингми?

Сильва. Яхши, раҳмат.

Нина. Нимага остонада турибсизлар?

Сильва. Ким?.. Бизми?.. Хона жа дим бўп кетди, очиқ хавода...

Нина. Шамоллаб қоламан демасаларинг, деразани очиб ётишларинг ҳам мумкин. (Чиқиб кетади.)

Сильва. Кўрдингми? А? Бу кўзлар, бу сочлар!.. Оёқларини айтмайсанми, оёқларини! Мени ушла, жинни бўп қоламан!

Бусигин. Жинни бўп қоласанми, тентак бўласанми – у барибир сенга насиб қилмайди!

Сильва. Балки сен ўша жанонни деб қолмоқчидирсан? Нима, бошини айлантирмоқчимисан? Қара, сен унинг акаси бўласан. Сенга мумкинмас. Менга бўлса бошқа гап.

Шу пайт қўлида тамакидон билан Сарафанов кириб келади.

Сарафанов. Мана, ўғлим! Ўзи арзимас нарса – кумуш тамакидон. Лекин бу оиламиз учун жуда қимматли буюм. Мана бир неча авлоддан буён бу доим тўнғич ўғилники бўлиб келган. Бобомнинг отаси бобомга ҳадя қилган, бобом – отамга, мен – сенга! Ана шунақа...

Сукут.

Бусигин (бирпас довдираб қолади, тамакидонни олиб столга қўяди). Раҳмат, дада... Биласизми, бироз муддат қолишга қарор қилдим. Эртага самолётда кетарман.

Сарафанов. Бунинг иложи борми?

Бусигин. Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг иложи бор!

Сарафанов. Ажойиб фикр! Икковимиз кун бўйи бирга бўламиз... Бугун якшанбами?.. Э, жин урсин! Соат еттида филармонияда бўлишим керак-ку! Лекин ишим тез битади, бир соат, кўпи билан бир ярим соат. Ҳа, айтгандай, ким самолётни ўйлаб топган бўлсаям отасига минг раҳмат! (Сильвага.) Сиз-чи, Семён? Сизам қоласизми?

Сильва. Мендан сўраяпсизми?.. Мен, ҳалиги...

Шу пайт Нина чиқиб, бошқа хонага ўтиб кетади. Сильва уни нигоҳи билан кузатиб қолади. Бусигин бир Сильвага, бир қизга қараб қўяди.

Мен ҳам қоламан! У қаерда бўлса, менам шу ердаман-да! Ахир, у билан киндигимиз битта-ку! (Қулади.)

Сарафанов. Жуда соз! Сизлар ҳақиқий дўст экансизлар.

Кўшни хонадан Васенька чиқади. Шаити паст, тушкун кайфиятда. Диванга келиб, бошини чангаллаганича ўтириб олади.

Кичкина Сарафановнинг кайфияти дабдала-ю!.. Сув ичиб ол.

Сильва. Бунга сут ҳам бўлаверади.

Бусигин. Иссиқ-иссиқ чой ичса ўзига келади.

Сарафанов. Яхшиям бугун мактаб йўқ.

Васенька. Ким айтди сизга мени ўқишга боради, деб? Иккинчи қадамимни босмайман!

Сарафанов. Яна шу гап!

Васенька. Ҳа, яна шу гап! Кетаман дедимми, кетаман!

Бусигин. Мен сенинг ўрнингда бўлсам, аввал ўқишни бир ёқлик қилардим. Сўнг кераклича билим билан қуролланиб янги ҳаётга кириб борардим. “Тайга” деган мактабга ҳали улгурасан, у ўқишга йил – ўн икки ой қабул қилаверишади.

Сарафанов. Билишимча, у ерга дарахт кесувчилару дурадгорлар керак бўларкан.

Васенька. Нима бўпти? Ўрганаман, шогирд тушаман.

Нина киради.

Умуман, лўнда қилиб айтганда, ҳамма олим бўлса подани ким боқади. Кимдир қора ишларни ҳам қилиши керак-ку.

Нина. Бу “қора ишчи” яна қаерга кетмоқчи экан?

Васенька. Сенинг ишинг бўлмасин!

Сарафанов. Эй-эй, ўз туғишган опасига ҳам шунақа дейдими одам! Ҳар қалай сендан беш-олти кўйлак ортиқ йиртган.

Васенька. Дада, мен фарзандларингизнинг ичида энг ақли ноқис, энг тўнқасиман! Бу исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқат. Мана, кизингиз бор, у ҳар жиҳатдан ақли расо, беш-олтита кўйлак ва бошқа нарсаларни мендан ортиқ йиртган. Бундан ташқари, яна битта ўғлингиз пайдо бўлди, уям бир балоларни мендан ортиқ йиртган. Худо хайрларингни берсин, мени тинч қўйинглар! Ақли ноқис ва тўнқалигимча қолишга имкон беринглар!

Сарафанов. Йўқ, бу бола билан гаплашиб бўлмайди!

Нина (Бусигинга). Жиннихонага хуш келибсиз, акагинам!

Бусигин (Васенькага). Мен сенинг ўрнингда бўлсам, дадам ва опамга кулоқ солган бўлардим.

Васенька. Сиз жа вақтида топилдингиз, ака, энди ўзингиз тўйганингизча кулоқ солаверасиз!

Бусигин. Афсуски, мен кетаман.

Нина. Кетасиз?.. Қачон?

Бусигин. Эртага.

Сильва. Институтга боришимиз керак, бахтга қарши.

Нина. Чинданми?.. Мен энди кетмайсиз, деб ўйловдим.

Васенька. Ҳа, дадамга қараб турадиган текин хизматкор топилди, деб ўйловди!

Сарафанов. Васенька, кўп ҳаддингдан ошма! Билсанг, Володя ёзда мени кўргани тагин келади.

Нина. Бундан чикди, сен бу ерга шунчаки... йўл-йўлакай кирибсан-да?

Бусигин. Бундан чикди, ўзинг ҳам йўлга отланаётган экансан-да?

Васенька. Калламга бир фикр келди.

Сарафанов. Ана, кенжатоимизнинг мияси ғимирлаб қолди!

Васенька. Дадам уйланишлари керак!

Сарафанов. Нима?.. Нима дединг?

Васенька. Уйланишингиз керак, дейман.

Нина кулади.

Сарафанов (Нинага). Кулма. Ҳазиллашяпти, бунинг ҳеч куладиган жойи йўқ.

Нина. Кимга, Васенька, сир бўлмаса?

Васенька. Кимга бўларди, Володянинг онасига-да.

Сарафанов. Сен, бола, умуман қулоқсиз бўп кетяпсан!

Нина (масхараомуз). Ўйлаб кўришга арзийдиган фикр лекин, а, дада? *(Бусигинга.)* Бунга акажонимиз нима деркинлар?

Бусигин. Менми?.. Бир нима дейишгайм хайрон бўп қолдим.

Сарафанов. Сен, ўғлим, парво қилма, булар шунақа тарбиясиз бўп кетишган.

Васенька. Сиз бекорга мендан хафа бўляпсиз, дада. Хўш, таклифимнинг нимаси ёмон? Кейин менга раҳмат дейсиз.

Сарафанов. Жим бўл. Сен, масхарабозга гапни ким қўйибди? *(Сильвага, кесатиб.)* Семён, бизнинг масхарабозлар оиламиз ҳақида нима дейсиз?

Сильва. Зўр оила, бошқа бунақаси йўқ! *(Бусигин томонга ияк қоқиб.)* Бунинг омади бор экан.

Сарафанов. Нина, аканг эртага кетадиган, мен ишда бироз ушланиб қоламан. *(Бусигинга.)* Бугун биз мураккаб нарсаларни чаламиз – Глинка, Берлиоз. *(Нинага.)* Шунинг учун сен эртароқ келишга ҳаракат қил.

Нина. Хўп.

Сарафанов. Энди... Соат неча бўлди? О-о, вақт бўп қопти-ю...

Нонушта қилиб олсак бўлармиди?

Нина (деразани очиб). Аввал бу ерни бироз тартибга солиб олиш керак экан. Ҳамма нариги хонага чикиб турсин! *(Деразадан қараб.)* Васенька, бу ёққа келгин, Наташанг чикибди, хиром айлаб!

Сильва, Бусигин, Сарафанов деразадан қарайдилар.

Сарафанов (Бусигинга). Бу ўша.

Бусигин. Нима қипти, ёқимтойгина экан.

Сильва. Ким ўзи у?

Сарафанов. Қўшнимиз.

Нина. Қишлоғимизнинг маликаси. *(Васенькага.)* Қани, югуриб бориб бўйнига осилмайсанми? Бор, видолаш у билан. Бугун хайрлашмадинг-ку.

Васенька. Қоч-э!

Нина. Ё хат орқали видолашдингми?

Васенька. Бўлди, дедим! Мендан нима истайсан ўзи?

Нина. Битта холанг тенги жувонни деб ақлдан озмаслигингни истайман, ҳеч бўлмаганда, ақлдан озишдан олдин манави қовоқ ўлгурни салпал ишлатишингни хоҳлайман!

Бусигин. Менимча, аксинча бўлиши керак.

Нина. Шунақа эканми?

Бусигин. Менимча, шундай.

Нина. Аҳмокона фикр.

Сарафанов. Менимча, Володя ҳақ. Ўйлаш, фикр қилиш яхши нарса, албатта, лекин...

Нина. Қани, қани, окланглар уни, химоя қилинглар! Токи бутунлай тарбияси дабдала бўлгунча!

Васенька (*ўрнидан туриб, Нинага*). Сен истаганингча ўйла, фикр қил, мен эсам ўйлаб бўлдим! Ақлдан озгим келяпти, тушундингми?! Ақлдан озмоқ ва ҳеч нарса ҳақида ўйламаслик – мана, менинг шиорим! Мени тинч қўй! (*Бошқа хонага чиқиб кетади.*)

Бусигин (*Нинага*). Бекор қилдинг.

Сарафанов. Жуда тўғри. Нима қилардинг оловга керосин сепиб, Нина?

Нина. Ўзини кўрмайсизми?! Қанақадир бир жувоннинг олдида ўзини хор қиляпти!

Сарафанов. Гапинг нотўғри, Нина, у ёмон қиз эмас.

Бусигин. Васенькани тушунса бўлади, у кўзга яқин қиз экан.

Нина. Шунақа эканми?

Бусигин. Ҳа, нима? Кўринишдан чакки эмас, мен сенга айтсам.

Нина. Ундай бўлса, сизнинг дидингизни қарға чўқиб кетибди. Нега деразага ёпишиб олдиларинг, кочинглар, мен бу ерни йиғиштиришим керак! Катта холасининг уйидай ялпайиб ўтириб олишганини-чи...

Сильва. Менимча, ҳеч нима ҳақида ўйламаслик, шу билан бирга ақлдан ҳам озмаслик керак. Энг маъқул йўли шу.

Нина. Кулоқ борми, мен бу ерни йиғиштиришим керак, деяпман!

Сарафанов. Яхши, яхши. Кетдик, Володя.

Бусигин. Сиз бораверинг, мен ҳозир чиқаман.

Сарафанов. Яхши. (*Чиқиб кетади.*)

Сильва (*деразадан узоқлашмай*). Биласизми, Нина, мен сизнинг фикрингизга тўла қўшиламан. Бу Наталия деганларининг ҳеч қарайдиган жойи йўқ.

Нина. Бўпти-бўпти, қани, нариги хонага – марш! (*Оиҳонага чиқиб кетади.*)

Сильва (*завқ ва ҳаяжонини бекитолмай*). Сингилчанг олов-ку!... Бир унга ёрдамлашворай.

Бусигин. Йўқ, мен у билан гаплашиб олишим керак.

Сильва. Менга қара, ахир сен акасиан, ака-сингил ўртасида қандай гап бўлиши мумкин?

Бусигин. Оилавий, оилавий гап. (*Сильвани эшик томон итаради.*)

Сильва (*ўжарлик билан*). Мен уни яхши кўриб қолган бўлсам-чи?

Бусигин. Бор-бор, бобойни бирпас ушлаб тур.

Сильва. Кимни?

Бусигин. Хўп, майли, дадамни. Бор-бор, тезроқ чиқ... (*Уни итариб чиқариб юборади ва орқасидан эшикни ёпиб қўяди.*)

Қўлида супурги ва латта билан Нина қайтиб киради.

Сенга ёрдамлашворсам, қаршимасмисан?

Нина. Майли... Супуришни биласизми?

Тагин Сильва пайдо бўлади.

Сильва. Мен сизга қарашвораман.

Нина. Йўқ, раҳмат, икковимиз эплаймиз.

Сильва. Мен оғир ишларни айтаяпман: мебель-пебелни у ёк-бу ёкқа суриш, дегандай...

Бусигин. Ўзинг бу ердан сурсанг яхши бўларди, ҳалақит берасан, холос.

Сильва (*нафос билан, артистона*). Болаларим! Кўзичокларим! Қаранглар! (*Бусигин билан Нинани кўзгу олдида итариб бориб.*) Икки томчи сувдай ўхшашларингга қараб туриб, йиғлаворай деяпман! Одам ҳам бир-бирига шунақа ўхшайдими? Ох!..

Бусигин. Жўна-жўна. Нариги хонада йиғлагин. (*Сильвани эшик томонга итариб.*) Синглим билан икки оғиз гаплашиб олишга ҳақим борми-йўқми? (*Уни чиқариб, орқасидан эшикни ёпиб қўяди.*)

Нина (*кўзгуга қараб*). Менимча, ҳечам ўхшашлик жойимиз йўқ...

Бусигин. Бўлиши мумкин...

Нина. Қизиқ, дадамдан ҳар нарсани кутсам ҳам бунақасини кутмовдим. Бу дунёда акам борлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган эди!

Бусигин. Мени айтгин! Бу дунёда шунақа ёкимтой синглим борлиги хаёлимга ҳам келмаганди!

Нина. Ёкимтой, дедингизми?

Бусигин. Ҳам ёкимтой, ҳам чиройли!

Нина. Тушунмадим, чиройлиманми ё ёкимтойманми?

Бусигин. Иккаласиям... Хуллас, сен билан гаплашиб олишим керак.

Нина. Эшитаман?

Бусигин. Демак, кетяпсан?

Нина. Ҳа. Нима, дадам айтмадими?

Бусигин. Бутунлай кетяпсанми?

Нина. Тўғри, лекин бу сизни нега қизиқтириб қолди?

Бусигин. Меними? Мен сенга айтсам, дадамизнинг ёши ҳам бир жойга бориб қолди, соғлигиям унчаликмас, феъл-атвориям жа шакармас. Ота, нима бўлгандаям – ота. Васенька ҳам кетиб қолса... унда нима бўлади?

Нина. Нима-нима бўлади?

Бусигин. Унда ёлғиз қолиб кетади-ку!

Нина. Кейин-чи?

Бусигин. Ахир, сен...

Нина. Ахир, сен билан кетиши мумкин-ку, демокчимисиз?

Бусигин. Ҳа. Ёки шу ерда қолиб, иссиқ-совуғидан хабардор бўлиб бўлиб туришинг ҳам мумкин.

Нина. Шунақа эканми? Боядан бери ўйлайман, бунақа ғамхўримиз қаердан пайдо бўлиб қолди, деб.

Бусигин. Биз ғамхўрлик қилмасак, ким қилади? Ахир, у бегонамас, даданг-ку!

Нина. Бугун маълум бўлдики, сиз ҳам бегона эмас экансиз. Шунчалик экан, меҳрибон ва ғамхўр ўғил сифатида сиз ҳам уйингизга олиб кетишингиз мумкин!

Бусигин. Менми?

Нина. Нега ҳайрон бўласиз? Сиз – тўнғич ўғилсиз, бурчингиз. Ё нотўғримми?

Бусигин. Тўғрику-я... Лекин мен кечагина пайдо бўлдим... Тўсатдан... Энг асосийси сен ойимни унутиб қўйяпсан, улар нима деркинлар?

Нина. Сиз эса менинг қайлиғимни унутиб қўйяпсиз, у нима деркин?

(Хона йиғиштира туриб.) Ғамхўрлик қилиш айтишгагина осон. Уни ҳеч ким ташлаб кетаётгани йўқ, тез орада бўладиган тўйимизда меҳмон бўлади, қўлимиздан келганча ёрдам бериб турамиз, хат-хабарлашамиз, яхшилаб ўрнашиб олганимиздан кейин, олиб кетамиз. Бир йил, узоғи билан бир ярим йил ўзини-ўзи эплаб турар. Бугун сизларни таништириб қўяман – ажойиб йигит!

Бусигин. Тасаввуримда у полвонкелбат ва меҳрибон. Йирик одамлар, одатда, меҳрли ва кўнгли бўш бўлади.

Нина. Ҳа, топдингиз.

Бусигин. Унча чиройли бўлмасаям истариси иссиқкина?

Нина. Худди ўзи!

Бусигин. Қувноқ, эътиборли, одамлар билан тезда чиқишиб кетадиган?

Нина. Ҳаммаси тўғри! Иродали, тиришқок. Бунинг нимаси ёмон? Унинг мақсади аниқ. Адашиб-тентираб юрмайди. Бирсўзли. Айтди-ми – албатта гапининг устидан чиқади. Баъзиларга ўхшаб бекорга лақилламайди.

Бусигин. Балки ҳеч қачон ёлғон гапирмайдиган фариштадир?

Нина. Чиндан ҳам ёлғон гапирмайди.

Бусигин. Шундайми? Ўшанингни бир кўрсам девдим.

Нина. Кўрасиз. Факат кечкурун.

Бусигин. Кечкурун? Кундузи иложи йўқми? Ўша ростгўй авлиёнгни қуёш ёруғида кўрмоқчи эдим. Кечкурун қоронғида у ер-бу ерини кўрмай қолишим мумкин-да!

Нина. Менга қаранг! Сизга нима бўлди – пичинг қиласиз, кесатасиз! Нима қилибди? Содда, қишлоқи йигит. Осмондаги ойни ваъда қилгани йўғ-у, лекин ишончли. Менга шуниси маъқул. Ҳозир нима кўп – гап десанг қоп-қоп, иш десанг Самарадан топлар кўпайиб кетган!

Бусигин. А-а, шунақа демайсанми?! Унда тушунарли.

Нина. Нима – тушунарли?

Бусигин. Ўзингга бундан мосини тополмайсан, дейман.

Нина. Шошманг-шошманг! Сиз уни мутлақо билмайсиз-ку? Қаердан биласиз, мосми-мос эмасми?

Бусигин. Нима бўпти? Уни билмасам, сени биламан.

Нина. Мени-я? Қачон улгура қолдингиз?

Бусигин. Мана, ҳозиргина билдим.

Нина. Фолбин бўп кетинг-э, беш дақиқа гаплашиб, миридан сиригача биладиган!

Бусигин. Йўқ, ҳаммасини эмас, мирингни биладим-у, сириггни биладим йўқ.

Нина. Хўш, нима экан, ўша “мирим”?

Бусигин. Сенга нима кераклигини билдим.

Нина. Хўш, нимани хоҳларканман?

Бусигин. Эрга тегишни. Ўзинг шундай дединг.

Нина (огриниб). Сиз ким бўлибсизки, менга бунақа нарсаларни гапирасиз?!

Бусигин. Қанақа нарсаларни?

Нина. Ахир, сиз уни умрингизда кўрмагансиз-ку! Бунча осилиб қолдингиз? У сиздан кўра дурустроқ одам бўлса керак?

Бусигин. Ким ёмон одам деяпти?

Нина. Ҳар қалай у баъзиларга ўхшаб ичиқоралик қилмайди!

Бусигин. Гап йўқ! Албатта, ичи оқ. Қордай оппок!

Нина. Гапнинг пўстқалласини айтадиган бўлсам, у сиздан елкадор ва новчароқ. Бир қалла баланд!

Бусигин. Балки, икки қалладир?

Нина. Сурбет! Сурбет ва қаллобсиз!

Бусигин. Йўғ-э?

Нина. Савдойи бўлиб қолибсиз? Сизга қўшилиб дадам ҳам савдойи бўлиб қолган!

Бусигин. Раҳмат!

Нина. Арзийди!

Нина жаҳл билан хонани супура бошлайди, Бусигин бўлса мебель артишига киришади. Улар стол олдида тасодифан тўқнашиб кетадилар ва бирпас ишдан тўхтаб қолишади.

Хафа бўлдингизми?

Бусигин. Йўқ, бўлиб туради...

Нина. Асабийлашиб кетдим... Сиз ҳам бўш келмадингиз...

Бусигин. Мендан ҳам ўтди, йигитингга нисбатан ҳар хил бўлмағур гапларни гапириб...

Нина. Демак, яраш-ярашми? (*Қўл узатиб.*) Қизишиб кетдим... Хафа бўлмадингизми?

Бусигин. (*бирдан қизни ўзига қаратиб.*) Йўқ дедим-ку, йўқ!..

Улар юзма-юз туриб қоладилар. Лаблар бир-бирига интилган ҳам эдики, бирпас тўхтаб қолишади. Кейин кескин узоқлашишади.

Бусигин (*Нотабий йўталиб.*) Дадамиз ҳақида бир нима дегандай бўлдингми?

Нина (*ҳозиргина бўлиб ўтган ҳолатни назарда тутиб.*) Ғалати экансиз...

Бусигин. Менга қара, сингилжоним. Бу ёғига бир нима қилиш керак.

Нина. Жуда ғалати...

Бусигин. Дадамизни айтаман, уйланиш масаласини, бир нима қилиш керак. Нега ғалати? Шунчаки тун бўйи ухламадим, довдирашим шундан...

Сарафанов ва Сильва пайда бўлади. Сильванинг қўлида гитара, куйлаб киради.

(*Давоми келгуси сонда*)

Чарли ЧАПЛИН

(1889–1977)

ТЎЛИҚ МЕТРАЖЛИ ҲАЁТ¹

Эссе

*Рус тилидан
Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
таржимаси*

Маъюс кўзлар, қўнғизча мўйлов, кичкина асо ва қора гардишли шляпа... Ҳа, бу ўша машҳур Дайди, ўша Чаплиннинг ўлмас тимсоли бўлиб қолмоқда. Жаҳон киносининг буюк дарғаси, британиялик актёр ва режиссёр Чарли Чаплиннинг ижоди мана аср ошдики, ҳали-ҳануз ўз кадр-қийматини йўқотмай, ноёблик тахтидан тушмай келяпти. Бу бежиз эмас, албатта. Атоқли адиб Бернард Шоу уни кино дунёсининг ягона даҳоси деган эди. Унинг даҳолиги инсон ва ҳаёт ҳақидаги энг улкан ҳақиқатларни оддийликдан топа билганида, бадиий дунёси сурати-ю сийратида бўлинмас яхлитлик топганида эди. Шу боис, Чарли Чаплин деган ном унутилмади. Буюк комикнинг “Накаут”, “Иш куни”, “Мейблнинг оилавий ҳаёти”, “Таътил”, “Дайди”, “Муҳожир”, “Ёнғин”, “Чемпион”, “Кичкинтой”, “Кутилмаган ёмғир”, “Парижлик хоним”, “Олтин талвасаси”, “Цирк”, “Санъат кишилари”, “Катта шаҳар ёнғини”, “Янги давр”, “Буюк диктатор”, “Месье Верду”, “Рампа ёруғи”, “Нью-Йорк кироли”, “Гонконглик графиня” каби кўплаб қисқа ва тўлиқ метражли фильмлари, ундаги ўлмас образлари яшаб қолмоқда.

Чаплин актёр сифатида ҳам, режиссёр сифатида ҳам санъат дунёсида ўзидан такрорланмас буюк мактаб қолдирди. Бугунги кинематографиянинг эришган ютуқлари худдики у кўтарган чўққи теғрасида юксалган қирлар, дўнгликларга ўхшайди.

У фақат улкан санъаткор эмас, улкан шахс ҳамдир. Унинг ҳаёти сиёсий, мафкуравий йўллар аро кечган, сўзи ўз даври тарихи учун катта аҳамиятга эга бўлган. Буларнинг бари ўзининг 1964 йилда эълон қилинган “Менинг ҳаёт йўлим” номли биографик китобида батафсил қайд этилган.

Қуйида мазкур мемуарнинг айрим бобларини сиз журналхонлар эътиборига ҳавола қилмоқдамиз. Ўйлаймизки, Чарли Чаплиннинг ажабтовур шахси, оддий, аммо одатий бўлмаган ҳаёти ҳақидаги битиклари сизни бефарқ қолдирмайди.

Таҳририят

¹ Журнал варианты.

* * *

Ҳавони уруш тўзони тутди. Фашистлар яна ҳужум бошлади. Биз Биринчи жаҳон урушини, ўша кирғинбарот йилларни осонгина унутиб қўйдик. Қанчадан-қанча хазон бўлган умрларни, қанчалаб инсонларни майиб-мажруҳ қилган, қон ва кўзёшларни дарёдек оқизган урушнинг оқибатларини шу қадар тез ёдимиздан ўчириб юбордик. Уруш даҳшати нафақат қўл-оёғини йўқотганларда, жони омон инсонларнинг ҳам қалбида азобли-аянчли из қолдирди. Уруш худди минотавр каби инсониятнинг навқирон авлодини ваҳшийларча ютиб юборди. Ҳа, биз бу даҳшатларни шунчаки унутдик-қўйдик, ҳатто уни машхур қўшиқларда улуғлай бошладик:

*Яйловда қололмассиз,
Сиз – Парижни кўрганлар...*

Кимлардир урушнинг фойдали томони ҳам бор, деб ҳисоблайди. Эмишки, уруш саноат, илғор технологияларнинг ривожланишига хизмат қилганмиш, одамларга иш топилганмиш. Бўлмасам-чи, биржалар миллионлаб даромад кўраётган жойда миллионлаб ўлимлар ҳақида ўйлаб ўтирармидик?!

Биржа бозори кўтарилган кунларда Артур Брисбен “Эксаминер” рўзномасида шундай сўзларни ёзиб чиқди: “Пўлат корпорацияларнинг акциялари беш юз долларга кўтарилди”. Аслида акциялар эмас, акциядорларнинг ўзи осмонўпар биноларнинг деразаларидан ўрлаб юқорига чиқа бошлаганди...

Навбатдаги уруш арафасида мен Полетт¹ учун сценарий ёзиб бермокчи бўлдим. Аммо бўлмади. Инсон қиёфасидаги махлуқ – Адольф Гитлер дунёни эсини яна оғдираётган бир пайтда қандай қилиб аёлларнинг нафис суҳбатлари акс этган, севгига лиммо-лим романтик ҳикоя ҳақида ўйлай олардим?!

1937 йилда Александр Корда менга Гитлер ҳақида фильм олишни маслаҳат берганди. Унинг айтишича, фильмда иккита қахрамон бўлиши керак – Дайди ва худди меникидек мўйлов қўйган Гитлер. Ҳар иккала ролни ҳам ўзим ижро этишим керак. Ўшанда мен Корданинг бу таклифини унчалик маънисига бормагандирман, аммо ҳозир бу мавзу жуда долзарб.

Бунга анча бўлди. Мана, вақт ўтиб мен ўша фильм устида иш бошладим. Ўйлай-ўйлай охири фильм учун асосий фикрни топдим. Албатта Гитлер ролида сўздан фойдаланишим, оломон олдида ҳар хил бўлмағур нутқлар сўзлашим керак бўлади, дайди ролини эса аввалгидек сўзсиз қолдириш керак. Умуман, Гитлер ҳақидаги бу сценарийда пантомимо ва бурлеска имкониятларидан кенг фойдаланишим мумкин.

Катта иштиёқ билан Голливудга қайтишга шошилдим ва сценарийни ёзишга киришдим. Шунда ҳам иш икки йилга чўзилди.

Прологни Биринчи жаҳон уруши жанг сахнаси билан бошладим. Немислар “Улкан Берга” замбараги билан Реймский соборини портлатиш-

¹ Полетт Годдар – америкалик кино актриса, 1936–1942 йилларда Чаплиннинг рафиқаси бўлган.

ни, шу билан иттифокчиларни таҳликага солиб кўйишни кўзлайди. Бирок снаряд хато учиб, океанга тушади. Тошқин бутун шаҳарни вайрон қилади.

Мана шу картинани Полетт ўйнаши лозим эди. У сўнгги икки йилда “Парамонт” компанияси фильмларида сурагга тушиб, катта муваффақият қозонганди. Биз ажрашган бўлсак-да, у билан дўстона муносабатимиз сақланиб қолган. Полетт ўзига етгулик инжиқ ижодкорлардан. Агар у билан тортишмасангиз ундан ажойиб инсон йўқ. Акс ҳолда табиатидаги бор ярамас қилиқлари билан юзлашасиз.

У ўша кунлари аллақайқдан студияда пайдо бўлди. Эғнидаги костюми ўзига қуийб қўйгандек ярашган, сочлари силлиқ таралган бир йигит ҳамроҳлигида пардозхонадан чиқиб мен томонга келди. Мен ўша куни сценарий устида узоқ бош қотирганим, кун бироз оғир кечгани учун бу кутилмаган ташрифни хушламадим. Лекин Полетт жуда муҳим иши борлигини айтиб, ялинди. Ёнидаги йигитдан стулни яқинроқ суриб ўтиришини сўраб, ўзи ҳам унинг ёнига ўтириб олди.

– Бу йигит менинг агентим, – деди Полетт нигоҳи билан уни гапиришга ундаб. Йигит мамнуният билан ҳар бир сўзини дона-дона қилиб гапира бошлади.

– Ўзингизга маълум, жаноб Чаплин, “Янги давр” фильмини тасвирга олиш бошланиши билан Полеттга ҳафтасига икки ярим минг доллар тўлайсиз. Гап шундаки, биз ҳали сиз билан ҳар бир афишанинг етмиш беш фоизини ташкил қилаётган реклама масаласида келишиб олганимизча йўқ, жаноб Чаплин...

Унинг гапини шартта кесдим.

– Бу яна нимаси? – бақира бошладим мен. – Уни қанақа реклама қилишни сиз менга ўргатмоқчимисиз? Сиз бу ҳақда умуман бош қотирманг, нима қилишни сиздан кўра яхшироқ биламан! Иккинчиз ҳам ҳозирок бу ердан йўқолинг!

“Диктатор” устида айни иш қизгин кетаётган паллада “Юнайтед артисте” компаниясидан муҳим бир хабар келди. Улар мени цензура билан боғлиқ қўнғилсизликдан огоҳлантиришди. Инглиз агентлиги ҳам бу антигитлер кинокартина тақдири юзасидан компанияга алоқага чиқиб, Англияда уни намойиш қилишга рухсат берилмаслиги мумкинлигини айтибди.

Аммо мен қатъий туриб ишни давом эттиравердим – Гитлер масҳара бўлиши шарт эди. Албатта, немис концлагерларидаги ҳақиқий даҳшатни билган бўлганимда, мен “Диктатор”ни яратолмаган, нацистларнинг ва уларнинг ҳайвоний ваҳшийликлари устидан қулмаган бўлардим. Мен олий ирк ҳақидаги бемаъни ғоя устидан қулишни истардим. Гўё Австралия аборигенларини ҳисобга олмаганда, бошқа бир халқ ўз тоза қонини сақлаб қола оладигандек.

Ўша кунлари Россиядан қайтган жаноб Страффорд Криппс Калифорнияга келди. У билан бир марта Оксфорд университетини тугатаётганимизда бирга тушлик қилган эдик. Унинг ёшликдаги исми хотирамдан кўтарилган, лекин у айтган бир ибора бутун умр ёд бўлиб қолган. “Германия ишларини суд қилиш, бутун дунёни суд қилишдир”, деганди у. – Менинг эса нари борса беш йил умрим қолган”.

Кўрдимки, жаноб Страффорд Россиядан бошқача таассуротлар билан қайтган. У русларнинг буюк ишларини таърифлади, катта қийинчиликлар

билан яшовчи аҳоли ҳаёти ҳақида гапирди. Афтидан, у ҳам уруш бўлиши муқаррар деган хулосага келган.

Нью-Йорк конторалари ҳаммасидан ўтиб тушди. Менга бу фильмдан воз кечишни сўраб ёлворишди. Улар фильм Америка ва Англияда ҳеч қачон кўрсатилмаслигига ишониб бўлган. Аммо мен нима бўлса ҳам ишни тўхтатмасликка қарор қилгандим, фильм намойишига ўзимдан бошқа ҳеч ким кинозалга келмаса ҳам майли. Барибир фильмни суратга оламан!

Англия нацистлар урушини эълон қилганида ҳали “Диктатор”ни ёзиб тугатмаган эдим. Мен бу совуқ хабарни Каталанадаги яхтамда дам олаётим, радио орқали эшитдим. Аввалига бутун фронт ҳимояга зўр берди. “Немислар ҳеч қачон Мажино чегарасини ёриб ўтолмайди”, дердик биз. Кейин эса ҳалокат рўй берди: нацистлар Белгияга хужум қилиб, Мажино чегарасини бузиб ўтди, Дюнкер даҳшати – Францияга бостириб кирилди. Европада вазият чигаллашиб кетди. Англия бир ўзи талвасага туша бошлади. Нью-Йорк идораси мени яна телеграммага кўмиб ташлади. Эндиликда “Фильмни тезлаштиринг, уни ҳамма кутяпти”, деб ёзишарди улар.

“Диктатор”ни суратга олишнинг ўзи бўлмайди. Зарур декорация ва реквизитларни тайёрлашнинг ўзига бир неча йил кетади. Йўкса фильм беш баробар қимматга тушиши мумкин. Шундоқ ҳам тасвирга олиш бошлангунча ярим миллион доллар сарфлаб қўйдим. Бу пайтда Гитлер Россияга юриш бошлади ва бу унинг тамоман ақлдан озганининг исботи эди. Қўшма штатлар ҳали урушга киришмаган, Англия ва Америка тинчини йўқотмай турарди.

“Диктатор”ни суратга олиш тугашига озгина қолганда, бир куни биз ишлаб турган “натура”га Дуглас Фербенкс рафикаси Сильвия хоним билан ташриф буюрди. Охирги беш йилда у биронта фильмга суратга тушмай қўйганди. Уни баъзи-баъзида Англияга иш билан бориб-келиб юрганида кўриб турардим. Менга у анча қариб қолгандек, нимадандир ташвиш чекаётгандек кўринди. Дунёда содир бўлаётган босқинлару вахшийликлар Дугласга ҳам салбий таъсир кўрсатган эди. Сухбатимиз чоғида у қаҳ-қаҳ отиб кулди, кейин эса менга негадир “фильминг битишини кута олмайман”, деди.

Дуг билан ўша куни бир соатча гаплашдик. У кетаётганда ортидан узоқ қараб қолдим. Кета-кетгунча у хотинига қияликдан тушишга ёрдамлашганини, улар йўлга қандай чиқиб олганигача кузатиб турдим. Шу лаҳзада руҳимни қандайдир ҳазинлик, оғрик босди. Дуг ортига қайрилиб қараганда, беихтиёр унга кўлимни силкитдим, у ҳам менга жавобан қўлларини кўтариб қўйди. Мен у билан сўнгги марта шу тахлит хайрлашдим. Орадан бир ой ўтгач, менга унинг ўғли, кичик Дуглас қўнғирок қилиб отаси ўтган кечада юраги ёрилиб вафот этганини айтди. Бу менга оғир зарба бўлди.

Ҳалигача менга унинг йўқлиги билинади, унинг самимийлиги, оқибати етишмайди. Якшанба тонгларида ёлғизлигимни бузиб, телефон гўшакларидан янграйдиган дўстона овози етмайди менга.

— Чарли, меникига кел, бирга нонушта қиламиз, кейин сузишга борамиз. Кейин эса бирга тушлик қиламиз ва бирор фильмни биргаликда томоша қиламиз? Нима дейсан?

Ҳа, бу ажиб дўстликнинг кадри жуда ҳам билинади.

Агар мендан эркаклар жамиятида кимлар сафида бўлишни танлардин-гиз, деб сўрашса, албатта ўз соҳамдаги инсонларни танлаган бўлардим. Бу муҳитда ҳам менга чинакам дўст бўла олган ягона актёр Дуглас эди. Голливуд тадбирларида, юлдузлар билан учрашувларда мен унга од-дий муносабатда бўлганман – бундай бетакаллуфликлар бизда жуда кўп бўлгандир. У ерда муҳит ўзи шунақа, ҳамма юлдузлар диққат марказда бўлишни истайди, дўстоналик ҳам, рақобату танқид ҳам аралаш-куралаш. Лекин юлдузлар орасида ҳақиқий нур сочадигани кам, тафти иссиқлари эса яна ҳам кам.

Ёзувчилар – яхши одамлар, лекин улар бошқаларга чин дилдан ни-мадир берадиганлардан эмас. Улар ўзлари билганларини бўлишишни ёқтирмайди. Уларнинг аксарияти бойликларини китобларининг қатларига яширишади. Олимлар эҳтимол ажойиб дўст бўлиши мумкин, аммо улар-нинг яшаш тарзи сиздаги фикрларнинг барини фалаж қилади. Рассомлар эса чидаб бўлмас даражада зерикарли – кўпчилиги сизни рассом бўлиб эмас, файласуф каби ишонтиришга ҳаракат қилишади. Шоирлар эса, шак-сиз, моҳиятан юксак кишилар – улардан ёқимли, сабрли ва ажойиб ўртоқ-лар чиқади. Аммо менга ҳаммасидан кўра, мусикачилар билан дўстлашиш осондек туюлади. Менингча, симфоник оркестрдагидек таъсирчан ман-зара бирор жойда йўқ. Пюпитрдаги романтик ёруғлик, чолғуларнинг соз-ланиши ва дирижёр пайдо бўлиши билан чўкадиган жамоавий сукунат улардаги санъатни бирлаштирувчи асосдир. Эсимда, бир замонлар туш-лик пайтида меҳмонларимиздан бири дунё сиёсати ҳақида гапира туриб, чорасизлик ва ишсизлик маънавий янгилашнига йўл очишини айтган эди. Даврада пианиночи Горовиц ҳам бор эди. У бирдан ўрнидан туриб:

– Бу гапдан кейин роялга ўтирмасам бўлмайди, деганди.

Табиийки, бунга ҳеч ким эътироз билдирмади. Горовиц Шуманнинг иккинчи сонатасини чалди. Менимча, бу куйни ҳеч ким ҳеч қачон унинг-дек қойиллатиб чалолмаса керак.

Мен Горовиц билан урушдан аввал учрашганман – унинг рафикаси, кизи Тосканина, Рахманинов билан Барбиролли ҳам биз билан эди. Рах-маниновнинг кўриниши ўзгача – эгнидаги кийими дарвишона бўлса-да, нимаси биландир виқорли кўринарди. Бешовлон кечани дилкашлик бил-лан ўтказгандик. Санъат хусусида гап кетганида мен унинг моҳияти бо-расида ўз фикрларимни айтдим. Мен учун санъат – бу ҳиссиёт даража-сига услубий мукамалликнинг қўшилишидир. Орада кимдир суҳбатни илоҳиёт мавзусига бурди, Рахманинов дарров сўзга аралашди.

– Илоҳиятсиз қандай санъат бўлиши мумкин?

Бир муддат унга кулиб қараб турдим.

– Биз турли мавзуларда суҳбатлашяпмиз, дедим. – Мен бирон бир дог-мага эмас, санъатга бўлган эътиқодимга ишонаман, ижодда эътиқоддан ҳам муҳимроғи ҳиссиётдир.

– Бу эътиқод бўлмай нима? – жавоб қайтарди Рахманинов.

Мен индамай кўя қолдим.

Яна бир мусикачи Игор Стравинский билан ҳам бирга тушлик қилганмиз. У менга биргаликда фильм олишни таклиф қилган. Мен сюжет ўйлай бошладим – фильм сюррелистик руҳда бўлиши керак эди. Топдим

ҳам! Кичкинагина тунги кабареда, айлана эстрада атрофидаги столларда оломон, ҳўрандалар жуфт-жуфт бўлиб ўтиришади. Бу одамлар инсониятдаги жамики иллатларнинг образлари бўлади: уларнинг бири – хорис, бошқаси мунофиқ, яна бошқаси золим. Ўртадаги сахнада эса инсоний олийжаноблик ҳақида томоша кўрсатилмоқда. Томошада пайғамбар Исо-ни ҳўрлашапти. Ковокхонада ўтирганлар эса бу томошани бефарқлик билан томоша қилганча, бемалол овқат буюрадилар, кундалик ишларидан гаплашишади ёки шунчаки зерикиб ўтираверади. Сахнадаги оломон эса чормихланган Исога қарата қўлларини мушт қилиб бакиради: “Агар сен Худонинг ўғли бўлсанг, қани хочдан туш, ўзингни ўзинг қутқар!”

Сахна атрофида ўтирган тижоратчилар давраси эса ўзларига қизик бўлган муҳим бир мавзунини жўшиб муҳокама қилишмоқда. Уларнинг биттаси асабийлашганча сигарет чека бошлайди ва сахнадаги Халоскорга бефарқ кўз ташлаганча у тарафга оғзидан тутун пуркайди.

Бошқа столда ўтирган савдогарнинг ёнидаги хотини диққат билан менюни ўргана бошлайди. Шу пайт хонимнинг кўзи чормихланган Халоскорга тушади-ю, ижирғаниб стулини сахнага терс ўгириб олади. “Нега одамлар бу ерга келишади ўзи хайронман, – дейди аёл асабийлашиб. – Бирам ёқимсиз томоша!”

“Менингча, чакки эмас, эътироз билдиради эри, – Бу ковокхона касодга учрай деб турган бўлса ҳам ревью¹лар қўйишни тўхтатгани йўқ. Бу билан улар зиён ҳам кўраётгани йўқ”.

– Менингча, бу ҳақорат, – дейди аёл.

– Аксинча, бу жуда ҳам фойдали, – эътироз билдиради яна эр. – Умрида черковга бормаган одамлар бор, улар ҳеч бўлмаса шу ерда насронийлик ҳақида ниманидир билиб олишади.

Фақатгина бир чеккада ёлғиз ўтирган маст киши, томошани кўз узмай кўради, босиб-босиб ичади-ю тўсатдан ҳўнграб юборади. У бор овозда йиғлаб кичкира бошлайди: “Қаранглар, Уни таҳқирлашди. Нимага ҳеч бирингиз индамайсиз? Нега ҳаммангиз жим қараб турибсизлар?!”

У ўрнидан туриб қўлларини чўзганча сахнадаги хоч томонга интилади. Унга яқинроқ ўтирган аёл эса асабийлашиб, бош официантга арз қилади, пиёниста ковокхонадан ҳайдаб чиқарилар экан, яна йиғлаб кичкиради:

– Нега индамай турибсизлар?! Қанақа насронийсизлар ўзи?

– Кўряпсизми, – дедим Стравинскийга, – томошага ҳалақит бергани учун уни ҳайдаб солишди.

Мен унга бу сценарий билан дину илоҳиёт билан одамлар ўртасидаги жарликни, дунё насронийлари ҳам худди шу воқеадаги каби номига сиғинишларини тушунтирмоқчи бўлдим.

Маэстронинг таъби бироз хира бўлди.

– Бу куфр-ку! – деди у сўнг.

Мен таажжуб қилдим.

– Аслида-чи? – хайронлигимни яширмадим мен. – Аслида ҳам шундай эмасми?

Бу фикр менга тўғри келмайди. Мен бунақа гапни христианларнинг шунчаки ўз ичларидаги мунофиқликни кўр-кўрона хаспўшлаши деб

¹ Театр томошаларининг бир тури.

ўйлайман. Эҳтимол, мен унга ҳозир оғзаки гапириб берган сюжет билан фикримни тўлиқ етказиб беролмагандирман.

Сухбатимиз шу тарзда тугади, орадан бир неча ҳафта ўтгач, мен Стравинскийдан мактуб олдим. У аввалгидек биргаликда фильм олишга розилигимни сўраган эди. Лекин бу вақтда менинг фикрим совиб қолган, ҳаёлим бошқа фильм билан банд эди.

Ҳанс Эйслер билан эса Шенбергнинг студиясида учрашганмиз. Бўйлари життаккина, очиқ чехра, чўрткесар бу одамнинг мусикалари мени доим илҳомлантирган. Мен уни тез-тез Лос-Анжелесдаги теннис мусобақаларида кўрадим – у доим эгнига оқ фуражка ва теннис формасини кийиб, очиқ трибунада ёлғиз ўтирарди. Эйслер “Янги давр” фильмингиз менга ёқади, лекин мусикаси жуда ёмон, деди. Бу борада у билан бироз тортишиб қолган бўлсак-да, унинг мусика ҳақидаги мулоҳазалари ёдимда қолган.

Мен товушларни севаман, гўзал товушларни! – дерди у нуқул.

Ҳанс Эйслер чиндан ҳам ажойиб композитор. У доим Шенберг ҳақида қизиқ гапларни айтиб берарди. Ҳанс ундан гармония бўйича сабоқ олган экан. – Қишда, ерни беш миль қалин қор босган паллада ҳар куни эрталабки соат саккизда маэстронинг дарсида бўлар эдим. Тепа сочлари тўкила бошлаган Шенберг рояль қаршисида ўтирганча мени кутиб оларди. У чалишни бошлаганда, мен ортига ўтиб, елкаси оша чийиллай бошладим.

– Болагинам, – деди маэстро. – Чинқирмасангиз-чи, муздек ўпкангиздан чиқаётган товушдан бошим жунжикиб кетяпти.

Шенберг ҳам, Ҳанс ҳам, умуман, мусикачилар ана шунақа ажойиб одамлар...

* * *

“Диктатор”ни суратга олиш чоғида менга турли пўписанамо хатлар кела бошлади. Фильм тайёр бўлганда уларнинг сони баттар ошиб кетди. Менга пўписа қилганларнинг кўплари кинотеатрларда фильм намоиши пайтида ис газли бомбалар ташлашга ҳам, экранга қараб ўқ узишга ҳам, жанжаллар чиқаришга ҳам тайёрдек. Булардан хавфсираб аввалига полицияга мурожаат қилмоқчи бўлдим, кейин бу томошабинларни кўрқитиб қўйишини ўйлаб фикримдан қайтдим. Дўстларимдан бири менга порт юкчилари уюшмасининг бошлиғи Гарри Брижес билан гаплашиб кўришимни маслаҳат берди. Шундан сўнг мен уни тушликка таклиф қилдим. Брижеснинг фашистларга қарши эканлигини билардим, шу сабабли унга муддаомни очикдан-очик айтиб қўя қолдим. Антифашистик комедия яратганим ва бунинг учун таҳдидли хатлар олаётганимни айтдим.

– Менга ёрдам берсангиз, – дедим. – Юкчиларингиздан йигирма-ўттизтасини премьерарага таклиф этсам ва улар залнинг керакли жойларига жойлашиб олсалар, тўполон чиқармоқчи бўлган фашистпараст ёшларни улар усталик билан тинчлантириб қўя оларди.

Брижес жилмайди.

– Хавотир олма Чарли, иш бунчаликка бормаиди. Ўзларингнинг ораларингдан ҳам ўша безорилар билан кураша оладиган етарлича ҳимоячи топилади. Агар ўша хатларни чиндан ҳам фашистлар ёзаётган бўлса, ҳар ҳолда ўзлари очик кўриниш беришдан қўрқаётган экан-да.

Гарри шаҳар хўжайини бўлган, барча таъминотлар унинг назоратида бўлган пайтда Сан-Францискода юз берган иш ташлаш билан боғлиқ ажойиб воқеани айтиб берди.

– Адолат қарор топишига одамлар ишонмади. Улар ўзлари тўғри хулоса чиқарар деган мақсадда бор аҳвол тушунтирилиб, етарлича фактлар келтирилди. Мен ҳам ҳар эҳтимолга қарши ўз-ўзимни шундай огоҳлантирдим: агар улар иш ташлаш эълон қилса, бакир-чакир билан кўрkitмоқчи бўлса, барибир, ҳеч нарсага эришолмайди. Ўзлари аниқ бир ечимга келмаса, уларни ўзим бошқараман. Агар иш ташланадиган бўлса, ўзим ҳам уларга қўшилиб, биринчи сафда туриб оламан. Шунда беш минг киши бир овоздан иш ташлашга келишади. Акс ҳолда, на мен, на улар мақсадига эриша олади.

“Диктатор” Нью-Йоркдаги иккита кинотеатрда – “Асторе” ва “Капитолий”да намоиш этилиши керак эди. Ўша кеча Франклин Рузвельтнинг бош маслаҳатчиси Гарри Гопкинс бизникида меҳмон бўлди. Тушликдан сўнг уни фильмни кўрсатгани олиб бордим. Биз залга фильмнинг иккинчи ярмида кириб бордик.

Одатда матбуотчилар ҳар қандай комедиянинг битта характерли жиҳатига эътибор беришади – томошабин куляптими, йўқми? Менинг фильмим кўрилганда ҳам худди шундай бўлди.

– Буюк асар, – деди Гарри кинотеатрдан чиқар эканмиз, – албатта бу ишингиз яхши, лекин томошабинлар орасида муваффақият қозониши кийин. Бу сизга зарар келтиради.

– Мен бу фильм учун икки миллион доллар сарфладим. Ҳеч қандай олқиш, моддий наф келтирмаслигини билган ҳолда икки йил меҳнат қилдим, – дедим босиқлик билан бош силкиб. Бироқ, ичимда илоҳим Гопкинс адашган бўлсин, дердим. Ҳайрият, у айтганидай бўлмади, “Капитолий”даги премьерарага одамлар оқиб келди ва фильмни катта завқ билан қарши олди. Фильм Нью-Йоркдаги ҳар иккала кинотеатрда уч ой давомида узлуксиз намоиш қилинди. Ҳатто аввалгидан кўпроқ томошабин келди.

Аммо матбуотда муносабатлар ҳар хил бўлди. Аксарият танқидчилар фильм сўнггидаги Гитлернинг тазарру нутқига эътироз билдиришди. Нью-Йоркда чиқадиган “Дейли ньюс” газетаси “Чаплин коммунистча бармоғини томошабинга ниқтади”, деб ёзди. Бироқ бошқа газета-журналларда унга қарши фикрлар кўп бўлди. Мен табриклар ёзилган бир қанча хатлар ҳам олдим. Тўғри, ўша нутқ қахрамон характерига хос эмасдир, лекин фильм ғояси учун керак эди. Ҳарқалай томошабинга ёқди.

Голливуднинг таниқли режиссёрларидан бири Арчи Л.Мэйо ўша нутқни рождество байрами табрик откриткасига босиш учун рухсат сўради. Мен қисқача изоҳ билан фильмдаги ўша нутқимни унга юбордим. Мана у:

“Агар мен Авраам Линкольн даврида яшаган бўлганимда, эҳтимол сизга Геттисбергининг нутқини юборган бўлардим. Чунки ўша давр учун

энг таъсирли чақириқ бўларди. Бугун биз янги инқироз қаришисида турибмиз. Мени ҳаяжонга солган нарса бошқаларни қанчалик ўйлантиради, буни билмайман. Лекин Чарли Чаплиннинг умидларини бошқаларга бўлишмоқчи экансиз, ўша нутқни бутун ҳолича сизга юборгим келди.

“ДИКТАТОР”НИНГ ХОТИМА НУТҚИ

“Мени афв этинг, мен император бўлишни истамагандим. Лекин бу менинг ихтиёримда эмасди. Мен ҳеч кимни бошқаришни истамаганман, ҳеч кимни мағлуб етишни ҳам. Агар имкони бўлганида, немисми яҳудийми, оқми, қорами, ҳаммага ёрдам берган бўлардим.

Барчамиз бир-биримизга ёрдам беришни истаймиз! Бу туйғу инсон зотининг табиатида бор. Ҳаммамиз яқинларимизнинг бахтиёрлигидан қувониб яшашни истаймиз, уларнинг қайғусидан эмас. Ҳеч ким бир-бирини ёмон кўришни, нафратланиб яшашни хоҳламайди. Дунё ҳаммамизга етади. Сахий заминимиз унумдор, у ҳар биримизни боқишига қодир.

Ҳа, биз қаттиқ адашдик. Ҳаётимиз нақадар озод ва гўзал бўлиши мумкин эди. Нафс инсоният қалбини заҳарлади, дунёни зулм билан бўлиб ташлади, бизни қон тўкишига ундади ва охир-оқибат чексиз азоб-қубатларга гирифтор этди. Ҳаммамиз талваса ичра шошилиб, ўзимизни зулмат қаърига бошлаб келдик. Аслида, ҳаётимизга енгиллик, фаровонлик келтирадиган машиналар ўзимизга зўрлик қила бошлади. Ақлимиз ахлоқимизга душман бўлди, онг юксалгани сайин баттар шафқатсизга айландик. Биз ақл билан яшашига жуда ҳам берилиб кетдик, ўзимизни, инсонлигимизни ҳис этмай қўйдик. Аслида, бизга ўша машиналардан кўра, одамийлик муҳим ва зарурроқ эмасмиди? Ҳукмдан кўра меҳру саховатга эҳтиёжманд эмасмидик. Буларсиз мана ҳаётимиз нима бўлди? Фақатгина золимга айландик. Дунёдаги бор нарса нобуд бўлади.

Тўғри, самолётлар, радио, алоқа ихтиролари орамиздаги узоқ масофани қисқартирди. Буларнинг ҳаммаси ўз моҳияти билан башариятнинг бир-бирига ҳамдам этиши, ер юзидаги ҳамма инсонларни бирлаштиришига хизмат қилиши керак эди. Аммо улар ҳали ҳамон фақатгина менинг овозимни миллионларнинг қулогига етказишига хизмат қиляпти. Миллионлаб умидсиз эркакларни, аёллару болаларни таҳқирлаб, бадбахт тузумнинг бахтсиз қурбонларига етиб боришига яраяпти. Ҳозир мени кимлар тинглаётган бўлса, яхшилаб эшитсин. Умидсизликка тушманг! Бизнинг бошимизга тушган мусибатлар нафс ўпқони очилган, инсоний юксакликлардан қўрқувчи бадбахт кимсалар туфайлидир. Аммо билинг, нафрат яшовчан туйғу эмас, у йўқолиб бормоқда, мустабидлар бир кунмас бир кун йўқ қилинади ва халқнинг тортиб олинган жамики кучи ўзига қайтади. Бунинг учун одамлар қурбон бўлишдан қўрқмаслиги лозим. Шундагина чинакам инсоний эрк йўқолмайди.

Эй, аскарлар! Сизни аёвсиз қулга айлантириб, ҳаётингизни ҳар бир лаҳзасини бошқарадиган, нима қилишни, ҳатто нимани қай тарзда ўйлашингизгача буюришига ўрганган бу ваҳший кучга бош эгманг! Онгингизни қулликка ўргатаётганлар сизларга одам эмас, ўргатилган махлуққа қарагандек муносабатда бўлади. Иродангизни тизгинга солиш-

ларига, юрагингизни тошга айлантиришларига йўл қўйманг! Йиртқич махлуқлар, одам – машиналар домига тушманг. Ахир, сиз буюм эмас, ҳазрати инсонсиз. Юрагингиздаги бебаҳо инсоний ҳислар нафратга айланмасин. Фақат хунхўрлар ва ношудларгина бундай тубанликлардан нафратланмаслиги мумкин!

Эй, ўғлонлар! Қуллик учун эмас, озодлик учун курашинг! “Луқо Инжили”нинг ўн еттинчи бобида айтиладики, Худонинг ҳукми қодири бир киши ё бир гуруҳ учун эмас! Сизга, сизларнинг ҳар бирингиз учун! Сизда инсоний буюк куч бор – машиналар ясаи қудрати. Бахтни ҳам ярата оладиган қудрат. Сизнинг қудратингиз инсонлар ҳаётини гўзаллаштиришга, саодат гулларига тўлдиришга етади. Демак, бу кучдан ҳурлик йўлида фойдаланайлик, бирлашайлик! Кекса-ю ёш учун хавфхатардан ҳоли, инсонга янгидан имкон бергувчи эзгулик дунёсини яратиш учун биргаликда курашайлик.

Золимлар ҳам шундай юксак ваъдалар билан бошингизга келгани рост. Аммо уларнинг ҳамма гаплари ёлгон. Улар ҳеч қачон буларни бажармайди. Мустабидлар ўзгаларни қул қилиш эвазига ўзларига озодлик ҳадя қилади. Келинлар, озод дунё учун, миллатчилик, ирқчилик, нафс ва жоҳилликка барҳам бериш учун курашайлик. Илму фан бахт келтирадиган дунё учун, соғлом тафаккур дунёси учун курашайлик. Эй, ўғлонлар, инсоний эрк йўлида бирлашинг!

Ханна, мени эшитяпсанми? Қаерда бўлсанг ҳам осмонга қарагин. Ханна, кўряпсанми, булутлар тарқалиб боряпти, қуёш уларни ёриб чиқяпти! Биз зулматдан нур сари чиқяпмиз. Биз мутлақо янги дунёга қадам қўйяпмиз, нафс ва зулмни, ваҳшийликни енгган меҳрибон дунёга. Осмонга боқ, Ханна! Одамларнинг руҳи қанотланланяпти – улар парвозга шай. Қалбларида умид билан камалак сари учади улар! Шундоққина бошинг узра осмонга бир бор қарагин, Ханна!”

* * *

Фильм премьерасидан бир ҳафта ўтгач, мени “New York Times” газетасининг муҳаррири Артур Сульцбергер суҳбатга таклиф этди. Мени таҳририят биносининг юкори каватидаги меҳмонхонага бошлаб боришди. Хона бежирим чарм мебеллар билан жиҳозланган, деворларига ажойиб суратлар осилган эди. Каминнинг ёнида эса котмадан келган сарбаланд киши, АҚШнинг собиқ президенти Герберт Говер кичкина кўзлари билан менга қараб турарди.

– Жаноб президент, бу киши Чарли Чаплин, – дея мени таништирди Сульцбергер.

Говернинг ажин босган юзида табассум пайдо бўлди.

– Хўш, – деди у мулойимлик билан. – Биз жаноб Чаплин билан анча йиллар аввал танишганмиз.

Мен жаноб Говер танишувимизни эсида сақлаб қолганига хайрон қолдим. У ўша пайтда Ок уйда йиғилишга тайёрланаётган эди. “Астор” меҳмонхонасига матбуот учрашувига келганида, клуб аъзоларининг бири мени жаноб Говерга таништириш учун кечки овқатга олиб борганди. Менга сўз берилганда ўрнимдан туриб, оилавий можароларим билан

бўлиб, жамият ҳаётини унчалик яхши кузатолмаганимни, бу борада билганларим шахсий ҳаётимдан ҳам ёмонроқлигини айтиб, минғирлагандим. Бир неча сониялик бу бемаъни нуткимни амаллаб тугатиб, жойимга ўтиргандим. Жаноб Говер билан бир оғизгина саломлашгандим. У билан танишлигим шугина эди, холос.

Говер ўша учрашувда қоғоздаги бир нутқини ўқиб бўлиб, бошқасига ўтарди. Ўтирганлар бир ярим соат мобайнида қадалиб уни тинглашди. Икки соат ўтди ҳамки, Говернинг столи устидаги иккита бир хил жилд тугай демасди. Ниҳоят у одамларни ортиқ ушлаб қолмаслик учун ўнлаб қоғозларини суриб қўйди. Ҳеч нарса абадий бўлмаганидек, Говернинг нутқи ҳам тугади. Аммо унинг маърузаси жуда пухта тайёрланганди. У нутқининг якунида ҳазиломуз сўзлар айтиб қулдирди. Жанобни ажойиб нутқи билан табрикламоқчи бўлдим-у, лекин у менга унчалик эътибор бермай чиқиб кетди.

Мана орадан йиллар ўтиб, орада президент бўлишга ҳам муваффақ бўлган ўша жаноб каминга суянганча, менга мулойим қараб турарди. Хонага ўн икки киши йиғилди, биз айлана стол атрофига ўтирдик. Биламанки, бунақа меҳмондорчиликлар фақат энг нуфузли кишилар учун уюштирилади.

Америкалик мансабдорларнинг шундай тоифаси борки, уларнинг олдида ҳамиша ўзимни нотавондек ҳис этганман. Булар бўйлари баланд, бенуксон кийинадиган, сокин ва аниқ фикр юритадиган, ҳаётни ҳар жихатдан тушунадиган келишган кишилар. Улар жамият ишлари ҳақида баланд, жарангдор овозда, математик формулалару атамалар билан гаплашишади. Атрофимда ўтирган бу кишилар менга худди икки юз қаватли бинолар каби метин ва савлатдор, айти пайтда бироз даҳшатли туюларди. Ёнида ўзимни енгил ҳис этишим мумкин бўлган ягона инсон “New York Times”нинг сиёсий муҳбири соҳибжамол Энн Хара Маккормик хоним эди. Бошқаларнинг суҳбатлари ўта расмий, улар билан тиллашиш мен учун бироз қийин эди. Ҳамма Говерга керагидан ортиқ мулозамат қилар, ҳар гапининг бирида “Жаноб президент” дейишларини қўймасди. Анчадан кейин бу давра мени нима учун таклиф этгани маълум бўлди. Сульцбергер қулай фурсат келганда, дарров Говерга юзланди:

– Жаноб президент! Агар мумкин бўлса Европага таклиф этилишингиз боисини ва у ерда қўзланган миссиянгиз ҳақида гапириб бера оласизми?

Говер пичок ва санчкини қўйиб, оғзидаги луқмани оҳиста чайнади ва овқат маҳалида доим нима ҳақида ўйлаш лозимлиги ҳақида гапира бошлади. У гоҳ оҳиста қуй таралиб турган пластинкага, гоҳ Сульцбергер ва менга қараб-қараб гапида давом этди:

– Европанинг ҳозирги танг аҳволини, у ёқларда қашшоқлик ва очлик кун сайин ортиб бораётганини ҳаммамиз биламиз. Вазият шунчалик жиддийки, мен уларга зудлик билан ёрдам бериш лозимлигига Вашингтонни ишонтира олдим, – деди. (Вашингтон деганда президент Рузвельт назарда тутилаётганини тушундим.) Кейин “биз бутун Европани бокдик” деганча, Биринчи жаҳон урушида ўзининг қилган ишлари, рақам ва натижаларни келтира бошлади.

– Бундай миссия партия манфаатларидан ҳоли ва айнан инсонпарварлик мақсадида бўлиши лозим. Афтидан, сиз ҳам бунга қизиқаётгандирсиз, – деди менга нигоҳини ташлаб.

Мен ишонч билан бошимни қимирлатиб, хайрихоҳлигимни тасдиқладим.

– Бу режангизни қачон амалга оширмақчисиз, жаноб президент? – сўради Сульцбергер.

– Вашингтон розилигини олишимиз билан, – деди Говер. – Аммо Вашингтон учун жамоатчилик фикри муҳим. Уни жамиятнинг нуфузли шахслари қўллаб-қувватлаши лозим.

У шундай деб яна менга қаради. Мен ҳам яна бош қоқиб қўйдим.

– Ишғол қилинган Францияда миллионлаб одамлар ёрдамга муҳтож. Норвегияда, Дания, Голландия, Белгия, умуман, бутун Европани очлик енгиб борапти, – гапида давом этди собиқ президент.

У аниқ далилларга асосланган бамаъни нутқида умуминсоний раҳм-шафқат, имон, умид ҳақида мулоҳаза юритди. Шундан сўнг даврага бир зум сукунат чўкди.

– Аммо ҳозир вазият Биринчи жаҳон уришидагидек эмас, – дедим мен. – Франция бошқа кўпгина давлатлар сингари буткул ишғол қилинган. Табиийки, биз томондан қилинадиган ёрдам нацистлар қўлига тушишини истамаймиз.

Говернинг қовоғи осилди. Бошқалар аввал унга, сўнг менга қараб қўйди. Говер эса айланаётган пластинкасига яна бир кўз ташлаб олди.

– Биз мутлақо шаффоф комиссия тузамиз, у Америка “Қизил Хоч”и билан бирга Гаага конвенцияси асосида қирқ учинчи қисмнинг йигирма еттинчи бандига биноан иш олиб боради. Бу раҳм-шафқат комиссияларининг ҳар икки томондан бемор ва муҳтож одамларга ёрдам кўрсатишига имкон беради. Ким уруш кўрган, ким кўрмаган – бунинг аҳамияти йўқ. Ўйлайманки, сиз гуманист сифатида бундай комиссия тузилишини маъқуллайсиз.

Эҳтимол ҳозир унинг сўзларини айнан такрорлаб беролмасман, ҳар ҳолда мазмунан шундай эди.

Ўшанда у ерга нега чакирилганимнинг боисини тушуниб етдим ва ўрнимдан турдим.

– Агар бизнинг ёрдамимиз фашистлар қўлига тушмаслигига амин бўлсам, бу фикрни бажонидил қўллаб-қувватлайман – дедим.

Давра яна менинг сўзларимни бошқача қабул қилиб, таажжубланди.

– Буни аллақачон қилиб бўлди, ҳатто муваффақият билан, – деди Говер бироз озорланган оҳангда.

Даврадаги бинолар янглиғ сарбаланд кишилар ўртадаги ноқулайликни тарқатиш мақсадида, менга мулоим қараб қўйишди. Ораларидан кимдир жилмайиб сўз қўшиб қўйди.

– Ишонамиз, жаноб президент бундай ишларни жуда яхши тушунади.

– Бу жуда яхши ғоя, – Сульцбергер ҳам президентнинг фикрини тасдиқлади.

– Мен ҳам фикрингизга тўла қўшиламан, агар бу ишни амалга ошириш яҳудийларга ишониб топшириладиган бўлса, юз фоиз қўллаб-қувватлаган бўлардим, – дедим хотиржам оҳангда.

– Бу асло мумкин эмас! – деди бирдан қизишиб жаноб Говер. – 5-авеню майдонида жиловга олинган фашистпараст ёшларнинг ўтган-кетган йўловчиларга қарата сўзлаган нутқларини эшитиш даҳшатли эди. Ўша воизлардан бири бир ҳақиқатни айтиди. “Гитлернинг фалсафаси бизнинг саноат асримизни чуқур ва пухта ўрганишга асосланган, унда чала насларга ёки яхудийларга асло ўрин йўқ!”

Шу пайт бир аёл унинг сўзини шарт бўлди.

– Бу қандай суҳбат бўлди! – қичкириб юборди у. – Бу ер Америка! Ўзингизни қаердаман деб ўйлайсиз?

Келишган воиз майин жилмайиб қўйди.

– Мен АҚШдаман ва ўзимни Америка фуқароси деб биламан, – дея хотиржам жавоб қилди у.

– Нима бўпти? Мен яхудийман ва мен ҳам Америка фуқаросиман, – деди аёл. – Агар эркак бўлганимда ҳозирги гапингиз учун юзингизни яхшилаб бежаб қўйган бўлардим!

Хонимнинг гапига бир-икки тингловчи қўшилган бўлди-ю, бошқалари бефарқлик билан сукут сақлаб ўтирарди. Ёнида ўтирган бир милиционер хонимга нимадир деди. Мен эшитган гапларимга, ўз кулоқларимга ишонмай хайрон бўлиб қолгандим.

(Давоми келгуси сонда)

Шарлота БРОНТЕ

(1816–1855)

ЖЕЙН ЭЙР

Роман¹

*Рус тилидан
Шахло АХРОРОВА
таржимаси*

ЎН УЧИНЧИ БОБ

Доктор талабига кўра, жаноб Рочестер тунда эрта ётди ва тонгда кеч турди. Ниҳоят у пастга тушди-да, хўжалик юмушларига киришиб кетди: иш бошқарувчиси ва баъзи ижарачиларни чақиртирган эди.

Адель икковимиз кутубхонани тарк этишга мажбур бўлдик. Чунки у энди хўжайинга қабулхона бўлиб хизмат қилиши лозим эди. Тепадаги хоналардан бирига камин ёкиб беришди, мен китобларни ўша ерга олиб чикиб, синф хонасига айлантирдим. Мен шу тонгдаёқ Торнфильд бирдан бошқача бўлиб қолганини пайқадим. Зеро, уйда энди черковдагидек жимжитлик ҳукм сурмасди: ҳар соатда ё кириш эшиги тақиллар, ё кўнғироқ чалинар, даҳлизда қадам товуши ва одамлар овози эшитиларди – ташқи оламдан уйимизга гўё жилға оқиб кирган, ахир, уйга унинг соҳиби қайтган эди. Ўзимга келсак, менга шуниси маъқул эди.

Бу кун Аделга дарс ўтишда анча қийналдим. У тез-тез хонадан югуриб чиқар, жаноб Рочестер кўринмайдими, деб тўсиқдан энгашиб қарар, пастга тушиш учун ҳар хил баҳоналар ўйлаб топар, мен эса унинг ягона мақсади – кутубхонага кириш, деган шубҳага борардим; қани энди қизалоқ ҳозир жаноб Рочестер хўжалик юмушларига кўмилиб ўтирганини тушунса! Охири жаҳлим чиқди-да, унга жойида тек ўтиришни буюрдим, шундан сўнг Адель ўз ўртоғи, унинг иборасича, monsieur Edouard Fairfax de Rochester ҳақида бидирлаб гапира кетди (ҳалигача мен бу кишининг тўлиқ исм-шарифини билолмаган эдим), у жаноб Рочестер менга ундок ёки бундоқ совғалар олиб келган бўлса керак, дея ўзича тахмин қиларди. Фаҳмимча, хўжайин кеча оқшом қизалоққа Милкотдан тез орада юклари етиб келиши, улар орасида Аделга аталган кути ва унинг ичида ажойиб совға борлиги ҳақида шипшитиб қўйган эди.

– Менингча, – дея бидирлашда давом этди қизалоқ французчалаб, – у менга совға олган бўлса, демак, сизга ҳам олган бўлиши мумкин, хоним. Кеча оқшом мендан, мураббиянгнинг исми нима, деб сўради. Яна

¹ Давоми. Бошланиши аввалги сонларда.

“У озгин ва рангпар, бўйи ҳам пастгинами?” – деб савол берди. Мен ҳа, дедим. Аслидаям шундай-ку, тўғрими, хоним?

Биз Адель билан, одатдагидек, Фэйрфакс хонимнинг хонасида тушлик қилдик; чошгоҳдан сўнг қор ёға бошлади, шунинг учун синф хонасидан чикмадик. Қоронғи тушгач, Аделга китобларни йиғиштириб, пастга тушишга рухсат бердим, чунки дахлизга ниҳоят жимлик чўккани, эшик қўнғироғи ҳам чалинмай қолганидан, жаноб Рочестер бўшади, шекилли, дея тахмин қилдим. Ёлғиз қолгач, дераза олдида бордим, аммо ундан ташқарини кўриб бўлмасди: қор ва зулмат гўё қалин парда ҳосил қилган-у, ўтлоқдаги буталарни ҳам кўздан пана этганди. Мен деразадан кўз узиб, камин ёнига қайтдим.

Фэйрфакс хоним кирганида мен каминда гуриллаб ёнаётган кўмир ва унинг кулидан ҳосил бўлган ғаройиб манзарага боққанча, шу манзара билан Рейндаги Гейдельберг қасрида кўрган расмим ўртасида ўхшашлик кидириб турардим. У кириб келгани ҳамона ёлғиз қолганимдан фойдаланиб қалбимга ўрмалаб кирган мудҳиш фикрлар дарров таркаб кетди.

– Шу окшом ўқувчингиз билан бирга чой ичиш учун меҳмонхонага кирсангиз, жаноб Рочестер мамнун бўлар экан, – деди Фэйрфакс хоним. – У кун бўйи жуда банд бўлди, шу сабаб сизни хузурига таклиф қила олмади.

– Чой соат нечада тортилади? – аниқлаб олмоқчи бўлдим мен.

– Олтида. У кишлоқда батартибликни хуш кўради. Яхшиси, ҳозирок кийинишни бошланг. Хонангизга бирга бориб, сизга кўмаклашиб юбораман. Мана, шамни кўтариб олинг.

– Кийим алмаштириш шартми? – деб сўрадим мен.

– Ҳа, шундай қилганингиз маъқул. Ўзим жаноб Рочестер уйдалик вақтида ҳар окшом кийимимни алмаштираман.

Бу расмийчилик менга ошиқчадек кўринди, лекин, барибир, хонамга қайтиб, қора тивит кўйлагимни ечиб, қора шойи либосни кийдим; бу менинг энг сара кўйлагим эди, қолаверса, оч кулранг либосимни ҳисобга олмаса, танлагани бошқа нарсанинг ўзи ҳам йўқ эди. Каминанинг кийимкечак бобидаги ловудча тасаввурларига кўра, ўша оч кулранг либос анча серхашам бўлиб, уни катта тантаналардагина кийса бўларди.

– Энди тўғноғич ҳам тақиб олинг, – деди Фэйрфакс хоним.

Темплъ хоним совға қилган биттагина дур тўғноғичим бор эди, холос. Дарров ўшани кададим-да, Фэйрфакс хоним ортидан пастга тушдим. Илгари сира бегоналар даврасида бўлмаганим, айниқса, жаноб Рочестер расмий таклиф қилгани сабаб унинг олдида ўзимни ноқулай ҳис этаётгандим. Фэйрфакс хонимни ошхонага биринчи бўлиб киритдим-да, бу ердан ўтаётганда ортига беркиниб бордим; сўнг пардаси туширилган равоқли эшикдан ўтиб, серхашам меҳмонхонага кирдим.

Иккита шам стол устида, яна иккитаси камин тепасида ёниб турарди. Камин олдида, иссиқ ва ёруғ жойда Пилот чўзилиб ётар, унинг ёнида Адель тиз букиб ўтирарди. Жаноб Рочестер эса Пилот ва Аделга боққанча, диванга ястаниб олганди. Каминдаги аланга шуъласи унинг юзини ёритиб турарди. Мен кеча йўлда учратган одамни дарров танидим – ўша куюк қошлар, ўша кенг пешона: дарвоқе, унинг манглайи орқага таралган сочлар остида тўртбурчак кўринарди. Қирра бурни эгасининг ҳуснидан кўра ҳам кўпроқ феъл-атворидан сўзлаб турар, кенг бурун катақларидан

сержахллиги билинар, лаб ва энгагининг дағаллиги эса тунд, бадқовок кишилигидан нишона эди. Жаноб Рочестернинг гавдаси (у ҳозир плашчада эмасди) катта бошига мутаносиб бўлиб, гарчи қад-қомати баланд ва кўркам бўлмаса ҳам, кенг елка ва бўртиқ кўкси уни басавлат кўрсатарди.

Жаноб Рочестер кирганимизни сезса-да, ўзини пайкамаганга олди, ҳатто ёнига борганимизда ҳам бошини кўтармади.

– Эйр хоним келди, жаноб, – деди Фэйрфакс хоним ҳар доимгидек паст оҳангда.

Жаноб Рочестер кизалок ва итдан кўз узмаган ҳолда бош қимирлатиб саломлашди-да:

– Эйр хоним ўтирсинлар, – деб қўйди. Унинг ўта расмийчилик билан зўрма-зўраки саломлашиши-ю, бетоқат, аммо мулойим оҳангда манзират кўрсатишида гўё “Жин урсин! Эйр хоним шу ерда бўладими ёки йўқми, менга неча пуллик қизиғи бор! Шу пайтда уни кўришга сира кўзим учиб тургани йўқ эди”, деган маънони уқиб олса бўларди.

Мен стулга ўтирдим – уялишим ҳам барҳам топди. Агар самимий эҳтиром билан қарши олинсам, эҳтимол, бундан ўзимни ноқулай ҳис этган бўлардим; аммо жаноб Рочестернинг қайсарона терслиги мени сертавозе бўлишдан озод этар, босиқлик ва дадиллик эса мени ҳатто ундан устун қилиб қўярди. Аммо, шунга қарамай, унинг ғалати хулқ-атворида аллақандай фавқулоддалик ва жозибадорлик ҳам йўқ эмас эди. Бу ёғига ўзини қандай тутаркин – шу мени жуда қизиқтириб қўйганди.

Дарвоқе, у ўзини ҳайкалдек тутишда давом қилди: на қимир этди, на сўз айтди. Фэйрфакс хоним эса, ахир, қимдир навозиш кўрсатиши керак-ку, деган фикрга келди чоғи, ҳар доимгидек, жуда майин оҳангда, бироқ, ўта сийка гапларни гапира кетди. У жаноб Рочестерга оёқ оғриғидан қаттиқ азоб тортаётганига қарамай, кун бўйи турли юмушлар билан тинкаси қуриганини қуйиниб эслатганча, агар тез орада соғайиб кетишни истасангиз, сабр-тоқатли бўлишингиз ва ўзингизни эҳтиёт қилишингиз керак, деб насиҳат қилди.

– Хоним, бир финжон чой сўрамоқчийдим. – Фэйрфакс хонимнинг “тантанавор нутки”га жавоб атиги шу бўлди.

Хоним шошганча, қўнғироқ чалди, Ли чой олиб кирганда эса финжонларни столга эпчил териб қўйди. Адель иккимиз стол ёнига ўтдик, хўжайин ўз креслосида қолди.

– Илтимос, жаноб Рочестерга унинг финжонини узатсангиз, – дея мурожаат қилди Фэйрфакс хоним менга, Адель тўкиб юбориши мумкинлигини инобатга олиб.

Жаноб Рочестер қўлимдан финжонни олаётганда, Адель ўз васийсига мен ҳақимда эслатиш мавриди келди, деб ўйлади чоғи, шошганча бундай деди:

– Сизнинг жомадонингизда, мсьё, Эйр хонимга ҳам совға борми?

– Эйр хонимга совға дейсанми? – дея жаҳл билан сўради у. – Сиз совға қутаётганмидингиз, Эйр хоним? Нима, совға олишни ёқтирасизми? – У қахрли ва шубҳақор кўзларини менга қадади.

– Тўғриси, билмайман, жаноб. Бу масалада тажрибам камроқ. Аммо совға олиш ёқимли, дейишади.

– Бошқалар шундай дер балки? Ўзингиз-чи, ўзингиз нима дейсиз?

– Бу саволга дабдурустдан жўяли жавоб беролмайман, жаноб. Ахир,

совғалар ҳам ҳар хил бўлади. Шунинг учун аввал жиндек ўйлаб олишим керак.

– Сиз, Эйр хоним, Аделдек соддадил эмас экансиз: у мендан очикдан-очик совға талаб қияпти, сиз эса зимдан иш тутяпсиз.

– Менинг совға олишга ҳақ-ҳукуким Аделникидан анча камрок. У сиз билан аввалдан таниш бўлгани ва сиздан ҳар гал совға олиб юргани учун шундай килса ярашади. Мен эса бу ерда бегона одамман, қолаверса, илтифотга арзирли бирор иш ҳам қилганим йўқ, демак, совға талаб қилсам, одобдан бўлмайди.

– Ўзингизни ҳаддан ташқари камтар ҳам қилиб кўрсатманг. Мен Аделни имтиҳон қилиб кўрдим, унинг саводи устида анча тер тўкибсиз. Унга Худо озгина қобилят берган, холос. Салоҳият ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Аммо қисқа вақтда анча нарсани билиб олибди.

– Шу баҳойингиз менга ҳар қанча совғадан афзал, жаноб; сиздан ниҳоятда миннатдорман. Ўқитувчи учун энг катта қувонч – ўқувчиси ҳақида мактов эшитиш.

– Ҳм... – Жаноб Рочестер ғўлдираганча, бир нима деб тўнғиллади ва жим чой ича бошлади.

– Каминга яқинроқ ўтиринг, – деди хўжайин менга чой ичиб бўлингач. Фэйрфакс хоним кашта тикиш учун четроқдаги стулга ўтди, Адель эса менга токча ва жавондаги серхашам муқовали китоб ва ғўзал асори-атиқаларни кўрсатиш учун қўлимдан тутиб, хона бўйлаб судрай бошлади. Мен қизчанинг қўнглига карамасам бўлмасди, шунинг учун унга жимгина эргашдим. Сўнгра Адель тиззамда ўтирмоқчи бўлганди, жаноб Рочестер унга, Пилот билан ўйна, деб буюрди.

– Бу ерга келганингизга уч ой бўлдими?

– Ҳа, жаноб.

– Унгача қаерда яшар эдингиз?

– ...шир графлигидаги Ловуд мактабида.

– Ҳм, мурувват уйида, денг! У ерда қанча бўлдингиз?

– Саккиз йил.

– Саккиз йил! Демак, жонингиз темирдан экан. Менингча, ўша жойда шунинг ярмисича яшаган одам ҳам силласи қуриб, соғлигини йўқотган бўларди. Бошқа сайёрадан келган мавжудотга ўхшашингиздан энди ажабланмаса бўлади. Мен эса ўз-ўзимдан, нега бу қизнинг юзи бунақа экан-а, деб сўраб ўтирибман! Кеча окшом Хэй йўлида сизни учратганимда, негадир парилар эсимга тушди, отимга кўзингиз тегмадимикан, деб сўрашимга бир баҳя қолди. Ота-онангиз қандай одамлар эди?

– Ота-онам йўқ.

– Жуда эрта ўтиб кетишгандир-а? Уларни эслай оласизми ўзи?

– Йўқ.

– Ўзим ҳам шундайди деб ўйлагандим. Сиз тўсиқ остида ўтирганча, ўз жигарларингизни кутаётганмидингиз?

– Кимни дедингиз, жаноб?

– Жажжи яшил одамчаларни-да! Улар шундай ойдин кечаларда ер юзига чиқади, ахир. Менингча, сизлар биргалашиб рақс тушмоқчи эдингиз-у, лекин мен халақит бериб қолдим. Шунинг учун отимни сирпанчиқ йўлда йиқитиб юбордингиз, янглишмадимми?

Мен бош чайкадим.

– Жажжи яшил одамчалар Англияни юз йил олдин тарк этган, – дедим мен суҳбатни унинг оҳангида давом эттириб. – Ҳозир Хэйда ҳам, атрофдаги кишлоқларда ҳам уларнинг изиям қолмаган. Менингча, энди на ёз, на куз, на кишнинг ой тўлган кечаларида уларнинг раксини кўриб бўлмайди.

Фэйрфакс хоним каштасини полга тушириб юборди-да, хайратдан иягини салгина кўтарганча, ажабтовур суҳбатимизга таажжубланиб кулоқ тута бошлади.

– Майли, – дея давом этди жаноб Рочестер, – ота-онангиз бўлмаса, бирор қариндошингиз, дейлик, хола ё амакингиз бордир?

– Йўқ. Бор бўлса ҳам, бундан хабарим йўқ.

– Уйингиз каерда?

– Уйим йўқ менинг.

– Ака-сингилларингиз каерда яшайди?

– Ака-сингилларим ҳам йўқ.

– Бу ерга келишни сизга ким маслаҳат берди?

– Газетага эълон ёзгандим, Фэйрфакс хоним таклиф юборди.

– Ҳа, – деб сўзимни тасдиқлади меҳрибон кампир, зеро, у сўнгги саволни туппа-тузук уққан эди. – Менга уни йўлиқтиргани учун Худога қайта-қайта шукрона келтираман. Эйр хоним билан суҳбатлашсам, жондилим яйраб кетади. Аделни ҳам меҳрибонлик ва талабчанлик билан тарбиялапти.

– Илтимос, уни ҳадеб мактаб кўкка кўтарманг, – деб жавоб қайтарди жаноб Рочестер, – сиз шу мақтовингизга мени ишонтирол-майсиз, у ҳақда ўзим хулоса чиқараман. Биринчи учрашувдаёқ у мени отдан йиқилишга мажбур қилди.

– Жаноб?! – дея хитоб этди ажабланиб Фэйрфакс хоним.

– Оёғим чиқишига шу қиз сабабчи.

Чамаси, хоним довдираб қолганди.

– Эйр хоним, шаҳарда ҳеч яшаганмисиз?

– Йўқ, жаноб.

– Ҳар хил давраларда бўлганмисиз?

– Йўқ, Ловуддаги ўқитувчи ва ўқувчилар даврасида, холос. Энди эса, мана, Торнфильддагилар даврасидаман.

– Кўп китоб ўқиганмисиз?

– Тасодифан қўлимга тушиб қолганларини, холос. Улар кўп эмасди, яна ақлли ҳам эмас...

– Сиз роҳибалардек ҳаёт кечиргансиз, демак, диний урф-одатларни ҳам дурустгина биласиз. Ловуднинг директори, ўша жаноб Брокльхерст, фаҳми ожизимча, роҳиб эди, шекилли?

– Ҳа, жаноб.

– Монастир роҳибалари ўз валинеъматини қандай кадрласа, сизлар ҳам уни шундай кадрлаган бўлсаларинг керак?

– О, ундай эмас!

– Бу гапни нақадар бепарво айтяпсиз. Ўз валинеъматини ёқтирмайдиган роҳиба бўлиши жуда қизиқ-ку! Буни ҳатто куфрга йўйиш мумкин!

– Жаноб Брокльхерст мени ёмон кўрарди, яна кўпчиликка ҳам шундай муносабатда эди. У – кўпол, манман ва мижғов одам; у сочимизни қисқа қилиб кестиришга мажбур этарди, пулдан тежайман деб яроксиз ип ва игналар олиб келарди.

– Шу ҳам тежамкорлик бўпти-ку?! – дея гап ташлади Фэйрфакс хоним суҳбат яна ўзига таниш мавзуга кўчганидан қувониб.

– Унинг сизга ёқмаган бутун айби шу эдими? – деб сўради жаноб Рочестер.

– Қўмита тузилгунга қадар у хўжаликни ёлғиз бошқарарди, ўша вақтда бизни оч қолдириб азобларди, бундан ташқари, охири йўқ панд-насихатларию кечки мутолаалари билан тинкамизни қуритарди. Дарвоқе, бу китобларни унинг ўзи ёзган, барчаси азобли ўлим топган ёки дахшатли жазо олган осийлар ҳақида эди. Уларни мутолаа қилгандан кейин ухлагани ётишга қўрқардик.

– Ловудга борганингизда ёшингиз нечада эди?

– Ўн ёш атрофида.

– У ерда саккиз йил яшаган бўлсангиз, демак, ҳозир ўн саккизда экансиз-да?

Мен бош ирғаб тасдиқладим.

– Ана кўрдингизми, арифметика – кони фойда; усиз неча ёшдалигингизни билолмаган бўлардим. Ваҳоланки, бировнинг ёшини чамалаш – қийин масала, айниқса, сиздагидек болаларча чехра-ю, катталарча жидди-ят бир-бирига қовушмай турса... Хўш, Ловудда нималарни ўргандингиз? Рояль чалишни биласизми?

– Бироз.

– Ҳа-я, шундай жавоб бериш урф бўлган-ку! Энди эса шамни олингда, кутубхонага боринг... Дарвоқе, илтимос, демоқчийдим. (Гап оҳангим учун мени маъзур тутинг. Бу уйда ҳар кимга буйруқ бериш, ҳар қанақа иш буюришга одатланиб қолганман. Афсуски, янги келган мураббия деб шу одатимни ўзгартира олмайман.) Хуллас, шамни олингда, кутубхонага қиринг, аммо эшик очиқ қолсин, сўнг роялга ўтириб, бирор куй чалиб беринг.

Мен ўрнимдан турдим-да, кутубхона сари йўналдим.

– Бўлди, етарли! – деб кичқирди у бир неча дақиқадан сўнг. – Ростдан ҳам сиз “бироз” чала олар экансиз, холос. Мактабга қатнайдиган инглиз қизчалари қатори. Эҳтимол, сал тузукроқдир, аммо ҳечам яхши эмас.

Мен роялни ёпиб, жойимга қайтдим. Жаноб Рочестер сўзида давом этди:

– Адель эрталаб менга бир неча расм кўрсатди, уларни Эйр хоним чизган деди. Ростдан ҳам уларни ўзингиз чизганмисиз, буниси менга ҳали қоронғи. Эҳтимол, бу ишда сизга муаллиманингиз ҳам қарашиб юборгандир?

– О, йўқ! – дея хитоб қилдим мен.

– Ҳа, бу гапим ғурурингизга тегиб кетдими? Ўша расмларни ростдан ўзингиз чизган бўлсангиз, ҳозирок ўрнингиздан туринг-да, уларни менга олиб келинг. Агар ростдан ўзингиз чизмаган бўлсангиз, бояги гапингизни қайтвриб олинг – ижод билан кўчирмакашликни дарров фарқлай оламан.

– Унда ҳеч нима демайман, ўзингиз баҳо беринг, жаноб.

Мен кутубхонадан расмлар солинган жилдни келтирдим.

– Столчани сурунг, – деди у. Мен столчани кресло ёнига сурдим. Адель ва Фэйрфакс хоним ҳам яқин келишди.

– Ҳалакит қилманг, – деди жаноб Рочестер, – мен расмни кўргач, сизга узатаман. Ё, Худойим! Тўсманг, дедим, мени...

У қалам ва бўёқда чизилган расмларни шошмай бирма-бир кўздан кечири бошлади. Учасини ажратиб олди-да, қолганларини нари сурди.

– Буларни анави столга олинг, Фэйрфакс хоним, – деди у, – Адель билан бирга кўринглар. Сиз эса, – деди у менга юзланиб, – манави стулга ўтиринг-да, саволларимга жавоб беринг. Бу расмларни бир одам чизгани кўриниб турибди. Ўша одам сизми?

– Ҳа.

– Буларни қачон чиза қолдингиз? Ахир, анча-мунча вақт ва ақл сарфлангани кўриниб турибди.

– Мен уларни Ловуддаги сўнгги икки таътилим даврида чизганман. Ўшанда бундан бўлак ҳеч қандай машғулоти йўқ эди.

– Сюжетларни қаердан олгансиз?

– Ўзим ўйлаб топганман.

– Мана шу бошингиз билан-а?

– Ҳа, жаноб.

– Унда шундай ғоялардан яна борми?

– Бор бўлса керак. Ҳар қалай, шундай умиддаман.

У расмларни олдига ёйиб қўйди-да, яна бирма-бир томоша қила кетди.

Жаноб Рочестер расмларни томоша қилишда давом эта турсин, азиз ўқувчи, мен эса сизни уларнинг мазмуни билан таништирай. Аввало, огоҳлантириб қўяй: расмларда одамни лол қолдирадиган нарсанинг ўзи йўқ эди. Бу тимсоллар ҳаёлотим маҳсули бўлиб, уларни қалб кўзим билан кўрганман ва барчаси онийлиги билан мени лол қолдирган; қани энди қўлларим илдамроқ бўлса-ю, ҳаёлотим ортидан қувиб етолса, лекин, таасуфки, улар ўша тимсолларнинг соясинигина қоғозга туширилган, холос.

Расмлар акварель бўёқлар билан чизилган эди. Биринчисида – кўкиш-кизғиш булутлар пастлаганча, бўронда кутираётган денгиз устида паға-паға бўлиб турибди. Денгиз буткул зулматга чўмган бўлиб, энг яқиндаги тўлқинларгина ғира-шира кўзга ташланади, холос. Ярмигача тўлқин қоплаган мачтада қанотларига кўпик сачраган катта қорабузов ўтирибди; бу куш тумшугида қимматбаҳо тош қадалган олтин билагузукни тишлаб олган; мен бу тошни бутун кирралари-ю, ёрқинлиги билан яккол чизишга бор қобилиятимни сарфлагандим. Мачта ва унда ўтирган куш остида – кўкиш сувда чўқаётган аёл танаси оқариб кўринади. Унинг билагузук юлқиб олинган чиройли қўлларигина батафсил тасвирланган.

Иккинчи расмнинг олд томонида гиёҳлар ўсиб ётган тоғ чўққиси тасвирланган, чўққи устида шамол гўё хазонларни ҳайдаб юргандек кўринади. Чўққининг учи ва ортида эса, шом пайтида кузатиладигандек, тўқ мовий осмон ястанган. Шу осмон фонида мен белигача кўриниб турган аёлни қурбим етганича нозиклиги ва нафислиги билан чизишга интилганман. Унинг булут қоплаган манглайида юлдузлар жимирлаб турибди; юзи ҳам булут пардаси ортидан базўр кўринади, аммо кўзлари алланечук сирли чакнайди, сочлари эса, бўрон ёки чакмоқ тўзғитган қора булутдек, елкасида тўлғонмоқда. Бўйнида бир тутам нур жилва қилиб турибди, чамаси, бу ой шуъласи бўлса керак. Унинг кўкси остида сузган ок булутларни ҳам худди шу заиф нур ёритиб турибди.

Учинчисида – қишки қутб осмонига бош тираган айсберг тасвирланган. Шимол ёғдуси уфқ бўйлаб тарам-тарам бўлиб ёйилиб ётибди. Энг яқинда айсбергга эгилган улкан юз тасвири, бир жуфт шаффоф қўл унга қора пар-

да ташлаган. Суяк каби оппок, консиз манглай ва сўник чакнаб турган бир жуфт кўз кўринади, холос. Манглай устида, кора салла қаватлари ичида, булут мисол нимёруғ оқ олов халқаси нурланмоқда – у гўё ўзидан-да ёркин бир неча учкун учун гардиш вазифасини ўтамоқда. Бу халқа “шоҳ тожиги монанд” бўлиб, гўё “шаклсиз шакл” устига қўндирилган эди.

– Бу расмларни чизганда ўзингизни бахтиёр ҳис этганмисиз? – деб сўраб қолди бирдан жаноб Рочестер.

– Мен расмлар оламига шўнғиб кетган эдим, жаноб; ҳа, ўша дамда бахтиёр эдим. Бир сўз билан айтсам, уларни чизаётганда жуда кучли қувончни ҳис этганман.

– Бу ҳам озмунча бахт эмас. Ўзингиз ҳикоя қилганингиздек, сизнинг ҳаётингиз шод-хуррам ўтмаган. Бироқ, фаҳмимча, шу ажабтовур тимсолларни қоғозга кўчирганингизда, мусаввирларнинг ўша ҳаёлий оламида яшагансиз. Бу расмлар устида ҳар куни узоқ ўтирармидингиз?

– Таътил кунлари бошқа қиладиган ишим йўқ эди, шунинг учун тонгдан шомгача расм чизардим. Ўшанда ёзнинг узун кунлари бўлгани ҳам менга қўл келган.

– Кунт билан чизган шу расмларингиздан кўнглингиз тўлганми?

– О, йўқ. Мени ҳар доим ният билан ижро ўртасидаги фарқ қийнади. Ҳар гал ҳаёлимдаги манзарани тасвирлаб беришга ожизлигимдан эзилардим.

– Жуда унчалик эмас: сиз ҳарқалай ҳаёлот кўлкасини қоғозга туширишга муваффақ бўлгансиз, аммо, чамаси, бундан ортиқ эмас. Афсуски, сизда тасвирни киёмига етказиш учун билим ва маҳорат етишмаган. Лекин, барибир, мактабни энди битирган киз учун бу жуда ғаройиб расмлар. Энди уларнинг ғоясига келсак, парилар оламидан олингандек гўё. Тунги юлдузнинг мана бу кўзлари, ҳойнаҳой, тушингизга кирган-ов! Уларга ҳеч бир нурсиз бундай ёркинликни қандай бера олгансиз? Ахир, осмондаги юлдузлар кўзлар нурини хира тортириб турибди. Бу кўзларнинг қахрли тубида қандай сирли куч яширинган? Шамолни чизишни сиз кимдан ўргангансиз? Тоғ чўққисида ҳам чинакам бўрон гувлаётганини ҳис этиш мумкин. Сиз қаерда кўргансиз бу манзарани? Латмосдами? Ҳа-я, бу, ахир, Латмос-ку! Манг, олинг расмларингизни...

Мен расмларни энди жилдга солган ҳам эдимки, жаноб Рочестер соатига қараб бундай деб қолди:

– Соат роппа-роса тўққиз бўлди. Нега ўйлаиб қолдингиз, Эйр хоним? Адель уйкуга ётадиган вақт бўлди. Уни олиб чиқинг-да, ўрнига ётқизинг.

Адель чиқишдан олдин хўжайиннинг ёнига бориб, юзидан ўпиб қўйди. Жаноб Рочестер кизалокнинг бу эркалагига сабр билан чидади, афтидан, у бу кеча Аделдан унча мамнун эмас эди. Адель билан ҳатто Пилот ҳам хушмуомалароқ хайрлашган бўларди.

– Хўп, сизларга хайрли тун тилайман. – У шундай деб қўли билан эшикни кўрсатди, бу билан гўё бизнинг суҳбатимиздан чарчагани ва энди ёлғиз қолмоқчи эканини билдирди. Фэйрфакс хоним каштасини, мен эса жилдимни қўлга олдим. Биз жаноб Рочестерга таъзим қилдик, у эса бошини салгина ирғаб қўйди ва биз меҳмонхонадан чиқдик.

– Сиз жаноб Рочестерда кўзга яққол ташланувчи ҳеч қандай хусусият йўқ, дегандингиз, Фэйрфакс хоним, – дедим мен Аделни ухлатиб, унинг хонасига киргач.

– Сизнингча, бор эканми?

– Менингча, у беқарор ва кескин феълли киши.

– Тўғри. У биринчи бор кўрган одамда шундай таассурот қолдириши мумкин, аммо мен феълига кўникиб кетганим учун кўпам эътибор қилмайман. Агар унинг хулқида ғалатилик бўлса ҳам, буни кечирса бўлади.

– Нега?

– Бир тарафдан, унинг табиати ўзи шунақа – ахир, ким ҳам ўз табиати билан кураша оларди? Бошқа тарафдан, уни оғир ҳаёллар азоблайди, бу эса руҳиятни мувозанатдан чиқаради.

– Қанақа ҳаёллар?

– Оилавий нохушликларга алоқадор...

– Лекин унинг оиласи йўқ-ку?

– Ҳозир йўқ, аммо илгари бор эди, жиллакурса, қариндошлари. У бир неча йил аввал акасида айрилиб қолди.

– Акасида?

– Ҳа. Бу ер-мулк бир неча йил олдингина жаноб Рочестер номига ўтди – бор-йўғи тўққиз йил аввал.

– Тўққиз йил – оз фурсат эмас. Агар ҳалиям қайғуси аримаган бўлса, демак, акасини жуда яхши кўрган экан-да?

– Унчалик эмас; фаҳмимча, улар тез-тез жанжаллашиб туришган. Жаноб Роланд Рочестер бизнинг жаноб Эдвардга адолатсизлик қилган. У отасини укасига қарши қайраган бўлса ҳам эҳтимол. Чол тушмагур пулни жуда яхши кўрар, оилавий ер-мулкини бутун сақлаб қолишни истарди. У ер-мулкини иккига бўлишни хоҳламасди-ю, бироқ, айтиб қўйсам, жаноб Эдвард ҳам бой-бадавлат бўлиши ва Рочестерлар шаънини улуғлашини орзу қиларди. Ўғли балоғат ёшига етганда, ота баъзи чораларни кўрадики – буларни диёнатли деб атаб бўлмасди – шулар сабаб оила бошига офат ёғилади. Чол билан жаноб Роланд бойлик ортидан қувиб, бирга иш бошлайди-ю, бунинг касрига жаноб Эдвард оғир аҳволда қолади. Ўша иш қандай эди, буни билмайман-у, аммо у бошига тушган кулфатни кўтаролмади. Жаноб Рочестер дарров кечириб кетаверадиган одамлар хилидан эмас. Шундан сўнг у оиласи билан алоқани узади-да, мана, неча йилдирки, жаҳонгашталиқ қилади. У ҳеч қандай васиятнома қолдирмай, вафот этган акасида сўнг бу ер-мулкка эга бўлгач, ҳалигача Торнфильд-да икки ҳафтадан ортиқ қолмаган. Эски бу уйни ёмон кўради, доим ундан қочиб юради.

– Нега ёмон кўради, нега қочиб юради?

– Балки бу уй унга мудҳиш туюлар...

Бу жавоб мени қониқтирмади. Кўпроқ нарса билиб олсам, дердим: аммо Фэйрфакс хоним ё буни истамасди, ё билгани ўзи шу эди. Дарвоқе, у тан олиб айтдики, бу ўзига ҳам жумбоқ, зеро, бари сирга бориб тақалади. Фэйрфакс хоним бу мавзуда суҳбатлашгиси йўқлигини сезгач, уни ортиқ сўроққа тутмадим.

ЎН ТҮРТИНЧИ БОБ

Мен кейинги кунларда жаноб Рочестерни жуда кам кўрдим. У эрталаб турли юмушлар билан банд бўлар, сўнг Милкот ва қўшни кўрғонлардан жентльменлар келар, меҳмонлар кўпинча тушликка қолади. Унинг оёғи

тузалиб, отга ўтира оладиган бўлгач, тез-тез Торнфильддан ташкарига чиқадиغان – у, афтидан, қўшни ер-мулк эгаларини йўқлаб борарди – ва уйга оқшомда қайтадиغان бўлди.

Бу кунларда у ҳатто Аделни ҳам ҳузурига жуда кам чорлар, мен эса гоҳ даҳлиз, гоҳ долон ё зинапояда тасодифан учрашиб қолардим. Баъзан у менинг таъзимимга фақат бош ирғаган ва локайд кўз ташлаган кўйи ковоғини солиб ва ғўдайиб ўтиб кетар, баъзан эса киборларга хос табас-сум билан оҳиста бош эгиб қўярди. Унинг кайфиятидаги бу ўзгарувчанлик мени ранжитмас, уларнинг менга дахли йўқ деб ҳисоблардим. Бунинг замирида қандайдир ўзга сабаблар ётганини фаҳмлардим.

Бир кун меҳмонлар билан тушлик қила туриб, у жилдимни олиб тушгани хонамга оксочни юборди: чамаси, мен чизган расмларни уларга кўрсатмоқчи эди. Жентльменлар ҳаялламай жўнаб кетишди; Фэйрфакс хонимнинг айтишича, Милкотда катта бир мажлис чақирилган эмиш. Шу пайт ёмғир ёғиб, совуқ бўлиб турганидан жаноб Рочестер унга бормади. Меҳмонлар кетиши билан кўнғирокни чалиб, мени ва Аделни пастга чақиртирди. Қизалокнинг сочини тараб, қўғирчоқдек қилиб кийинтирдим, ўзим ҳам гўзалроқ кийинишга интилдим; кад-бастимни кўзгуга солгач, ҳар қачондагидек, квакерга ўхшашлигимга имон келтирдим-у, соч турмагимдан тортиб барча-барчаси содда ва одмилигини кўргач, ўзга зеб-зийнатга ҳожат йўқ деб билиб, Адель билан пастга тушдим. Қизалок жаноб Рочестер ҳузурига боргунча, баъзи сабабларга кўра, йўлда ушланиб қолган “кутичам” балки охири етиб келгандир, дея ҳаяжон ичида бидирлаб борди. Бу гал унинг умиди, ҳайриятки, чиппакка чикмади: стол устида узок кутилган каттакон қоғоз кути турарди. Адель савқи табиийси билан бу унинг совғаси эканини туйди.

– Ma boîte, ma boîte!¹ – дея хитоб қилди у стол томон чопганча.

– Ҳа, бу сенинг боитеинг! Бир четга бориб ўтир-да, о, Париж қизалоғи, кутини очиб кўр! – Мен жаноб Рочестернинг камин ёнидаги катта креслодан янграган ҳазил аралаш паст овозини эшитдим. – Яна айтиб қўяй, – дея сўзида давом этди у, – совға сенга ёккан-ёкмагани ҳақида бидирлаб, мени безор қила кўрма! Хуллас, чурк этмай совғангни ол! Tiens toi tranquille, enfant comprends tu?² Аммо Адель бу сўзларга қулоқ осадиган ахволда эмас эди. У кутини кўтарганча, диванга борди-да, тасмани ҳовлиқиб ечишга тутинди. Кути ва ичидаги шойи қоғоз ўрамини очиб, секингина:

– Oh ciel! Que c'est beau!³ – деб хитоб қилди-да, совғасига маҳлиё бўлиб, томоша қила кетди.

– Эйр хоним ҳам келдими? – деб сўради хўжайин креслодан кўзгалар экан, мен жим турган эшик томонга қараб.

– Ҳа, эшик олдида экансиз-да! Бу ёкка келинг, ўтиринг. – У стулни ўз креслоси ёнига сурди. – Болалар маҳмадоналик қилишини ҳечам жиним суймайди, – дея сўзида давом этди у. – Мен қари бир бўйдоқман, шунданми, болаларнинг чуғуридан завқланолмайман. Бутун оқшомни ёш бола билан ўтказишга сабр-тоқатим етмаса керак. Стулингизни нарига сурманг, Эйр хоним. У мен қўйган жойда турсин. Дарвоқе, илтимос демокчийдим... Жин урсин шу мулозаматларни! Қачон қараманг, унутиб қўяман... Яна қари кампиршоларга ҳам сира тавозе кўрсатолмайман.

¹ Менинг кутим, менинг кутим! (фр.)

² Тек ўтир, қизалок, тушундингми? (фр.)

³ Ё, Худо! Нақадар чиройли! (фр.)

Аммо иш юритувчимга келсак, унинг хурматини доим жойига қўйганман. Чунки унга эхтиром кўрсатмасликка ҳақким йўқ, у ҳам, ахир, Фэйрфакслар наслидан, яъни Фэйрфаксга турмушга чикан, хуллас, қариндошларга ҳурматсизлик килиш мумкин эмас.

У кўнғироқ чалди-да, Фэйрфакс хонимни чақиртирди, у ҳам дарров каштасини кўтарганча етиб келди.

– Хайрли окшом, хоним! Сизни бир илтимос билан чақиртирдим: Аделга мен билан совғаси ҳақида гаплашишни маън этдим, лекин у қувончини ким биландир бўлишмаса бўлмайди. Илтимос, унга ҳамсуҳбатлик мажбуриятини ўз зиммангизга олсангиз. Шу билан менга катта илтифот кўрсатган бўлардингиз.

Дарҳақиқат, Адель Фэйрфакс хонимни кўргани заҳоти уни диванга ўтказди-да, кутисидаги чинни, фил суяги ва мумдан ясалган ўйинчоқларни этагига тўкди. Қизалоқ ўз ўйинчоқларини, инглиз тилида бузиб гапирганча, унга тушунтирмоқчи бўларди.

– Мана, энди хушфёъл хўжайинлик бурчимни адо этдим, – деди хотиржам тортиб жаноб Рочестер, – яъни, меҳмонлар бир-бирининг кўнглини овлашига имкон яратдим, бу ёғига ўз ҳузур-ҳаловатим ҳақида ўйласам ҳам бўлаверади. Эйр хоним, стулингизни яна бироз олдинга суринг, сиз мандан жуда орқада ўтирибсиз. Сизни кўриш учун орқага қайрилишим керак бўляпти, аммо каминанинг бундай ноқулайликка сира тоб-тоқати йўқ.

Орқароқда ўтиравергим келса-да, ноилож олдинга силжидим. Жаноб Рочестер шундай дадил буйруқ берар эдики, беихтиёр унинг иродасига бўйсунар эдингиз.

Боягина айтганимдек, биз ошхонада ўтирардик; тушликка ёқилган кандил хонага мўл-кўл нур таратарди. Камин гуриллаб ёнар, баланд дераза ва эшик равоғида калин, серҳашам бурмали қизил парда осилиб турарди; ҳамма ёқ осуда, факат Аделнинг секин чулдирагани эшитилар (у овозини баландлатиб гапиришга ботинолмасди), сўздан тўхтаган пайтлари эса дераза ойнасини савалаётган қишки ёмғир овози қулоққа чалинарди.

Креслога ястаниб олган жаноб Рочестер ҳар доимгидан бошқачароқ кўринарди. Шу тобда у қаттиққўл ва бадқовоқ эмас эди. Жаноб Рочестернинг лабида табассум жилваланар, кўзи эса шароб таъсиридами, чакнаб турар, гарчи бунга имоним комил бўлмаса-да, ҳарқалай шундай тахмин килишга асос бор эди. Бир сўз билан айтганда, тушдан кейин унинг кайфияти бирмунча кўтарилганди. У эрталабқидан кўра дилкашроқ ва дангалроқ, илтифотлироқ ва хушфёълроқ эди. Бироқ юзи, барибир, ғамгин кўринар, у бошини креслонинг юмшоқ суянчиғига ташлаб ўтирарди; мрамардан ўйиб ясалгандек юз-кўзларини камин алангаси ёритиб турарди – унинг кўзлари чиндан-да ажойиб – йирик ва қора, туб-тубида ҳар он бирор ўзгариш юз берар, бу кўзларда гох-гоҳ кўнгилчанликми, шунга яқин бирор туйғу йилт этиб қоларди.

У икки дақиқача оловга, мен эса унга термилиб қолдик. У бирдан мен томон ўгирилди-да, ўзига қадалган нигоҳимни тутиб олди.

– Сиз менга синчиклаб қараяпсиз, Эйр хоним, – деди у. – Нима деб ўйлайсиз, мен – хушбичимманми?

Агар ўйлаб олишга озроқ фурсат бўлсайди, унга бундай ҳолларда қандай жавоб бериш керак бўлса, шундай, яъни бироз мужмал, лекин му-

лойим жавоб қайтарган бўлардим, аммо оғзимдан жавоб беихтиёр отилиб чиқди:

– Йўқ, жаноб!...

– Худо ҳақи, сизда ғалати бир хислат бор! Қўл қовуштирганча, жим ўтирганингизда худди роҳибаларнинг ўзисиз: ювош, жиддий, вазмин; ҳозиргидек юзимга синчков бокиб турганингиздан бошқа пайтларда кўзингизни гиламдан узмайсиз. Бироқ сизга савол ташланган ёки танбех берилганда эса жудаям бўлмаса-да, ҳарқалай, кескин жавобингиз билан одамни довдиратиб қўясиз. Хўш, бу қанақаси бўлди?

– Жаноб, мен шошиб қолдим, илтимос, маъзур тутинг. Мен, одамга бир қарашдаёқ баҳо бериш қийин, яна дид ҳам ҳар хил бўлади, қолаверса, гап фақат гўзалликда эмас, деганга ўхшаш жавоб беришим керак эди.

– Йўғ-е, бўлмаган гап, сиз ҳечам бунақа демаслигингиз керак эди. Гап хуснда эмас, демаганингизга минг қатла шукур! Сиз бояги ҳақоратингизни юмшатиш, менга таскин бериб, тинчлантириш ўрнига яна баттарроқ заҳарханда қиялпсиз. Хўп, қани айтинг-чи?! Менда қандай кусурлар бор экан? Менингча, бўй-бастим ҳам, афт-ангорим ҳам, бошқалар қатори, жойида...

– Жаноб Рочестер, сўзларимни қайтиб олишимга изн беринг; мен бундай демоқчи эмас эдим, бу аҳмоқликнинг худди ўзгинаси бўлди!

– Тўғри, мен ҳам айнан шундай деб ўйлайман, энди бунинг учун товон тўлашингиз шарт. Қани, бир бошдан аниқлаштириб олайлик-чи: менинг пешонам сизга ёқмайдими?

У қошига тушиб турган бир тутам қора сочини тепага кўтарди-да, кенг ва дўнг пешонасини менга кўрсатди; аммо юзида марҳамат ва мурувват ифодаси йўқ эди.

– Хўш, хоним, сизнингча, мен – аҳмоқманми?

– Асло йўқ, жаноб. Аммо сизга бошқа савол билан жавоб қайтарсам, буни қўполликка йўйманг: сиз ўзингизни одамгарчилиги бор инсон деб ҳисоблайсизми?

– Яна ўша аҳвол! Хушомад кутсам, яна пичинг. Болалар ва кампирларга хушим йўқ деган битта гапимга шунча аччиқ-тирсиқми? Йўқ, навнихол хоним, балки одамгарчилигим йўқдир, аммо виждоним бор. – У шундай деб юзига ўзгача ифода бериб турган дўнг пешонасини кўрсатди – пешонанинг дўнглиги одамнинг виждонлилигидан далолат эмиш! – Бундан ташқари, – дея давом этди у, – авваллари қалбимда сал дағалроқ назокат бор эди, сизнинг ёшингизда одамларга, айниқса, хор-зор, бахтиқаро, якка-ёлғиз кишиларга анча мурувватли эдим. Аммо ҳаёт ўшандан бери мени лойдек янчди, муштлари билан эзгилаб, қайтадан ясаб чиқди, энди мен резина коптокдек чайир ва пишикман, деб кўкрак кераман, вахоланки, коптокнинг бир-икки жойидан ичкарига кириш ва энг нозик нуктасига ниш уриш мумкин... Хўш, энди умид қилсам бўладими?

– Нимадан умид қилишни айтяпсиз, жаноб?

– Резина коптокдан жонли одамга айланишдан-да.

“Йўқ, у кўпроқ ичиб қўйибди!” деган фикрга келдим мен бу ғалати саволга қандай жавоб қайтаришни билмай. Ростдан ҳам, у ўзгара оладими ёки йўқми, мен қаердан билай?

– Сиз жуда хижолат тортяпсиз, Эйр хоним, мени хушбичим деб бўлмаганидек, сизни ҳам ёқимтой деб бўлмаса-да, хижолат тортиш сиз-

га жуда ярашар экан; қолаверса, у кўзингизни менинг афт-ангоримдан узиб, гиламга кадашга мажбур қияпти; шу боис хижолат тортишда давом этинг. Хоним, мен бугун дилкаш ва самимий бўлишга аҳд қилганман!

У шундай деб қўлини каминнинг мармар тоқчасига қўйди-да, креслодан турди. Шу тобда жаноб Рочестернинг кадди-басти ҳам худди юзидек яккол кўринарди. Унинг елкалари бўй-бастига номутаносиб кенг эди. Кўпчилик уни кўркам деб ҳисобламаса кераг-у, аммо ўзини тутишида шу қадар табиий ғурур ва эркинлик, қолаверса, жисмоний гўзаллик ўрнини ортиғи билан босувчи маънавий гўзаллигига шу қадар қатъий ишонч бор эдики, унга боқиб туриб, ўзи бунга қанча ишонса, сиз ҳам шунча ишонар эдингиз.

– Мен бугун дилкаш ва самимий бўлмоқчи эдим, – деб такрорлади у. – Сизни чақиртирганимнинг сабаби ҳам шу эди. Мени камин, шамдон ва Пилотга термилиб ўтириш кониктирмайди, чунки уларда тил-забон йўқ. Адель анча-мунча дуруст-ку, лекин у ҳам яроқли эмас. Фэйрфакс хоним ҳам худди шунинг ўзи. Сиз эса, имоним комилки, агарда хоҳласангиз, талабимни қондира оласиз. Сизни биринчи бор бу ерга чақиртирганимдаёқ мени қизиқтириб қўйгансиз. Бироқ шундан кейин сиз менинг эсимдан чиқиб кетдингиз, чунки миям бошқа фикрлар билан банд эди. Лекин бугун жонимга теккан барча ғам-ташвишларни бир четга отиб, окшомни фақат дилкаш суҳбат билан хушхол ўтказишга қарор қилдим. Сизни дурустроқ билиб олишим учун менга дилингизни очишингизни хоҳлайман: ана энди гапиринг!

Мен гапириш ўрнига жилмайдим. Бу табассум на илтифот, на истехзони англатарди.

– Қани, гапиринг, – деб кистади у.

– Нимани гапирай, жаноб?

– Нимани хоҳласангиз, шуни гапиринг. Қандай мавзуни танлаш-у, уни қандай муҳокама қилиш ўзингизга ҳавола, хоним.

Мен ҳануз жим турардим. “Агар у шунчаки вайсашимни хоҳлаётган бўлса, таъзирини бериб қўйганим бўлсин”, деган фикр ўтди хаёлимдан.

– Тилингизни ютиб юбордингизми, Эйр хоним?

Мен ҳамон сукут сақлардим. У бошини мен томон хиёл эгиб, гўё калбим тубига боқмоқчидек, синчков назар ташлади.

– Қайсарлигингиз тутдими? – деди у. – Жаҳлингиз чиқдими? Бу тушунарли, албатта. Мен ўз истагимни беўхшов, ҳатто кўпол тарзда айтдим. Эйр хоним, илтимос, мени маъзур тутинг. Сизга асло ўзимдан паст тутиб муомала қилмоқчи эмасман, бор-йўқ устунлигим (у шундай деб қаддини ростлади) орамиздаги йигирма йиллик фарқ ва юз йилга татигулик ҳаёт тажрибамда, холос. Адель айтмоқчи, бу – мутлақо қонуний *et j'y tiens*¹, мана шу устунлигим ҳақи бугун сиздан илтифотли бўлишингизни ва мен билан бироз суҳбатлашингизни илтимос қиламан. Бу суҳбат каминани безор қилган ва тиш оғриғидек азоблаётган фикрлардан қалғитган бўларди.

У илтимос қилишгача, кечирим сўрашгача, бориб етди. Охири муз кўнглимни эритди ва буни ўзим ҳам яшириб ўтирмадим.

– Кўнглингиз чигалини ёзишга тайёрман, жаноб, агар қўлимдан келса, бажонидил, аммо нимадан бошлашни билмаяпман. Ахир, сизни нима қизиқтиришини билмайман-да. Сиз савол беринг, мен жавоб қайтараман.

¹ Мен шуни талаб қиламан (фр.).

– Унда, аввало, айтинг-чи, мен буйруқ оҳангида, баъзан ҳатто кескин гапирсам, бунга розилик берасизми? Мен аслидаям билишга жуда иштиёкманд одамман, ўзим боягина айтган сабаб, яъни отангиз тенги одамлигим ва катта ҳаёт тажрибасига эғалигим менга шундай ҳуқуқ беради. Ахир, сиз бир жойда, бир хил кишилар ичида тинчгина яшаб юрган вақтингизда мен ер шарининг ярмини кезиб чиқиб, ҳар хил миллатдаги минг-минг одам билан муомала қилганман.

– Ўзингиз хоҳлагандек йўл тутинг, жаноб.

– Бу жавоб эмас, аниқроғи, жавоб-ку, лекин одамнинг ғашига тегадиган жавоб. Сабаби – у жуда мужмал. Илтимос, аниқроқ айтинг.

– Жаноб, сиз ёшингиз каттароқ бўлгани ёки ҳаётни яхшироқ билганингиз учун менга буйруқ беришга ҳақлисиз, деб ҳисобламайман. Сизнинг бундай устунликка даъвойингиз фақат ўз ҳаётингиз ва тажрибангиздан қандай сабоқ чиқарганингизга асосланиши мумкин, холос.

– Ҳм, ёмон гап бўлмади, аммо унга қўшилолмайман, чунки мен ҳеч қанақа сабоқ чиқармаганман, агар чиқарган бўлсам ҳам, бу жуда ножўя сабоқ бўлган. Устунлик масаласини бир четга суриб қўйганимизда ҳам, сиз буйруқона сўз оҳангимдан ранжимай ва аччиқланмай, менга бўйсунушга қўнишингиз керак. Хўш, розимисиз?

Мен жилмайдим. Калламга жаноб Рочестер, барибир, бошқача одамда, деган фикр келди. У, афтидан, буйруқларига бўйсунушим учун менга бир йилда ўттиз фунт тўлаётганини ёдидан чиқариб қўйган эди.

– Бу табассумингиз маъкул, – деди у лабимдан сирғалиб ўтган жилмайишни дарров илғаб. – Қани, гапиринг.

– Мен, жаноб, барча хўжайинлар ҳам ўзи ҳақ тўлаб ишлатаётган хизматчиларига буйруқларим сизни хафа қилмаяптими, жаҳлингизни чиқармаяптими, деб сўрамаслиги ҳақида ўйлаб қолдим.

– Ҳақ тўлаб ишлатаётган хизматчиларига, дейсизми? Мен ҳақ тўлаб ишлатаётган ўша одам сизми? Ҳа-я, мен маош олишингизни эсдан чиқариб қўйибман-ку! Нима ҳам дердим! Жиллакурса, ана шу манфаатдорлик сабаб бироз ғашингизга тегишимга руҳсат этарсиз?

– Йўқ, жаноб, бунинг учунмас. Аксинча, сиз буни эсдан чиқарганингиз, қолаверса, хизматкорлар бу тобеликка қандай чидашга бефарқ эмаслигингиз учун бажонидил розилик бераман.

– Демак, сиз урфда бўлган мулозамат коидаларини четлаб ўтишимни кўполликка йўймасиз, шундайми?

– Кўнглингиз тўқ бўлсин, жаноб, мен расмиятчиликдан қочишни ҳеч қачон кўполлик деб ҳисобламайман. Расмиятчиликдан қочиш менга жуда ёқади, кўполликка эса ҳеч қайси озод инсон ҳар қанча ҳақ эвазига ҳам рози бўлмасди.

– Сафсата! Озод одамларнинг ўнтадан тўққизтаси пул учун ҳар нарсасига чидайди; шунинг учун фақат ўзингиз ҳақингизда сўзланг ва тушунмаган нарсангизга бурун сукманг; шунга қарамай, чин дилдан жавоб берганингиз учун кўлингизни сиқиб қўяман; гарчи у нотўғри бўлса ҳам, шундай жавоб қайтарганингиз менга ёқди. Сиз самимий ва дангал гапирдингиз – бунақаси камдан-кам бўлади: одатда, самимийликка ясама илтифот ё совуққонлик, ё бўлмаса тўмтоқ ва кўпол бефаҳмлик билан жавоб қайтаришади. Уч минг ёш мураббия орасидан сиздек жавоб қиладигани учтаям чиқмаслиги мумкин. Лекин сизга хушомад қилиш ниятим йўқ:

агар сиз ўша минглаб одамлардан бошқачарок бўлсангиз, бу сизнинг хизматингиз эмас, Худо сизни шундай яратган. Бундан ташқари, мен хулоса ясашга балки жуда шошаётгандирман. Ахир, сизни бошқалардан яхшироқ, дейишга ҳозирча асосим йўқ. Балки айрим гўзал фазилатларингиз ортида хунук қилиқларингиз ҳам яшириниб ётгандир.

“Ўзингиз ҳам балки шундайдирсиз?” деб ўйладим мен. Хаёлимдан шу фикр йилт этиб ўтган онда кўзларимиз беҳос тўқнашди. Афтидан, у кўзларимдан фикримни ўкиди-ю, худди мен уни овоз чиқариб айтгандек, жавоб қайтарди:

– Ҳа, ҳа, сиз ҳақсиз! Ўзимда ҳам камчиликлар тўлиб ётибди. Азбаройи Худо, ўзим ҳам уларни биламан, яшириб ҳам ўтирмайман. Ёлғиз Худога аён, бошқаларга талабчанлик қилишга балки ҳақим ҳам йўқдир. Умрим давомида озмунча аҳмоқона ишлар қилмаганман. Аслида, бор ҳаётим аҳмоқона ишлар билан ўтган: мен ўз яқинларимни мазах қилсам ёки уларга танбеҳ берсам, булар, аввало, ўзимга қаратилган бўлади. Йигирма бир ёшимда нотўғри йўлга кириб қолдим, аниқроғи, у мени ўзига жодулади (барча осийлар катори мен ҳам ўз бадбахтлигим учун айбни бошқаларнинг елкасига ағдараман) ва ҳалигача тўғри йўлга қайтолганим йўқ. Ваҳоланки, мен бутунлай бошқача – худди сиздек масъум-у, аммо сал донороқ бўлишим мумкин эди. Мен қалбингиз ҳаловати-ю, виждонингиз поклиги, хотираларингиз булғанмаганига ҳавас қиламан. Биласизми, кизгина, булғанмаган покиза хотиралар бу – ажойиб хазина, ҳаётини қувватнинг битмас-туганмас манбаи! Бунга нима дейсиз?

– Ўн саккиз ёшингизда хотираларингиз қандай эди, жаноб?

– О, у пайтлар ҳаммаси яхши эди! У – тоза ва соғлом хотира эди! Унга ҳеч қандай доғ, ҳеч қандай фасод тушмаганди. Ўн саккиз ёшимда сизга ўхшардим, жудаям ўхшардим. Табиат мени ёмон одам қилиб яратмаган, Эйр хоним, ҳозир қанақалигимни эса ўзингиз ҳам кўриб турибсиз. Сиз, ҳеч нарсани кўраётганим йўқ, демоқчисиз – ҳарқалай, кўзингиздан шуни ўқиб турибман (огохлантириб қўяй, сиз ўз ҳаёлларингизни яширишга ўрганишингиз керак, жуда осон ўқиб оляпман уларни). Хуллас, сўзларимга ишонинг, ўзимни ярамас одам деб билмайман, сиз ҳам мени ярамас одам деб ҳисобламанг, зеро, мен табиий майл эмас, вазият тақозосига кўра осийга айланганман, бой ва бетайин кимсалар гирифтор бўладиган ифлос кўнгилхушликлар домига илинганман. Буни тан олаётганим сизни ҳайрон қолдирыптими? Ҳали ўзингиз хоҳламасангиз ҳам кўп одамларингизнинг сирини эшитишингизга тўғри келади; чунки бошқалар ҳам, худди менга ўхшаб, сиз табиатан ўз дардингизни тўкиб солишдан кўра, ўзгалар дардини эшитишга шайлигингизни дарров англаб олишади. Улар, шунингдек, сиз душманларча истехзо билан эмас, балки ҳамдардлик ва ҳайрихоҳлик билан тинглашингизни, гарчи назокатли лутфлар билан бўлмаса-да, ҳарқалай, юпанч ва далда бера олишингизни ҳам пайқашади.

– Сиз буларни қаёқдан биласиз? Қаердан бундай башорат қияпсиз, жаноб?

– Билганда қандоқ, хоним! Шунинг учун ҳам ўйлаб ўтирмай, шартта айтяпман. Сиз менга балки, ўша вазиятдан ғолиб келишингиз керак эди, деярсиз? Ҳа, ғолиб чиқишим керак эди, аммо, кўриб турибсизки, бундай бўлмади. Ҳаёт устимдан қах-қах отган ўша вақтда мен ҳали ғўр эдим,

ҳеч қачон ақл-хушимни йўқотмаслигим кераклигини билмасдим. Мен тушқунликка тушдим ва мағлуб бўлдим. Мана, энди бирорта разил кимса аянчли қилиқлари билан менда нафрат уйғотганда, виждонимнинг: хўш, ўзинг-чи, ўзинг ундан аъломисан, деган аччиқ таънаси юрак-бағримни ўртади. Начора, ўзим ҳам шундайлигимни тан олишга мажбурман. Бугун, нега ўшанда қаршилиқ қилолмадим, деб минг бор афсуслар чекам! Қанчалар надомат чекишимни фақат Худо билади! Агар лаззатпарастлик ўзига чорласа, Эйр хоним, дарров виждон азобини эса олинг. Виждон азоби ҳаётингизни оғуламай қўймайди.

– Тавба даволайди, дейишади, жаноб.

– Қани тавба даволай олса! Қайта туғилмоққина даволаши мумкин. Мен қайта туғила оламан, бунга кучим етади, аммо... аммо бўйнингда тавқилаънатни кўтариб юрганингда буларни ўйлашдан нима маъни? Модомики, пешонамга умрбод бахтсизлик ёзилган экан, демак, ҳаётдан қандай бўлса ҳам қувонч излайман ва қанчага тушса ҳам қўлдан чиқармайман.

– У ҳолда сиз янада тубанрок қулайсиз, жаноб.

– Эҳтимол. Лекин бу қувончлар тоза ва тотли бўлса-чи? Мен ўша шодликларни, болари супургиғулдан йиққан ёввойи асалдек, тоза ва тотли қўлга киритсам-чи?

– Болари чақади, ёввойи асал эса тахир бўлади, жаноб.

– Сиз қаердан биласиз буни? Уни ҳечам тотиб кўрмагансиз-ку! Ўта жиддий, ўта мағрур бокиб турганингиз-чи! Бу масалада ниманиям билардингиз ўзи! Мана бу чиғанок ҳақида билганингиздан ортиқ эмасдир (у камин тоқчасидан чиғанокни олди), қолаверса, менга насиҳат ўқишга қандай ҳақингиз бор, сиз ҳаётнинг остонасидан ҳатламаган, унинг сирларини англамаган ёш бир кизчасиз.

– Мен сизга ўз сўзларингизни эслатяпман, холос, жаноб. Ўзингиз хатолар виждон азобига дучор этади, бу эса ҳаётни оғулайди, деб айтдингиз.

– Лекин ҳозир ким хатолар ҳақида гапиряпти?! Миямдан ярқ этиб ўтган ўша фикр янглиш эди. Буни васвасадан кўра, илҳом деган маъқулроқ. У жуда ёруғ, жуда таскинбахш, азбаройи Худо! Мана, тагин ярқ этиб ўтди! Сизни ишонтириб айтаман, бу асло шайтон эмас, ҳатто шайтон бўлса ҳам, фаришта либосига ўранган. Мабодо шу ғаройиб меҳмон, қалбинг эшикларини оч, деб илтимос қилса, мен уни албатта ичкарига қўяман.

– Эҳтиёт бўлинг, жаноб, бу сохта фаришта.

– Яна бир бор айтаман, сиз қаердан биласиз? Хўш, Жаброил фаришта-ни Шайтони лайиндан қандай фарқлайсиз? Ҳақ йўлни кўрсатувчини Ҳақ йўлдан оздирувчидан қандай ажратасиз?

– Мен юзингиздаги ўзгаришга қараб хулоса қияпман, жаноб: шу ҳаёл яна кўнглингизга қайтганда хижолатга ботиб, маъюс бўлиб қолдингиз. Имоним комил, агар ўша фариштага эргашсангиз, яна бир бахтсизликка йўликасиз.

– Асло! У менга оламдаги энг хузурбахш хабарни келтиради. Қолаверса, сиз – виждоним посбонисиз, ахир! Демак, ташвиш чекмасак ҳам бўлади. Учақол мен сари, қутлук фаришта!

У охирги сўзларни гўё ўзигагина кўринган хулёга қарата айтди; шундай дегач эса, аввал қўлларини олдига чўзди, сўнг кўксига босди, у гўё кўзга кўринмас шарпани кучмоқда эди.

– Энди, – дея сўзида давом этди у яна менга юзланиб, – унга қалбимни очдим, чунки у сохта эмас, чин фаришта. Бунга мутлақо ишончим комил. У қалбимга хайру сафо келтирди. Қалбим аввал бир лаҳад эди, энди эса меҳробга айланди.

– Тўғрисини айтсам, жаноб, сизни ҳечам тушунмаяпман. Мен бу суҳбатни давом эттиролмаيمان, чунки у хаддан зиёд сержумбоқ туюляпти. Менга бир нарса аён: ҳозиргина ўзингиз айбларим қалашиб ётибди ва бу мени азобляпти, деб айтдингиз. Сиз виждонга тушган доғ бир умр тавқилаънат бўлиб ёпишади ҳам, дедингиз. Менингча, сиз шуни чин дилдан хоҳлаганингизда, ўзингиз ҳам севган бошқа одамга айлана олар эдингиз. Агарда сиз шу бугундан ният ва амални пок ва хайрли қилсангиз, бир неча йил ўтгач, мамнуният билан эсловчи гўзал хотираларингиз бир талай бўлади.

– Ҳаққоний фикр! Тўғри айтдингиз, Эйр хоним. Шу онданок дўзахдан қўл силтаганим бўлсин.

– Жаноб!..

– Қалбим эзгу ниятларга тўлиб-тошяпти, қолаверса, иродам ҳам метиндек мустаҳкам. Албатта, бу ёғига энди бошқача одамлар билан дўст тутинаман, бошқача ишларга қўнгил боғлайман.

– Ҳозиргидан яхшироғигами?

– Ҳа, олтин мисдан қанча яхшироқ бўлса, шунча яхшироғига! Сиз шубҳага боряпсиз чоғи? Аммо мен ўзимга ишонаман. Ўз мақсад ва интилишларимни биламан. Шу тобданок ўзимга янги қонунлар белгилайман. Улар мидиялик ва эронликларнидек қатъий бўлади. Ҳақиқат – факат шу янги қонунларда, деб холис тан оламан.

– Юзага чиқиши учун янги қонунлар талаб этилса, бунинг нимаси ҳақиқат, жаноб?

– Янги қонунларни талаб этса ҳам, у – барибир, ҳақиқат, Эйр хоним: фавкулудда вазиятлар фавкулудда қонунларни тақозо этади.

– Қалтис хулоса бу, жаноб; ахир, уни осон суиистеъмол қилиш мумкин!

– Нақадар олийжаноб фикр! Тан оламан: шундай хавф бор, аммо Худо ҳақи қасам ичаманки, уни суиистеъмол қилмайман.

– Сиз бир инсонсиз, инсон эса адашувчан...

– Тўғри, ўзингиз ҳам шундай. Хўш, шунақа бўлса, нима қипти?

– Осий банда ҳукмронликка даъво қилмаслиги керак, бунга пок илоҳгина муносиб, деб тан олиши лозим.

– Қанақа ҳукмронлик ҳақида гапиряпсиз?

– Анъаналарни кадрламаган янги ахлокий йўл ҳукмронлигини: шу – тўғрими?

– Тўғри, жудаям тўғри, буни ўзингиз ҳам айтдингиз.

– Майли, шу тўғри бўлақолсин, – дедим мен ва ўрнимдан турдим, зеро, бошдан-оёқ мубҳам бу баҳсни давом эттириш бефойда эди. Қолаверса, ўзимни суҳбатдошим фикрлари мағзини – ҳечкурса, шу дамларда – чақа олмайётгандек ҳис этар ва одам ўз бефаҳмлигини англаб қолганда уни камраб оладиган ишончсизлик ва хавотирни бошдан кечирардим.

– Қаёққа кетяпсиз?

– Аделни ётоғига олиб боргани. Унинг ухлайдиган вақти бўлди.

– Сфинксга ўхшаб жумбоқли гапирётганимдан чўчидингизми?

– Ҳа, сўзларингиз – менга тушунарсиз; тўғри: довдираб қолдим, лекин чўчиганим йўқ.

– Йўқ, сиз кўрқяпсиз, кулгили аҳволга тушиб қолишдан чўчияпсиз.

– Шу маънода – ҳа, менда аҳмоқона гапларга заррача ҳам хоҳиш йўқ.

– Агар ўша аҳмоқона гапларни шундай хотиржам ва вазмин айтганингизда, уларни ақлли фикрлар ўрнида қабул қилган бўлардим. Сиз наҳотки ҳеч қачон кулмасангиз, Эйр хоним? Жавоб бераман деб ўзингизни кийнаманг: ўзим ҳам кўриб турибман, сиз жуда кам куласиз, аммо жуда яйраб куласиз. Ишонинг, табиатан сиз қаҳрли одам эмассиз, менга қараганда софрок ҳамсиз. Бироқ Ловуд ҳалиям сизни ўз исканжасида тутиб турибди. Шунинг учун дилингиздагини тилингизга чиқармаяпсиз, у сизни паст овозда гапиришга, қисиниб-қимтиниб ўтиришга мажбур қияпти. Сиз эркак киши олдида – у сизга ака, ота ёки хўжайин бўлсин – яйраб кулиш, эркин сўзлаш, бемалол ўтиришга кўрқасиз. Аммо ҳали шундай вақт келадики, мен ўзимни сизнинг олдингизда қандай табиий тутсам, сиз ҳам ўзингизни менинг олдимда шундай табиий тутадиган бўласиз, мен бундан бошқасига рози эмасман. Ўшанда сизнинг кўз қарашларингизу хатти-ҳаракатларингиз ҳозиргидан жонлироқ ва ранг-барангроқ бўлади. Баъзан мен қафас панжараси орасидан ғаройиб асира – дадил, жонсарақ, жасур кушчани кўраман; агар у озод этилса борми, кўкда парвоз қиларди. Сиз ҳалиям кетиш фикридан қайтмадингизми?

– Соат тўққиз бўлди, жаноб.

– Ҳечқиси йўқ, бироз кутинг, Аделнинг ҳали уйкуси келмади. Эйр хоним, елкамни каминга тоблаб, юзимни сизга қаратиб шу ўтиришим кузатиш учун менга анча қулайлик туғдиради. Сиз билан суҳбатлашаётиб, Аделга ҳам кўз ташладим (уни кизикиб кузатишимнинг ўз сабаби бор, буни бошқа куни сизга айтиб бераман): ўн дақиқача бурун кутидан пушти шойи кўйлакчани олиб, ёйиб кўрди-ю, дарров юзида хайрат акс этди; таннозлик Аделнинг қонида бор – у кизчанинг ақлини ўғирлаб, ўзига асир қилиб олади. Адель: “Шу кўйлакни кийиб кўрмоқчиман! Уни ҳозирок кийишни хоҳлайман!” деб хитоб қилди-ю, хонадан югуриб чиқиб кетди. Ҳозир Софи уни кийинтиряпти, бир неча дақиқа ўтгач, у қайтиб киради-ю, мен кимни кўраман, денг – Селина Варансинг митта нусхасини, у сахнага шу либосда чиқарди, лекин буниси муҳим эмас. Ҳар холда, нозик ҳиссиётларимга заҳа етади. Тахминимча, шундай. Кетмай, синаб кўринг-чи: шундай бўлармикан ёки йўқми?!

Бироздан сўнг даҳлизда ростданам Аделнинг болаларча қадам товушларини эшитдик. Қизалоқ васийси башорат қилганидек, буткул ўзгариб кетганди. У ҳалигина эғнида турган жигарранг кўйлакни ечиб, энди жуда калта, этаги бурмали пушти кўйлак кийиб олганди. Бошқасида пушти ғунчалардан ясалган чамбар, оёқчасида эса шойи пайпоғу ок атлас туфлича ярқиради.

– Est-ce que ma robe me va bien?... – деди хаяжон ичида у биз томон чоғиб келаркан. – Et mes souliers? Et mes bas? Tenez, je crois que je vais danser!¹ У чиндан ҳам этагини кўтариб, хона бўйлаб оккушдек суза кетди. Жаноб Рочестернинг олдида келганда эса, оёқлари учида енгилгина айла-ниб, бир тиззаси билан ерга ўтирди-да, шундай хитоб қилди:

– Monsieur, je vous remercie mille fois de votre bonte! – Сўнг ўрнидан чаққон туриб кўшиб кўйди: – C’est comme cela que maman faisait, n’est-ce pas, monsieur?²

¹ Кўйлагим ярашибими?... Бошмоғим-чи? Пайпоғим ҳамми? Ҳозир рақсга тушиб юбораман! (фр.)

² Мсьё, меҳрибончилигингиз учун беҳад миннатдорлигимни қабул этинг! Онам шундай рақс тушганди, тўғрими, мсьё? (фр.).

– Ҳа, шундай, – деб жавоб килди кизалокқа жаноб Рочестер, – и comme cela¹ ва чўнтагимдан тиллани суғуриб олганди. Ўзим ҳам оғзидан она сути кетмаган ғўр бир йигитча эдим, Эйр хоним – таассуфки, жудаям ғўр! – ўшанда сиз ҳозир қандай соф ва самимий бўлсангиз, мен ҳам шундай соф ва самимий эдим. Менинг баҳор фаслим ўтди-кетди-ю, ундан шу француз чечаги мерос қолди, аммо баъзан ундан халос бўлгим келиб кетади. Шу чечак юз очган новдадан аллақачон ихлосим қайтган, у фақат тилла озуқа талаб этишини англаган, айниқса, ҳозиргидек кўзларимга сунъий, сохта кўриниб кетган пайтларда, бу кизалокқа жуда озгина меҳр-муҳаббат туяман, холос. Мен уни кичик бир савоб ҳам кўплаб катта гуноҳларни ювиб кетади, деган соф католикча ақида туфайлигина васийликка олиб, тарбия қиляпман. Вақти келиб, буни сизга тушунтириб бераман. Хайрли тун!

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Дарҳақиқат, кўп ўтмай жаноб Рочестер менга барини тушунтириб берди. Бир куни шом тушаётганда биз Адель билан уни боғда учратиб қолдик; қизча коптогини ўйнаб, Пилот билан қувлашаётганда у мени икки четида қайинлар бўй чўзган йўлка бўйлаб сайрга таклиф этди. Бу ердан биз кизалокни бемалол кузатиб турсак бўларди.

У Адель бир вақтлар ўзи une grande passion² билан севган француз раққосаси Селина Варанснинг қизи эканини сўзлаб берди. Жаноб Рочестернинг айтишича, Селина унинг эҳтиросига икки карра оташинроқ жавоб қайтарган экан. У, гарчи кўркам йигит бўлмасам ҳам, раққоса мени севади, деб ҳисоблаган. Қолаверса, раққоса унинг “taille d’athlete”³ Бельведерлик Аполлонниқидан ҳам аълороқ кўришига ишонган.

– Биласизми, Эйр хоним, бу француз парирўйи британ йигитини шу қадар севиб, бошига қўтарганидан аклимни йўқотиб қўйганман; унга атаб алоҳида уй сотиб олганман, бир талай хизматқору файтонлар ёллаганман, шоҳи-ипаклар, тиллою олмосларга кўмиб ташлаганман... Хуллас, барча аҳмоқлардек шу энг сийқа йўл билан хонавайрон бўлганман. Чамаси, шармисорлик ва ҳалокатга элтувчи янги йўл топишга ҳам лаёқатим етмаган, ўша топталган сўқмоқдан бир қарич ҳам четламай, бутун куч-ғайратимни сарфлаб, олға қараб бораверганман. Охири эса, нимани эксанг, шуни ўрасан, деганларидек, аҳмоқ кимсалар қисматида дучор бўлганман. Бир куни оқшомда, Селинага хабар бермасдан, уникига кириб бордим, аммо у уйда йўқ экан. Об-ҳаво жуда иссиқ, боз устига, Парижни кезиб, роса ҳолдан тойгандим, шу сабаб уни кутмоқчи бўлдим-да, пардозхонасига жойлашиб олдим. Мен Селинанинг жаннатий бўйи уфуриб турган хона хавосидан нафас олаётганимдан бахтиёр эдим. Йўқ, пича муболаға қилиб юбордим, мен, аслида, Селинадан жаннатий бўй таралганини ҳечам сезмаганман. Тўғрироғи, ундан тамаки иси, хушбўй ҳапдорию мушк-анбар хиди келар, аммо улар жаннатий бўй эмасди. Мен иссиқхона гуллари ва мушк-анбарлар хидидан бўғила бошладим-да, миямга балконга чиқиш ҳаёли келиб қолди. Ой нури ва газ фонуслар кўчани чароғон этиб турар, чор атрофда тинчлик ва осудалик ҳукмрон эди. Балконга икки-учта крес-

¹ Худди шундай қилиб (фр.).

² Жўшқин эҳтирос (фр.).

³ Бежирим жуссасини (фр.).

ло кўйилганди, мен уларнинг бирига ўтириб, сигара тутатдим... Агар рухсат этсангиз, ҳозир ҳам чексам.

Жаноб Рочестер чўнтагидан сигара олиб, тутатгунича орага жимлик чўкди. У сигарани ютокиб тортди-да, тунд, совуқ ҳавога буркситиб тутун пуфлаганча, давом этди:

– Ўша кезларда, Эйр хоним, конфетни ҳам ёктирардим – мана, шоколадни паккос тушириб, сигарани ҳам буркситиб, Опера биноси томон чайқалиб бораётган файтонларни томоша қилиб ўтирибман, денг. Шу пайт иккита ажойиб инглиз оти қўшилган дабдабали карета пайдо бўлди, у шахарнинг чароғон кўчасида кўзга яққол кўриниб турарди – ўзим Селинага совға қилган экипажни дарров танидим. У – қайтган эди; сабрсизликдан юрагим дукиллаб кетди, унинг титроғи мен суяниб турган панжарага ҳам кўчгандек эди. Худди ўзим ўйлагандек, карета уй дарвозаси олдида тўхтади, менинг афсунгарим (бу ибора опера малагига мос келарди) тошқўчага енгил сакраб тушди. Гарчи Селена плашчга ўраниб олган бўлса-да – аммо июннинг шундай иссиқ окшомида бунга сира эҳтиёж йўқ эди – мен уни карета зинасидан сакраган маҳал этаги остида кўзга лип этиб ташланган жажжи оёқчаларидан таниб олдим. Мен айвон панжарасидан эгилганча, фақат севишганлар қулоғи илғай олувчи паст овозда энди “Mon ange!”¹ демоққа оғиз жуфтлаган эдим, шу пайт унинг ортидан нотаниш эркак ҳам каретадан сакраб тушди. У ҳам ўзини плашч билан паналаб олганди – тошқўчада суворийлар этигининг пошнасига қоқиладиган тепки жаранглади ва дарвоза равоғи остидан эркаклар киядиган кора шляпа сирғалиб ўтди.

– Сизни, Эйр хоним, ҳеч қачон рашк ўртамаган, тўғрими? Албатта, йўқ; буни сўрашимнинг ўзи ноўрин, чунки сиз ҳеч қачон севмагансиз. Сиз ҳали бу икки туйғуни бошдан кечирадиган кунлар келади; ҳали сизнинг қалбингиз тинчгина мудрапти, уни уйғотишга эса туртки зарур. Ҳозир сизга бутун умрингиз ҳам, худди ёшлигингизни тўлқинида аллалаб оқизиб келган дарёдек, бир зайлда осуда кечадигандек туюлади, ҳаётингизга хавф солувчи сувости қояларини пайкамай, уларнинг гирдидаги тўлқинлар пишқириғини эшитмай, жимгина сузиб боравераман, деб ўйлайсиз. Аммо менинг шу сўзларимни эслаб қолинг: бир куни сиз серқоя тоғ дарасига дуч келасизки, бу ерда ҳаёт дарёси кўпириб наъра тортувчи гирдобга айланади; ўшанда ё кескир қоялар сизни парчалаб ташлайди, ё нажоткор тўлқин, бир вақтлар мени осуда жойга элтгани каби, сизни ҳам шундай гўшага олиб боради...

Менга шу бадқавок кун ёқади; менга шу кулранг осмон ёқади; менга шу тунд дунё ёқади. Менга Торнфильд, унинг афсонавий табаррук ўтмишию хилватни макон тутган гўшаси; гўнқарғалар уя солган қари эманларию дўлана буталари, гумбазсимон равоқларию кулранг осмон аксланган деразалари ёқади. Ваҳоланки, мен узок вақт бу уй ҳақида ўйлашдан ҳам ҳазар қилиб юрдим, бу уйдан, гўё унга ўлат теккандек, бегона юртларга қочдим. Ҳозир ҳам нафратланаманки...

У тишини-тишига босганча, жим бўлиб қолди; сўнг тўхтади-да, оёғи билан тақир ерни тепди. Гўё уни нафратга қоришиқ бир фикр чулғаб олган-у, ўрнидан ҳам кўзғатмай қўйгандек эди.

У тўхтаган пайтда биз асосий гулхонага етган эдик. Шундоқ қаршимизда уй юксалиб турарди. У бошини кўтарди-да, уйга шундай кўз таш-

¹ Менинг фариштам! (фр.)

ладики, бундай ифодани мен унинг қорачиғида на аввал ва кейин кўрдим. Қуюк қора қошлар остидаги бу катта-катта кўзларда изтироб, уят, нафрат, сабрсизлик, ғазаб наинки ҳаёт, балки мамот учун жанг қиларди. Бунини бе-омон жанг дейиш мумкин эди; аммо қўққис янги ҳиссиёт пайдо бўлди-ю, аввалгиларини босиб қўйди. Жаноб Рочестернинг кўзларида алланечук қахрили ва беҳаё, қайсар ва катъиятли ифода зоҳир бўлди, у қалб бўронини бостирди ва эгасига дадилликни қайтарди. У давом этди:

– Мен бир неча лаҳза жим қолганимнинг сабаби, Эйр хоним, ўз қисматим билан баҳс қилдим, у анави дарахт ёнида, худди Форес яқинида Макбетга кўринган жодугардек, менга кўринди.

“Сен Торнфильдни севасан-а?” деди у кўрсаткич бармоғини кўтариб, сўнг ҳавода мудҳиш ёзувлар бита бошлади – ёзув бутун уй бўйлаб давом этди – тепадаги ва пастдаги қатор деразалар орасини эгаллади: “Майли, агар севолсанг, журъат этолсанг, севақол”.

“Ҳа, уни севаман, – деб жавоб бердим мен, – севишга журъатим етади!”

– Шу сўзимда тураман ҳам, – деб қўшимча қилди у қайсарлик билан, – мен бахт ва эзгулик, ҳа, эзгулик йўлидаги барча ғовларни яқсон қиламан! Мен илгаригидан ҳам, ҳозиргидан ҳам яхшироқ бўлишни хоҳлайман; Левиафан Аюбнинг ўқ ва найзасини қандай синдириб ташлаган бўлса, мен ҳам ўзгалар наздида темир ва пўлатдан бўлган бу ғовларни сомон ва пўкакча ҳам кўрмайман!

Шу чоғ унинг ёнига коптоғини кўтарганча, Адель югуриб келди.

– Кет! – деб бақирди жаноб Рочестер бирдан жаҳли кўзиб. – Менга яқинлашма, қизалоқ, Софининг ёнига бор!

Сўнг яна жим сайр қилишда давом этдик, мен унга суҳбат қўққис тўхтаб қолган жойни эслатдим.

– Варанс хоним хонага кирганида, – деб сўрадим мен, – сиз балкондан чиқдингизми, жаноб?

Мен ноўрин саволимга қўпол жавоб олишни кутгандим, аммо у, аксинча, тунд ҳаёлларини қувди-да, менга ўғирилди ва юзи ёришганча деди.

– О, мен Селина хақида унутибман-ку! Хўп, мавзунини яқунлаш учун ҳикояда давом этаман... Мен афсунгар маъшуқамни бегона хуштори билан кўрган оним қулоғим остида вишиллаган овоз эшитилгандек бўлди, ой нурига ғарқ бўлган балконда беҳисоб ҳалқасига ўралганча яшил кўз илон бошини кўтарди ва қўйлагим ичига сирғалиб кириб, дархол юрагимга кулча бўлиб ётиб олди. Жуда ғалати, – дея хитоб қилди у яна ҳикоясидан чалғиб, – сизга сиришни очаётганим жуда ғалати! Бундан ҳам ғалатиси, мендек кишининг сиздек тажрибасиз, ғўр қизга ўз маъшуқаси ҳақида сўзлаб бериши худди одатий ҳолдек, сиз мутлақо хотиржам тинглаяпсиз. Аммо кейинги ғалатилик олдингисини изоҳлайди; ўзингизга аввал ҳам айтганимдек, сиз мана шу жиддийлигингиз, мулоҳазакорлигингиз ва одобингиз билан ўзгалар сирини сақлаш учун яралгансиз. Бундан ташқари, сизга ўта софдиллик билан муомалада бўлаётганимни, қалбингизни ҳеч қандай беҳаёлик билан заҳарламаслигимни ҳам биламан; сизнинг ақлингиз жудаям бошқача, у ҳеч кимникига ўхшамайди. Хайриятки, уни булғаш ниятидан йироқман, ҳатто шуни истаган тақдиримда ҳам, бунини ақлингиз қабул қилмаган бўларди. Биз қанча кўп мулоқот қилсак, шунча яхши; мен сизни ҳалокатга етаклай олмайман, аммо сиз мени даволашингиз мумкин.

Шундай чекинишдан сўнг у яна давом этди:

– Мен балконда қолдим. “Улар, албатта, Селинанинг пардозхона-сига киради, – деб ўйладим мен, – уларга тузок қўйишим керак”. Очик эшикдан қўл узатиб, пардани тортдим. Кузатиш учун озгина тиркиш қолдирдим, холос. Яна ошиқ-маъшуклар шивирини эшитиш учун деразани қия очдим-да, кресло ортига яшириниб олдим. Шу дақиқада улар кириб келди. Мен эса тиркишдан кузата бошладим. Селинанинг оксочи шамни ёқди, уни стол устига қўйди-да, ўзи хонадан чиқди. Энди улар менга яққол кўриниб турарди; иккиси ҳам плашчларини ечди. Мана, кўз олдимда шоҳи атласлару қимматбаҳо зеб-зийнатларга бурканганча – буларнинг бари, табиийки, ўз ҳадяларим эди – Варанс ва унинг ҳамроҳи, офицер либосидаги ёш йигит намоён бўлди. Мен киборлар даврасида учратган ва азбаройи жирканчлигидан ҳатто нафратимга ҳам лойик кўрмаган тентак ва бузук йигит – ишратпараст виконтни танидим. Уни танигандаёқ рашк қалбимга ўз нишини урмай қўйди, зеро, ўша ондаёқ Селенага бўлган севгим ўчди-қўйди. Мени шундай тубан қимсага алмаштирган аёл севгимга лойик эмас, у фақат нафратимга муносиб эди, холос. Бу саргузашт талаб хонимча мени алдаб юришига имкон берганим учун ундан-да кўпроқ ўзимдан нафратланардим.

Улар суҳбатга киришиб кетди, тез орада менга бари аён бўлди. Бу – беҳаё, кўпол ва бемаъни валақлаш бўлиб, уни эшитиш одамнинг ғазабини кўзғашдан кўра кўпроқ энсасини котиради. Стол устида ётган ташриф қоғозим улар суҳбатни менинг мавзуимга буришига сабаб бўлди. Лекин икковида ҳам мени аччиқ мазах қилишга журъат ва ақл етмади; фақат қўлларида келган ишнигина қилиб, мени мешчанларча дағал ҳақоратлашга тушишди; айниқса, Селина жисмоний нуксонларим – унинг иборасича, “бесўнақайлигим” – устидан истехзоли кулди, ваҳоланки, ўзи шу қад-коматимдан “beaute male”¹ дея ҳайратланган эди. Бу борада Селина сизнинг мутлақо аксингиз; зеро, сиз иккинчи бор кўришгандаёқ менинг кўркам эмаслигимни шартта айтиб қўя қолдингиз. Икковингиз ўртасидаги фарқ мени гангитиб қўйди...

Ёнимизга яна Адель югуриб келди.

– Мсьё, ҳозиргина Жон хабар қилди: сизни йўқлаб иш бошқарувчи келибди – у сиз билан учрашмаса бўлмас эмиш.

– Ундай бўлса, гапни қисқа қиламан. Мен эшикни очиб, балкондан чиқдим-да, уларга қараб юрдим. Мен Селинага ҳомийликдан воз кечганимни айтиб, ундан уйни бўшатиб қўйишни талаб қилдим; қўлига энг зарур ҳаражатлар учун ҳамённи тутқаздим-да, унинг кўзёши, жававаси, ўтинчи, эътирози, талвасаси – ҳеч бирига парво қилмай, виконт билан Булон ўрмонида учрашишга аҳдлашдим. Эртаси тонгда эса бу йигитча билан юзма-юз келишдек бахтга муяссар бўлдим. Унинг жўжанинг қанотидек ориқ ва нимжон елкасига битта ўк қададим-у, бу саргузаштга узил-кесил нукта қўйдим, деган хаёлга бордим. Лекин, бахтга қарши, Варанс ярим йил олдин менга шу қизалоқ – Аделни тухфа қилган ва у – сенинг қизинг, деб айтган эди. Шундай бўлса ҳам бордир-у, лекин қизча менга ҳечам ўхшамайди. Менга ҳатто Пилот Аделдан кўра кўпроқ ўхшайди. Орани очик қилганимиздан сўнг бир неча йил ўтгач, Силена қизалоқни тақдир ҳукмига ташлаб, қандайдир мусикачими, қўшиқчими

¹ Эракларга хос кўркамлик (фр.).

билан Италияга қочиб кетди. Ўша вақтда Аделнинг мендан мадад кутишга бўлган ҳақ-ҳуқуқини тан олмадим, унинг отаси эмаслигимдан буни ҳозир ҳам тан олмайман. Аммо ташландиқ бўлиб қолганини билгач, уни Парижнинг искирт харобаларидан суғуриб олдим-у, инглиз қишлоғидаги боғ-роғлар ичида ўссин деб шу ерга олиб келдим. Фэйрфакс хоним эса уни тарбиялаш учун сизни кидириб топди. Эҳтимол сиз Адель француз раққосасининг никоҳсиз кизи эканини билгач, балки ўз вазифангиз ва ўқувчингизга бошқача назар билан қарарсиз? Балки бир куни менинг олдимга келарсиз-да, узр, мен бошқа жойдан иш топдим, энди ўзингизга янги мураббия изланг, деб айтарсиз? Хўш, шунақами?

– Йўқ. Адель сизнинг ҳам, онасининг ҳам гуноҳи учун жавобгар эмас. Мен унга боғланиб қолганман, энди эса етимчалиги – онаси ташлаб кетгани, сиз эса тан олмаганингизни эшитиб, унга янаям қаттиқроқ боғланаман. Наҳот бой хонадоннинг ўз мураббиясидан нафратланувчи тантиқ боласини менга дугонасидек қаровчи шу жажжи етимчадан афзал кўрсам?

– Демак, сизнинг фикрингиз шундай экан-да! Майли, энди уйга қайтишим керак, сиз ҳам юринг, қоронғи тушиб қолди.

Бироқ мен Адель ва Пилот билан қолдим – биз яна бир неча дақиқа копток ўйнадик. Уйга киргач эса, қизалокнинг пальтоси ва шляпасини ечиб, уни тиззамга ўтказдим-да, роппа-роса бир соат хаёлига келган гапларни чуғурлашига жим кулоқ солиб ўтирдим. Ҳатто Аделнинг ноз-карашмаю одобсизлик қилишини ҳам кечирдим; зеро, қизалоқ катталар эркалатган пайтда дарров талтайиб кетар, бу эса уни енгилтак қилиб кўярди; чамаси, ушбу одат унга онасидан ўтган ва инглиз қизларида сира кузатилмас эди. Айни чоғда Аделнинг баъзи фазилатлари ҳам бор эдики, уларни янада кўпайтиришни хоҳлардим. Мен қизалоқдан жаноб Рочестерга ўхшаш хислатларни изладим: унинг юз-кўзи на бичими, на ифодаси билан ўз валинеъматини эслатарди. Мен бундан афсус чекдим, чунки иккаласи ўртасида ўхшашлик топилсами, жаноб Рочестер унга кўпроқ эътибор қаратган бўларди.

Кечкурун ўз хонамга қайтгачгина жаноб Рочестернинг хикоясини батафсил эсга олдим. Унинг ўзи ҳам тан олганидек, бу сийқа бир воқеа эди. Бой инглизнинг француз раққосасини севиб қолиши ва хиёнатга учраши – жамият учун одатий ҳодиса-ку! Бироқ жаноб Рочестер ҳозирги ўз ҳистуйғуси – бундан кейин шу қишлоқ, шу уйда яшаб қолишини айтганида ҳар иккимизни қамраб олган ҳаяжон алланечук ғаройиб эди.

Мен бу ҳолатни таажжуб ичида мушоҳада этдим; аммо шу тобда бу жумбоқни ечишга ожиз эканимни англагач, фикримни секин-аста бошқа мавзуга бурдим-да, хўжайиннинг менга бўлган муносабати ҳақида ўйлаб кетдим. Назаримда, унинг истиғфори – менинг камтарлигимга бўлган миннатдорлиги эди; ҳар қалай, буни шундай қабул қилдим. Жаноб Рочестер кейинги вақтда мени ўзига тенг кўриб муомала қила бошлади. Ўзим ҳам унга ҳеч қачон халақит бермаслигимни ҳис этдим; хўжайин энди биз кўкқис дуч келиб қолганда мен билан такаббуруна совуқ саломлашмас, чамаси, бу тасодифдан ҳатто мамнун ҳам бўларди. У ҳар гал менга бирор ширин сўз айтар, баъзи ҳолларда жилмайиб ҳам кўярди. Агар мени ҳузурига чақирса, самимий қабул қиларди. Мен ўз суҳбатим билан унинг

кўнгил чигалини ёза олганим, бундай окшом гурунглари нафакат ўзим, балки унга ҳам марокли бўлаётганини ҳис этардим.

Гарчи ўзим кам гапирсам-да, бироқ уни хузурланиб эшитардим. У табиатан дилкаш одам эди; афтидан, мендек ёш ҳамсухбатига ҳаёт ва урф-одатлар ҳақида ҳикоя қилиш ўзига ҳам ёқарди (мен бузук ҳаёт ва беҳаё урф-одатлардан сафсата сотувчи эмас, мени янги, ҳозиргидан кенгроқ оламларга етакловчи ва самимияти билан дилимни қувонтирувчи ҳикояларни назарда тутяпман); мен унинг янги ғояларини мамнун бўлиб ўзлаштирар, у чизган манзараларни кўз олдимда жонлантирар, унга эргашганча, ўзимга шу пайтгача нотаниш бўлган соҳаларга ҳаёлан кириб борардим – бунда у ўткир шаъмалар қилиб, ақлимни ҳайратга солиш ёки довдиратиб кўйишдан тийилар эди.

Жаноб Рочестернинг ўзини эркин тутиши менда ҳам тортинчокликни камайтирди; унинг дўстона ростгўйлик билан одоб доирасида дилдан муомала қилиши мени ўзига жалб этарди. Баъзида у кўзимга хўжайиндан кўра қариндошга ўхшаб кўринарди. Баъзида эса яна буйруқ оҳангига ўтиб олар, аммо табиати ўзи шунақалигини билганим учун бундан заррача ҳам ранжимасдим. Мен энди ҳеч ёлғизликдан азият чекмай қўйган, ҳаётимга кириб келган янги орзулардан шод-мамнун эдим. Қисматим осмониди гўё янги ой балқиб чиққан, умримнинг оқ варақлари ойдин ёзувлар билан тўлгандек эди. Мен соғломлашиб ва чиникиб борардим.

Ҳали ҳам жаноб Рочестер менга хунук кўринармиди? Йўқ, ўқувчи: миннатдорлик туйғуси ва бошқа кўплаб янги, ёқимли таассуротлар боис энди унинг чеҳраси менга азиз бўлиб қолганди. У мен билан бир хонада бўлса, энг ёрқин алангадан ҳам кўпроқ тафт берарди. Аммо мен унинг нуқсонларини ҳам ёддан чиқармасдим, зеро, уларни ёнимда тез-тез намоён этиб қўярди. У паст табақали кишиларга кибр билан масхаромуз оҳангда кескин муомала қиларди. Қалбимнинг туб-тубидан унинг менга меҳрибонлик кўрсатиши бошқаларга адолатсиз ва қаттиққўл бўлишига монелик қилмаётганини ҳис этардим. Уни бот-бот сўз билан тушунтириб бўлмас ғалати қайфият эгаллаб оларди. Зеро, оксоч орқали мени бир неча бор йўқлатганда, уни кутубхонада ўтирган ҳолда учратгандим. У қўллари устига бошини қўйганча ўтирар, бошини кўтарганда эса юзида хафалик, ҳатто дарғазаблик ифодасини кўрардим. Бироқ мен унинг инжиқлиги, қўполлиги ва эски бадхулкликлари (эски деб айтаётганим сабаби, энди у тузалгандек эди) тақдирнинг оғир зарбалари оқибати бўлганига ишонардим. Яна шунга ҳам ишонар эдимки, унда табиатан юксак истеъдод, қатъий субут ва софдил интилиш нишонлари бўлса-да, шарт-шароит, тарбия ёхуд тақдир тасодиқлари сабаб ривожланмай қолган эди. Ҳозирча унинг барча қобилияти сўнган ва унутилгандек кўринса-да, бир куни у ўзини, барибир, намоён этадиган ва зўр мевалар берадигандек туюларди. Тан оламан, мен унинг қайғусини ўз қайғум деб билар, бу қайғуни енгиллатиш учун бор-йўғимни нисор этишга шай эдим.

Охири шамни ўчириб, ўрнимга ётдим, аммо ухлай олмадим: жаноб Рочестер хиёбон ўртасида тўхтаб, ўз тақдири билан юзма-юз келгани ва тақдир уни Торнфильдда қолиб, бахтингни топ, деб ундагани ҳақида сўзлаган пайтдаги кўз қарашлари ҳеч ёдимдан кетмасди.

“Нега энди у Торнфильддан кетиши керак? – деб сўрардим ўзимдан ўзим. – Уни бу ердан нима қувяпти? Яқинда у яна кетармикан? Фэйрфакс

хонимнинг айтишича, одатда, ҳеч қачон икки ҳафтадан ортиқ қолмас эмиш – бу гал эса салкам икки ойдан бери шу ерда яшайпти. Агар у кетгудек бўлса, барча маҳзун тортиб қолади. Балки у баҳор, ёз ва кузда бу ерда бўлмас. Куёш нури ва чароғон кунлар менга бесафо туюлса керак-а?!”

Шу ҳаёдан кейин ухлаб қолдимми ёки йўқми билмадим-у, аммо ҳарқалай шундоққина хонамнинг тепасидан келаётган аллақандай ғалати, машъум, элас-элас гўлдирашни эшитиб, уйғониб кетдим. Шамни ёқишга кўзим қиймади. Тун зимзиё, қалбим нотинч эди. Ўрнимдан туриб, каравотимга ўтирдим-да, кулоқ солдим: чор-атроф жимжит...

Мен яна ухламоқчи бўлдим, аммо юрагим хавотир-ла урар, руҳимда ҳаловат йўқолган эди. Пастки қаватда, дахлизда соат иккига занг чалди. Худди шу пайт кимдир қоронғи долон бўйлаб пайпасланиб келиб, менинг эшигимни сийпалагандек бўлди. Мен: “Ким у?” – деб шивирладим. Жавоб бўлмади. Кўрқувдан титрай бошладим.

Аммо шу онда бу – Пилот бўлиши мумкин-ку, деб эслаб қолдим: ошхона эшиги очик қолдирилган баъзи вақтларда у кўп марта жаноб Рочестернинг эшигини топиб келиб, унинг остонасига ётиб оларди. Мен Пилотни неча марта тонгда ўша ерда кўрганман. Бу фикр мени бироз тинчлантирди, яна ўрнимга ётдим. Жимлик одамни аллалайди, дейишади – бутун уй сукунатга чўмганидан, мен яна мудраб кетдим. Лекин бу тун менга ухлаш насиб қилмаган экан: уйқу фариштаси энди бошимга эгилган ҳам эдики, даҳшатлитовушдан чўчиб, яна уйқум қочиб кетди.

Иблисникига ўхшаш паст овозда бўғик, хирқироқ кулги эшитилди. Чамаси, у шундоқ эшигим ортидан келаётганди. Каравотим эшикка яқин қўйилганидан бу иблисона кулги нақ ёнгинамда, худди бошим устида янграгандек бўлди; мен ўрнимдан туриб, ҳар ёққа алангладим, лекин ҳеч нарсани кўрмадим. Мудҳиш товуш яна такрорланди: мен унинг долондан келаётганини англадим. Хаёлимга келган биринчи фикр сакраб туриб, эшик иллагини илиш, сўнг эса “Ким у?” деб қичқириш бўлди. Қандайдир оҳ-воҳлар овози, сўнг долон бўйлаб учинчи қават зинаси сари ташланган шип-шип қадам товуши эшитилди. Яқинда зина ва долон орасига эшик ўрнатилганди, унинг очилиб-ёпилганини эшитдим, сўнг ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолди.

“Наҳотки бу Грэйс Пул бўлса? – деб сўрадим ўзимдан. – Унинг қалбига иблис кириб олган шекилли!” Хонамда ёлғиз қолишга кўркиб, Фэйрфакс хонимнинг ётоғига бормокчи бўлдим. Шошиб қўйлагимни кийдим-да, елкамга рўмолимни ташладим, эшик зулфини суриб, титроқ қўл билан эшикни очдим. Долонга тўшалган гилам устида шам ёниб турарди. Бу манзара мени ҳайратга солди. Ҳавода қандайдир туман муаллақ осилиб тургани, долон тутун билан тўлиб-тошганини кўрганда эса янаям кўпроқ ажабландим. Теваракка аланглаб, бу кўкиш ғубор қаердан келаётганини билмоқчи бўлдим – димоғимга қуйинди ҳиди урилди.

Нимадир ғичир-ғичир қилди, қаердадир эшик очилди. Бу жаноб Рочестернинг эшиги эдики, ундан паға-паға тутун чиқарди. Энди Фэйрфакс хоним ҳам, Грэйс Пулу унинг ғалати кулгиси ҳам эсимдан чиққанди, мен ўзимни хўжайиннинг хонасига урдим. Каравот атрофида аланга ёлқинланар, у пардани ўз домига тортган, жаноб Рочестер бўлса олов ва тутун ичида миқ этмай қаттиқ уйқуда ётарди.

– Уйғонинг! Уйғонинг! – деб бакирдим мен.

Мен уни турткилай бошладим, у эса нимадир деб ғўлдиради-да, деворга ўгирилиб олди. У тутундан хушини йўкотгандек эди. Ҳар дақиқа ганимат – чойшаб ҳам ёна бошлаганди. Мен тоғора ва кўзага ўзимни отдим. Ҳайриятки, ҳар иккиси ҳам сувга тўла экан. Уларни каравот ва хўжайин устига ағдардим. Ўз хонамга югуриб бориб, у ердан ҳам сув тўла кўзани олиб келдим-да, каравот устига сепдим – хуллас, Яратганинг инояти билан уни чирмай бошлаган оловни ўчирдим. Ўчаётган аланганинг вишиллаган товуши, кўзанинг жаранглаб синган овози ва энг муҳими жаноб Рочестерни шалаббо этган муздек “ванна” ниҳоят уни ўзига келтирди. Гарчи хона қоронғи бўлса-да, унинг уйғонганини сездим, у ўзини нега сувга бўктиришгани сабабини англолмай, ғўлдираганча бир нималар деб сўкинарди.

– Нима, сув тошдими?

– Йўқ, жаноб, – деб жавоб бердим мен, – ёнғин чикди. Ўрнингиздан туринг, илтимос, сиз сувга бўккансиз. Ҳозир шам олиб келаман.

– Носаро парилари ҳақи айтинг-чи, бу сизмисиз, Жейн Эйр? – деб сўради у. – Мени нима қилдингиз, жодугар? Бу ерда сиздан бошқа яна ким бор? Мени шундай шалаббо этмокчи бўлибсиз-да!

– Сизга ҳозир шам келтираман, жаноб. Худо ҳақи, ўрнингиздан туринг. Кимдир қора ният қилганга ўхшайди. Сиз буни ким ва нега қилганини дарҳол аниқлашингиз керак.

– Мана, ўрнимдан турдим! Тезроқ менга шам келтиринг, икки дақиқа тўхтанг, бирор куруқ қийим топиб олай... Мана, халатим шу ерда экан. Энди эса чопинг.

Мен югуриб бориб, долонда ёниб турган шамни келтирдим. У шамни қўлимдан олди-да, юкори кўтариб, каравотига қаради: у куйиб, қорайиб кетганди, яна ҳўл бўлиб ётган чойшаб ва гиламдаги сув халқобини ҳам кўрди.

– Бу нимаси? Ким қилди буни? – деб сўради у.

Мен ўзимга нима маълум бўлса, барини: долонда эшитилган ғалати кулгини, учинчи қаватга кўтарилган қадам товушини, ҳавода муаллақ турган кўкиш тутунни, унинг хонасидан келган куйинди хидини, ниҳоят ёнғинни кўрганим ва уни қандай ўчирганимни қисқача сўзлаб бердим.

У қовоғини уйиб эшитди; менинг сўзларимни тингларкан, юзини ҳайрат эмас, ташвиш қоплаб борарди. Мен сўзимни тугатгандан кейин ҳам у дарров гап бошламади.

– Балки Фэйрфакс хонимни чақириш керакдир?

– Фэйрфакс хонимни дейсизми? Йўқ. Уни чақириш керак эмас! У нима қилиб берарди? Такводор тушларини кўриб ётаверсин.

– Унда мен Лини чақираман, Жон билан хотинини уйғотаман.

– Ҳечам керакмас! Жим ўтиринг. Рўмолингиз борми? Агар совқотаётган бўлсангиз, анави ердан плашчимни олишингиз мумкин. Унга бурканинг-да, креслога ўтиринг; сизни ўзим ўраб қўяман. Энди эса оёғингиз ҳўл бўлмаслиги учун уни кичик ўриндиққа қўйинг. Мен сизни бир неча дақиқа ёлғиз қолдираман; шамни ўзим билан ола кетаман. Мен қайтгунча, шу жойдан жилманг; худди сичкондек пусиб, жим ўтиринг. Мен учинчи қаватга чиқишим керак. Ёдингизда бўлсин: кимир ҳам этманг, бировни ҳам чақирманг.

Жаноб Рочестер чиқиб кетди. Мен эса узоклашиб бораётган шам ёгдусини кузатиб қолдим. У оёқ учида юрганча, долонни босиб ўтди, зина эшигини бесас очди-да, уни ортидан ёпди – ўзи ҳам, шам ёруғи ҳам йўқолди. Ҳамма ёқ буткул зулматга чўмди. Бирор овоз эшитармиканман, деб кулоғимни динг қилдим, лекин бу уринишим зое кетди. Орадан анчагина вақт ўтди, мени чарчок енга бошлади. Плашча ўранганимга қарамай, совук котмоқда эдим. Боз устига, бошқаларни уйғотиш мумкин эмас экан, демак, бу ерда ўтиришимдан ҳам маъно йўқ, деб ўйлардим. Мен жаноб Рочестернинг жаҳли чикса ҳам, барибир, хонани тарк этишга чоғланиб турганимда, долон деворига шамнинг хира нури тушди ва гилам устида қадам товуши эшитилди. “Умид қиламанки, бу – унинг ўзи, – деб ўйладим мен, – бошқа ҳеч ким эмас”.

У ранги оқариб, тунд ҳолда қайтди.

– Барини аниқладим, – деди у шамни камин тоқчасига қўйиб. – Худди ўзим ўйлагандай бўлиб чиқди.

– Нима бўлибди, жаноб?

Жаноб Рочестер саволимга жавоб бермади: у қўлларини ковуштирганча, кўзини полга қадаб турарди. Бир неча дақиқадан сўнг у ғалати оҳангда сўради:

– Сиз эшикни очганимда, бир нимани кўрдим, дедингизми?

– Йўқ, жаноб, гилам устида шамни кўрдим, холос.

– Аммо сиз ғалати кулгини эшитгансиз? Сиз аввал ҳам шу ёки шунга ўхшаш кулгини эшитганмидингиз?

– Ҳа, жаноб! Грэйс Пул деган тикувчи аёл бор, у шунақа кулади. Ғалати хотин!

– Мутлақо тўғри, Грэйс Пул, сиз – топдингиз. У, айтганингиздек, чиндан ғалати. Мен буларнинг бари ҳақида ўйлаб кўраман. Бирок, ҳар не бўлганда ҳам, бугунги воқеани, мендан ташқари, ипидан игнасиғача билгувчи ягона одам сизлигингиздан мамнунман. Сиз сир сақлай оласиз: бу ҳақда ҳеч кимга миқ этманг. Нега ўт қўйилганини ўзим аниқлайман. Энди эса хонангизга қайтинг. Мен тунни кутубхонадаги диванда ўтказаман. Ҳозир соат тўрт бўлиб қолди. Икки соатдан сўнг хизматкорлар уйғонишади.

– Хайрли тун, жаноб, – дедим мен кетишга чоғланиб.

Жаноб Рочестернинг юзига хайронлик аломати қалқди, унинг бу рафторида қандайдир тутуриксийлик бор эди, ахир, ҳозиргина ўзи менга кетишни таклиф қилмаганмиди?

– Қандай! – дея хитоб қилди у. – Сиз хонамни тарк этияпсизми? Шундай кетаверасизми?

– Ўзингиз айтдингиз-ку, жаноб.

– Аммо бундай тўсатдан эмас-да, на хайрлашдингиз, на ҳамдардлик билдирдингиз... Ҳар ҳолда, бундай кўққис ва бетакаллуф эмас-да... Ахир, сиз менинг ҳаётимни сақлаб қолдингиз, мудҳиш ва азобли ўлим чангалидан юлиб олдингиз! Энди эса биз худди бегона одамлардек, индамай кетмоқчисиз! Келинг, ҳеч бўлмаса, қўлларимизни сиқиб қўяйлик.

У менга қўлини узатди, мен ҳам қўл бердим. У аввал бир, сўнг иккала қўли билан қафтимни тутди.

– Сиз менинг ҳаётимни асраб қолдингиз; айнан сизнинг олдингизда шундай қарздорлигимдан мамнунман. Бошқа ҳеч нарсa демайман. Агар сиздан ўзга одам бўлганда, буни кўтаролмас эдим, ишонинг. Бироқ сиз

– бошқа гап. Сиз аввал ёрдам бериб, кейин миннат килгувчилардан эмас-сиз, Жейн.

У жимиб қолди, кўзларини менга қадади. Лабларига қандайдир сўзлар келди-ю, лекин уларни овоз чиқариб айтмади.

– Яна бир бор хайрли тун, жаноб! Бу вазиятда бурч, эзгулик, қарз ёки мажбурият ҳақидаги гапларга ҳожат йўқ.

– Мен билувдим, – дея давом этди у, – ўша илк учрашувимиздаёқ сизнинг кўзингизга бокиб, бу қиз менга бир куни албатта яхшилик қилади, деб ишонгандим: кўзингиз чарақлаб ва кулиб тургани бежиз эмас эди, – дея давом этди у шошилиб, – ўша нигоҳингиз калбимни бежизга туб-тубигача қувонч билан тўлдирмаганди. Баъзи тоифа одамлар бир-бирига туғма хайрихоҳ бўлади, дейишади-ку! Қолаверса, бало-казолардан асровчи рухлар ҳам бўлади, деб эшитганман; ҳар қандай чўпчакда ҳам, зиғирдек бўлсин, ҳақиқат бор. Майли, азиз халоскорим, хайрли тун!

Унинг овози ўзгача қудрат, кўзлари ажиб оловга тўла эди.

– Ухлаб қолмаганимдан хурсандман, – дедим мен кетишга чоғланиб.

– Барибир кетяпсизми?

– Совқотдим, жаноб.

– Совқотдим? Дарвоқе, сиз халқобда турибсиз-ку! Майли, боринг, Жейн, борақолинг! – Бирок у ҳамон кўлимдан тутиб турар, уни бўша-тишнинг эса иложи йўқ эди.

– Менингча, Фэйрфакс хоним келяпти.

– Унда... хайрлашамиз.

У кўлимни қўйиб юборди, мен хонадан чиқдим.

Ётоғимга қайтиб, ўрнимга ётдим, аммо қани энди уйку келса! Тонгга қадар гўё бўрон ва шодлик турган денгизда суздим – кўркув тўлқинлари қувонч тўлқинлари билан қўшилиб кўпирарди. Мен кўкка сапчиб ётган тўлқинлар оша жаннатдан-да гўзал сохилни кўрар, бот-бот салқин шаббода қалбда умид уйғотганча ўша сохилга томон мени суриб кетар; аммо унга ҳатто хаёлан ҳам етиб боролмас, чунки кирғоқ тарафдан қарама-қарши шамол эсар ва мени ортга ҳайдар эди. Соғлом фикр алаҳлашларга йўл бермас, ақл-идрок эхтирос алангасига сув сепарди. Қаттиқ ҳаяжонланганимдан ухлай олмадим, тонг ёришмаёқ ўрнимдан турдим.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

Уйқусиз ўтган ўша тундан сўнг жаноб Рочестер билан учрашишга ҳам талпинар, ҳам кўрқар эдим. Унинг овозини эшитгим келарди-ю, лекин кўзларимиз тўқнашиб қолишидан чўчирдим. То чошгоҳгача унинг ташрифини ҳар дақиқа кутдим; гарчи у синф хонасига онда-сонда келса-да, баъзан бунга бир неча дақиқа вақт топарди – менга бугун у албатта келадигандек туюларди.

Аммо тонг одатдагидек ўтди: Адель билан тинчгина машғулот ўтказдим, уни ҳеч ким кириб бузмади. Нонуштадан сўнг кўп ўтмай жаноб Рочестернинг ётоғи ёнида қандайдир бесаранжомлик бошланди, Фэйрфакс хоним, Ли ва ошпаз аёлнинг юмшоқ, Жоннинг эса дағал овози эшитилди. Қулоғимга шундай хитоблар кирарди: “Хайриятки, хўжайин тўшагида ёниб кетмабди! Кечаси шамни ёниқ қолдириш хавфли-да!” – “Худога шу-

кур, у довдираб қолмай, кўзадаги сувга ёпишибди!” – “Қизик, нега у ҳеч кимни уйғотмабди?” – “Жаноб Рочестер шамоллаб қолмадимикан, ахир, тунни кутубхонадаги диванда ўтказибди...”

Бу хитобларга бошқа шовкинлар ҳам қўшилди: ичкарида полни ювиб, деворни қиртишлашар, мебелларни у ёқдан-бу ёққа суришарди; мен тушликка тушаётиб, очиқ эшикдан хонага қарадим: у яна аввалги ҳолига қайтган, фақат каравот пардаси олиб ташланганди. Ли тоқчага чиқиб олиб, тутундан қорайган ойнани артарди. Кечаги ёнғин ҳақида гап олиш учун Лига қараб бир-икки қадам ташлагандим, хонада бошқа одам ҳам борлигини сезиб қолдим. Каравотга ёндош креслода бир аёл янги парда учун халқа тикаётганди – бу Грэйс Пулнинг худди ўзгинаси эди.

У жигарранг жун кўйлак, катак фартук ва оқ рўмолда бўлиб, ҳар доимгидек тунд ва жим ўтирганча, ўз ишига шўнғиб кетганди; унинг афтангорида бировни ўлдиришга қасд қилиб, сири фош бўлган аёллардаги кўркув, саросима ёки ғазабдан нишона ҳам йўқ эди. Мен таажжуб ва ҳайратда қолдим. У тикилиб турганимни ҳис этди чоғи, бир пайт бошини кўтарди. Бироқ унинг киприклари пирпираб, юз ифодаси ўзгариб кетмади, на ҳаяжон, на пушаймон, на жазодан кўркув ҳисси бор эди. У “Хайрли тонг, хоним”, деди ҳар галгидай локайд оҳангда лўнда қилиб, сўнг яна халқа ва тасмани олиб, тикишда давом этди.

“Ҳозир уни синаб кўраман, – дедим ўз-ўзимга мен, – унинг бунчалик муғомбирлиги ҳаёлимга ҳам келмаган экан”.

– Хайрли тонг, Грэйс, – дедим мен. – Бу ерда нима бўлди ўзи? Бироз олдин қулоғимга қандайдир гап-сўзлар эшитилди.

– Ҳеч гап йўқ, хўжайин тунда шамни ёкиб, китоб ўқибди-ю, ухлаб қолибди, шамдан ўт пардага туташибди; яхшиямки, каравот ва тўшак ёнмай туриб, уйғониб кетибди-ю, оловни ўчирибди.

– Ғалати воқеа, – дедим мен паст овозда, сўнг унга тикилганча, кўшимча қилдим. – Наҳотки жаноб Рочестер ҳеч кимни уйғотмабди, наҳотки ҳеч ким ҳеч қандай шовкин эшитмабди?

У яна бош кўтариб, менга қаради, бу гал унинг кўзларида қандайдир қизиқиш учкунни ярқ этгандек бўлди. У гўё мени зимдан ўрганаётгандек эди, сўнг саволимга жавоб қайтарди:

– Биласизми, хоним, хизматкорлар ётоғи анча узоқда – улар бирор шовкинни эшитган бўлиши даргумон. Фэйрфакс хоним ва сизнинг хонангиз эса хўжайинникига яқинроқ; аммо Фэйрфакс хоним, ҳеч нимани эшитмадим, деярли: қари одамнинг уйқуси қаттиқ бўлади-да. – У жимиб қолди, сўнг қандайдир сохта бепарволик билан, аммо сўзларга маънодор урғу бериб, давом этди: – Мана, сиз – ёшсиз, хоним: сергак ухлайсиз. Сиз шовкинни эшитган бўлсангиз керак?

– Ҳа, эшитдим, – дедим ҳалиям ойна артаётган Ли эшитмаслиги учун овозимни пасайтириб. – Аввалига бу – Пилотдир, деб ўйладим; аммо Пилот қулишни билмайди, кимдир ғалати қулганини эшитдим.

У янги ип олди-да, уни игна тешигидан ўтказди, сўнг ўзини хотиржам тутиб, бундай деди:

– Ёнғин хавф солиб турганда хўжайин қулмаса керак, ахир. Менингча, сиз буни тушда кўргансиз.

– Тушда кўрганим йўқ, – дея эътироз билдирдим мен бироз қизиққонлик билан – унинг совуққонлиги жаҳлимни кўзгаган эди.

У яна менга синовчан каради.

– Сиз хўжайинга, кулги овозини эшитдим, деб айтмадингизми? – деб сўради Грейс.

– У билан бугун гаплаша олмадим.

– Сиз эшикни очиб, долонга карамадингизми? – дея сўрашда давом этди у.

Чамаси, у мендан гап ўғирлаш учун атай сўрокка тутарди. Бирдан миямга, ундан шубҳа қилаётганимни тушуниб қолиб, менга бирор ёмонлик қилса-чи, деган хаёл келди-ю, эҳтиёткорроқ бўлишга қарор қилдим.

– Аксинча, мен эшик зулфинини солиб қўйдим, – деб жавоб бердим мен.

– Сиз ҳар кеча ётишдан олдин эшик зулфинини солмайсизми?

“Жин урсин, одатларимни билиб олмоқчи, қандайдир режа тузаяпти-ёв!” Жаҳлим чиққанидан яна эҳтиёткорликни унутдим-да, кескин оҳангда дедим:

– Ҳозиргача зулфинни солишни тез-тез унутиб қўярдим. Торнфильдда менга ҳеч нарса хавф солмайди, деб ўйлаб, бунга эҳтиёж ҳам сезмасдим. Аммо бугундан эътиборан уйкудан олдин уни албатта солиб ётаман.

– Тўғри қиласиз. Ростдан ҳам бу ер – тинч, омбордаги ҳар бир кумуш идиш бир неча юз фунт турса-да, ҳали ҳеч ким ўғирликка тушган эмас. Бундан ташқари, ўзингиз ҳам кўриб турганингиздек, шундай катта уйда бир неча хизматкор бор, холос – ахир, хўжайин бу ерда кўп турмайди, турганида ҳам бўйдоқ бўлгани сабаб, унга кўп нарса керак эмас. Аммо эҳтиёткорлик ҳеч қачон зарар қилмайди. Эшикни қулфлаш кийин иш эмас, ҳарқалай, тасодифий хавфдан холи бўласиз. Кўп одамлар, хоним, ҳар нарсани тақдирдан кўради, мен эса Худога таваккал қил-у, ўзинг ҳам хушёр бўл, дейман, зотан, ўзини асрагани Худо ҳам асрайди. – Шу ерда Грейс жимиб қолди. У шундоқ ҳам узоқ гапириб юборган, тумтароқ маърузаси ҳам дин пешвосининг насиҳатига ўхшаб кетганди.

Ошпаз кирганда ҳам мен бу юзсиз мунофиқ билан баҳслашмоқда эдим.

– Пул хоним, – деди ошпаз Грэйсга мурожаат қилиб. – Хизматкорлар учун тушлик тайёр бўлди, сиз ҳам пастга тушасизми?

– Йўк. Патнисга бир шиша пиво билан бир бўлак пудинг солинг, ўзим билан юқорига олиб чиқиб кетаман.

– Гўшт ҳам солайми?

– Озроқ, яна бир бўлак пишлок ҳам. Шу кифоя қилади.

– Ёрма-чи?

– Ҳозирча бошқа нарса керакмас. Чойни ўзим қайнатиб, ўзим дамлайман.

Шундан сўнг ошпаз менга юзланиб, Фэйрфакс хоним сизни кутяпти, деди-да, пастга тушиб кетди.

Тушлик чоғида Грэйс Пул ўзини сирли тутгани ҳақида ўй суриб ўтирдим, мени бундан ҳам кўпроқ у Торнфильдда қандай мавқе тутиши қизиқтирар эди. Нега Грейсни шу бугун тонгдаёқ қамокка жўнатишмади ёки, жиллакурса, ишдан бўшатиб юборишмади? Шундай ўй-хаёллар билан Фэйрфакс хонимнинг кечаги ёнғин ҳақидаги ҳикояси ҳам қулоғимга кирмади. Ахир, жаноб Рочестер, жиноятчи Грейс эканига имоним комил, деб очиқ айтди-ку! Қандай сирли сабабга кўра, у тикувчини дарҳол фош эта қолмади? Нега у мендан тунги воқеани сир тутишни илтимос қилди? Бу жуда ажабланарли эди: қайсар, жиззаки, мағрур асилзода оддий бир

хизматкорига ҳукм ўтказолмас, ўз жонига қасд қилганида ҳам жазолаш у ёқда турсин, ҳатто айблашга журъат этолмас!..

Агар Грэйс ёш ва гўзал бўлганида ҳам мен жаноб Рочестер эҳтиёткорлик ва қўркувдан-да устунроқ хиссиёт таъсирида бўлган, деб ўйлашим мумкин эди; аммо истарасиз, хунук ва қари аёлга нисбатан бундай ҳаёлга бориш ақлга сиғмасди. “Тўғри, – деб мулоҳаза юритардим мен, – у бир вақтлар ёш бўлган, ўшанда хўжайин ҳам навқирон эди. Бир гал Фэйрфакс хоним, Грэйс бу уйда кўпдан бери яшайди, деб айтганди. Шунда ҳам у бир вақтлар ёқимтой бўлганига ҳечам ишонолмайман. Бироқ мафтункор хусн-жамоли бўлмаса ҳам, феъл-атворининг бетакрор ва кучлилиги билан ўзига жалб қилиши мумкин эди-ку! Жаноб Рочестер дадил ва ғалатироқ инсонларни ёқтиради, Грэйс эса, ҳар қалай, ғалати аёл. Эҳтимол, қандайдир инжиклик сабаб бу аёлнинг ҳукми остига тушиб қолган-у, энди эса у жаноб Рочестер на воз кечоладиган, на унутиб ҳам юбороладиган ўша ўтмиш орқали унга сирли таъсир ўтказаётгандир?” Бироқ шу заҳоти кўз олдимга Грейснинг семиз, япаски кад-қомати, хунук, қотма, дағал юзи келди-ю, беихтиёр ўз-ўзимга “Йўк! Бундай бўлиши мумкин эмас! Менинг тахминим ҳақиқатдан жуда йироқ!” деб юбордим. “Нима бўпти, – дея менга эътироз билдирди ҳар бир киши қалбида яшовчи сирли овоз, – сен ҳам чиройли эмассан, лекин жаноб Рочестер сени ёқтирадигандек; ҳар ҳолда, ўзингга кўп марта шундай туюлган. Хўш, кечаги тунда нима бўлди? Унинг сўзлари, қарашлари, тақаллуфларини бир эсла-чи!”

Унинг сўзлари, қарашлари, тақаллуфлари эса эсимда жуда яхши сақланиб қолганди, шу дақиқада уларни кўз олдимга янада жонлироқ келтирдим. Шунда синф хонасига йўл олдим, бу ерда Адель расм чизиб ўтирарди. Қизалокнинг устига эгилдим-да, кўлидан тутганча, у билан бирга расм чиза кетдим. У менга ажабланиб қараб қўйди.

– Сизга нима бўлди, хоним? – деб сўради у. – Бармоқларингиз титра-япти, ёноқларингиз эса гилосдек кип-кизил!

– Шунчаки... энгашганим учун ёноғимга қон югурди, Адель. – Қисқа савол-жавобдан сўнг у яна чизишда, мен эса ўйлашда давом этдим.

Мен Грэйс Пул ҳақидаги мудҳиш тахминимни миямдан тезроқ чиқариб ташлашга интилардим. Улар менга жирканч бўлиб кўринарди. Фикран ўзимни у билан солиштирдим: биз бошқа-бошқа одамлар эдик. Бесси Ливен бир куни менга, сен ҳақиқий хонимсан, деган ва у ҳақ сўзни айтган эди; мен чиндан-да ўзимни киборлардек ҳис этардим. Ҳозир Бесси ўша гапни айтган пайтадиган ҳам дилбарроқ кўринаман. Чунки бироз тўлишдим ва юзимга кизил югурди, янада соғломлашиб, тетиклашдим, ёруғ умидлару беташвиш қувончларнинг оромбахш таъмини тотдим.

“Ҳадемай окшом тушади, – дея ҳаёлдан ўтказдим деразага бокканча. – Кун бўйи уйда жаноб Рочестернинг на овози, на қадами эшитилди. Лекин уни бугун албатта кўраман”. Эрталаб бу учрашувдан юрагим орқага тортганди, энди эса уни тезроқ кўришни хоҳлаб, бетоқат бўла бошладим.

Гира-ширалик ўрнини қуюқ зулмат қоплагач, Адель ўйнагани Софи билан пастки қаватга, болалар хонасига тушиб кетди. Мен эса жаноб Рочестер билан учрашиш истагида ёнар эдим. Қулоғимни динг қилганча, пастки қаватда қўнғироқ чалинмаяптими, бирортаси мени чақиргани олдимга чиқмаяптими, дея безовта кутардим. Гоҳида жаноб Рочестернинг қадам товуши эшитилгандек бўлар, мана, ҳозир эшик очилади-ю, у кириб

келади, дея юрагимни ховучлардим. Бироқ, таассуфки, эшик очилмас, дераза ортида эса зулмат қуюклашарди. Ҳали ҳам кеч эмас эди, жаноб Рочестер баъзан етти ёки саккизда чақиртирарди – ҳозир эса энди олти бўлди, холос. У бугун албатта синфхонага келади, ахир, унга айтмоқчи бўлган гапларим кўп, деб ўйлардим мен. Уни яна Грэйс Пул ҳақида суҳбатга тортмоқчи ва менга қандай жавоб беришини эшитмоқчи эдим. Мен жаноб Рочестернинг юзига тик бокиб, кеча тунда шу аёл жонимга қасд қилди, деб ҳисоблайсизми ва мабодо шундай деб ҳисобласангиз, нега унинг жинойтини ошкор этмаяпсиз, деб сўрашни хоҳлардим. Бу қизиқишим уни ранжитиши мумкин, деган фикр мени заррача ташвишга солмасди; менга аввал унинг жаҳлини чиқариб, кейин эса юпатиш ҳузур бағишларди – лекин савки табиийим билан меъёрни сақлашга ҳам ҳаракат қилардим. Мен тўғридан-тўғри тегажоглик қилишга ҳеч қачон журъат этмас, фақат олов билан моҳирона ўйнашар эдим, холос. Ўз мавкейимни ёдда тутган ва унга ҳурмат бажо келтирган ҳолда жаноб Рочестердан ҳайикмай ва тортинмай баҳслашишга куч топар, бу эса унга ҳам, менга ҳам хуш ёкарди.

Ниҳоят, кимнингдир қадамларидан зина ғичирлади. Хонага Ли кириб келди – у чой Фэйрфакс хонимнинг хонасида тортилишини айтгани кирган эди. Мен, барибир, пастки қаватга тушишдан мамнун эдим, чунки бу мени жаноб Рочестерга яқинлаштирарди.

– Сиз, менингча, жуда оч бўлсангиз керак, – деди Фэйрфакс хоним унинг хонасига кирганимда. Сўнг: – Сиз тушликда деярли ҳеч нима емадингиз, – дея давом этди у. – Бугун соғ эмассиз, деб кўрқаяпман. Ёноғингиз ўт бўлиб ёняпти, иситмангиз йўқми ишқилиб?

– О, йўқ, ўзимни жуда яхши ҳис қияпман. Бундан яхши бўлиши мумкин эмас.

– Унда буни исботланг, тўйиб овқатланиб олинг. Каштамини тугатиб олгунимча, чой дамлаб туролмайсизми? – Фэйрфакс хоним каштасини тугатгач эса, уни бир четга қўйди-да, ўрнидан туриб, пардани туширди; чамаси, энди куёш ёруғида тикишга унда хоҳиши қолмаган эди, дарҳақиқат, тезда ғира-шира қуюклашиб, чор-атрофни зулмат қоплади.

– Бугун окшом ажойиб, – деди у деразадан ташқарига боққанча, – ҳатто осмонда юлдузлар бўлмаса ҳам. Об-ҳавонинг яхшилиги жаноб Рочестернинг сафарини осонлаштиради.

– Сафар, дейсизми? Жаноб Рочестер кетдими? Уйда эмаслигини билмабман.

– У нонуштадан кейиноқ жўнаб кетди. У Лизга, жаноб Эштон кўрғонига кетди. Ўша кўрғон Милкотнинг нариги ёғида, бу ердан ўн милча бор. Эштон кўрғонида энг нозиктаъб асилзодалар: лорд Ингрэм, сэр Жорж Лин, полковник Дэнт ва бошқа казо-казолар тўпланади.

– У бугун уйга қайтадимми?

– Йўқ. Эртага ҳам ўша ерда бўлади. Эҳтимол бир ҳафта ёки ундан ҳам кўпроқ меҳмон бўлиб қолар, чунки бу нозиктаъб асилзодалар ҳар гал тўпланганда дилга ҳузур бағишлайдиган, кўнгил чигалини ёзадиган шундай ҳашамату шодиёналарга кўмилишадики, охир-окибат бир-биридан ажралишни хоҳламай қолишади. Бу зиёфатларда, айникса, жентльменлар ҳўбам яйрайдики, қўяверасиз; жаноб Рочестер ҳам улар даврасида жуда жонланиб кетади, барчани ўзига махлиё қилиб олади, уни давранинг гули

деса бўлади; у гарчи кўркам бўлмаса ҳам, хонимларга жуда ёқади. Чамаси, унинг иқтидорию одоби ёки мол-мулкию тоза насаби ташқи қиёфасидаги баъзи нуксонларни ёпиб юборса керак.

– Эштонникида хонимлар ҳам бўладими?

– Бўлмасам-чи! Аввало, Эштон хоним ва унинг уч навнихол қизи – бу хонимчалар шунақаям зебоки! Яна Бланш ва Мери Ингрэм – уларни ҳам ҳақиқий ҳурилико деса бўлади! Мен Бланшни етти-саккиз йил олдин кўрганман, ўшанда ўн саккиз яшар киз эди. Жаноб Рочестер Рождество шарафига катта бал уюштирган, бу балга у ҳам келганди. Ўша кунги зиёфат дастурхонини кўрганингизда эди: у шунақаям тўкин солинган, шамлар билан шунақаям ёритилган эдики! Элликтача хоним ва жаноблар йиғилган, улар шу графликнинг энг мўътабар зотлари эди. Лекин бал маликаси Ингрэм хоним бўлганди.

– Фэйрфакс хоним, уни кўрганман, дедингиз? Қанака эканини айтиб беринг.

– Ҳа, уни кўрганман. Ошхона эшиклари ланг очиб қўйилганди. Рождество сабаб хизматкорларга ҳам хонимлар қандай қўшиқ куйлаб, ракс тушишини даҳлизга йиғилиб, томоша қилишга рухсат берилганди. Жаноб Рочестер мени ичкарига таклиф қилиб қолди; бир чеккага бориб ўтирдим-да, уларни томоша қила бошладим. Мен ҳеч қачон бундан-да мухташам зиёфатни кўрган эмасман! Хонимлар серхашам либослар кийиб олган, ҳаммалари ёш ва гўзал эди; аммо ҳеч бири Ингрэм хонимнинг олдига тушолмасди.

– Уни таърифлаб беринг.

– Бўйи баланд, комати тик, елкаси ётиқ, бўйни узун ва нафис, териси тиниқ бугдойранг, кибор чехрали, кўзлари жаноб Рочестерникига ўхшаб катта ва қора, гўё бир жуфт олмосдек чараклаб турарди. Яна сочлари ҳам жуда ажойиб – худди қарға қанотидек тим қора, чиройли қилиб турмаклаб олганди: бошида қалин ўрилган сочдан тож, чаккасида эса узун гажак мавжланиб турарди. У бошдан-оёқ оппоқ либосга бурканиб олганди. Бир елкаси ва кўксини ёпиб турган сариқ шарф ёнбошдан тугилган ва тиззасидан пастда солланиб турарди. Сочига тилларанг гул қадалган бўлиб, у тим қора зулфлар орасида кўзга фусункор ташланарди.

– Ҳамма Ингрэм хонимга мафтун бўлиб қолгандир-а?

– Ҳа, албатта! Нафақат гўзаллиги, балки иқтидори учун ҳам... У қўшиқни шунақаям чиройли куйлагандики! Жаноблардан бири унга роялда жўр бўлганди. Улар жаноб Рочестер билан дуэт куйлашганди.

– Жаноб Рочестер билан, дейсизми? Унинг қўшиқ айтишини билмас эканман.

– О, унинг овози жуда ширали, мусиқани ҳам жуда яхши тушунади.

– Ингрэм хонимнинг овози қанақа?

– Жуда кучли, жарангдор. У шунақаям жозибали куйладики, барча хузури қилиб тинглади! Сўнг у рояль чалди. Мен мусиқа бобида жуда нўнокман, лекин жаноб Рочестернинг диди баланд, у хонимни зўр мусикачи, деб таърифлади.

– Нима, шундай гўзал ва мафтункор хоним ҳали ҳам эрга тегмаганми?

– Шунақа, шекилли. Менингча, ўзининг ҳам, синглисининг ҳам тузук-курук сепи йўқ. Кекса лорд Ингрэмнинг бутун мол-мулки тўнгич ўғлига мерос бўлиб ўтган.

– Нахотки бирор бадавлат асилзода ёки ёки шунчаки жентльмен унга оғиз солмаган бўлса? Ҳеч бўлмаса, жаноб Рочестер? Менингча, у бой-бадавлат инсон.

– Ҳа, албатта! Аммо уларнинг ёшида катта фарк бор. Жаноб Рочестер қиркка яқинлашиб қолди, у эса йигирма бешга кирган, холос.

– Нима бўпти! Ёшларида бундан ҳам катта фарк бор эр-хотинлар қўп!

– Тўғри. Аммо жаноб Рочестер унга уйланмаса керак. Ҳа-я, нега ҳеч нарса емаяпсиз? Сиз шу пайтгача ушоқ ҳам тотмадингиз.

– Раҳмат, фақат чой ичгим келяпти. Иштаҳам умуман йўқ. Яна бир финжон чой бўлса, майли!

Мен жаноб Рочестер ва хурлико Бланш никоҳдан ўтиши мумкинми, деган мавзун яна давом эттирмакчи эдим, бироқ Адель кириб қолди-ю, суҳбат ўзани унга бурилиб кетди.

Ёлғиз қолгач, барча эшитганларимни бирма-бир ақл тарозисига солдим, қалбимга назар ташлаб, ўз фикр ва туйғуларимни сарҳисоб қилдим-да, уларни ақл-идрок йўлига қайтармакчи бўлдим, зеро, мен учун шуниси беҳатарроқ эди.

Мен ўз устимдан ўзим суд ўтказардим. Асосий гувоҳ – Хотира кечадан бери қалбимни оғушига олиб эркалатаётган умид, истак ва ҳислар, қолаверса, ўзим икки ҳафтадан бери бошдан кечириётган руҳий кайфият-ни илтифот-ла эсимга солди. Сўнгра Ақл сўз олди-да, ўзига хос ҳушёрлик ва вазминлик билан ҳақиқатнинг кўзига тик қарашни истамаганим ва ҳеч қачон рўёбга чиқмас орзуларга берилганим учун мендан ўпкалади. Шундан сўнг ўз устимдан ўзим бундай ҳукм ўқидим:

“Бу дунёда Жейн Эйрчалик эсини еган қиз бўлмаган, ҳеч бир телба унингдек рўё жодусига берилмаган, аччиқ оғуни тотли болдек ютмаган”.

“Сен, – дедим ўзимга-ўзим, – жаноб Рочестерни махлиё этдим, деб ҳаёл қилдингми? Шу миянгга, мен унга ёқаман, унга ардоклиман, деган фикр келдими? Ўз аҳмоқлигиндан уял, бундай орзуларни қўй! Баобрў хонадондан чиққан жентльмен, асилзода эркак сенга, ўзига тобе ғўр қизга бироз эътибор қаратиб қўйса, бунга шунча қувониб кетдингми? Сен бир бахтиқаро, таъвия бўла туриб, бунга қандай журъат этдинг? Нахотки ўз фойдангга ҳам ақлингни йиға олмасанг: ахир, бугун тонгда ҳам кечаги тун изтиробларини қайта бошдан кечирдинг-ку! Бу ҳолингдан уял, қўлларинг билан юзингни ёп! У кўзларинг ҳақида бир-иккича мактов сўзлар айтди, холос, сўқир қўғирчоқ! Эсингни йиғ! Қанчалик аҳмоқлигингни бир чама-лаб қўр! Қайси ақлли аёл эркак киши, менга турмушга чиқинг, деб таклиф қилмагунча, унинг мактовидан эриб кетади?! Қолаверса, ўз қалбида пинҳона ишқ аланга олишига изн берган аёл ҳам ғирт телбадир, зеро, бу севги бирёклама ва пинҳонийки, у ўз ошёни бўлган кўнгилни кулга айлантиради. Башарти, бу муҳаббат ошқора ва иккиёклама бўлса ҳам, у сени худди кўкиш шуълалардек авраб боткокликка тортади, холос.

Энди ҳукмингни эшит, Жейн Эйр. Сен эртага кўзгуни оласан-да, уни қаршингга қўйиб, қаламда ўз расмингни чизасан – бироқ холис чизасан, ҳеч бир нуксонни ҳаспўшламайсан. Бирор дағалликни ташлаб кетмайсан, бирор қинғирликни тўғриламайсан ва бу расм тагига “Ҳеч кими йўқ, қашшоқ, хунук қиз – мураббия портрети”, деб ёзиб қўясан.

Сўнг эса расм қутингни очгин-да, бир парча фил суягини ол, энг янги, энг нафис, энг ёрқин бўёқларни аралаштир-у, туя юнгидан бўлган ингич-

ка мўйкаламни танлаб, хаёлингда яратган энг мафтункор чехрани чиз. Фэйрфакс хоним дилбар Бланш Ингрэмни таърифу тавсиф этганига мос тарзда нафис соя ва нозик чизгилар бер – ха, дарвоке, ипакдек майин гажаклару шаркона жодугар кўзларни ҳам унутма! Нима? Кўзини жаноб Рочестерникига ўхшатиб чизаман, дейсанми? Бас қил бу гап-сўзларни! Хеч қандай иккиланишга йўл йўк! Ҳар қандай оҳ-воҳ, ҳар қандай афсус-надомат ортиқча! Фақат соғлом фикр ва журъат кифоя! Улуғвор ва нафис бўйин ва сийналар, нозик билакларни хаёлингга келтир, текис ва оппоқ елкаларни қоғозга тушир, олмос кўзли узугу тилла билагузукни ҳам ёддан чиқарма, унинг эгнидаги либос: тўрлардаги нозик нақшлару ял-ял товланаётган атласни, шарфнинг нафис бурмаларию оқ-сарғиш ранг атиргулни ҳам кунт билан тасвирла, сўнг портрет тагига “Бланш – ёш ва дилбар асилзода қиз”, деб ёзиб қўй.

Агар яна қачондир жаноб Рочестер менга хушомад қияпти, деган хаёлга борсанг, шу икки суратни қўлга ол-да, бир-бирига солиштир. Ўзингга шундай де: “Агар жаноб Рочестер хоҳласа, шу оқсуяқ хонимнинг севгисини козонарди, унинг паст табақадан чиққан бир хунук, кашшок қизга кўнгил қўйишини наҳот хаёлга келтириб бўлса?”

“Шундай қилганим бўлсин”, дедим ўзимга-ўзим. Бир қарорга келгач эса, аста-секин тинчландим-да, ухлаб қолдим.

Мен ўз ваъдамда турдим. Бир ё икки соатда қаламда чизилган портретим тайёр бўлди. Салкам икки ҳафтада фил суягига Бланш Ингрэмнинг мўъжаз хаёлий расмини чиздим. У жуда мафтункор бўлиб, бу икки сурат орасидаги фарқ менда ҳеч қандай илинж қолдирмас даражада катта эди. Бу ишнинг менга катта нафи тегди, қўлим ва миям банд бўлди, шубҳали илинжлар чекинди.

Ақлу хушни йиғиб олишнинг хайрли таъсири руҳий кайфиятимда дарров кўринди, энди мен олдиндаги воқеаларни вазмин қарши олишга тайёр эдим, агар улар аввалроқ юз берса, ўз ҳиссиётларимни наинки бостира олишга, ҳатто ошкор этиб қўймасликка ҳам кучим етмаган бўларди.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

Бир ҳафта ўтса ҳам, жаноб Рочестердан хабар бўлмади, ўн кун ўтса ҳам, қайтиб келмади. Фэйрфакс хонимнинг айтишича, агар у Лиздан тўғри Лондонга жўнаса-ю, у ердан Европанинг бирор мамлакатига йўл олса ва Торнфильдга бир йилдан сўнг қайтса ҳам ажабланмаса бўлар эмиш: бу унинг ўз ер-мулкини биринчи марта кўққис ва сирли тарк этиши эмас эмиш. Бу сўзларни эшитиб, баданимни совуқ тер қоплади ва юрагим орқага тортиб кетди. Мени яна қайғу босишига бир баҳя қолди, аммо анави ваъдам эсимга тушди-ю, ўша заҳоти ўзимни қўлга олдим. Ҳатто оний иккиланишни шу қадар тез енга олганим, ўз хаётим жаноб Рочестер қўлида, деган фикрдан шу қадар осон қутилганимга хайрон ҳам эдим. Аммо мен ўзимни, сен атиги бир мураббиясан, деган қулларча фикр ёрдамида тийганим йўк. Аксинча, мен ўзимга-ўзим бундай дедим:

“Сен билан Торнфильд хўжайини ўртасида ҳеч қандай яқинлик йўк. У сенга ўз ваъсийлигидаги қизчани тарбиялаганинг учун ҳақ тўлайди, холос. Сен ўз мажбуриятларингни виждонан бажараётганинг учун ундан илтифот кутишга ҳақлисан. Ишон, бу сизларнинг ўртангиздаги бирдан-

бир ришта, холос. Демак, уни ўз нозик туйғуларинг, умидсизлигу тушкунлигинг сабабчисига айланторма. У бошқа табака одами; сен ўз ҳаддинг ва иззатингни бил, токи, руҳинг ва калбинг кучини унга беҳожат ва бепи-санд кишига сарф этма”.

Мен ҳар кунги машғулотларимни тинчгина давом эттиравердим; аммо миямда дам-бадам Торнфильдни тарк этиш режаси пайдо бўла бошлади. Бошқа жойдан иш топишни кўзлаб, олдиндан эълон матнини ҳам ёзиб қўйдим. Бу ниятимга қарши курашишим шарт эмас, деб ҳисоблар, у чуқур томир отиб, мева беришига ҳеч нима ҳалакит қилмас эди.

Жаноб Рочестер Торнфильдни тарк этганига икки ҳафтача бўлай деганда Фэйрфакс хоним ундан хат олди.

– Хат хўжайиндан экан, – деди у конвертга кўз югуртириб. – Бундан у қайтадими ёки йўқми билиб оламиз.

Фэйрфакс хоним муҳрни бузиб, хатни ўқий бошлади, мен эса қаҳва ичишда давом этдим (биз нонушта қилиб ўтирган эдик). Қаҳва қайноққина эди, шунинг учун бўлса керак, ёноғимга қизиллик югурди; лекин негадир кўлимга ҳам титроқ кирди-ю, қаҳванинг ярмини тақсимчага тўкиб юбордим. Лекин шу тобда бу ношудлигим ҳақида ўйлаб ўтиришга ҳушим йўқ эди.

– Баъзан менга биз одамлардан айрилиб, хилватнишин яшаётгандек кўринардик. Энди ишларимиз кўпаяди, жилакурса, бир неча кунга, – деди Фэйрфакс хоним ҳамон хатдан кўзини узмай.

Унга савол беришга оғиз жуфтлашдан олдин Аделнинг фартугини боғладим, сўнг унга иссиқ кулча тутиб, сут қўйдим. Шундан кейингина бепарво сўз қотдим:

– Афтидан, Жаноб Рочестер ҳали қайтмайди, шекилли?

– Аксинча, яқинда қайтар экан: уч кундан кейин, деб ёзибди, аниқроғи, шу пайшанба куни. Яна бир ўзи эмас. Худо билсин, у билан бирга Лиздан яна қанча оксуяк меҳмон келар экан. У энг яхши ётоқхоналарни тайёрлаб қўйинг, кутубхона ва меҳмонхонани бошдан-оёқ тозалаб чиқинг, ошхонага Милкот меҳмонхонаси ёки бошқа бирор жойдан ёрдамчилар ёлланг, деб ёзибди. Хонимлар ўз оқсочи, жаноблар эса ўз гумаштаси билан келиши тайин, демак, бу ер одамга тўлиб кетади. – Фэйрфакс хоним дарров нонушта қилди-да, ўша захотиёқ ҳозирликни бошлаш учун шошилиб чиқиб кетди.

Бу уч кун, унинг ўзи айтганидек, югур-югур билан ўтди. Шу вақтгача менга Торнфильддаги барча хоналар ўта батариб ва ажойиб жиҳозлангандек кўринарди; аммо энди билсам, адашган эканман. Учта кунбай ёлланган ёрдамчи келиб, хоналарни тозалаш, гиламларни қоқиш, картина, кўзгу ва қандилларни артиш, ётоқхоналарни иситиш, кўрпа ва парёстикларни оловга тоблаб қуритишга шундай қаттиқ киришдики, бунақасини илгари ҳеч кўрмаганман, кейин ҳам кўрмасам керак. Аделъ бу тўс-тўполон ичида қувониб нукул у ёқдан-бу ёққа чопар, афтидан, уй кўтаришу меҳмон кутиш қизалоқни завклантираётган эди. У Софидан барча кийим-кечагини кўздан кечириб, уларни ювиб, дорга ёйиб, дазмоллаб қўйишни талаб этди. Аделнинг ўзи ҳеч вако қилмади, хонама-хона сандирақлади, каравотларга чиқиб сакради, матрацлар устида думбалок ошди, партўшак ва парёстикларга тирмашиб чикди – улар олов гуриллаб ёнаётган камин олдига уйиб қўйилган эди. Аделни машғулотлардан

озод қилдим, чунки Фэйрфакс хоним мени ҳам ишга жалб этганди. У энди бутун кунини омборхонада, Фэйрфакс хоним ва ошпазга қарашиб, тўғрироғи, халакит бериб ўтказар эди. Мен крем, вартушка ва француз ширинлиги тайёрлашни, парранда қовуриш, таомни десерт билан безатишни ўрганиб олдим.

Меҳмонлар пайшанба куни куёш окканда, тушлик тортиладиган вақтда келиши кутилмоқда эди. Мен уларнинг келишига ҳозирлик кўраётганим учун хомхаёлларга берилишга фурсатим йўқ эди. Эсимда, худди бошқалар каби мен ҳам кувноқ ва бардам эдим, Аделни-ку айтмаса ҳам бўларди. Тўғри, гоҳо-гоҳо аллақандай ҳиссиёт юрагимни эзар, шунда тетик кайфиятим бирдан тушиб кетарди. Қандайдир ғайриихтиёрий куч мени иккиланиш, ишончсизлик ва кўркувнинг мудхиш қаърига судрарди. Бу ҳиссиётлар мени учинчи қават зинапояси эшиги аста очилиб (кейинги вақтда бу эшик доим ёпик турарди), ундан оҳорланган чепец, оқ пешбанд, кийик рўмолда Грэйс Пул чиқиб келганда, айникса, каттик исканжага оларди. Грэйс ўзининг кигиз бошмоғида долон бўйлаб шарпасиз сирғалар, шовкин-сурон билан ағдар-тўнтар қилиб тозаланаётган ётоқхоналарга бош суқар, гоҳ у-гоҳ бу жойда кунбай ёлланган ёрдамчиларга панжара ёки камин мармарини нима билан артишни, гулқоғоздаги доғни қандай кетказишни ўргатар, сўнг яна ўз йўлида давом этарди. Одатда, у ошхонага кунда бир марта тушар, ўз тушлигини еб олгандан сўнг камин ёнида кичкина трубкасини чекар, кейин ҳар галгидек бир шиша қора пиво олганча, уни нимқоронғи хонасида ичгани яна юқорига чиқиб кетарди. Йигирма тўрт соатдан фақат бир соатини у бошқа хизматкорлар билан пастда ўтказар, қолган барча вақтда эса шифти паст, эман қопламали хонасидан чиқмасди; бу ерда у қамоққа тикилган маҳкумадек ёлғиз иш тикиб ва бўғиқ овозда кулиб ўтирарди.

Энг қизиғи, мендан бошқа ҳеч ким унинг қилиқларига эътибор бермас, бу қилиқлардан таажжубга тушиб, хайрон бўлмас, унинг ахволи-ю машғулотини муҳокама қилмас, ёлғизлиги ва одамовилигига ачинмас эди. Тўғри, Ли билан кунбай ёлланган ёрдамчилардан бири Грэйс ҳақида гаплашаётгани кўкқис қулоғимга чалиниб қолди. Ли нима деганини эшитмадим-у, аммо кунбай ёлланган ёрдамчи бундай деди:

– Демак, унга яхши ҳақ тўлашар экан-да.

– Ҳа, – деб жавоб қайтарди Ли, – қани эди менга ҳам шунча ҳақ тўлашса. Менга оз ҳақ тўлашади, демайман – йўқ, жаноб Рочестер асло хасис эмас, аммо мен ундан беш барабар кам ҳақ оламан. У пулларини асраб кўяди: ҳар уч ойда Милкот банкига боради. У Торнфильддан бўшаб кетса-ю, жамғармаси ҳисобидан яшаса, бундан сираям ажабланмайман, бироқ у, чамаси, бу ерга ўрганиб қолган. Бундан ташқари, у қирққа ҳам киргани йўқ, соғлом ва бақувват, ҳар қандай ишни бажара олади. Ишдан кетиши учун ҳали жуда эрта.

– У ўз ишини қойиллатиб бажарса керак-а? – деб сўради кунбай ёлланган ёрдамчи.

– У ўзидан нима талаб этишаётганини дарров фахмлайди, унга ўргатиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, – деди маънодор қилиб Ли, – йўқса, ҳар қанча пул беришса ҳам, бунга ҳар ким ҳам кўнавермас эди.

– Ҳа, албатта, – дея унинг гапини тасдиқлади ҳамсухбати. – Наҳотки хўжайин...

У гапини давом эттирмокчи эди-ю, аммо шу онда Ли ўгирилиб, менга кўзи тушди-да, ҳамсухбатининг бикинига туртди.

– У билмайдими? – деган шивирини эшитдим бояги аёлнинг.

Ли бошини чайкади, сухбат бўлиниб қолди. Бундан шундай хулосага келдим: Торнфильдда кандайдир сир бор, бироқ у менга қоронғи.

Пайшанба ҳам етиб келди. Чоп-чоплар чоршанбада якунига етди: чиройли кенг-мўл гиламлар тўшалди, серхашам шоҳи пардалар осилди, каравотларга оппоқ чойшаблар солинди, пардоз столлари ва буюмлари қўйилди, мебеллар ярқиратиб тозаланди, столлар гулдонларни беади; меҳмонхона ва ётоқхоналар буткул ўзгариб кетди, улар ёруғ ва озода эди. Катта дахлиз ҳам тозаланди, эски ўйма нақшли соат артилди, зина ва панжаралар ойнадек ялтиради; ошхона буфетида кумуш идишлар жилоланди; меҳмонхона ва қабулхонага тропик ўсимликлар келтирилди.

Кун кечга оға бошлади. Фэйрфакс хоним кечки қора атлас кўйлагини кийди, кўлқопини ва олтин соатини тақди – у меҳмонларни кутиб олиш, хонимларни хонасига кузатиш ва ҳоказо ишларга масъул эди. Адель ҳам мени ясангириб қўйинг, деб хархаша қилди. Мен уни бугун меҳмонлар олдига чақиришмаса керак, деган фикрда эдим. Бироқ қизчани хафа қилмаслик учун Софидан унга калта ва башанг ҳарир кўйлагини кийдиришни илтимос қилдим. Ўзимнинг эса кийинишимга ҳожат йўқ эди: шу кун мен синф хонасидан чиқмаслигимни билардим. Энди бу жой тўс-тўполонлар вақтида энг дилкаш гўшамга айланганди.

Баҳорнинг беозор, чароғон кунларидан бири эди. Одатда, мартнинг охири – апрелнинг бошидаги шундай кунларда офтоб чараклаб, ёздан дарақ беради. Қуёш ботган бўлса-да, окшом илик эди – мен синф хонасида, очик дераза ёнида ёзиб-чизиб ўтирардим.

– Улар ҳали ҳам келишмади-я, – деди Фэйрфакс хоним кўйлагини шилдиратиб хонамга кирар экан. – Яхшиямки, таомни жаноб Рочестер тайинлаганидан бир соат кейинга буюртма берибман; соат ҳам етти бўлиб қолди, ахир; Жонни дарвозага пойлоқчиликка жўнатдим: ўша ердан Милкот йўли аниқ кўриниб туради. – Фэйрфакс хоним дераза ёнига келди. – Мана ўзи, – дея давом этди Фэйрфакс хоним. – Хўш, Жон (кампир деразадан пастга эгилди), нима янгилик?

– Улар келишяпти, хоним, – деган жавоб бўлди пастдан. – Ўн дақиқада шу ерда бўлишади.

Адель ўзини дераза томон отди. Мен эса пардани пана қилдим, шунда ўзим ҳаммани кўрардим-у, аммо мени ҳеч ким кўрмасди.

Жон айтган ўн дақиқа мангуликдек туюлди менга; ниҳоят, файтонлар овози қулоғимизга чалинди. Олдинда тўртта отлик, улар ортида эса иккита очик файтон кўринди – файтонлар устида рўмол ва патлар хилпирар эди; икки отлик ёш кўркам йигитлар бўлиб, учинчиси жаноб Рочестер эди, у ўз қора айғири – Мезрурдани миниб олганди, Пилот эса олдинда югуриб келарди. Жаноб Рочестернинг ёнида бир хоним борар, унинг нафармон узун кўйлаги ерга тегай деб турар, шамол юзидаги ҳарирни торткиларди; қора сочлари эса ҳарир бурмаларига қоришганча, елкасига қўйилиб турарди.

– Ингрэм хоним! – дея хитоб қилди Фэйрфакс хоним ва меҳмонларни қарши олиш учун пастга югурди.

Отлик ва файтонлар йўл муюлишидан уй бурчагига қайрилишди, улар энди менга кўринмай қолганди. Адель пастга тушиш учун рухсат сўрай

бошлади, лекин мен уни тиззамга ўтказдим-да, бу хонимларнинг кўзига ҳозир ҳам, бошқа вақт ҳам кўринмаслиги лозимлигини уқдира кетдим. Акс ҳолда жаноб Рочестернинг жудаям жаҳли чиқади, деб пўписа қилиб қўйдим. Бу танбехдан сўнг у, албатта, йиғлай бошлади, аммо юзимга жиддий тус бергандим, кўзёшларини артишга тушди.

Дахлизда қувноқ овозлар эшитилди; эркаларнинг паст овозига аёлларнинг жарангдор товуши қоришиб кетди. Аммо Торнфильд хўжайинининг азиз меҳмонларни қутлаган паст, лекин дўриллоқ овози барини босиб юборди. Сўнг зинапояда қўйлақларнинг шилдираган товуши эшитилди. Долонда тез-тез ташланаётган қадамлар, паст овоздаги хушнуд кулгилар, эшикларнинг очилиб-ёпилишию шивир-шивирлар кулоққа чалинди.

– Улар кийимларини алмаштиряпти, – деди ҳар бир товушни бутун вужуди кулоққа айланиб тинглаётган Адель, сўнг хўрсиниб қўшиб қўйди: – Онамнинг меҳмонлари келганда мен уларга эргашиб, ҳар ерда: меҳмонхонада ҳам, ётоқхонада ҳам юраверардим; мен оксочлар хонимларнинг сочини қандай тараши-ю қандай кийинтиришини кўп марта кўрганман, бу – жуда қизик эди. Уларни кузатиб ўтириб, ўзим ҳам ўрганиб олардим.

– Айт-чи, очкамадингми, Адель?

– Очкадим, албатта, хоним! Ахир, беш-олти соатдан бери ҳеч нарса еганимиз йўқ.

– Хонимлар ётоғига кирганидан фойдаланиб, пастдан бирор егулик топиб чиқайми?

Шундай дея синф хонасидан сирғалиб чиқдим-да, ошхонага олиб тушувчи орқа зинапояга ўтдим. Ошхонада бир неча ошпаз куймаланиб юрар, бу ер тоқат қилиб бўлмас даражада исиб кетганди. Шўрва ва балиқ тайёр бўлай деб қолган, ошпаз аёл эса олов ёнида шу қадар бўғриқиб кетган эдики, гўё ҳозир ўзини ҳам аланга оладигандек эди. Ошхона залида иккита аравакаш ва учта гумашта ўтирарди, оксочлар, чамаси, бекалар билан юкорида эди. Милкотдан кунбай ёлланган ёрдамчилар у ёқдан-бу ёққа елиб-югурарди. Ниҳоят, мен омборхонага кирдим. У ердан қовурилган яхна товук, оқ нон, бир неча ширин кулча, иккита тақсимча, пичоқ ва санчки олиб, ортимга чопдим. Мен эндигина долонга чиқиб, орқа зинапоя эшигини ёпаётгандим, ўз ётоқларидан чиқаётган хонимлар овозини эшитдим. Синф хонасига кириш учун уларнинг эшиги олдидан ўтишим керак эди; қўлимдагилар билан хонимларга кўринишни хоҳламай, долоннинг охирида тўхтаб қолдим, бу ер дераза йўқлигидан кундузи нимқоронғи бўлар, ҳозир эса куёш ботганидан зулматга чўмганди.

Мана, хонимлар бирин-кетин ётоғидан чиқа бошлади; барчаси ҳам қувноқ ва беташвиш бўлиб, қўйлақлари гоҳ-гоҳ ғира-ширада товланиб қўяр эди. Хонимлар долоннинг у бошида бир неча сония тўпланиб турди, уларнинг паст овоздаги ҳаяжонли чуғур-чуғури менгача эшитиларди. Сўнгра улар зинапоядан, худди кир-адирларга чўқаётган туман мисоли, енгил ва бесас тушиб кетишди. Бу хонимлар киборларча назокати билан менда ажиб таассурот қолдирди.

Синфга киргач, Адель эшикни қия очиб, кузатиб турганини кўрдим.

– Қандай гўзал-а?! – деди қизалоқ ҳаяжонланганча инглизчалаб. – Уларнинг ёнига боргим келиб кетди! Нима деб ўйлайсиз, жаноб Рочестер таомдан сўнг бизни чақирармикан?

– Менингча, йўк; жаноб Рочестернинг биздан бошқа ҳам ташвиши кўп. Бугунча бу хонимларни унут; эҳтимол уларни эртага кўрарсан. Мана сенинг овқатинг.

У чиндан-да очиккан эди, шунинг учун товук ва кулча унинг хаёлини чалғитди. Яхшиямки, овқат ғамини ебман, акс холда иккаламиз, қолаверса, бизга хўракдош бўлган Софи ҳам оч колар экан, чунки ошхонада ҳамма ниҳоятда банд, биз уларнинг эсига келишимиз амримахол эди. Ширинлик соат тўққизда тортилди, соат ўнда ҳам хизматкорлар патнис ва финжонларни кўтарганча, у ёқдан-бу ёққа чопиб юришди. Адель пастда эшиклар бетиним очилиб, хизматкорлар кириб-чикиб турганда ҳечам ухлай олмайман, дегач, унга ҳар кунгидан кечроқ ётишга рухсат этдим. Бундан ташқари, у жаноб Рочестер бизни чакиртириб қолса-ю, мен ҳали кийинмаган бўлсам, нақадар чатоқ иш бўлади, деб кўшиб ҳам кўйди.

Унга аввал эртақ айтиб бердим, сўнг долонга олиб чиқдим. Дахлизда чирок ёниб турарди, кизча панжара оша хизматкорлар у ёқдан-бу ёққа чопишини кизикиб кузатди. Соат ўндан ошганда меҳмонхонада – рояль шу ерга олиб кирилган эди – мусиқа овози эшитилди. Адель иккимиз зинапояннинг юқори поғонасига ўтириб олиб, унга кулок тутдик. Мана, рояль жўрлигида майин овоз янгради – хонимлардан бири кўшиқ куйлар, у шундай куйлардики, қалбинг яйраб кетарди. Якка ижродан сўнг дуэт куйланди, сўнг қувноқ кўшиқ айтилди; танаффус пайтида эса ҳаяжонли ғала-ғовур овози эшитилди. Бутун вужудим кулокка айланганча, бу ғала-ғовурни тинглар эканман, бирдан уларнинг маъносини чақиш ва овозлар орасидан жаноб Рочестернинг товушини ажратишга интилаётганимни пайкаб қолдим; ниҳоят, бошқа овозлар ичидан унинг товушини ажратиб олдим-да, энди айрим сўзларни илғашга диққатни жамладим.

Соат ўн бирга бонг урди. Мен Аделга кўз ташладим, у елкамга бошини кўйиб ўтирар, кўзлари юмилиб-юмилиб кетарди. Уни қўлимда кўтарганча, ётоғига олиб кирдим. Хоним ва жаноблар эса ўз ётоғига бир соатдан сўнггина таркалди.

Эртанги кун ҳам жуда қувноқ ўтди; меҳмонлар қўрғонга ёндош хушманзара жойларни айлангани сайрга чиқишди. Улар тонгданок йўлга отланишди: айримлари от миниб олган, айримлари эса файтонларда боришарди. Мен уларнинг кетишини ҳам, қайтишини ҳам кузатиб турдим. Ингрэм хоним худди кечагидек от миниб олган, жаноб Рочестер ҳам худди кечагидек унинг ёнида борарди. Улар бошқалардан бироз нарида от ўйнатиб кетишарди. Мен уларни дераза ёнида турган Фэйрфакс хонимга кўрсатдим.

– Сиз унга уйланиши мумкин эмас, деб айтгандингиз, – дедим мен. – бироқ жаноб Рочестер бошқа хонимлар ёнида унга очик мулозамат кўрсатяпти.

– Ҳа, албатта, у хонимга мафтун бўлган.

– Хоним эса унга, – дея кўшимча қилдим мен. – Қаранг, хоним у томон бошини эгиб олибди, гўё улар ёлғиз суҳбатлашаётгандек. Унинг юзини жудаям кўргим келяпти, ҳали унга сира кўзим тушгани йўк.

– Сиз уни бугун окшомда кўрасиз, – деб жавоб берди Фэйрфакс хоним. – Мен жаноб Рочестерга, Адель бу хонимлар билан танишишни орзу қиляпти, деб айтдим. У эса “Шундайми? Майли, бугун зиёфатдан сўнг меҳмонхонага кирсин. Эйр хонимдан эса уни олиб киришни илтимос қилинг”, деди.

– Табиийки, бу гапни у илтифот юзасидан айтган, менингча, хонимлар ёнига чикишим шарт эмас, – деб жавоб бердим мен.

– Мен ҳам унга, Эйр хоним бундай давраларга ўрганмаган, шунинг учун ўзига ёт хушчақчақ меҳмонлар ёнига киришни хоҳламаса керак, дедим; аммо у ҳар доимгидек қатъият билан: “Бемаънилик! Агар у эътироз билдиришга уринса, буни мен хоҳлаётганимни айтинг; агар у оёқ тираб туриб олса, айтиб қўйинг, ўзим олиб чиқаман”, деб чўрт кесди.

– Майли, уни овора қилиб ўтирмайман, – деб жавоб бердим мен. – Ҳамонки, бошқа илож йўқ экан, майли, борганим бўлсин, лекин оёғим тортмай турибди. Сиз-чи, Фэйрфакс хоним, ўзингиз ўша жойда бўласизми?

– Йўқ. Мен рухсат сўрадим, у ижозат берди. Меҳмонхонага кирганингизда ҳамма сизга қарайди, шунда ўзингизни жуда ноқулай ҳис этасиз, мен сизга бу азобдан қутилиш йўлини ўргатаман. Сиз хонимлар овқатланиб ўтирган пайтда, ҳеч ким йўқлигида меҳмонхонага кириб, кўздан пана чеккароқ жойга ўтириб олинг. Эркаклар киргандан сўнг, агар ўзингиз шуни хоҳламасангиз, улар даврасида қолишингиз шарт эмас. Жаноб Рочестер сизни бирров кўрса кифоя, кейин секин сирғалиб чикиб кетасиз, ҳеч ким сизга эътибор қилмайди.

– Нима деб ўйлайсиз, меҳмонлар узоқ қолишармикан?

– Эҳтимол икки ёки уч ҳафтадир, лекин ундан кўп эмас. Жаноб Жорж Лин яқинда Милкотдан парламентга аъзо қилиб сайланган, у Пасха таътилидан сўнг Лондонга қайтиши шарт. Жаноб Рочестер ҳам у билан бирга қайтса керак. Бу сафар у Торнфильдда узоқ туриб қолгани мени жуда хайрон қолдирапти.

Адель билан бирга меҳмонхонага тушадиган вақтимизни ҳаяжон билан кутдим. Қизалоқ ҳам бу ҳақда эшитгач, кун бўйи бетоқат юрди, Софи уни кийинтира бошлагачгина бироз тинчланди. Кийиниб-безанишга у боши билан шўнғиган эди; мана, ниҳоят, сочлари йиғилиб, елкасига узун зулф қилиб туширилди, пушти атлас кўйлаги устидан белбоғ боғланди ва тўр қўлқоп кийдирилди, хуллас, қизалоқ байрамона гўзал киёфага кирди. Аделга, кийимларингни авайла, дейишга ҳожат йўқ эди: у этагини ғижим қилмаслик учун авайлаб кўтарганча, стулчасига ўтирди-да, сиз тайёр бўлмагунингизча ўрнимдан турмайман, деб ваъда берди. Аммо уни кўп куттириб қўймадим, энг гўзал кўйлагимни (бу оқиш-кулранг либосни Темпл хонимнинг тўйига атаб сотиб олган ва ўшандан бери бирор марта ҳам киймаган эдим) тез эгнимга илдим-да, сочимни ҳам дарров тартибга келтириб, ягона тақинчоғим – марварид тўғноғични тақдим. Шундан кейин биргалашиб пастга тушдик.

Хайриятки, меҳмонлар овқатланиб ўтирган ошхонадан ташқари, яна меҳмонхонага бошқа бир йўл ҳам бор эди. Шу йўлдан меҳмонхонага кирганимизда, бу ерда ҳеч зог кўринмасди. Мармар каминда олов чирс-чирс ёниб турарди. Столни безаган нафис гуллар орасида мум шамлар ёнар ва ҳашаматли бўм-бўш хонани ёритар, эшик равоғига эса алвон парда осилган эди. Бизни зиёфатдаги меҳмонлар билан ажратиб турган девор қанчалик юпқа бўлмасин, улар шунчалик паст овозда гаплашар эдики, қулоғимга енгил ғовур-ғувур эшитиларди, холос. Қаттиқ ҳаяжонга тушган Адель эса мен кўрсатган ўриндикда жимгина ўтирарди. Мен дераза тоқчаси ёнига келдим-да, столдан бирорта китобни олиб, уни ўқишга

тутинмоқчи бўлдим. Адель ҳам ўриндикчасини оёғим ёнига сурди. Бироз ўтгач, у тиззамдан туртди.

– Нима гап, Адель?

– Мана бу чиройли гуллардан бирини олсам майлими, хоним? У билан қўйлагимни безатмоқчи эдим.

– Кийимингга хўбам зеб бериб юборяпсан, Адель, аммо, гулни олишинг мумкин.

Шундай дея гулдондан битта атиргул олиб, кизчанинг белбоғига кадаб қўйдим. У жуда қувонганидан юраги хапприкиб кетди, гўё бахт қосаси лиммо-лим тўлган эди. Мен лабимга келган кулгини тўхтатолмай, уни яшириш учун ўгирилдим; паришлик бу қизалоқнинг ўз либосига шу қадар жиддият, ҳатто эҳтиром-ла қарашида фавқуллодда кулгили ва ачинарли бир нима бор эди.

Стулларнинг у ёқ-бу ёққа сурилган шовқини эшитилди. Эшик равоғидаги парда кўтарилди. Қандиллар шуъласида узун стол устига ширинлик тортиш учун терилган кумуш ва биллур идишлар жилоланиб турган ошхона кўринди. Эшикда бирин-кетин хонимлар пайдо бўлди. Улар меҳмонхонага киргач, яна парда туширилди.

Хонимлар саккизта экан, холос. Ҳолбуки, улар олақуроқ тўдалашиб қираётганда, кўзимга кўпроқдек кўринганди. Айримлари жуда бўйчан, кўпчилиги оқ либосга бурканган, ҳар бирининг этагида серҳашам, тўлқинсимон бурмалар солланиб турар, пахмоқ булутлар ойга қанча улуғворлик бахш этса, бу бурмалар ҳам хонимларга шунча маҳобат бахш этарди. Мен ўрнимдан туриб, уларга таъзим қилдим. Хонимлардан бириккитаси бош кимирилатиб қўйди, бошқалари эса шунчаки кўз ташлаб ўтди.

Улар хона бўйлаб тарқалар экан, ўз енгил ва тетик ҳаракатлари билан менга оккушлар галасини эслатди. Уларнинг айримлари диванларга ўтирди, айримлари эса стол устига энгашиб, гуллар ва китобларни кўра бошлади, қолганлари камин атрофида тўпланди. Уларнинг ҳаммаси ҳам секин, аммо маънодор ва оҳангдор сўзлар, бу улар учун одатга айлангани кўриниб турарди. Аста-секин хонимларнинг исмини ҳам билиб олдимки, энди уларнинг номини ҳам келтириб таърифлашим мумкин.

Энг аввало, Эштон хоним ва унинг икки қизи шу ерда эди. Эштон хоним ёшлигида жуда гўзал бўлган чоғи, ҳозир ҳам ҳуснини сақлаб қолганди; катта қизи Эми паст бўйли эди; унинг нозик қад-қомати, юз-кўзию хатти-ҳаракатларида болаларча соддадиллик акс этардики, бу уни янада жозибатор қилиб кўрсатарди. Унга мовий хошияли оқ ҳарир қўйлак жуда ярашиб турарди. Кичик қизи Луиза эса бўйчанроқ ва назокатлироқ бўлиб, гўзал кулча юзли эдики, французлар бундай чехрани *minois chiffonne*¹ деб айтишади. Опа-сингиллар бир жуфт нафис нилуфаргулни эслатарди.

Лин хоним – қирқ ёшлардаги бўйчан, басавлат аёл бўлиб, серҳашам шоҳи қўйлак кийган, юзидан кибр-ҳавоси баланд – дангалчилиги кўриниб турарди. Ҳаворанг пат ва кимматбаҳо тошлар қадалган тақинчоқ унинг сочинини янада тим қора қилиб кўрсатарди.

Полковникнинг хотини Дэнт хоним бошқалардан кўра одмироқ либосда бўлса-да, улардан кўра киборроқдек таассурот қолдирди. Унинг қомати тик, юзи рангпар ва нафис, сочи эса малла эди. Ўзга олийнасаб хонимларнинг камалакдек сержило уст-бошидан унинг қора шоҳи қўйлаги,

¹ Истарали юз (фр.)

кимматбаҳо тўр кадалган шарфию марварид такинчоғи менга кўпроқ ёқди.

Аммо менга баридан кўра ҳам – энг бўйчан бўлганлари туфайлидир – бева хоним Ингрэм ҳамда унинг кизлари – Бланш ва Мери ғоят кучли таассурот қолдирди. Уларнинг учаласи ҳам хушбичим ва дароз эди. Бева хонимнинг ёши қирқдан ошган бўлса-да, аммо расо қоматини яхши сақлаганди. Қора сочларида бирорта ҳам қумуш тола йўқ эди, ҳар ҳолда, менга шам ёруғида шундай кўринди; дурдек оппоқ тишлари яраклаб турарди. Кўпчилик уни шу ёшида ҳам латофатли дейиши мумкин эди, у ҳақиқатда ҳам шундай эди-ю, бироқ ташқи жиҳатдан, холос. Чунки унинг юз-кўзи, хатти-ҳаракатларида қандайдир ўтакетган такаббурлик зуҳр этарди. Бурни римликларникидек қаққайган бўлиб, қўшқават бакбақаси йўғон бўйнига уланиб кетганди. Калондимоғлик ундаги улуғворликка нафақат путур етказган, ҳатто йўққа ҳам чиқарган эди. Иягининг кўтарилиб туриши қандайдир нотабиийдек кўринарди. Кўзлари совуқ ва қахрли боқарди. Ингрэм хоним нимаси биландир менга Рид хонимни эслатди. У ҳам Рид хонимдек салмоқ билан гапирар, паст оҳангида кибр-ҳаво аселаниб турар, кескин ва чўрткесар эди. У қизил духоба қўйлак кийган, ҳиндий шоҳи рўмолни салласимон ўраган ва бу унга, ўз наздича, шоҳона виқор ҳада этганди.

Бланш ва Мерининг бўйи тенг, қўш сарвдек адл ва тик эди. Мери жуда озгин кўринар, аммо Бланшнинг қадди-басти Дианага ўхшарди. Мен, албатта, унга алоҳида қизиқиш билан разм солдим. Мен, биринчидан, у чиндан-да Фэйрфакс хоним таърифлагандекми; иккинчидан, ўзим хаёлан чизган миниатюрага ўхшайдими; учинчидан, жаноб Рочестерга қайлик бўлишга арзийдими, шуларни аниқлашни хоҳлардим.

Шундай хулосага келдим: у, дарҳақиқат, Фэйрфакс хоним таърифлаганча бор экан, ўзим хаёлан чизган миниатюрага ҳам ўхшаркан: дуркун кўкрак, оппоқ елка, гўзал бўйин, тим қора кўз ва қоп-қора кокиллар. Аммо юз-кўзи онасини эслатар, биргина фарқи у навқирон эди, холос: ўша тор пешона, ўша димоғдор чимирилиш, ўша киборларча мағрурлик. Тўғри, ундаги кибр-ҳаво онасиникидек совуқ, ёкимсиз эмасди; Ингрэм хоним тез-тез кулса-да, аммо кулгиси истехзоли янграр, манманларча жийирилган лабларида ҳам шуни кўриш мумкин эди.

Даҳолар ўзига ишонган бўлади, дейишади. Ингрэм хоним даҳо эдими, буни билмадим-у, аммо ўзига ишончи бениҳоя эди. У ёввошгина кичик Дэнт хоним билан ботаника бобида баҳслашарди. Дэнт хоним, гарчи ўз эътирофича, гуллар, айникса, дала чечакларини ёқтирса-да, лекин бу фандан деярли беҳабар, Ингрэм хоним эса анча воқиф эди. У Дэнт хонимни димоғдорларча илмий атамаларга кўмиб ташлади. Мен Ингрэм хоним (мактаб жарғони билан айтилса) Дэнт хонимни калака қилаётганини англаб қолдим. Эҳтимол, бу калакада зарофат бордир, аммо хушфёъллик йўқ эди. Сўнгра Ингрэм хоним рояль ёнига ўтирди – у куйни қойилмақом қалди; ортидан эса қўшиқ айтди – овози ҳам ширали эди; охири онаси билан французча сўзлашди – бу тилда у бемалол гаплашар, сўзларни эркин ва бурро талаффуз қиларди.

Мерига қараганда Бланш мулоим ва хушфёъл кўринарди. Унинг юзи нозикроқ, териси ҳам оқроқ эди (Ингрэм хоним испан аёллари каби буғдойранг эди). Аммо Мерида жонсарақлик етишмас, унинг юз ифодаси

мужмал, кўзларида ўт чақнамасди. Чамаси, унинг айтишга гапи ҳам йўк эди, у ўз креслосига ўтирганча, худди тоқчадаги ҳайкалдек, қимир этмай ўтирарди. Опа-сингил оппоқ кийиниб олганди.

Мен Бланш Ингрэмни жаноб Рочестерга чиндан-да лойик деб ҳисоблай олдими? Йўқ, худди аввалгидек, бундай дея олмас, негаки, унга қанақа аёллар ёқишини билмас эдим. Агар унга улуғворлик ёкса, хонимда бу ҳислат ортиғи билан бор эди, бундан ташқари у шўх-шаддод ва ҳар соҳада иктидорли эди. Кўпчилик эркаклар унга мафтун бўлса керак, деган қарорга келдим мен. Жаноб Рочестер ҳам унинг асири дейишга асос бор эди. Мен уларни бирга кўрганимдан кейингина сўнгги хулосага келишим мумкин эди.

Азиз ўқувчи, Адель оёғим ёнидаги ўриндикчада жимгина ўтирди, деб ўйламанг – йўк! Хонимлар кирганида уларни қаршилаб ўрнидан турди, сўнг эхтиром ила тиз букиб, чиройли таъзим қилди-да, виқор билан:

– Салом, хонимлар! – деди.

Ингрэм хоним ясама жилмайди-да, хитоб қилди:

– Вой, худди кўғирчоқнинг ўзи-я!

Лин хоним эса:

– Бу жаноб Рочестер васийликка олган француз кизалоқ бўлса керак, – деди топоғонлик қилиб. – Эсингиздами, у бу кизча ҳақида сўзлаб берганди?

Дэнт хоним эркалаб, Аделнинг кўлидан тутди-да, ёноғидан ўпиб кўйди. Луиза ва Эми Эштонлар эса ҳаяжон билан:

– Қандай ёкимтой кизалоқ!– дея қичқирди.

Сўнгра Аделни ёнларига чақиришди. Қизалоқ уларнинг ўртасига ўтириб олди-да, гоҳ француз тилида бурро, гоҳ инглиз тилида бузиб гапира кетди, у нафақат кичик хонимлар, балки Эштон ва Лин хонимларни ҳам оғзига қаратиб олган ва бундан ўзини еттинчи осмонда юргандек шод-хуррам ҳис этарди.

Ниҳоят қаҳва тортилиб, эркаклар ҳам ўрнидан турди. Мехмонхона қандиллар нуридан чароғон бўлса-да, четроқдан жой топиб ўтириб олгандим. Дераза пардаси ярмимни тўсиб турарди. Эшик равоғидаги парда яна кўтарилди. Мехмонхонага энди эркаклар кириб келди. Уларнинг бари салобатли, бирдек қора кийинганди. Кўпчилиги баланд бўйли, баъзилари ёшроқ эди. Генри ва Фредерик Лин – ҳайратомуз даражада башанг кишилар эди; полковник Дэнт – ҳарбийчасига қадди тик барваста эркак эди. Жаноб Эштон, округ судьяси – жуда жиддий қария бўлиб, сочи оппоқ оқарган эса-да, кош ва мўйловининг қоп-қоралиги уни театрдаги “олийжаноб ота” киёфасига солиб турарди. Лорд Ингрэм – сингилларига ўхшаб жуда дароз эди. Яна улардек кўркам ҳам эди-ю, аммо Мери сингари ланж ва локайд бўлиб, Худо унга тийраклик, кизикқонлик ва ақл-фаросат ўрнига ҳам бўй ато этганди.

Дарвоқе, жаноб Рочестер қани?

У энг охирида кириб келди. Мен эшикка қарамасам ҳам, уни кўриб турардим. Бу пайтда мен ўзим тўқиётган ҳамённинг спица ва илгакларидан чалғимаслик, тиззамда турган ипак ип ва кумушранг мунчоқлардан кўз узмасликка интилардим. Бирок шунда ҳам мен унинг саҳт-сумбатини аниқ кўриб турар, у билан сўнгги учрашувимизни беихтиёр эсга олар эдим. Ушанда у мен кўрсатган ёрдамни “муҳим кўмак” деб атаган, кўлимни кафтлари орасига олганча, юзимдан узоқ кўз узолмай турган,

бу пайт уни кучли хаяжон камраган ва шу хаяжоннинг бир қисми менга аталган эди! Ана шундан бери қандай воқеа юз берди-ю, иккимизнинг орамизга мудҳиш ғов тушди? Қай сабабдан биз энди бир-биримиздан бунча узокмиз, бир-биримизга бунча бегонамиз? Мен, у хозир ёнимга келади-да, мен билан суҳбатлаша бошлайди, деб кутмасдим, албатта, шу боис мен томонга ҳатто назар ҳам ташламай, меҳмонхонанинг нариги бурчагига бориб ўтиргани ва хонимлар билан шакаргуфторлик қила бошлаганидан заррача ҳам ажабланмадим.

Жаноб Рочестер хонимлар билан суҳбатга берилиб кетгани ва энди уни пинҳона кузатиш мумкинлигини пайкагач, унга узоқ термилиб қолдим. Кўзларим менга бўйсунмас, ўз-ўзидан унга боқар ва унда тўхтар эди. Жаноб Рочестерга боқиш менга беадад кувонч бағишлар, бу кувонч тотли бўлиш билан бирга азобли эди – у соф олтиндек бебаҳо-ю, лекин шўрдек юракни ачиштиради. Бу ҳузур чанқоқ ҳолдан толдирган одам судралганча аранг етиб келган қудуғи захарланганини билса-да, аммо, барибир, ундан ютокиб симирганидаги лаззатни эслатарди.

“Ҳар кимники ўзига – ой кўринар кўзига”, деган нақл бежиз айтилмаган экан. Хўжайинимнинг юзи рангпар, буғдойранг, пешонаси кенг ва дўнг, қошлари энли ва қоп-қора, кўзлари одамни тешгудек ўткир, бурни узунроқ, лаби қатъиятли, қаҳрли бўлиб (бу куч-кувват, матонат ва ирода тимсоли эди), гўзалликнинг одатий мезонларидан келиб чиқилса, уни чиройли деб бўлмасди, аммо шу туриши менга чиройдан-да аъло эди, у кўзимга ажойиб бўлиб кўринар ва ўзига оҳанрабодек тортар, мен ақл-хушдан айрилиб, шу инсонга асир бўлиб қолгандим. Аслида-ку, мен уни севиб қолишни хоҳламагандим; азиз ўқувчининг ўзига ҳам аён: мен юрагимдан ушбу севги ниҳолини юлиб ташлашга озмунча интилдимми?! Энди эса унга бир бор нигоҳ ташлашим биланок ўша севги ниҳоли бирдан яна жонланиб, гуркираб, яшнаб кетди. У менга ҳатто қиё боқмаган бўлса ҳам, ўзини янада қаттиқроқ севишга мажбур этди.

Жаноб Рочестерни меҳмонлар билан киёсладим. Унинг олдида ака-ука Линнинг назокатли тавозеси, лорд Ингрэмнинг ҳорғин салобати, ҳатто полковник Дэнтнинг ҳарбийча ғоз қомаи нима деган гап бўпти! Буларнинг бари жаноб Рочестернинг табиий жозибаси ва ботиний қудрати олдида сариқ чақачалик қийматга эга эмас эди! Бу жаноблар мени на саҳт-сумбати ва на ўзини тутиши билан лол қолдирди. Аммо шуни ҳам англардимки, кўпчилик аёллар уларни жозибадор ва кўркем, жаноб Рочестерни эса бадқовок ва хунук, деб ҳисобларди. Мен унинг меҳмонлари қандай жилмайгани-ю, қандай кулганига гувоҳ бўлдим. Шамнинг милтираши бу кулгилардан кўра самимийроқ эди; кўнғироқ жаранги бу кулгилардан маънолироқ эди. Мен жаноб Рочестер қандай кулганига ҳам гувоҳ бўлдим: унинг қаҳрли юзи мулойим тортди, кўзлари меҳр-ла чакнади, нигоҳида жозиба ва эркалаш пайдо бўлди. У айна пайтда Луиза ва Эми Эштонлар билан суҳбатлашмоқда эди, мен бу қизлар унинг ўткир, синчков нигоҳига бунчалар лоқайдлигидан ҳайрон қолдим. Мен улар кўзини ерга қадаб, дувва қизариб кетади, деб кутгандим, аммо улар сира хаяжонланмади, бу эса мени қувонтирди. “У бу қизларга мендек суюкли эмас, – деб ўйладим мен, – улар билан ҳеч қандай яқинлиги йўқ, бироқ мен билан яқинлиги бор, бунга ишончим комил; мен унинг оҳанрабосини ҳис қиламан, сирли кўз қарашлари ва ҳатти-ҳаракатларини тушунаман. Гарчи унинг бойли-

ги ва ижтимоий мавқеи бизни ажратиб турса-да, лекин ақлим ва қалбим, коним ва асабимда у билан ўхшаш нимадир бор. Бир неча кун олдин ўзига-ўзи, сенинг вазифанг ундан фақат мояна олиш, деган ўша кимса наҳот мен бўлсам? Унга Аделнинг васийси сифатидагина қара, деб ўзига-ўзи шарт қўйган ҳам наҳот ўзим бўлсам? Бу табиатни таҳкирлаш, ҳақоратлаш эмасми, ахир?! Қалбимдаги барча эзгу, соф ва кучли ҳиссиётлар беихтиёр унга, фақат унга қаратилмоқда. Тўғри, ўз кечинмаларимни қалбим тубига яширишим, ҳар қандай илинжни ҳали туғилмаёк бўғиб ташлашим, у мени ҳеч қачон севмаслигини ёдда тутишим кераклигини биламан, зотан, ўртамизда қандайдир ботиний яқинлик бор, деганда мен ҳам уни ўзимга тортиш кучи ва мафтун этиш жозибасига эгаман, деган фикрни ҳаёлимга келтирганим йўқ. Мен атиги у билан дид-таъбимиз, ҳис-туйғуларимиз бир хиллигини айтмоқчи бўлдим, холос. Демакки, мен ўз қалбимга биз то ўлгунимизча ҳам бирга бўлолмаслигимизни уктириб туришим керак. Аммо ҳамонки яшаётган ва фикрлаётган эканман, уни севмай туролмайман”.

Эркаклар киргандан сўнг хонимлар кушлардек чуғурлашга тушишди. Сухбат янада авжланиб, қувноклашиб борарди. Полковник Дэнт ва жаноб Эштон сиёсат ҳақида баҳслашар, хотинлари эса уларни жим ўтириб тингларди. Икки кибрили бева – Лин ва Ингрэм хонимлар – назокат-ла шакарғуфторлик қиларди. Жаноб Жорж (дарвоқе, уни таърифлашни эсдан чиқарибман, бу – бўйи новча, икки бети кип-қизил кишлоқи жентльмен эди) хонимлар ўтирган диван олдида тик турганча, қахва тўла финжонни қўлида тутиб, гоҳо-гоҳо орага гап ташлаб қўярди. Жаноб Фредерик Лин Мери Ингрэмнинг оркасига ўтириб олиб, унга ажойиб гравюралари бор китобни кўрсатарди; қиз бўлса китобни томоша қилар, дам-бадам жилмаяр, аммо бирор оғиз сўз демасди. Дароз ва бепарво лорд Ингрэм кўлларини кўксида чалкаштирганча, шўх ва қувноқ Эми Эштон ўтирган кресло ортида тикка турарди. Қиз ҳар замонда йигитга қўз ташлаб, майнадай чуғурлардики, бундан ушбу хонимчага жаноб Рочестердан шу лорд кўпроқ ёкишини пайқаса бўларди. Генри Лин эса Луизанинг оёғи олдидаги кичик ўриндиққа жойлашиб олганди. У Адель билан қийналиб французча сўзлашар, Луиза унинг хатоларидан қаҳ-қаҳ отиб куларди. Дарвоқе, Бланш Ингрэмнинг ёнида ким бор эди? У столга назокат-ла энгашганча, бир ўзи альбом томоша қиларди. Чамаси, у ёнига кимдир келишини кутар эди-ю, аммо узоқ кутганидан сабри тугаганди. Шунинг учун ўзига-ўзи ҳамсухбат кидиарди.

Жаноб Рочестер опа-сингил Эштонлар билан сухбатлашгач, камин ёнига борди – у энди ёлғиз эди. Бланш бир неча қадам ташлаб, унинг қаршисида тўхтади.

– Сиз, жаноб Рочестер, менга болаларни унча суймайдигандек кўриндингиз.

– Аслида ҳам шундай.

– Унда нима сабабдан мана бу кўғирчокни тарбиянгизга олдингиз (Бланш қўли билан Аделга ишора қилди)? Дарвоқе, уни қаердан топиб келгансиз?

– Уни топиб келмаганман, ташлаб кетишган уни.

– Қизчани мактабга жойласангиз ҳам бўларди-ку?

– Мен бундай қилолмадим. Мактаблар жуда қиммат.

– Лекин, шунга карамай, унга мураббия ёллагансиз. Боягина бу ерда бир хонимни кўргандим – у чиқиб кетибди, шекилли. Ҳа, йўқ, у ҳали ҳам анави ерда, парда ортида ўтирибди экан. Сиз, албатта, унга ҳақ тўласангиз керак? Менимча, бу ҳам арзон тушмайди, ахир, икки кишини боқишга тўғри келади.

Мен ҳақимда сўз очилдими, демак, мен тарафга караб қўяди, деб кўркувга тушдим, тўғрироғи, умидвор бўлдим-у, беихтиёр янаям бурчак-ка тикилиб олдим. Бироқ жаноб Рочестер мен тарафга хатто бошини буриб ҳам қўймади.

– Бу ҳақда ўйлаб кўрмабман, – деди у бепарво оҳангда секингина.

– Албатта, сиз эркақлар тежаб-тергашни ҳам, ҳисоб-китобни ҳам билмайсиз. Сиз мураббия масаласида онамнинг фикрини эшитсангиз бўларди: биз Мери билан кичкиналигимизда бунақалардан ўнтачасини кўрганмиз. Баъзилари жирканч, баъзилари анковрок эди. Ҳар бири ўзича бадфеъл эди. Тўғрими, онажон?

– Нима дединг, жоним?

Онасининг арзандаси бўлмиш ёш хоним саволни такрорлади.

– Оҳ, азизам, менга мураббияларни эслатма! Шу сўзни эшитдим дегунча асабим кўзийдиган бўлиб қолган. Бари уқувсиз, инжик эди!.. Ишонинг, шунақаям қонимга ташна қилишганки! Худога шукур, бу азоблар ортда қолди.

Шу чоғ Дэнт хоним бу манман хонимга энгашиб, кулоғига бир нима деб шивирлади. Ингрэм хонимнинг жавобидан англадимки, Дэнт хоним унга ўша манфур тоифанинг бир вакиласи ҳозир шу хонада ўтирибди, деб эслатганди.

– Қайтанга яхши, – деди хоним. – Бу унга сабоқ бўлса ажабмас. – Сўнг хоним паст оҳангда давом этди, лекин мен унинг барча сўзларини эшитдим: – Мен шу ерга кирганимдаёқ унинг кимлигини фаҳмлаганман. Мен одамни дарров фарқлаб оламан, афт-башарасига бир қарагандаёқ, нуксонларини айтиб бераман.

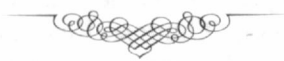
– Хўш, унинг қанақа нуксонлари бор экан, хоним? – баланд овозда сўради жаноб Рочестер.

– Қанақалигини кулоғингизга айтаман, – дея жавоб берди Ингрэм хоним ва бошига салласимон ўраган рўмолини учинчи бор тўғрилаб қўйди.

– Аммо мен буни ҳозирок билишни хоҳлайман.

– Бланшдан сўранг, у сизга мендан яқинроқ турибди.

(Давоми кейинги сонда)

ТАСВИР ҲАЙРАТЛАРИ

Баъзан ижодкорни рухлантириб, асарлар яратишга ундовчи, бошқаларни ҳайратга солувчи буюк куч сири нимада экан, деган савол оғушида қолади киши. Айниқса, бирор санъат асаридан мутаассир бўлиб, унинг гўзаллиги ҳаёлингни олис, сирли маъволар сари етаклаб кетганида. Санъатнинг тилсимлиги ҳам шунда, ҳайрат туясан-у, сиру сеҳрини буткул англаб ета олмайсан. Ҳенрих Ҳейне айтгани каби “Ҳайратга сололмаган санъатдан, ижоддан тақлидчиликнинг ҳиди келади. Ижодкор ҳайратга солиши даркор”.

Истеъдодли рассом Дилором Мамедованинг ижодини кузатиб, асарлари билан танишган кишида ҳам ана шундай ҳайрат, мафтунлик ҳисси пайдо бўлади. Дилором ўзининг нафис диди, бетакрор услубига эга, оддий ҳаётий лавҳадан ҳам гўзал асарлар ярата оладиган ижодкор. 1974 йилда Тошкент шаҳрида таваллуд топган рассом болаликдан шу йўлни танлаб, Республика тасвирий ва амалий санъат лицей-интернатида, К.Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтини таҳсил олган. Тинимсиз изланишлар билан ўзлигини топган санъаткор асарлари бугунга келиб эътироф этилди. У жўшқин ижоди билан юртимизда ҳам, хорижда ҳам ўз ихлосмандларини топиб улгурди. Хитой, АҚШ, Корея, БАА, Таиланд, Германия, Россия ва бошқа қатор мамлакатларда ташкил этилган шахсий кўргазмалари Дилором Мамедова асарларининг халқаро майдонда ҳам кенг ёйилишига сабаб бўлди.

Дилором Мамедованинг асарлари халқчил, ўзбек халқининг оддий турмуш тарзи лавҳалари, самимий инсонлари тасвири билан ўзига хосдир. Уларда ҳаётга, ватан ва она заминга, инсониятга бўлган азалий муҳаббат уфуриб туради. Дилоромнинг тасвирларида биз ҳар куни рўпара келадиган қиёфалар, бизга таниш кўчалар, кадрдон уйлари ховлилар, табиат манзаралари санъаткорона нигоҳ ва маҳорат билан акс этади. Ҳаммамизга таниш бу лавҳалар унинг асарларида ҳаётдагидан гўзалроқ, маънилироқ, ажиброқ кўринади. Боиси, улардаги ранг-барангликни фақат мусаввир илғайди, ўзи ҳис этган туйғуни, англаганини бўёғу деталлар билан образга айлантириб беради. Масалан, “Оқшом. Кечки овқат” номли асарида тасвирланган манзара жуда оддий, ҳамма ҳам чиза олиши мумкин мавзудек кўринади. Лекин синчков ихлосманд олов тафти сўнмаган ўчоқ, деворлар, қорайган чойнаку қозон, ўчоқ олдида ётган чўп-ўтинлар уйғунликда маъно касб этаётганини, тирикликдан, ҳаётдан сўзлаётганини ҳис этади.

“Пичан” номли асарида ҳам шундай лавҳа тасвирланади. Эгри-бугри қишлоқ йўллари, пичан бостирилган кулбалар, оғилхоналар, томга қўйилган нарвон, чирмовик ўтлари, майсалар... Буларнинг ҳаммаси

гўзаллик эканлигини рассом асарларига термилиб ҳис этади киши. “Шунча гўзалликни нега пайқамаганман? Нега улар олдидан бепарво ўтганман?” деган хаёллар кечади кўнгилдан.

Д.Мамедованинг асосий мавзуси шу каби ўзбекона ҳаёт тарзи, миллий рух уфуриб турган кадрдон дунё ҳисобланади. Унинг ҳар бир картинасида миллий маданиятимизга, ўтмишу бугунимизга қизиқиши, меҳри яққол сезилади. Дилором анъанавий мавзуларни янгича тасвирлашида реализм ва импрессионизм услублари уйғунлиги етакчилик қилади.

Санъат табиатдан тўғридан-тўғри нусха кўчириш эмас, уни образлаштириш, фикр ва маъно бахш этишдир. Тасвирий санъатда ҳам фалсафа бўлмас экан, у шунчаки суврат бўлиб қолаверади. Санъаткорона чизилган асарда маъно теранлиги бўлади, кишини узоқ тикилишга мажбур этади. Дилоромнинг санъаткорлигини кўрсатадиган бундай асарлари кўп. Унинг ижодида натюрморт, пейзаж, портрет, тарихий ва маиший жанрлар алоҳида ўрин тутаяди. “Кузнинг олтин бўёғи”, “Уфқ”, “Куз мавсуми”, “Ноябрь”, “Тутлар”, “Сокинлик”, “Муҳаббат алангаси”, “Самарқанд”, “Хоразм лазгиси”, “Хива”, “Анорлар”, “Ёркин шаҳар”, “Ўриқлар гуллади” каби ўнлаб картиналари ўзининг бадиий салмоғи билан ажралиб туради.

Мамедова ўз асарларида кўзлари ёник орзу-умидларга тўла бола образидан тортиб, кексаликнинг маҳзуну мўйсафид руҳигача табиий, ҳаққоний чизиб беради. Энг муҳими, у инсонни, унинг ички дунёсини кўради ва мўйқалам билан ўзгаларга ҳам етказа билади. Рассом бўладими, ё ёзувчи шоирми, умуман, ижодкорликнинг айрича жиҳати ҳам шу аслида. Дилором болаликни, инсоннинг беғам-бетаъвиш даврини тасвирлашда асарларига худди ўша болаларча беғубор нигоҳ билан қараб, ҳар бир деталь ва образга ҳаётбахшликни нозик сингдира билади. Уларда ўтмишни, болаликни, беғубор чехраларни кўмсаш туйғуси жо. Бирида эски деразалар ортидан ҳаётга, сизга беғубор нигоҳларини тикаётган, иккинчисида тандир атрофида куймаланиб юрган ўйинқароқ болақайни, бошқасида нураётган эски деворлар, пахса уй ҳовлисидаги гуллаган дарахтда арғамчи учаётган, очик эшик остонасида бир сония тўхтаб, содда, беғубор нигоҳини тикканича қараб турган қишлоқ қизи тасвирланган. Мусаввирнинг бу каби асарлари ҳар кимга ўзининг беғубор, олис болалик йилларини ёдига солади. Болалик, ундаги орзумандлигу соддалик ҳеч кимга бегона эмас.

Рассом кексаликни, умри давомида пасту баландни кўрган инсон сурати-ю сийратини ифодалашга шу образлари кўзи билан ёндашади. Шу сабабли бундай мавзудаги портретларида қай бир маънода, ҳаётнинг маънисини чаққан, бироз ҳорғинлигу сокинлик чўккан мўйсафид киёфалар етакчилик қилади. Дилором асарларида ҳамманинг калбига яқин шу каби нафис туйғуларни усталик билан ифода қилади.

*Поёнсиз дала...
Оқ кўйлакда сукунат ялтирар,
Туялардан улкан дарахтлар соясида
Хувиллаган чорпояда Ёлғиз аёл —
Бошида булутдек рўмол.*

Аёлни ютади бесарҳад хаёл,

Қайда қолди чоли?
 Узоқларга чопар Аёл кўзлари.
 Ўт-ўланларни титкилар хиёл,
 Хув, қайдасиз?
 Сўфитўрғай каби
 Ҳавода муаллақ сўзлари.
 Балки ухлаб қолган уватда
 Офтоб нафасини кўтаролмай беҳол?
 Шарқираган ариқда
 Даласига сув тўсаётмир эҳтимол?
 Улоқдаги отдек ёз ҳансирар,
 Бир тутам шабада тутолмай.
 Сокин чорпоёда
 Ёлғиз аёл,
 Ёнида муштидан катта тугунча.

Дилоромнинг “Сокинлик” номли асарида ана шу манзарани кўриш, тикилиб туриб тасвирни шеър каби ўқиш, уқиш мумкин. Унда ёз фаслида бир лавҳа акс этган — дарахтлар, ям-яшил далалар. Дарахтлар остида кўрпачалар тўшалган ёғоч сўри. Ҳар ёнда тарам-тарам дарахт сояси ва нур жилваси. Сўрида эса кишлоқ аёли, оқ рўмол бошида, эгнида енглари узун кўйлак, хаёл оғушида ёлғиз ўтирибди. Гўё у кимнидир йўқотган, кимнидир кутаётгандек...

Ҳаёт кечириш, яшаш, инсонлигингни асраб яшаш осон эмас, ҳеч қачон осон бўлмаган. Инсон ҳаётининг қандай ўтганини унинг кўзларидан билиш мумкин. Узоқ-узоқларга тикилган кампирнинг кўзларида қандайдир дард, ҳасрат яширинган. Дилором мазкур картинасида кексалик, улғайган инсон руҳини катта маҳорат билан тасвирлаб берган.

Мусаввирнинг “Тутлар” асарида ҳам шундай маънодор ҳикоя, ҳаётий ривоятни ўқиш мумкин: Кеч куз. Оқшом чўқаётган пайт. Дала. Баланда-паст новдалари яланғоч тутлар. Гўё панжаларини очиб, кўкка илтижо қилаётган одамларни эслатади. Кўрганинг, ҳис этганинг ҳаёлингда гўё шеърга айланади.

Оқ Шом...
 Бийдек дала,
 Шип-шийдам тутлар.
 Япроқ – кўз нурлари
 Лой ичра, ёҳу.
 Бошида аланга –
 Олов булутлар,
 Йўқ,
 Булутлар эмас,
 У тутлар оҳи.
 Дунё – ўпқон,
 зулмат.
 Ой йўқ,
 юлдуз йўқ.
 Тутлар кўксин ямлар шамоллар фақат.

Теграсида эса
 Қиш урадур дўқ.
 Мен ҳам тун қўйнидан
 Ўр панжаларим
 Тут новдаларидек чўзаман кўкка.
 Олов туйғуларим –
 Ўтли дардларим
 Юрагим қаъридан тошар фалакка.
 Истайман қалбимга,
 Руҳимга қанот...

Қадимги грек шоири Симонид Кеосский “Рангтасвир сукут саклаётган поэзия, поэзия эса сўзлаётган рангтасвирдир”, деган экан. Ҳақиқатдан ҳам Дилоромнинг асарларидаги рухият, ҳаёт манзаралари киши қалбига худди шеър каби тез ва бетизгин таъсир этиш хусусиятига эга. Шунини ҳам таъкидлаш керакки, рассом ҳаётни реалистик услубда тасвирлар экан, фақат бугунги дунёни курук муҳрлашга шошилмайди, аксинча, ўз тасаввури билан реалликни уйғунлаштиради. Шундан унинг бизга таниш мавзулари ўзимиз кўрган реалликдан кўра оҳангдор ва жозибалироқдир.

Табиийки, анорлар, гуллар, сўқмоқлар, салкин ҳовлилар, умуман, ҳаёт ва табиат манзаралари мудом мусаввирларни ўзига чорлаб келган. Бу мавзуларга мурожаат этмаган мусаввир йўқ ва ҳар бир рангтасвир устаси мазкур мавзуларга албатта ўзининг муайян ғоявий-бадиий қарашларини сингдиришга интилган. Дилором Мамедованинг асарлари миллий рух устунлиги, жозибаси билан ўзига хосдир. Шу сабабли унинг асарлари дилга яқин. Дейдиларки, инсон нени яратса, ўз шахсий дунёсидан келиб чиқиб, ўз қарашлари, кўрки, дилбарлигига монанд яратади. Демак, Дилором Мамедованинг асарларида ҳам фақат унгагина хос ички гўзаллик, самимият мавжуд.

Д.Мамедованинг ҳар бир асарида ҳаёт мавж уради. У каби иқтидор соҳибалари яратган, яратаётган ҳар бир асар нафақат ижодкорнинг ўз ютуғи, балки ҳар бир миллатдош, замондошу заминдошнинг ғурури бўла олади. Шу маънода, Дилоромнинг дилга яқин асарлари, бадиияти-ю ўзига хослиги билан сарҳадлар ошиб бораётган жўшқин ижоди ҳар бири-мизнинг фахру ифтихоримиздир.

Виктор АЛИМАСОВ,
 файласуф,
 Турсун АЛИ,
 шоир

РЕЗЮМЕ

●● Сергей Есенин – поэт, занимающий достойное место в русской поэзии, произведения которого переведены на многие языки мира. Его стихи, переведенные Героем Узбекистана, народным поэтом Эркином Вахидовым, звучат на узбекском языке так же естественно, как и в оригинале. Для любителей поэзии журнал публикует новые переводы стихов Есенина, осуществленные поэтом Зикриллой Нетьматов.

●● “К сожалению, сегодня человек идет путем, где развитие научного мышления развивается параллельно с искусственностью, он все более отдаляется от своей сущности, становится равнодушным к судьбе земли, на которой сам же и стоит”. Эта цитата из статьи “Великое божественное равновесие”, опубликованной под рубрикой “Трибуна редактора”. Автор размышляет о жизни человечества, теряющего свое “я”, судьбе мира, загнанного в тупик, о горьком уроке, преподнесенном пандемией коронавируса, разбушевавшейся во всем мире.

●● Чарли Чаплин, гений немого кино, оставил после себя великую школу как актер и режиссер. Во многих печатных источниках его признают человеком острого ума и глубокой мысли. Актер написал автобиографическое произведение “Мой жизненный путь” о своей необычайной жизни, богатой на разные перипетии и испытания. Отрывки из данного произведения публикуются в переводе Мафтуны Мухаммадаминовой.

●● В этом году исполняется 75 лет Хаджиакбару Шайхову, основоположнику узбекской научной фантастики. Писатель оставил в узбекской литературе наследие, насчитывающее более тридцати произведений, его публицистика, посвященная социальной проблематике современности, не теряет своей актуальности и сегодня. В данном номере публикуются его остросюжетные рассказы “Диалог с дьяволом” и “Человек, вышедший из огня”.

●● Произведения Александра Вампилова являются творческим источником для многих режиссеров русского кино и театра. Его трагикомедия “Старший сын” признана уникальным событием драматургии 70-х годов прошлого века. На узбекский язык она переведена известным драматургом Шарафом Башбековым.

RESUME

●●● “Unfortunately, nowadays mankind with a scientific knowledge is becoming affected, getting away from fundamental principles and ignoring the fate of Earth and nature”. These thoughts are written in an article “Great Divine Balance” published in rubric “Editor’s Tribune”. The author wrote about mankind who are losing his fundamental principles, the fate of the world which coming to a dead-end and about COVID-19 surrounding the world.

●●● Well-known English actor Charlie Chaplin had a great talent and mastery. He built a great school as an actor and a director. He was also a great figure with genial thoughts and sharp views. The actor wrote a book named “The Path of My Life” about his difficult life full of mystery. Some parts from this work translated by Maftuna Muhammadaminova are published in this issue.

●●● Readers from all over the world like poetry by great Russian poet Sergei Yesenin. Especially his works translated into Uzbek by Hero of Uzbekistan, People’s Poet Erkin Vohidov sounds as Uzbek poetry. Popular poet Zikrilla Nemat also translated some of them into Uzbek for our readers.

●●● This year is the 75th anniversary of Hojiakbar Shayxov, who was one of the founders of Uzbek science-literary fiction. More than thirty science-literary fiction works and several journalistic works by H.Shayxov are still actual. “The Talk with an Evil” and “A Man from Fire”, two gripping stories by him are published in this issue.

●●● Works in different genres by Aleksandr Vampilov are very important source to Russian cinema and theatre creators. Especially his tragicomedy “The Eldest Son” was a great event in dramaturgy in 1970s of last century. This work translated by popular author Sharof Boshbekov is given in this issue.

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Навбатчи муҳаррир: М.РАҲИМ

Техник муҳаррир: Ғ.ЎНАРОВ

Мусаххих: Я.ЭМИНОВА

Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган кўлёмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:

100066, Тошкент, Алишер Навоий номидаги Миллий
боғ ҳудудида жойлашган Адиблар хиёбони.

Телефонлар: (0371) 231-23-54, 231-23-56, 231-23-57.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 12.05.2020 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Адади 1720 нусха. 970 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида
териблиб, “Sharq” НМАҚда чоп этилди.

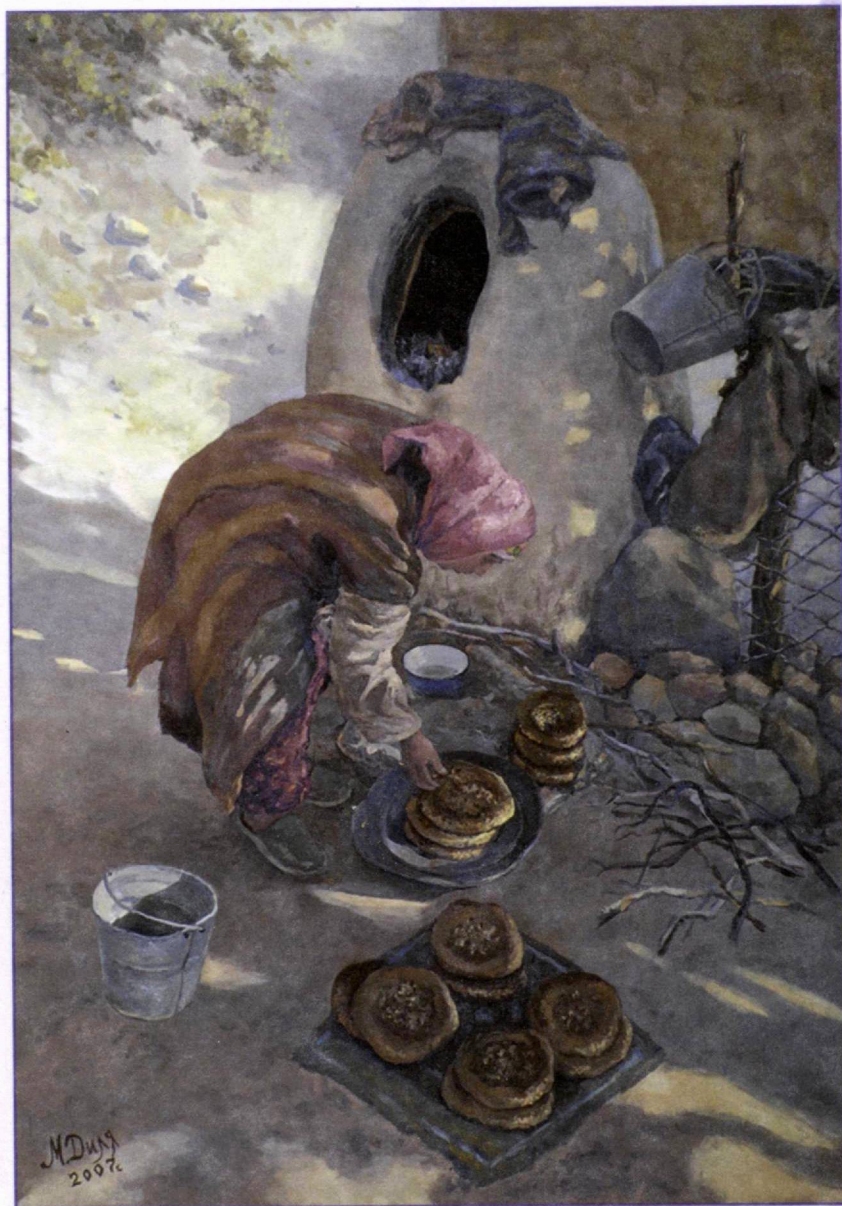
Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© Жаҳон адабиёти, 2020 й.

Дилором Мамедова.
“Меḡнаткаḡ оḡсоḡол”

Дилором Мамедова.
“Иссиқ нон”

ОБУНАЧИЛАР ДИҚҚАТИГА!

Журналинг обуначиларга етказилишида
муаммо пайдо бўлса, қўйидаги манзилга
мувожаат қилинг:
Тошкент шаҳри, Амир Темур 1-тор кўчаси,
2-уй. Тел.: (0371) 233-60-78, 233-67-98.

Муковамизда:
Дилором Мамедова.
“Болалик”